BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

VIER-EN-TWINTIGSTE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1899.

Gedrukt in het St. Jacobs-Godshuis te Haarlem.

INHOUD.

—

De Oude- of S. Nicolaaskerk te Amsterdam,

HARE KAPELLEN, ALTAREN EN FUNDATIËN.

In den loop van het jaar (1897) is tusschen de Predikanten Schouten en Gunning een polemiek gevoerd naar aanleiding van het denkbeeld door laatstgenoemde geopperd, om de oude katholieke kerken, welke thans in handen der protestanten zich bevinden, aan de katholieken maar te verkoopen, wijl die gebouwen niet alleen ongeschikt zijn voor den protestanschen eeredienst, maar ook omdat het onderhoud boven de krachten gaat van de tegenwoordige eigenaren.

Ds Schouten verzette zich met hand en tand tegen dit denkbeeld en raadde zijn collega aan het niet wereldkundig te maken. Dr Gunning deed het tegendeel. In een dupliek aan zijn „Lieve(n) Broeder" maakte hij in druk zijn denkbeeld den volke bekend.

Ik kreeg dit dupliek juist in handen toen ik, teruggekeerd van een onderzoekingstocht in de Oude Kerk, mij nederzette om te trachten eene beschrijving te maken van de hierboven genoemde kerk. En terwijl ik geheel nog onder den indruk was van den erbarmelijken toestand, waarin ik dat oude bedehuis had gevonden, trof mij bij lezing van Dr. Gunning's ontboezemingen de ware en juiste beschrijving van het verval dier oude kerkgebouwen, welke, vóór de Reformatie uit pieteit en kunstzin door de katholieken gebouwd, thans om erbarming schreien over hunne ergerlijke verwaarloozing.

Het zou te veel plaatsruimte vragen, indien ik het dupliek in zijn geheel hier overnam. Ik zal mij dus al-

leen bepalen tot hetgeen in Dr. Gunning's antwoord zoo geheel van toepassing is op onze Oude- of S. Nicolaaskerk. Het bespaart mij misschien ook wel de onaangenaamheid, het verwijt van andersdenken te moeten hooren, dat ik, als katholiek, door een slechten bril heb gezien. Treurde Mr. Nicolaas de Roever als hij met weemoed die verwaarloosde kerken binnentrad, welke hem immer deden denken „aan pas ontruimde huizen, zoo hol en kil en ongezellig" [1]), Dr Gunning, die juist niet altijd onpartijdig is, geeft tot staving zijner overtuiging „van jaren her" het volgend merkwaardig betoog.

Wij kunnen op den duur onze kostbare kathedralen (sic) niet meer onderhouden. Ik laat nu hare volkomen *ongeschiktheid* voor onzen eeredienst nog daar! Dat is ten deele een quaestie van smaak. Ik voor mij vind het een *jammerlijk* gezicht, zoo'n machtig gebouw, als bijv. den Dom te Utrecht, door dat houten getimmerte ontsierd te zien, terwijl het nobelste en heerlijkste in zoo'n Kerk, het koor — denk aan de prachtige Hooglandsche kerk te Leiden! — geheel ongebruikt en ledig staat, indien het niet met brandspuiten of kalkemmers en derg. bezet is. Maar anderen denken daar *anders* over, en vinden de koude (ook al bevriest soms het glaasje water op den preekstoel) en den tocht (al waait het ook letterlijk in de kerk) en de rookende stoofjes en wat verder bijkomt, zeer draaglijk.

Maar puur uit een financieel oogpunt worden zij voor ons gaandeweg onhoudbaar. Die geweldige daken kosten duizenden aan reparatie en onderhoud.

Die machtige vensters, waar wind en straatjongens hun vernielingswerk aldoor op beproeven, moeten gerepareerd worden.

Die geweldige muren, booggangen, gewelven — ze zijn alle op voortgezette, liefdevolle verzorging aangelegd. Een Roomsche Kerk is geen „kerkzaal" maar een *levend* iets, waar alles voortdurend moet worden veranderd, verfraaid en versterkt. Zoodra er die *liefde* niet meer voor is, worden ze antiquiteiten. Indien er, gelijk te Leiden, geen rijkssubsidie bijkomt, zijn de meeste

---

1) Uit onze oude Amstelstad. 1890. bladz. 41.

van die kerken tot een langzaam verval gedoemd. Onze kerkvoogden missen veelal den moed — ook al omdat zij weten, dat duizenden hun lidmaatschap opzeggen, als het hun ook maar *enkele* guldens kost! — een fermen hoofdelijken omslag in te voeren, om hunne huishouding waardig en overeenkomstig hunnen staat op te houden en zoo zijn er gemeenten met vijf, zes, zeven kerken, waar men één, twee, drie duizend gulden uitgeeft, waar 20 à 30.000 gulden benoodigd zouden zijn, wilde alles er behoorlijk uitzien. Wat zegt ge van de vervelooze banken in onzen Dom? Wat van de muren onzer Janskerk? En dat zijn dan nog wel Utrecht's *hoofdkerken!* Loop dan eens een of andere Roomsche Kerk in [1]), en bezie eens die zachtgetinte muren, die keurig onderhouden banken, die frissche, ingelegde vloeren (om nu van verdere versieringen maar te zwijgen) — en wordt dan uw ziel niet met weemoed vervuld, als ge aan *onze* armelijke, schamele bedehuizen denkt?....

Ja, weemoed vervulde ook mijne ziel toen ik *onze* thans „armelijke, schamelijke" S. Nicolaas doorwandeld had. De muren, ontdaan van hunne schilderingen, witgekalkt; de kapellen, ledig en verwoest, in dienst van timmerman en metselaar, uitgebroken, tot stookplaatsen en berging van „rookende stoofjes" ingericht; de grafzerken gebroken en verlegd; kapiteelen, kruisbloemen, gewelfdragers enz. enz. door een dikke laag witkalk geheel onkenbaar gemaakt en hier en daar zwaar verminkt; enkele vensters beroofd van hunne geschilderde glazen, om, zooals ik ergens las, het licht des Evangeliums beter in de kerk te laten schijnen; gewelf, pylers, steunbeeren, alles uit het lood. Ziedaar het beeld van Amstels hoofdkerk, dat, ofschoon wij hier het nageslacht niet aansprakelijk willen stellen voor

---

1) Melchior Fokkens, die bij sommigen voor een autoriteit geldt, schreef voor twee eeuwen in zijne Beschrijving van Amsterdam (blz. 237) juist het tegenovergestelde. Na de „heerlycke, konstige kerckgebouwen", weleer door de Katholieken gebouwd, beschreven te hebben, eindigt hij „de pausgesin- „den moet(en) haer in de huysen, op de solders en soo hier en daer be- „helpen, doch hebben niet te klagen". 't Kan verkeeren Heer Melchior!

het vandalisme van het voorgeslacht, telkenmale beschuldigend zich vertoont als door de gewelven ruischt Psalm XXVI *Ik heb, Heer, den luister van Uw huis en de woonplaats Uwer heerlijkheid bemind.*

Doch genoeg. Houden wij ons niet langer bezig met den tegenwoordigen toestand, en laat ons een poging wagen om de Oude Kerk te beschrijven, zooals zij zich vertoonde vóór 1578. Deze beschrijving is niet alleen geen gemakkelijke, maar ook geen dankbare taak, want het hoofdboek, dat ons de geheele geschiedenis der kerk zoude weten te vertellen, het *Memorieboek* der kerkmeesters is eenvoudig zoek en verdwenen. Jan Wagenaar heeft het nog gebruikt, doch toen Ter Gouw zijn *Geschiedenis van Amsterdam* schreef, heeft men het nergens meer kunnen vinden.

Mr de Roever, de stadsarchivaris, wien het archief der Oude Kerk zeer ter harte ging, bracht in herinnering dato 10 Sept. 1884 aan „De commissie tot het Bestuur van de kerkgebouwen, fondsen en inkomsten der Nederduitsche Gemeente", dat in de Oude Kerk in een kast, in het gewelf boven de zoogenaamde catechisatiekamer, boeken en perkamenten zich bevinden, waarvan reeds velen door den tand des tijds geleden hebben; „dat zij uit het oogpunt van historie belangrijk zijn en dat de zaken waarop zij betrekking hadden immers bij de Hervorming te niet zijn gedaan"; weshalve hij verzoekt, dat die stukken aan het Gemeente-archief in bruikleen worden afgestaan.

Daar deze brief wel, en het antwoord niet in de portefeuille „Uit de Oude Kerk" van het stedelijk archief zich bevindt, zoo moeten wij daaruit opmaken, dat aan het billijke verzoek van den archivaris niet is voldaan en dat de enkele stukken, welke in die portefeuille liggen, reeds vroeger aan het archief zijn gekomen.

Ik heb mij dus moeten behelpen met hetgeen ik uit de gedrukte geschiedboeken heb opgeteekend. Ik heb die verschillende notitiën met elkaar vergeleken, ze verbeterd en, zoo ik hoop, van dat alles één geheel gemaakt. In het stadsarchief, in de archieven van Heereman, Sasse van IJsselt, en in het Rijksarchief te Munster i/W. vond ik ook enkele bijzonderheden, welke ik verder zal mededeelen. Ook het tijdschrift, waarin deze mijne studie is opgenomen, was mij een uitstekende hulp.

Stichting en Bouw.

Toen bij den aanwas van Amsterdam de S. Olofskapel te klein was geworden, besloot men in de eerste jaren der XIVe eeuw een hoofdkerk te bouwen. Geen plaats leende zich daartoe beter, dan de plek welke de Amsterdammers zich uitgekozen hadden om hunne dooden te begraven, zijnde die plek geen moeras maar zoogenaamd Muiderzand, waarvan men zelfs tot even voorbij de Pijlsteeg [1]) nog sporen aantreft. Het bewijs, dat men op een oud kerkhof de kerk bouwde, vindt men bevestigd in de oudste begrafeniskeur der Oude Kerk, waarbij bepaald werd dat men vijf voet diep mocht graven, „ter wair datter dootscrene(n) onder stonde(n)" [2]) dan slechts vier voet.

De naam van den bouwmeester en die van den stichter zijn onbekend gebleven, doch meer dan aannemelijk is dat Amstels laatste Heer, Gijsbrecht de IVe, geld tot den bouw verstrekt heeft. Het juiste jaar, waarin er mede begonnen werd, is niet bekend, doch er bestaan goede redenen, welke ik hieronder ontwikkelen zal, dat de kerkwijding heeft plaats gehad den 15^en^ of 16^en^ Sep-

---

1) De meeste oude huisjes in de Pijlsteeg, Servetsteeg enz. waren niet onderheid, zooals bij slooping gebleken is.

2) Ter Gouw I, blz. 347.

tember 1306. Deze redenen grond ik op mededeelingen van Wagenaar, Ter Gouw en de Kroniek van het Utr. Hist. Genootschap (Dl. XV, blz. 71).

De kermis, zijnde het feest van kerkmis, van kerkwijding, werd in ons Vaderland, en indien ik mij niet vergis ook daarbuiten, ingeluid op den eersten zondag na den dag waarop de kerk gewijd was. Hier begon zij op zondag na Sint Lambertusdag, welke Heiligedag gevierd wordt den 17en September. Nu lezen wij in eene rekening, van Bernd van den Dorenwerde, baljuw van Amstelland, ons medegedeeld in genoemde Kroniek, dat Bisschop Gwy [1]) den 15en en 16en September 1306 te Amsterdam is geweest. Ofschoon in die rekening hoegenaamd van geen kerkwijding gesproken wordt, zoo is het volstrekt niet verwerpelijk, zoolang geen tegenbewijs bestaat, dat de Bisschop van Utrecht, die, voor zoover mij uit archiefstukken bleek, Amsterdam overigens nooit bezocht of bezocht heeft, uitsluitend voor de kerkwijding is overgekomen. Daar nu S. Lambertusdag in 1306 [2]) viel op zaterdag, zoo is het best mogelijk dat op den dag vóór S. Lambertus de wijding heeft plaats gehad. De zaterdag toch is voor vele geestelijken, die pastoreele bediening hebben, geen geschikten dag voor feestvieren, bovendien is het aannemelijk dat de Bisschop zondags weder in zijn bisschopsstad moest zijn, hetgeen met het oog op de slechte wegen dier tijden eene onmogelijkheid was, indien hij des zaterdags na de kerkwijding vertrok.

Men zal de vraag stellen, waarom hechtte men zich bij de inluiding der kermis zoo sterk aan den H. Lambertus en waarom wordt geen gewag gemaakt van den

---

1) Guido van Avesnes.

2) Volgens den Eeuwigdurenden Kalender van Dr Burgersdijk.

Heilige van den dag, waarop feitelijk de wijding heeft plaats gehad? Het antwoord op deze vraag is gemakkelijk te geven.

Ofschoon het feest van den Heilige, waarop de kerkwijding plaats vindt, zelden in aanmerking wordt genomen, zoo is het wel aannemelijk dat de Utrechtsche Bisschop een zekere buitengewone vereering voor den H. Lambertus had, waarbij ook een nationaliteitsgevoel in spel kwam. Immers de H. Lambertus stond nader tot den Utrechtschen Bisschopszetel dan de HH. Euphemia en Lucia, wier gedachtenis men viert op den 16den September. Lambertus was Bisschop van Maastricht geweest, hij werd om zijn bisschoppelijke deugden zeer vereerd en aangeroepen en door hem zijn enkele kerken gebouwd en gesticht; geen wonder dan ook dat Utrechts Bisschop, die vóór zijn bisschopswijding te Luik in geestelijke bediening was geweest, juist toen Maastricht en Luik dien heiligen Bisschop het meest vereerden, den H. Lambertusdag als den dag der kerkwijding bepaalde. Wij zien dit bevestigd in de „Belastinge van het Elfde mis-altaar", waarin voorkomt een jaarlijksche „Vroemisse op Sinte Lambertusdach". Hieruit blijkt dat die dag als een bijzondere feestdag in aanmerking kwam.

Van de kerk die men in 1306 bouwde is niets meer aanwezig. Naar alle waarschijnlijkheid stond zij op de plaats, waar thans het tegenwoordige koor zich bevindt en zij zal afgebroken zijn, nadat het schip der nieuwe kerk voltooid was. De oudste kapiteelen, die men aan het tegenwoordige gebouw vindt, komen voor aan de zuilen ten N. W. zijde van den middenbeuk; zij hebben vormen die in het laatst der XIVe eeuw in zwang waren. De overige zuilen zijn uit de XVe en XVIe eeuw en vertoonen de eigenaardige bladvormen, aan de laatste

periode der Gothiek eigen. [1]) Wij hebben hier dus drie bouwperioden: eind XIVe, de XVe en XVIe eeuw. Indien wij nu weten dat, ingevolge machtiging van den Bisschop van Utrecht, in 1369 het hoogaltaar (der kerk van 1306) werd afgebroken, dan kunnen wij gerust aannemen dat omstreeks dien tijd met den bouw der tegenwoordige kerk begonnen is. De tweede vergrooting vond plaats eind XVe eeuw, want de anonymus achter Pontanus [2]) zegt van de Oude Kerk „dewelcke daghelicx door aenghemaeckte capellen vermeerdert en verciert wort, hebbende in sich 33 outaeren met veel costelicke kerckenhabyten ende ornamenten ende een tamelicken schoonen ende grooten tooren". De laatste vergrooting en verfraaiing dagteekenen van 1571, toen o. a. de buitenkapel aan het O. L. Koor gebouwd is. De kapellen, gelegen zoowel binnen als buiten het kerkgebouw, zijn allen gebouvd van het begin tot het einde der XVe eeuw:

Het Hamburgerkoor vóór 1421.
Binnen- en Buitl.vaarderskoor midden XVe eeuw.
Weytkooperskoor in de XVe eeuw.
H. Graf, vóór 1450.
Zoogenaamd S. Jeroenskoor eind XVe eeuw.
Voetboogschutterskoor, onbekend.
O. L. Vrouwekoor vóór eind XVe eeuw.
Handboogschutterskoor omstreeks 1468.
S. Eligiuskoor, omstreeks eind XVe eeuw.
Huiszittenkoor 1497.
Elisabeth Gavenkapel omstreeks 1460.
Doopkapel, begin XVe eeuw.

---

1) Deze architectonische beschouwingen heb ik ontleend aan *Iets over de bouwgeschiedenis der Oude Kerk* door den Architect Weissman. Amst. Jaarb. 1890, blz. 85.

2) Hist. Beschr. der seer wyt beroemde coop-stadt Amst. blz. 359.

De koren of kapellen in de kerk waren van elkander gescheiden door houten schotten, enkele door „gardinen", zooals uit den inventaris van de altaren blijkt.

Behalve de altaarstukken van het Hooge Koor en van de O. L. Vrouwe kapel, welke wij te dier plaatse zullen behandelen, zijn mij uit het schilderboek van Carel van Mander nog bekend: eene Afneming van het kruis waaronder Maria Magdalena lag „wier zoomen vol vouwen op d' aarde lagen en de kreukels na 't leven verbeeldeden". Van dit altaarstuk, waarschijnlijk een triptychon, door Jacob Cornelisz. van Oostzanen geschilderd, berustte bij „Kornelis Suiker, in de Zevensterre te Haarlem" eenige overblijfselen. In de R. K. kerk „De Ster" te Amsterdam kan men nog een overheerlijk triptiek zien door van Oostzanen geschilderd, waarvan het middenpaneel de voorstelling geeft zooals Carel van Mander ze beschrijft. Zouden wij hier misschien voor ons hebben „het voortreffelijck outerstuk" uit de Oude Kerk?

Nog zag men ten tijde van van Mander van denzelfden kunstenaar *De zeven werken van Barmhartigheid*, doch waarvan eenige stukken in den beeldenstorm vernield zijn.

De kerk had, toen zij den katholieken ontnomen werd, eene lengte van 90 bij eene breedte van 65 meter, en zij rust op 42 pilaren. Zij had een boekerij, welke in de 17e eeuw nog aanwezig moet geweest zijn, daar ik een boekband bezit, bevattende Commelin's Amst. Geschiedenis, waarop gedrukt staat met gulden letters *Oude Kerck*.

Voor de geschiedenis der gebrande glazen en van de beide orgels verwijs ik naar de keurige opstellen van de Heeren A. J. M. Brouwer Ancher en Mr. Ch. M. Dozy in Oud-Holland 1885 en 1895 blz. 277 en 129.

In 1404 was het kerkhof getuige van een bloedig

tooneel, toen Heer Willem Bruinenzoon, priester, met „uytgetogen swaerden deerlick" omgebracht werd.

Naar aanleiding van dezen moord geven Frederik, Bisschop van Utrecht, en Jan van Montfoort, Proost en aartsdiaken te kennen [1])

Aan onsen Provisor en Deken van Amsterdam, den priesteren in Amsterdam, in Haarlem en alle onsen onderhoorigen priesters, kappellanen en kerckelijcken, welke ons tegenwoordig bevel in handen komen sal, dat door 't ghemeen gerugt ons ter oor is gecomen dat eenighe kinderen der ongeregtigheid te weten *Jan Jans*, anders *Jan Heinenszn*, *Melis Jansz.*, *Lambert Jacob Reiniersz.*, *Hendrick Jan Deymanszn*, *Splinter* bastaard *van Nyenrode*, *Klaes* bastaard van wijlen *Simon van Saendam*, *Klaes Preijers Klaesz.*, *Jan Laurensz.*, *Joost Gerritsz.*, *Jacob Koppensz.*, *Meester Dirck Koppards*, *Klaes Buze*, *Gerrit Buze*, *IJsbrant Pietersz.*, *Willem* gezeid *Dochde*, *Floris Korff*, *Willam Floris Korfz.* en *Jan Floris Korfz.* en eenighe andere leeken van onse stift en aartsdiakenschap, hunne medeplichtigen en begunstigers in deezen, in het loopende jaer van 1404 daegs nae den feestdag van de scheiding der Apostelen doer een heiligschennende stoutheit met agterstelling van de vreeze Gods en doer aen het zingen van den duyvel, den vaeder van alle booze geesten, den voorsienigen heer Willem Bruynenz. priester, dien sy op 't kerckhof der kerspelkercke van Amsterdam in persoen aentroffen gheweldiglic aengevallen, hunne wreede handen moedwillig slaende aen gemelden Heere Willem priester, dien sy voer zoedanig kenden, als hy als priester gekleed ging en een geschoren kruyn droeg en hem met uytgetogen swaerden en verscheiden andere wapenen deerlic ombrengende, nadat sy den gemelden priester op hetzelfde kerckhof nog verscheiden andere snode geweldenarijen hadden aengedaen, bevelen U den luyden aen te seggen dat sy binnen negen daegen eerlick en sculdighe boete doen en behoirlick voldoening geven, anders zullen wij tegens hun en tegens elk hunner overgaen tot het kerckelyck banvonnis. Ghegeven in 't jaer 1404 daegs nae S. Egidiusdag (1 Sept.)

---

1) Sted. Arch. Port. Schoemaker. Copie met allerlei spelling.

Dit banvonnis luidt: Henrick, Aartsbiss. van Keulen: moordenaars van kerkelijken en alle dezelve helpers of raders zullen op alle zondagen, zoo feestdagen als andere, onder het luiden der klokken met brandende kaarsen bij name in den ban gedaan worden en men zal hun alle kerkelijke gemeenschap ontzeggen tot dat zij genoegzaam voldoening geven en door den Apost. Stoel van den ban zijn ontheven. Hierom zijn alle plaatsen in den ban zoolang zij er zijn, en drie dagen daarna zoo zij er gedronken of gegeten hebben, en zeven dagen zoo zij er overnacht hebben. (Port. Schoemaker. Stadsarch.)

De kennisgeving van Bisschop Frederik werd ten uitvoer gebracht door Willem van Backenvoorde, klerk en openbaar notaris „daegs na S. Remigius (1 Oct.) 1404.

„Woensdach nae de Maeght Scholastica" (10 Feb.) 1405 appelleert de procureur van de beschuldigden, en op den feestdag van de „heylighe Maget Margariet" (20 Juli) 1405 trekken de Bisschop en zijn Proost hun bevel in om zekere billijke oorzaken en na rijp beraad".

De Kapellen en Kooren.

1. *De Doopkapel.* Waarschijnlijk stond in de eerste jaren van den bouw der kerk en vóór dat de tegenwoordige kapel gebouwd was, de doopvont aan de noordzijde van den toren, welke tot ingang van het kerkgebouw strekte. In het begin der XVe eeuw bouwde men aan de kerk, aan het zuidwesteinde bij den toren, de fraaie laat-gotische kapel, waarvan de buitenmuren zich nog in hunnen oorspronkelijken staat bevinden. Daar de kerkmeesteren in 1651 deze kapel als begraafplaats aan Burgemeester Cornelis de Graef verkochten, zoo vermoedt de geschiedschrijver Jan Wagenaar [1]) dat de kosten van

1) Deel II, blz. 98.

den bouw dezer kapel door de kerk zelve betaald zijn. Cornelis Jansz. de Drebber [1]) bouwde in deze kapel een altaar ter eere van den H. Cornelius, waaraan de genoemde kapel haar naam van S. Cornelius kapel ontleende.

De vont, welke stond tegen den noordermuur der kapel, was van koper en is in 1531 te Mechelen door Cornelis van den Eynde gegoten [2]). Zij is, toen de kapel tot begraafplaats werd ingericht, opgeruimd. De haak in den muur, welke diende om het deksel van de vont op te lichten, wijst alleen nog maar de plaats aan waar de H. Doop geschiedde.

2. *Elisabeth Gaven-Kapel* was de eerste kapel tegen den zuidelijken muur, ten westen der kerk. Ter Gouw zegt „Elisabeth Gaven zal wel de stichteresse geweest zijn, maar zij is ons niet bekend".

In het Rijksarchief te Munster i/W. vond ik dat „Lijsbeth van Outshoorn, die men noemde Lysbeth Gaven nae Gaeff Benninck haren man", de stichteresse dezer kapel geweest is.

Daar ik in genoemd archief tal van bijzonderheden aantrof over Lysbeth en haar man, zoo geloof ik dat het voor de geschiedenis haar nut kan hebben, als ik de onbekende van Ter Gouw nader bekend maak.

Lysbeth Jansdr. van Outshoorn sproot uit het adelijk geslacht van dien naam. Haar vader was burgemeester van Amsterdam in 1452. In eersten echt huwde zij Gaeff Benninck, in tweeden echt Meester Willem Andriessen van Sonnevelt, weduwnaar van Geertruy Claes de Greb-

---

1) Ofschoon alle historici schrijven *de Drebber*, zoo vermeen ik dat de eerste geschiedschrijver den naam in den fundatiebrief verkeerd gelezen heeft. *De Drebber* is hier een onbekend geslacht. Waarschijnlijk moet de naam zijn *De Grebber*.

2) Wagenaar II, blz. 98.

ber, die in het Minderbroederklooster begraven werd, zooals blijkt uit de aanteekeningen van Schaep [1]), luidende:

Int jaar 1483 den 6 dach in Augusto starff Geertruyd Claes de Grebberdr, (die) huysvr. was van Mr. Wilh. Andrissz., hyer onder deese sarck begraven. Bidt voor de sielen.

Dese sarck heeft. . . . van Sonnevelt nae de kerckschennerye van 't Minnebroedersconvent doen brengen in ons choor van 't heylich Graff in S. Nicolaaskerck binnen Amsterdam.

Uit haar eerste huwelijk had zij één kind dat „starff jonck". Bij haar tweeden man had zij twee kinderen, wier descendenten zich vermaagschapten aan het Haarlemsch geslacht Ramp, waaruit gesproten is Clemens Baron Heereman van Zuydwijck, wiens archief mij ontzaggelijk veel dienst heeft gedaan voor nasporingen betreffende oude Amsterdamsche geslachten.

Lysbeth was ook de weldoenster van „'t Barvoete Broedersclooster" te Amsterdam, zooals men lezen kan in de genoemde Aanteekeningen van Schaep, welke ons verhalen de volgende:

Fundacie van het Barvoete Broedersklooster.

Tot verscheyden reysen van myn ouders en vrunden gehoort hebbende hoe dat 't barvoete broedersclooster eertyts door hun voorouders gefundeert was en hebben nyet kunnen naelaeten daerop naerstelicke te inquireren; 't welcke alsoe te vergeeffs scheen te weesen door dien alle schriften en papieren verstrooyt en 't cloos-

---

1) *Kindlingersche Sammlung.* Deze Sammlung bevat enkele portefeuilles, welke hoogst merkwaardige stukken inhouden over Utrecht en Amsterdam en afkomstig moeten zijn uit het archief-Heereman. Het merkwaardigst is wel, dat ook in die Sammlung zich bevindt een brokstuk der Aanteekeningen in HS. van Gerrit Pietersz. Schaep, waarvan ik enkele afschriften maakte, welke Aanteekeningen in de drie bekende handschriften van Schaep niet voorkomen.

ter het onderste booven gekeert was, hebben wy eyndlick (ons) getranspo(r)teert by eene van de outste monniken, welcke my voir antwoort gaff dat daervan fondatessen (sic) soude(n) geweest sijn vier weduwen genaempt Lysbeth, van dewelcke was die principaelste Lijsbeth van Outshoorn, die men noemde Lysbeth Gaeven nae Gaeff Benninck haren man en heeft gefondeert die kerck tot het dack toe, voirt seeckere vicaryen aldaer, heeft oick behalve dien ghegeven seecke(re) huysinghen en eene tot de(n) hoff. Ende alsoe deese weduwen in 't fondeeren van dit voirsz. cloister grootlicx getrobeert (geturbeert) werden door seeckere cattvyffelde menschen, dat 't snachts braecken welcken 't daechs te vooren was gemaeckt en geene voirstant (hulp) en hadde(n) van Magistraeten, soo syn sy onder hun vieren met alle haer arbeytsluyden den Grave van Hollant halffwegen Haerlems tegens getrocken en omtrent 't huys tot Harte te voeten gevallen, welcke hun terstont gegund heeft 't begonste werck tot Godes eere op heuren costen te moogen volbrengen ende es diese authorisatie op groote peyne tegens die turbuteurs terstont met clockgeslach vercondicht geweest.

Na den dood van Lijsbeth en van haar man hebben hunne erfgenamen, den 24 November 1499, als daartoe last hebbende, nog gefundeerd „een vicarye in S. Lysbeth's capel aen der Steedehuyse van Amsterdamme, dat nu 't gasthuys geheeten, met ses gouden nobelen 't siaers, waervan de brieffen rusten onder de regenten van Sinte Pieters gasthuys".

In de genoemde kapel ligt begraven in den zuid-oostenlijken hoek tegen den muur, als gesproten uit het adelijk geslacht Gaeff-Persijn, Meester Simon Alewijn, pastoor der Oude Kerk, over wien wij onder *S. Sebastiaans-koor* uitvoeriger zullen schrijven. Zijn graf wordt gedekt door een zerk, waarop gebeiteld: een schild, dat een uitgehakt veld vertoont, waarop zeker de kelk was uitgehouwen; daaronder het wapen van Persijn: gedwarsbalkt in 6 stukken (van goud en blauw), de (gouden) stukken

beladen respectievelijk met 4. 3. 2 liggende (roode) kruisjes; daaronder het merk [1]) van Meester Simon; langs den rand van den steen: *Hier leyt begraven Simon A[l]ov[v]ijns* [2]) *z° pastoor van dese kerck. Starf anno* 1573 [XX]III *Augusti* IIII *Paternoster en Ave Maria.* De zerk verkeert in treurigen toestand.

De tweede kapel aan de zuidwestzijde was die der Huiszitten, genaamd:

3. *Het Huiszitten-Choor*, gesticht door de Huiszittenmeesters in 1497. Ongeveer in het midden van den zuidelijken muur is een deur, toegang gevende tot de tegenwoordige kerkmeesterskamer. Deze kamer bevindt zich in het zeventieneeuwsche gebouwtje, gelegen buiten de kerk, ten westen van den zuidelijken ingang. Dit gebouwtje heeft zeker vervangen het in 1497 gestichte *comptoir* der huiszittenmeesters, want het is niet denkbaar dat genoemde meesters èn comptoir èn bedeeling hielden in het koor zelf.

Ten tijde van den historieschrijver Commelin [3]) zag

---

1) Met dit merk teekende hij als getuige het testament van Katrijn Wouter Dobbensdr. van dato 6 Maart 1555. In de veiling van R. W. P. de Vries 1897 werd ik eigenaar van de testamenten van Katrijn en van Meester Cornelis Wouter Dobbesz., alsmede van de boedelscheiding van Meester Wouter. Op deze drie perkamenten is van toepassing: *le triste sort des livres prêtés*, want Mr. Gerard van Loon schreef den 13 Febr. 1737 aan de Wed. van Geerhard Schoemaker „dat de aan uwen grootvader „geleende papieren niet mogen geveyld worden, te weeten: testament van „Katrijn Dobbensdr., item van Meester Wouter, den Scheybrief tusschen „de gemeene erfgenaamen van Mr. Wouter; het testament van Aechte „Plemp en codicille Mr. Jacob Buyck”. Het codicil kocht ik voor eenige jaren en is thans het eigendom van den Amstelkring.

2) De tusschen [ ] geschreven letters en cijfers zijn op de zerk weggebrokkeld.

3) Commelin, blz. 434.

„men noch onder een met verf overstreecken beelt" het volgend opschrift tegen het gewelf van genoemd koor:

Hout Godts gebodt ende geeft den armen om Godtswil.

Nog hing in deze kapel een schilderij, welke vermeldde dat „Anno Domini 1535 enkele borgeren op den 10 Mey „'s nachts na 11 uur bij den secte der anabaptisten ver„slagen ende vermoort sijn. Godt wil haer sielen gena„dig sijn" [1]).

Er was ook een altaar met fundatiën, hetgeen hierna beschreven staat onder het *Altaar van het Huiszittenkoor.*

4. *De S. Eligius- of Smidskapel* was de laatste kapel voor het zuider-transept. Zij werd gesticht omtrent het laatst der XVe eeuw door het gilde der slotenmakers, koperslagers, kuipers, harnasmakers en grofsmeden, waarvan de laatstgenoemden de voornaamste waren. In 1542 vormden de kuipers een afzonderlijk gild. Ofschoon de goud- en zilversmeden in de XVIe eeuw wel mede moesten betalen „ten behoeve van de outaer" van het smidsgilde, zoo maakten zij geen op zich zelf staand gild uit.

In deze kapel was de zuider-ingang tot de kerk. Ook werd hier in 1547 door de stedelijke regeering gemaakt „een hanckcamer voer de cellebroeders boven 't portaei „van de zuyderdoer", ten einde „diezelve broeders bij „tijde van pest ende andere contagieuse ziecken uyten „luyden te houden" [2]).

Thans zijn wij genaderd tot het zuider-transept waarin:

5. *Het S. Sebastiaans- of Handboogschutterskoor* gelegen was, dat omtrent 1468 door de Handboogschutters gesticht is, zooals blijkt uit een verzoekschrift van het S. Sebastiaans gilde aan Hertog Karel den Stoute, waarin

1) Commelin, blz. 434.

2) Thes. Rek. 1547.

het om geldelijke bijdrage verzoekt tot verderen opbouw en volmaking van zijn kapel [1]). Het gilde richtte tevens omtrent dien tijd een altaar op ter eere van zijn Patroonsheilige, dat in 1473 door Jacob Gheritsz. voorzien werd met „all datgheen dat van noot is tot godliker dienst" [2]). Naast dit altaar stond het beeld van S. Sebastianus, ten wiens eere een kaars op een koperen kandelaar brandde. Bij het geus-worden der Stedelijke Regeering moesten de kerkmeesters dit zilveren beeld en hetgeen zij nog aan zilver bezaten aan Burgemeesteren uitleveren. Het zilver dat het gilde eenmaal bezat bestond o. a. uit een kelk, twee zilveren pullen, een zilveren „paesbord", een „silveren bos met heilichdom", ook vier koperen kandelaars enz. [3])

Boven in den muur ten westen ziet men een deur, welke met een houten trap toegang geeft tot de zoogenaamde IJzeren Kapel, welke buiten tegen de kerk naast den zuider-ingang gebouwd is. Men noemt ze IJzeren Kapel omdat de deur van ijzer is, waarop de wapens van Maximiliaan en Filips den Schoone geschilderd waren [4]), welke thans met witte kalk bedekt zijn.

Volgens Scheltema en Ter Gouw was deze IJzeren Kapel „het secreet", waarin de oude priveligiën bewaard werden. „Het wapen van Amsterdam en de perkamenten strooken" van buiten in den steenen band gebeiteld zeggen duidelijk dat de kapel oorspronkelijk tot geen ander doel bestemd is geweest als tot berging van handvesten en oorkonden. Aldus Ter Gouw [5]).

Maar waarom bouwde men dan een zoo onpraktische

1) In extenso bij Lelong, blz. 383.

2) Stadsarch. Portef. Schoemaker. Zie verder onder *S. Sebastiaansaltaar.*

3) Ter Gouw, V, blz. 148.

4) Dr. Scheltema. *De IJzeren Kapel.*

5) Deel V, blz. 180.

charterkamer als deze IJzeren Kapel, welke met hare drie boognissen in den muur eerder aan een kapel dan aan een bewaarplaats voor archieven doet denken? De kast met laden waarin de perkamenten, welke nu in het stadsarchief berusten, geborgen waren, stond dan ook halverwege in de nis, zoodat het duidelijk is dat deze boognis niet gemaakt is voor de vierkante kast.

Zooals wij weten werd het H. Sacrament van Mirakel eertijds in de Oude Kerk bewaard; zoude het nu niet mogelijk zijn dat de miraculeuze Hostie bewaard werd in het steenen kamertje, dat, zonder een enkel venster, gemeenschap had met de IJzeren Kapel en dat genoemde kapel-zelve als kapel gebruikt werd en haar eigen altaren had? De drie nissen, twee ten westen en een ten zuiden, zijn onbetwijfelbaar altaarnissen, zooals men enkele nog aantreft bijv. in het Hamburgerkoor, Binnenlandsvaarders enz., waar de altaren ook niet naar het oosten waren gekeerd.

De muren der kapel zijn gewit. Misschien vindt men achter de kalklaag, even als achter het witsel van de ijzeren deur, wel de oplossing van hetgeen wij thans niet weten. Dat de „perkamentenstrooken", op den buitenmuur gebeiteld, bewijzen moeten dat achter dien muur oude perkamenten bewaard worden, is erg gezocht. Er behoort al zeer veel verbeeldingsgeest toe om die paar lintjes, strookjes op den steenen band, voor middeleeuwsche spreukbanden te houden.

Mijne meening dat in deze kapel de miraculeuze Hostie geborgen werd, en dat zij voor dat doel is gesticht, grondvest ik op de meer dan groote waarschijnlijkheid dat de kapel gebouwd is door Koning Maximiliaan, wiens wapen en dat van zijn zoon op de ijzeren deur waren aangebracht. De bouw der kapel en het bezoek van Maximiliaan aan de H. Stede vielen bijna op hetzelfde tijdstip samen.

Zou het nu te stout zijn te beweren dat Maximiliaan, behalve zijn kostbare geschenken aan de H. Stede, voor het Heilige der Heiligen een waardige, doch vooral veilige bewaarplaats oprichtte?

Keeren wij terug tot het S. Sebastiaanskoor.

In dit koor werd door Meester Simon Alewyn (zie ook *Elisabeth Gaven-kapel*) in 1560 het „Maagdengild" opgericht, ter eere van de H. Moeder Gods, wier beeldtenis, zijnde een Nood Gods, in een „glaesekasken aen 't outaer van S. Sebastiaen" [1]) tentoongesteld was. De eene geschiedschrijver zegt dat Meester Simon dit beeld te Haarlem had laten snijden, de andere dat het beeld uit „een hoek van de kerk was gehaald". Daar Meester Simon volstrekt niet bemiddeld was, zooals wij straks zullen zien, komt mij de laatste bewering het aannemelijkste voor. Misschien ook was het beeld: Maria met den gedooden Zaligmaker op haar schoot, wel afkomstig van het altaar *S. Salvator en Maria*, dat voor het Hooge Koor gestaan heeft.

Meester Simon Alewyns, volgens zijn wapen uit het huis Persyn, was eerst Kapelaan en daarna vice-cureyt [2]) van de Oude Kerk. Waarschijnlijk is hij in 1562 opvolger geworden van zijn Pastoor, Meester Floris Egbertz. die door het Hof in den Haag in zake Fije Harmansdr. [3]) gevonnisd werd; en „ten eeuwigen dagen uit de jurisdictie van Amsterdam verbannen" is geworden. [3])

Pastoor Simon Alewyns werd in de wandeling genoemd Simon Slecht (slecht = arm, eenvoudig) waaruit wij moeten

---

1) Brandt. Gesch. Ref. VII boek, blz. 358.

2) De Kapittelheeren van de Hofkapel in den Haag waren de „overste pastoren van den curey" van Amsterdam en verpachtten het pastoraat. (Ter Gouw, V, blz. 165).

3) Ter Gouw, IV, blz. 493-500, 503-504. Hij werd in datzelfde jaar benoemd tot Pastoor van S. Gudula te Brussel. Bijdr. III, blz. 2.

opmaken dat hij, ofschoon van hooge geboorte, een eenvoudig, arm priester was. Geen wonder dan ook, dat zoowel hij, als zijn gild en zijn Nood Gods, met den beeldenstorm het hard te verduren hadden. Op hem werden schimpdichten gemaakt [1]) (hier als bewijs van zijn echt priesterlijken wandel) en zijn beeld onteerd, hetgeen aan Wein Adriaan Okkersdr. het leven kostte, daar zij met haar meid „elck in een wynpyp op die marckt voor 't stadhuys verdronken werden [2]).

Hij ontving in 1569 van Burgemeesteren vijf gulden

„tot een gratuyteit voer syn goede ende getrouwe dienste, by hem deser stede in den voerleden turbelenten tydt in 't officie van de pastorie van de voorsz. kercke gedaen, ende voerts om hem te verwilligen alhier te blyven in de dienste van de pastorie voorsz. waer uyt begeert heeft te scheyden, overmits die sobere profyten totte voorsz. pastorie staende, waerop hy hem nyet bequaemelicken draegen mach, ende dat 't veranderen van eenen pastoer nyet goet soude wesen voer deser stede. Des zal die voersz. pastoer gehouden wesen die voersz. pastorie vyf eerstcomende jaeren te bedienen [3]).

Vier jaar na deze „gratuyteit" is hij gestorven. In het Begrafenisboek der Oude Kerk staat opgeteekend: Meester Symon Alewijn, onsse pastoor begr. den 23 Augusty 1573, noch die groot klock.

Van het zuidertransept tot aan den apsis vond men geen kapellen. De kooromgang, dat wil zeggen de ruimte tusschen den zuidermuur en het koor, bood dan ook geen gelegenheid aan om kapellen daar ter plaatse op te richten, gelijk geschied was aan den tegenovergestelden kant, tusschen noordertransept en apsis, waar de

---

1) Domselaer, VI, blz. 213.

2) Aenteykeningen van Broer van Biesten. Dietsche Warande, VIII, blz. 428.

3) Aemstels Oudheid, V, blz. 245.

noorder buitenmuur ettelijke meters verder van het koor gelegen is dan de zuidelijke muur.

Tegen dien zuid-oostelijken muur waren zeker altaren of biechtstoelen geplaatst. Ook vond men daar de sacristie, welke nu verbouwd is tot een woning van den koster.

In den oostelijken omgang achter het hooge koor, ziet men nog, behalve de later aangebrachte deuren, welke toegang geven tot de onooglijke aanbouwsels, bestemd voor woonhuizen, twee oude boogdeuren, waarschijnlijk de ingang tot de kerk voor de dienstdoende geestelijken. De eerste kapel, welke wij nu tegen den noorder-muur aantreffen is het

6. *O. L. Vrouwe koor.* Deze kapel is omstreeks den jare 1555 door het O. L. Vrouwe-Gilde gesticht, dat reeds vóór dien tijd een eigen altaar in de kerk had, alsmede een „Onser Vrouwe beeld van Silver" waartoe Andries Boelens zestien gouden gulden had bijgedragen. In deze kapel vindt men een zerk, waarop gebeeldhouwd: het wapen van Boelens; rondom dit wapen *Dirck Boelens ende syn erfgenamen;* daarboven *Geertruyt Boelens huysvrou van Dirck Boelensen in den Heer ontslaapen den* 15 *November* 1680, *out* 61 *jaer en* 10 *M.* Deze zerk is niet die, welke de lijken dekte van Andries, Allart en en Pieter Boelens. Hun graf was „an de Suydzyde van 't hooge choor bij S. Pieters outaer". (Testament van Allert Pieter Boelens).

De kapel bezit zeer fraaie gebrande glazen, een geschenk van de stad Amsterdam, voorstellende De Geboorte; onder deze voorstelling ziet men het wapen van Amsterdam met het jaartal 1555. Het is de vraag, of het onderstuk niet van veel later dagteekening is als het jaarcijfer aanwijst.

Het schoonste glas is wel dat in den oostelijken muur dezer kapel. Het is van kleiner afmeting dan de hier-

voor genoemde glazen, doch een overheerlijk werk van kleur en teekening. Het stelt voor Het sterfbed van Maria en is geschonken geworden door de familie Brunt, een godvruchtig en rijk Amsterdamsch geslacht. Deze glazen zijn ontworpen door Lange Pier, die ook het fraaie, doch thans verdwenen altaarstuk, voor het rijke en deftige Lieve Vrouwe-gild heeft geschilderd. Dit tafereel moet een heerlijk, ongemeen kunstig werk zijn geweest, waarover de groote Mechelsche schilder Michiel Coxie verbaasd stond. Het was een triptychon. Het binnenpaneel stelde voor Het sterfbed der H. Maagd; op de deuren van binnen zag men voorstellingen uit het leven van Maria, terwijl buiten op een der deuren de HH. Driekoningen waren afgebeeld.

Carel van Mander in zijn *Levens der Nederlandsche Schilders* zegt dat *beide* deuren „met de drie Koningen bemaald waren" [1]). Wij betwijfelen of van Mander, die vijf en twintig jaar na de verwoesting der Oude Kerk zijn Schilderboek schreef, het wel recht had.

Tot deze meening vinden wij aanleiding in het feit, dat „op den 20 Augusti 1625 zijn vercocht op 't hoeckgen van de Breestraet dese naevolgende goederen achtergelaten by Cornelis van den Voort" onder anderen „een schildery van de drie Coningen van Lange Pier" [2]). Hier is dus sprake van één stuk, waarop De Aanbidding der Wijzen was geschilderd. Het spreekt ook van zelf dat men deze voorstelling moeilijk in twee stukken kan verdeelen. Dit fragment van Pieter Aertsen's kunststuk, dat twee duizend kronen had gekost, werd toegewezen aan Claes Elias voor *f* 20,—.

Indien het triptychon niet vernield is bij den beelden-

1) Uitgave 1764, blz. 238.
2) Oud Holland 1885, blz. 203.

storm van 1566 dan heeft de Meester zijn werk kunnen aanschouwen tot aan zijn dood, welke voorviel 2 Juni 1575. Drie jaar later „zuiverde" de stadsregeering de kerk van alle kunstschatten, de gebrande glazen uitgezonderd.

Ter Gouw [1]) en Mr. N. de Roever [2]), die van Mander niet goed schijnen doorgelezen te hebben, zeggen dat genoemd altaarstuk het Hoogaltaarstuk was. Zij verwisselen het tafereel van het O. L. Vrouwe-altaar met dat van het Hoogaltaar. Laatstgenoemd stuk toch is geschilderd door van Scorel, wat betreft het middenpaneel, terwijl Maarten van Heemskerk de deuren schilderde, zooals wij onder *Het Hoofdaltaar* breedvoeriger zullen uiteenzetten.

In den oostelijken muur van het O. L. Vr. koor ziet men een zeer oude deur. De boog van de deur rust op twee kleine gebeeldhouwde draagsteenen en geeft toegang tot een kapel, waar in vroegere jaren het Eggerts collegie [3]) gehouden werd, doch welke thans verlaagd is tot zandhok. Deze kapel is buiten de kerk aangebouwd. Ter Gouw, die Jan Wagenaar hier naschrijft, zegt dat deze kapel was die van het H. Graf en dat zij gebouwd is in 1571, omdat een gevelsteen, van buiten aangebracht, dat jaartal vermeldt.

Zooals ik later zal mededeelen was deze kapel niet die van Jeruzalem of van het H. Graf, maar zij was het hierbovengenoemd collegie. Waarschijnlijk is de oude collegiekamer afgebroken en heeft het O. L. Vr. Gilde in 1571 de tegenwoordige kapel gebouwd of verbouwd. Tot deze meening word ik geleid door den gevelsteen.

---

1) Deel V, blz. 151.
2) Oud Holl. 1889, blz. 17.
3) Zie de fundatiebrieven bij Commelin, blz. 426 en volg.

Deze steen draagt met groote cijfers het jaartal 1571, doch heeft nog een fijn gebeeldhouwde omlijsting, welke zeker aan het oog der beeldstormers is ontsnapt. In die omlijsting dan is uitgebeeld De Groetenis des Engels en niet iets dat betrekking heeft op den dood des Heeren. Wel het bewijs dat deze kapel in 1571 toebehoorde aan het Gilde van Haar, die van den Engel Gabriel de blijde tijding ontvangen heeft. De voorstelling is in vergelijking van het jaartal zeer klein en daardoor voor het bloote oog moeilijk te onderscheiden.

Op het O. L. Vrouwe-koor volgt het

7. *Voetboogschutterskoor* dat door een houten schot van het eerstgenoemde koor was gescheiden en waarvan de afsluiting nog sporen heeft nagelaten in muur en kolom. Thans zijn beide koren één open ruimte. Deze kapel behoorde aan de Voetboogschutters, die S. Joris tot patroon hadden. Ik heb van deze kapel noch haar stichtingsjaar, noch den naam van haar altaar, noch een enkele fundatie gevonden.

Hier in dit koor kan men de heerlijke, door Lange Pier ontworpen, gebrande glazen bewonderen, welke voorstellen Maria Boodschap en Het bezoek der H. Maagd aan Elisabeth. Onder deze voorstelling ziet men de HH. Petrus en Paulus, voor wie geknield ligt Jan Claesz. Hoppe, de schenker van het raam.

Wagenaar, die hier Commelin napraat, zegt dat deze glazen geschonken zijn door genoemden Hoppe, „die betigt zijnde de nieuwe religie toegedaan, door zijn biechtvader als boete opgelegd (was) dit raam te schenken". Jammer voor de geschiedenis dat Commelin ter ruste is, anders zouden wij hem vragen of dan ook de andere schenkingen en fundatiën door Hoppe gedaan het gevolg zijn van „boeten opgelegd door zijn biechtvader"?

De schenker der glazen ligt in dit koor begraven.

Thans zijn wij genaderd aan het Noordertransept, nu een „bewaarplaats van den hevigsten rommel". Op den plattengrond bij Wagenaar heet deze kapel, die van:

8. *S. Jeroen.* Daar op St. Jeroensdag in de Oude Kerk een „Hooge Misse gedaen wiert", waarvan de kosten bedroegen 1 gld. 10 st. [1]) zoo bezat genoemde kerk zeker een altaar, toegewijd aan dien Heilige. In geen enkelen, mij bekenden fundatiebrief komt evenwel de naam van S. Jeroen voor, zoodat ik over dit zoogenaamd S. Jeroenskoor geen enkele mededeeling kan doen.

De eerste kapel ten oosten van het Noordertransept wordt door Ter Gouw en Wagenaar genoemd:

9. *Het Weytkooperskoor,* terwijl Commelin en Lelong haar noemen *Veerkooperskoor.* De laatste benaming is mij geheel onbekend en waarschijnlijk een drukfout bij Commelin door Lelong overgenomen. Weytkooperskoor is aannemelijker, daar de graanhandel in Amsterdam in de XV[e] en XVI[e] eeuw zeer in bloei was. De deftigste burgers waren korenkoopers. Of nu die groote heeren zich tot een gilde vereenigd hebben, weet ik niet bij gebrek aan bescheiden. Zeer waarschijnlijk is het echter, want Wagenaar, die dit koor noemt dat der Weytkoopers, zal zeker voor dezen titel zijne bronnen gehad hebben. Er bestond in de Oude Kerk wel een altaar van dien naam, want „Jan Klaessen en Stijn Tymans syn wyf hebben op de Weydkoopers outaer V missen gefondierd". In het memorieboek van Proost Zaffius [2]) komt deze fundatie voor als gemaakt op het S. Jacobsaltaar, en als wij nu weten uit den fundatiebrief van Gijsbert Pieters dat dit altaar stond bij de noorderdeur, welke gelegen is in genoemd koor,

1) Commelin, blz. 425.
2) Biss. Arch. te Haarl. Zie Bijdr. Dl. IV, blz. 3.

dan mogen wij gerust aannemen dat met S. Jacobs- en Weitkoopersaltaar één en hetzelfde altaar bedoeld wordt en dat dit koor zijn naam ontleende aan genoemd altaar.

Ten westen in dit koor bevindt zich het noorder kerkportaal, in rijken flamboyantstijl gebouwd; oostwaarts tegen het transept bevindt zich ook

10. *De Kapel van het H. Graf.* Op den plattegrond bij Wagenaar komt zij voor liggende ten oosten van de L. Vr. Kapel. Zooals wij bij de beschrijving dier kapel hebben aangetoond was die kapel niet die van het H. Graf, maar de verbouwde collegiekamer van het Eggerts Collegie. De kapel van het H. Graf is de in half gothischen en renaissance stijl uitgebouwde kapel, welke zich bevindt naast de noorderdeur in het Weytkoopers-koor. Deze kapel is gesticht door Pieter Gijsbertszoon den 20 Januari 1450. In de stichtingsakte zegt hij een kapel te stichten „by de Noorder-Deur en die Meur (muur)". Daar nu tusschen die deur en dien muur van het Noordertransept de uitgebouwde kapel te vinden is, zoo is het ontwijfelbaar dat deze kapel is de door Pieter Gijsbertsz. gestichtte. Ofschoon de stichter in zijn fundatiebrief hoegenaamd niet spreekt van het H. Graf, zoo weten wij toch door het hiervoor genoemde copy-boek van Proost Zaffius dat daar het H. Graf gelegen was. Immers sprekende van de fundatie op het S. Jacobus-altaar, zegt hij dat genoemd altaar gelegen was nabij het H. Graf „prope Sepulchrum Domini". Welnu dat altaar gesticht door den zoon van Pieter Gijsbertsz., Gijsbert Pietersz., was gelegen bij de „noorderdeur" [1]); dus bij het H. Graf.

Laat ons nu de kapel binnengaan en wat zien wij dan?

Een betrekkelijk klein vertrek dat zijn licht ontvangt door een glasraam in rijken overgangsstijl gebouwd. De

---

1) Commelin. Beschr. v. Amst., blz. 424.

zoldering bestaat uit gemetselde rondboogen, terwijl op twee consoles aan den westermuur een wapenschild is aangebracht, dat natuurlijk is overschilderd. Het schoonste van de kapel is de rijk bewerkte baldakijn, waarvan de zoldering geheel à jour bewerkt is, terwijl rondboogjes met kleine consoles de afhangende versiersels uitmaken. Op den grond onder den baldakijn ziet men een kleine verhooging, waarop ongetwijfeld de afbeelding van het Lichaam des Heeren heeft gerust. Het beeld is weg, de ornamenten zijn ten deele vernield en de baldakijn is bij het raam geheel weggehakt om plaats te maken voor een gemetselden vuurhaard.

Barbaarsche verwoesting, armzalig overschot van een uit pieteit rijk gebouwde kapel, welke te aanschouwen gaf de nabootsing van het doode lichaam Onzes Heere, Die ook door onze niet-katholieke broeders aangebeden en vereerd wordt! Moge deze kostbare erfenis onzer vaderen spoedig hersteld worden, opdat wij ons niet langer behoeven te schamen over dit ergerlijk sloopingswerk.

Met weemoed verlaten wij het Weytkooperskoor en komen in het

11. *Buiten- en Binnenlandsvaarders Koor*, dat, evenals de andere koren, thans treft door een akelige leegte. Het is gesticht door twee gilden: dat der Binnen- en der Buitenlandsvaarders. Ofschoon beide gilden in het eerst gescheiden waren, zoo hadden zij toch beiden één kapel in de Oude Kerk, doch elk gild had zijn afzonderlijk altaar, zooals wij straks zullen zien. In 1473 smolten beide gilden in een en werden „alle hair goede(re)n, „outairen, winst en verlies gemeen". Zij bezaten een „sulveren scip met syn toebehooren", dat gesloten was „in een kist met vier slootelen", en dat bij plechtige processiën door het gild gedragen werd.

In deze kapel ziet men nog tegen den noordermuur de twee nissen van de thans verdwenen altaren.

Wagenaar zegt van dit koor „het is thans de ingang van een zandhok" [1]).

Hierop volgt het laatste koor aan den noordermuur:

12. *Het Hamburger Koor* dat vóór 1421 door een Broederschap van Hamburgers, welke in Amsterdam gevestigd was en handel dreef op Hamburg, gesticht is geworden. Haar overlieden werden in 1421 in een schepenbrief genoemd „de overmans van Sunte Pouwels altaar" [2]) Deze Broederschap kwam in het laatst der XVe eeuw zeer in verval, zoodat de stad Hamburg in 1494 haar een toelage gaf van drie Caroli stuyver voor elke ton Hamburger bier welke hier verkocht werd. In de kapel, waar men tal van zerken aantreft, werden de „koopluyden, schippers, bootslieden, die te Amsterdam aflijvig werden" begraven. De „Hamburgers" namen de leer van Luther aan, zoodat zij „niet alleen uyt dit choor, maer oock ter kercke uyt (werden) geboend" [3]). Toen Alva kwam pakten zij hunne biezen en verlieten zij de stad. Zij kwamen omstreeks 1594 hier terug en trachtten hun Broederschap te herstellen, hetgeen natuurlijk mislukte.

Met de beeldstormerij in 1566 had de kapel veel te lijden, zoodat men zelfs de deuren, welke de kapel van de kerk afsloten, moest vernieuwen. Zij werden toen beschilderd met *De Verrijzenis des Heeren.* In een der glasramen was geschilderd De Bekeering van Paulus, welke schildering in 1621 plaats moest maken voor twee wapens der stad Hamburg. De vroegere sacristie is volgens Wagenaar thans „een stoofhok".

---

1) Wagenaar II, blz. 95.

2) t. a. p. blz. 94.

3) Commelin, blz. 422.

Ten slotte het:

13. *Hooge Koor* dat omgeven was met 14 kolommen, aan welke kolommen hingen „vier stuks tapisseryen, yder lang 10 en breet 3 ellen, van goud en zijde gewrogt" [1]), welke het altaar van achter en van bezijden van den kooromgang afsloten. Deze kostbare tapijten, waarvan de teekening door Maarten van Heemskerk gemaakt was, waren betaald voor de eene helft door de kerkekas, voor de andere helft door Lysbeth Brunten wier familie aan de Oude kerk zeer kostbare geschenken gemaakt heeft. Waarschijnlijk worden hier bedoeld de tapijten, welke door Willem Andriesz. de Roet tapijtwerker te Leiden gemaakt zijn [2]). De koorbanken, welke men ten huidigen dage, ofschoon hier en daar verminkt, nog bezichtigen kan, waren in vergelijking van andere koorbanken zeer eenvoudig en bijna zonder beeldhouwwerk, alleen de misericordes, waarvan een specimen in den *Amstelkring* berust, zijn met guitige voorstellingen rijk besneden. Enkele historici noemen die zittingen profaan, doch hunne puriteinsche opvatting getuigt, dat zij zich geen de minste moeite hebben gegeven om de kerksymboliek uit de middeleeuwen, zelf ook maar oppervlakkig te bestudeeren. Wij zullen hier geen vertoog daarover houden, maar kunnen volstaan, met te zeggen dat hetgeen de verpersoonlijking van de een of andere ondeugd voorstelt, juist afgebeeld werd op plaatsen waar niet met voegzaamheid een gewijd onderwerp kan worden aangebracht, zooals aan den onderkant van zitbanken.

In 1369 werd ingevolge machtiging van Joannes, Bisschop van Utrecht, het hoogaltaar onder toezicht van Jan

---

1) Leloug, blz. 439.

2) Uit het verloren Memorieboek van kerkmeesteren, bij Wagenaar II, blz. 99.

van Deventer, pastoor der kerk, afgebroken en een nieuw opgericht [1]). Wij weten niet of dit altaar dienst heeft gedaan tot 1578, of dat het nogmaals vernieuwd is geworden. Wel weten wij dat het Hoogaltaar een zeer fraai tafereel, een triptychon bezat. Over dit altaarstuk zijn verschillende lezingen. Onder anderen zeggen Ter Gouw [2]) en Mr. N. de Roever [3]), zooals ik reeds bij de behandeling van *Het O. L. Vr. Koor* heb geschreven, dat het middenvak is geschilderd door Lange Pier en voorstelde Het Sterfbed van Maria, terwijl de deuren De HH. Driekoningen te zien gaven.

Hier heeft men zich tamelijk vergist en het Hoogaltaarstuk verwisseld met het tafereel van het altaar van het O. L. Vrouwe-Gild.

Ik grond mijne meening op van Mander [4]) en op een Memorie van kerkmeesteren [5]).

Van Mander zegt dat „te Amsterdam in de Oude Kerk twee dubbele deuren van een outerstuk, *verbeeldende een gekruisten Christus door Schoorl geschilderd*, ongemeen fraai bemaald door Maarten van Heemskerck" geschilderd zijn, „op welke deuren hij van binnen eenige gebeurtenissen uit het Lijden en de Verrijzenis van den Zaligmaker, en van buiten kopergeele figuren" schilderde.

Daar van Mander spreekt van een „outerstuk" zoo moeten wij nagaan, welk altaar hier bedoeld wordt en dan lezen wij bij van Mander [6]) enkele bladzijden vroeger dat „*het Hoogaltaarstuk* voor de Oude Kerk, *verbeeldende Christus aan 't kruis*, door van Scorel omstreeks

1) Wagenaar II, blz. 91.
2) Bladz. 151, Deel V.
3) Oud Holl. 1885.
4) Uitgave 1764, blz. 251.
5) Oud Holl. 1885, blz. 280, 281.
6) Bladz. 199.

1530 is geschilderd". Toen van Scorel dit tafereel schilderde was het stuk nog geen triptiek, want in genoemde kerkmeesters-memorie staat: „en hebben noch te maecken sekere deuren an hoechoutaer om te schilderen". Na 1545 werd een post uitgetrokken om „de vier deuren te scilderen van hoechoutaer dat 't samen costen sal 430 glds".

Waarschijnlijk heeft van Heemskerk deze deuren geschilderd, toen hij tijdens het beleg van Haarlem in 1572 naar Amsterdam is gevlucht. Dat van Scorel een tafereel uit het Lijden van Christus op paneel bracht is begrijpelijk. Hij toch, de Jerusalemsvaarder, gaf met zijn penseel terug hetgeen hij op de plaatsen waar Christus op aarde had geleden, gezien en waargenomen had. Omstreeks 1530 vertoefde hij te Amsterdam, waar hij tot „zijne smerte" de dochter van zijn vroegeren Meester Jacob Cornelisz., met een goudsmid getrouwd, wederzag. Zijn „smerte" was diep, zegt van Mander, want hij had voor haar een tedere genegenheid behouden en hij hoopte ten eenigen tijd zijn liefde door den band des huwelijks met haar te bevestigen [1]).

Wij weten nu zeker door wien dit triptiek is geschilderd en welke voorstellingen de tafereelen te aanschouwen gaven. Helaas, dit kostbaar stuk is verdwenen niet alleen uit de Oude Kerk, maar ook uit ons vaderland. Waarschijnlijk vindt men het terug in een der buitenlandsche musea, tenzij de beeldstormers, hetgeen ik ten zeerste betwijfel, het heerlijk werk van Scorel en van Heemskerck gebroken en vernield hebben, gelijk zij braken en vernielden het Hoogaltaarstuk der Nieuwe Kerk.

---

1) v. Scorel vestigde zich later te Utrecht, alwaar hij Kanunnik werd van S. Maerten. Of hij priester was, weten wij niet. Slechts een klein aantal Kanunniken moesten de H. Wijding ontvangen hebben.

Gelukkig dat „Van Schoorl's inventie noch een tafereel'' te zien is, zooals wij bij van Mander [1]) kunnen lezen. Dit tafereel wordt ten huidigen dage nog bewaard òf in het Biss. Museum te Haarlem òf in de Beggijnhofskerk, waar zij in de zij-kapel is opgehangen. Met het woord „noch een tafereel" bij Van Mander, moeten wij verstaan een copie van hetgeen door van Scorel is ontworpen en geschilderd op het Hoogaltaarstuk. Of nu deze copie, in kleinere afmeting, door van Scorel zelf is gemaakt kan ik niet beslissen, en laat dat aan deskundigen over. Zeker is het dat de deurtjes van de triptiek op het Beggijnhof niet de kleur terug geven van van Heemskerk's werk. Immers hij schilderde „koper-geele figuren" terwijl die van het triptiek in het Beggijnhof naar de natuur, in vleeschkleur, genomen zijn.

Jammer is het, dat van Mander ons niet zegt bij wien hij te Amsterdam het tafereel naar „Schoorl's inventie" gezien heeft. De geschiedenis van de schilderijen op het Beggijnhof en in het Bisschoppelijk Museum ware dan beter tot haar recht gekomen. Thans begint die van het Beggijnhof eerst „in de laatste helft der vorige eeuw", zooals blijkt uit de volgende notitie [2]):

Den 15 October 1853. Het schilderij voorstellende in het middenvak Christus aan het kruis tusschen de twee moordenaars, en aan den voet Maria en Johannes met de Vrouwen; op de linkerdeur de Kruisdraging, op de regterdeur de Verrijzenis, terwijl op de onderzijde der lijst wordt gelezen: geborgen ten tijde der beeldstormerij uit de S. Nicolaas, bijgenaamd de Oude Kerk. Deo Gratias, en volgens overlevering gehouden als werk van... (oningevuld) — is in de laatste helft der vorige eeuw op eene publieke verkooping gekocht door J. B. Th. van Eekhout, koopman in Amsterdam. Gezegd schilderij is door de kinderen

---

1) Bladz. 194, 199.

2) Uit een nagelaten document van Mr P. Hoynck v. Papendrecht.

van wijlen J. C. Hoynck van Papendrecht en J. van Eeckhout, dochter van voornoemden J. B. Th. van Eekhout ten geschenke gegeven aan de kerk van den H. Johannes en de H. Ursula op het Begijnhof, ten einde te voldoen aan den wensch van hunne moeder, om hetgeen weleer tot de kerk heeft behoord weder tot de kerk te doen terugkeeren.

onderteekend C. H(OYNCK) V(AN) P(APENDRECHT).

De schilderij, te Haarlem berustende en geen triptiek zijnde, is afkomstig van het R. K. Paroch. Armbestuur te 's Gravenhage.

Deze schilderijen werden in 1894 op de tentoonstelling van *Oude Schilderkunst* te Utrecht ten toongesteld en men kan in den catalogus de nadere beschrijving lezen, welke geheel overeenstemt met die van van Mander en Hoynck. Mgr. B. H. Klönne, als een der inzenders, gaf bij de beschrijving geen verdere toelichting, doch Dr. C. Hofstede de Groot komt in zijne *Wetenschappelijke resultaten van de Tentoonstelling van Oude Kunst te Utrecht in* 1894 *gehouden* [1]) op tegen de juistheid van hetgeen in later tijd op de lijst is geschilderd, en zegt, dat, ofschoon men het middenvak *met recht als Scorels werk beschouwt*, het voorzichtiger is „de afkomst van het stuk in het Begijnehof maar in het midden te laten”.

Tegen deze redeneering veroorloof ik mij eenige bedenkingen.

Dr. Hofstede de Groot zegt dat men bij van Mander lezen kan dat van Scorel eenige *groote* stukken, o. a. het Hoogaltaarstuk geschilderd heeft en dat De gekruiste Christus in 1566 door het onzinnige gemeen gebroken en verbrand is. Nu betwijfelt hij of van Mander met de woorden „groote tafelen” ooit bedoeld kan hebben

1) Oud-Holland 1895, blz. 46.

het stuk van het Beggijnhof van „nog geen meter hoogte en nauwelijks meer dan driekwart meter breedte"; bovendien zoo redeneert Dr. Hofstede is het altaarstuk gebroken en verbrand.

Indien het altaarstuk werkelijk gebroken en verbrand is, dan gaat het betoog van Dr. Hofstede wel wat mank dáár waar hij zegt, dat het voorzichtiger is de afkomst in het midden te laten *omdat* te Atrecht en Bonn „nog anderen Calvarienbergen van Scorel" bekend zijn. Hoe nu? Het Hoogaltaarstuk van de Oude Kerk is immers „gebroken en verbrand"? Hoe kan men dan ten huidigen dage „nog andere Calvarienbergen" voor het Hoogaltaarstuk houden?

Nergens heb ik ooit gelezen dat de beeldstormers in de Oude Kerk de beelden en altaren verbrand hebben. Wel zegt Broeder van Biesten, de ooggetuige, in zijn Aenteekeningen [1]) dat de beeldstormers in de Oude Kerk de handen „begonnen te slaan aen etlijcke outaren ende beelden om die te raseeren en stucken te brecken" [1]), doch van „verbranden" heb ik nooit iets gelezen. Trouwens de beeldstormerij heeft, volgens van Biesten, nog geen uur geduurd, en voor en aleer de raddraaiers de altaren en beelden geraseerd hadden, vluchtten die brooddronkenen op het gezicht van Schout en dienaren. De thesauriersrekening spreekt ook alleen van hetgeen „an stucken (is) gesmeten" [2]). Carel van Mander was wel een tijdgenoot, maar geen ooggetuige van de verwoesting in de Oude Kerk. Hij woonde destijds te Gent en kwam ruim achttien jaar later te Haarlem en te Amsterdam. Acht en dertig jaar na den beeldenstorm verscheen eerst zijn Schildersboek, waarin hij ons ongetwijfeld menige

1) Dietsche War. Dl. VII, blz. 535, 536.
2) Aemst. Oudh. Dl. VI, blz. 244.

hoogstgewichtige mededeelingen heeft nagelaten, welke hij bij overlevering gehoord had. De overlevering echter van het „verbranden" heeft, zoo ik mij niet vergis, geen reden van bestaan.

De grootste bedenking welke ik echter tegen de redeneering van Dr. Hofstede de Groot heb, is dat hij te velde trekt tegen de bewering dat de schilderij zelve van de Beggijnhofskerk het Hoogaltaarstuk zoude zijn. Niemand heeft dat beweerd en zal het ooit beweren, want, behalve hare te kleine afmeting voor een Hoogaltaarstuk, gelijkt de schilderij, wat hare deurtjes van buiten betreft, niets op de beschrijving welke van Mander er van geeft. Wel beweert men, en misschien terecht, dat die schilderij is het „tafereel" waarvan van Mander zegt dat het is „Van Schoorl's inventie" en dat van die vinding „noch een tafereel te Amsterdam te zien is". Stellige zekerheid heeft men echter niet voor deze bewering met het oog op eene andere schilderij te Haarlem, welke bijna van hetzelfde ontwerp is en ook aan van Scorel wordt toegeschreven. Bovendien heeft die schilderij een maat van 160 × 147, aldus groot genoeg voor een altaarstuk.

Wij hebben reeds te lang stil gestaan bij het Hoogaltaar-tafereel, en moeten thans terugkeeren tot het Hoogekoor, waarin aan de noordzijde tegen den pilaar zich bevond:

14. *H. Sacramentshuisje* in den vorm van een zuil, welke 52 voet (± 15 meter) hoog was [1]). Hierin werden de HH. Vaten met het Allerheiligste weggesloten, zooals blijkt èn uit het opschrift op de zuil *Hic Deum adora* [2]), èn uit het opschrift dat op een bord, in de

1) v. Zesen. Beschr. v. Amst., blz. 338.
2) Lelong, blz. 519.

koorongang op het H. Sacramentshuisje was aangebracht. Het begin van het vers, dat uit ongeveer 30 regels bestond, luidde:

> Alhier is verborgen in dit slot,
> Jezus Christus waere mensch en Godt; 1)
> enz.

Dit bord moest het bij de beeldstormerij het eerst ontgelden, en het geluid, door zijn val veroorzaakt, was als het ware het sein tot verdere kerkschenderij. De heilige vaten bleven echter ongeschonden, en het grauw bepaalde zich alleen tot vernieling van hetgeen van buiten tot versiering aan het H. Sacramentshuisje was aangebracht. De „moeder van de Oude Kercke, Maria Simonsdr." ontving dan ook „van Burgemeesteren xxv „gulden tot reparatie van tgene an stucken gesmeten is „an 't heylich Sacramentshuys" [2]).

In genoemd H. Sacramentshuis waren geborgen verschillende zilveren ciboriën en monstransen, waaronder, volgens de mededeeling van den anonymus achter Pontanus, een „ciborie van silver zeven voeten hooch". Daar het algemeen gevoelen der historici is, dat deze anonymus leefde aan het einde der XVe eeuw, zoo was deze ciborie (lees Monstrans) daar reeds bijna 50 jaar, toen zij in 1547 gestolen werd door Bouwen Wijboutsz. van Bolswaert. Walich Syvertszoon in zijn goddelooze *Roomsche Misteriën ontdekt* zegt, dat de misdaad gepleegd is omtrent 1544; de Thesauriersrekening spreekt echter van 1547 toen „den „Schoutdienaren (een belooning ontvingen) voer zekere „diensten, die zij dezer stede gedaen hebben in 't pijnigen „ende examineren ter bancke mitten scarpe eenige deli- „quanten ende bysonder van Bouwen Wyboutsz. van

1) Brandt. Reformatie I, blz. 357.
2) Aemstels-Oudh. V, blz. 245.

„Bolswaert, die de H. Sacramentshuyzen van byde pro-
„chiënkercken dezer stede beroeft hadde" [1]).

Na dezen diefstal in de Oude Kerk, werd door kerkmeesteren in 1549 een nieuwe „ciborie" (lees Monstrans) gemaakt, welke gekost heeft zeshonderd tien gulden en negentien stuivers. „Deselve was met kostelijk gesteenten „verciert, daertoe onder anderen eenen Cornelis Jacobsz. „Brouwer een saffiersteen vereerde" [2]).

Dit meesterstuk van Amsterdamsch goudsmeewerk werd in October 1578, toen „van wegen Burgemeesteren geordoneert (werd) die kerckmeesteren van de Oude Kercke om te verkoopen die silveren ciborie", aangekocht door den edelen, vromen, schandelijk weggejaagden oud-Burgemeester Cornelis Jacobsz. Brouwer, genaamd Bam, en geschonken aan de kerk te Calcar, waar hij heentrok en begraven ligt [3]).

De protestantsche geschiedschrijvers, ja zelfs de katholieke anonymus achter Pontanus, schijnen het onderscheid tusschen een *Ciborie* en een *Monstrans* niet te kennen. De anonymus sprekende van de in 1547 gestolen monstrans noemt ze ciborie, terwijl de heiligschennis wel degelijk geschiedde aan een monstrans, want — zoo leest men in de akte van beschuldiging — de dief wierp de geconsacreerde Hostie in het water *mit 't cristalynen glaesken daer 't innen stonde.* Hier wordt dus gesproken van een monstrans. Commelin, die Walich Syvertsz., en Lelong die weer Commelin naschreef, spreken van ciborie, terwijl Lelong eenige bladzijden verder schrijft „monstrantie of ciborie". Wel een bewijs dat zij de juiste be-

1) Aemstels-Oudh. III, blz. 255.

2) Lelong, blz. 184.

3) Zie mijn *Cornelis Jacobsz. Brouwer, genaamd Bam,* in Amst. Jaarb. 1890.

naming van het H. Vaatwerk niet kennen. Geen wonder dan ook dat Wagenaar sprekende van de monstrans, welke thans te Calcar berust, ze bestempelt met den naam van ciborie. Onderstaande inventaris geeft echter de juiste benaming: die grote monstrantie.

De HH. Vaten en ander „sylverwerck", welke gedeeltelijk in het H. Sacramentshuisje, gedeeltelijk op eene andere plaats geborgen werden, bestonden in 1570 uit het navolgende [1]):

In den eersten die grote monstrantie.
Den donderdach monstranty.
Den monstrantie [2]) daermen mede tot die crancken gaet.
Dat sylver beelt van Sinter Nyclaes.
Een sylveren cruys.
Een sylveren arck. [3])
Drie kelcken, een heylich olybos.
Een silveren bos daer men ut muenicht. [4])
Een silveren paesboort.
Twee silveren wierics-vaten.
Twee silveren wierics-schepen.
Twee silveren pullen.
Acht silveren scalen.
Twintich silveren lepelen.

Het *Hooge Koor* had geschilderde glazen, waarop Heiligen, De Kruisiging en „nevens daer waer Jonas over

---

1) Stads-arch. *Register van der Incoimste en belastinge van alle Godtshuysen en gilden binnen Amsterdam mit haer ornamente A° XV^c 't seventich.*

2) Hier is men ook weder onjuist. Lees ciborie.

3) „Gedreven werck antyeqs gemaekt wegende 16 Mark 5½ loot silver; gegeven door Gijsbert, canoniek tot Utrecht ende Catharyn syn suster, kinderen van Cornelis Brandt Gijsbertse, fundateur van het S. Cornelis-altaer". Commelin, blz. 427.

4) Hier gebruikt men het middeneeuwsche woord „muenicht". Bij den inventaris der Nieuwe Kerk staet „daer men ut com(mu)niceert".

boort in zee gesmeeten wort" [1]), alsmede enkele Graven en Gravinnen uit het Bourgondisch Huis waren afgebeeld. Behalve deze glazen waren er nog „seven glaesen door zijne Koninklijke Majesteit (Karel den Ven) gegeeven tot chieragie" (sieraad) van het Hooge koor, alsmede een glas „deur die Prince van Orangien". Een glas ontbrak nog „tot volmakinge van den voorsz. choor", weshalve kerkmeesteren zich aan den Bisschop van Haarlem, wendden met verzoek hun te schenken „hondert Prinsendaalders meer of min om 't voorsz. glas te mogen maken" [1]). Ten tijde van Commelin (na de Reformatie) was dit glas nog ongeschilderd, „soodat die kerkmeesteren niet geobtineert hebben".

Het koor was ongetwijfeld afgesloten door een hek van koper of hout, dat plaats heeft gemaakt voor het tegenwoordige, waarop met gulden letters te lezen staat dat „de ware en suyvere Gereformeerde Godsdienst herstelt is", en dat

't Misbruyck in Godes kerck allengskens ingebracht,
Is hier weer afgedaen 't jaer zeventig en acht.

Cornelis Schellinger [2]) was de dichter dezer regelen, en hij gaf op de houten kooromsluiting zijn hart lucht in nog meerdere dichterlijke ontboezemingen van hetzelfde allooi.

In het Hooge Koor liggen volgens de Begrafenisboeken der Oude Kerk vele priesters begraven o. a. Leendert Marius.

Nog dient vermeld te worden dat aan de noord-zijde

---

1) Commelin, blz. 438.

2) Commelin noemt hem kerkmeester in 1587. Zijn naam komt echter op de lijst der kerkmeesters niet voor. De maker dezer rijmpjes zal wel geweest zijn de „dichter-oud predicant" van Ameland, Schellinger, overl. 1720. (v. d. Aa. Biogr. Woordenb.).

van het koor een bord hing, vermeldende dat in de Oude Kerk de uitvaart van Keizer Karel den V^en^, Graaf van Holland, is gehouden. Deze plechtige uitvaart vond plaats „opten XXI^en^ ende XXII^en^ dage Aprilis 1559" en „d' oncosten van de voors. exequiën bedroegen XXXVI : IIII : VI [1]).

Twintig jaar vroeger was een nog plechtiger uitvaart gehouden, waarvan de memorie van onkosten luidt [2]):

Memorie van de oncosten van 't uytvaert van den maiestaeit van de Kayserinne Ysabel sal. [3]) ghehouden en ghedaen binnen Amstelredamme in de Oude Kerck op de II^en^ en III^en^ daghen van Junio XV^c^ XXXIX.

Deze Memorie bedroeg XLIII guld. XVI st., als: voer het luyden metter clocken; voer spelden, stroo, spyckers, naelden; voer den scilder voer brieffien met wapenen, die sparren ende toersen toe scilderen ofte swart toe maeken; het Vrouwenghyld voer haer arbeyt; die XII scoelkynders die die toersen voer het lyck droeghen; voer kaerssen; enz. enz.

De inkomsten en uitgaven van de kerkmeesteren der Oude Kerk zijn mij, bij gebrek aan bescheiden, niet allen bekend. Gelukkig dat Mr. de Roever of een ander uit „de kast in het gewelf" [4]) een enkele rekening of staat gered heeft, welke nu voor „den tand des tijds" [4]) beveiligd is en op uitmuntende wijze in het stedelijk archief bewaard wordt [5]).

Deze staat is van 25 April tot 18 Maart 1553, luidende als volgt:

Item dit syn die ongkosten die die olde kerrick ghe-

---

1) Aemstels Oudh. IV, blz. 244.
2) Sted. Arch. Portef. Archief uit de Oude Kerk.
3) Isabella van Portugal gemalin van Karel V; overleden 1 Mei 1539.
4) Zie bladz. 4.
5) Stads-arch. Portef. Uit de Oude Kerk.

hadt heeft van den 25 april A° 1552 tot den 18 mart A° 1553.

In den eersten die kandelacren die daer staen op die lijsten	41 g.	8 st.	11
Noch soe hebben die lijsten ghecost van maken en het hout	73 〃	11 〃	4
Noch by het nieuwe Vrouwen koer vertimmert tot den dach toe als boven gescreven staet	311 〃	12 〃	8
Noch ghegeven int extraordenariusboeck die somma	205 〃	1 〃	12
Noch int extraordinariusboeck	262 〃	17 〃	—
Noch betaelt an lyfrenten	137 〃	14 〃	8
Noch betaelt die steede over 17 voet blauwe steen	5 〃	19 〃	—
(Deze optelling is niet geheel accoord)	1038 gl.	4 st.	12

Item dat is dat die kerrick ontf. heft van datum 25 april 1552 tot datum den 18 mart 1553.

In den eersten ontf. in die borden	267 g.	1 st.	15
Noch ontf. van testament	50 〃	14 〃	8
Noch van doden die in die kerrick begraven sijn	227 〃	4 〃	—
Noch ontf. van een sebory die Symon Marten Dircksz. vercocht heft	84 〃	12 〃	12
Noch ontf. over 4 Jaer renten van Brasemans-dochter	37 〃	6 〃	8
Noch ontf. van Pieter Stap en syn husfrou daer wy hem renten moten voer uitkeeren alle 1/2 jaren . . . . , ...	184 〃	— 〃	—
Noch ontf. by deversse persoonen tot behof van die lysten	84 〃	— 〃	—
Noch int kantoer gevonden an gelt omtrent 150 gulden corrext	150 〃	— 〃	—
	f 1085 〃	— 〃	—

Nog bevindt zich in het Stadsarchief, een ander document, dat, alhoewel kort van inhoud, wat betreft „die oude kercke", voor de geschiedenis, bij gebrek aan andere stukken, belangrijk mag genoemd worden. Het bevindt zich in *Het Register van den Incoimste en belastinge van*

alle godtshuysen en gilden binnen Amsterdam met haer ornamente A° XV^c 't seventich; en luidt wat betreft de Oude Kerk als volgt:

Incoemste.

In den eersten an losrenten en oudt eyghen I^c LXIII gl. XV st.
Noch heeft die voersz. kerck ut die bordden, testamenten, grafgelden 't welck al te samen onseker es. . . . .

Belastinge.

Wy keeren jaerlix ut an losbaer en onlosbaer renten XI guld. XIIII st. VII d.
Noch an lijfrenten jaerlies . . . . IIII^c LX gl.
Noch behoeft die voersz kerck alle jairs an was en smeer kaersen, olien . . . . IIII^c gl.
Noch betaelt men alle jairs van preecken, wijn en misbrot boven die hondert gl.
Noch die organist met die blaiser 't siairs . . . . LXX gl.
Noch betaelt men alle jairs van beyeren en luyen, en alle andere onkosten die die voersz. (kerk) heeft midt den fabriek, timmeraey en andere reperatien die die voersz. kerck jairlix behoeft, es een grote somme van penninge.

Deze staat is merkwaardig om zijn onvolledige opgaven, welke waarschijnlijk voorbedachtelijk zoo gesteld was, omdat de kerkmeesteren geen lust hadden den honderdsten penning te betalen van de kerkelijke goederen, waarvoor vrijdom bepaald was.

Alvorens over te gaan tot de *Altaren en hunne Fundatiën* in de Oude Kerk, laat ik hier als *curiosum* volgen een rekening van onkosten, welke gemaakt is door Heer Willem Alcken Basconter, ter gelegenheid van „zijn eersten singhende misse" gedaan in de Oude Kerk, welke kosten hij echter vergoed „kreech ut den Ghemeente" [1]).

---

1) *Sted. Arch. Portef. Arch. uit de Oude Kerk.* Deze Heer Willem was zeker een bijzonder personage. Wie kan over hem eenige inlichtingen geven?

Anno (15)45 den eersten Juny zoe heft heer Willem alcken basconter zijn eersten singhende misse gedaen zoe dat hij kreech ut den ghemeente hondert en negenthien Karolusgulde(n) en vyff st. min een duyt.

LAUS 1545 DEO den 15 Juny.

Item voer een tonne Hamborchs ghegeven IIII guld.
Item XVII st. min een duyt van 't draghen en van den exijs van 't Hamborch.
Item XXXVII st. en een oertien van een tonne goutsse cuyt (dun bier) met exys en draghen.
Item XXIX st. voer een starck goutsse cuyt met exys ende drage(n).
Item II guld. VI st. een blanck an wyn en ander bieren.
Item III st. van taeffelen en deelen te scleepen.
Item XV st. voer XII boemen.
Item V guld. en VII st. voer hammen.
Item VII gulden V st. voer vlaeys (plat-amsterdamsch voor vleesch).
Item II guld. en VII st. voer prumen, gerzyne ende ander cruyt.
Item IIII guld. voer broet.
Item II guld. Tryntien ghesconkken voer haer moyten.
Item II st. Haessen voer haer moyten.
Item I guld. Jan Oems maeyt. (meid),
Item X st. Marry de Otters maeyt voer haer moyten.
Item VIII st. voer twe ander maeissens (meisjes).
Item IIII guld. voer twe speelliens (muzikanten).
Item XXVIIII st. voer den jonge luy tot het scoech gelt. (koeken voor de misdienaars (?)).
Item XXIIII st. voer den bueren.
Item III st. voer den trommelschlager en pyper.
Item II guld. VI st. den va(d)er ghedaen van Heer Willem dat hy offerde.
Item II guld. en II st. voer botter en andere senusteringghe. (snuisterijen (?))
Item XXIII st. Heer Willem ghegeven.
Item XIIII guld. en IIII st. dat Heer Willem den Ghetyen sculdich was van zijn promoci te halen.
Item VI st. Joest ghegeven diet huys wachttende.
Item V guld. Heer Willem en vaer ghegeven daer meede hy wech voir.

Item II guld. voir den roncoop vant huys dat Heer Willem ghehuert had.
Item XXXIII st. dat hy Clement Volkert zo sculdich van gheleent gelt.
Item IIII guld. en XI st. dat Heer Willem sculdich was van laken.
Item III st. voir den hontschlager an die oude zyde.
Item III st. voir den hontschlager an die nieue zyde.
Item VI st. voir den bayerman.
Item XII st. voir kannen en ander rommeling dat men gheleent hadde van den Cloveniersdoelen.
Item XII st. voir den kannengieter voer platteilen en sausieren.
Item II guld. en XIII st. Heer Willem ghegeven, dit was den rest vant gelt dat er over liep.

S^a LXXXII guld. VII st. min een duyt.

Item noch zoe heft heer Willem honder(t) en VII guld. ghegeven den ghetyen waer off den ghetien hem sullen gheven alle jaerlickx XII guld. zoe lang als heer Willem leeft lijfrenten.

De Altaren en hunne daarop gestichte vicariën [1]).

Het stichten van vicariën dagteekent reeds van den vroegsten tijd des Christendoms.

Natuurlijk was het, dat, toen de katholieke kerk zich meer en meer uitbreidde en haar aantal priesters zich vermeerderde, men middelen noodig had om in beider behoeften te voorzien. De geloovigen gaven vrijwillig zoo vele offers, dat het onderhoud van hunne kerk en priesters daaruit gevonden kon worden. Men verbond aan die offers enkele verplichtingen, als het lezen van missen voor eigen zieleheil of wel voor die van bloedverwanten en andere personen. Die offers waren vrijwillig en werden betaald uit eigen middelen, of wel met het zoengeld dat een moordenaar bij doodslag aan de magen en vrien-

1) Het getal der H. missen in vicariebrieven genoemd is per week en niet per jaar.

2) Zie Binnen- en Buitenl. vaardersaltaar.

den van zijn slachtoffer moest betalen. Zoo werd bijv. door Harman Willem Bruynen den 29 Juli 1471 in de Oude Kerk een vicarie gesticht voor zijn „lieffs Oems ziel, dewelcke Godt betert van lijfve ter doot gebrocht es, mit die gelde van die zuene gecomen" [2]).

Eerst bouwden de Vorsten kapellen in hunne paleizen, latere de edelen kleine kerken voor het heil hunner ziel, waaraan zij genoegzame goederen verbonden tot onderhoud. De personen, wier vermogen niet toeliet geheele kapellen te bouwen, maakten naast reeds bestaande kerken kleine nevengebouwen, welke men nog, om in Amsterdam te blijven, aan de Nieuwe Kerk kan aanschouwen. Liet het vermogen ook niet toe die zij-kapellen te bouwen, dan vergenoegde men zich, hetzij in gemeenschap of alleen, een nieuw altaar op te richten aan een der pilaren of binnen tegen den muur der kerk, zooals bijvoorbeeld in de Oude Kerk.

De fundatie op een dusdanig altaar werd dan genoemd Vicarie of Capellanie, omdat gewoonlijk de kanunniken en pastoors, den dienst in een kapel aan hunne vicarissen of kapelanen overlieten. De stichters werden genoemd *collatoren* en de begiftigde *possessor*.

Na de Hervorming, in het jaar 1578, genoten de collatoren eerst nog de inkomsten, evenwel „onder de bepaling, zoolang niet anders omtrent die goederen zou beslist zijn" [1]). Bij plakkaat van 5 Sept. 1578 moesten collatoren en possessoren de inkomsten der vicariën opgeven, op straffe van verlies van het collatierecht en van alle inkomsten ten voordeele van predikanten en scholieren [2]). Aan dit plakkaat werd gedeeltelijk voldaan, doch de collatoren die in de 17e en 18e eeuw, volgens

1) Resolutie Staten van Holland 1574 en 1577.
2) Id. 5 Sept. 1578.

besluit van de Staten, een derde moesten afstaan aan de predikanten, verzetten zich ten sterkste tegen dezen last, bewerende dat „het geslacht der stichters daarvan den eigendom had blijven behouden" [3]). Deze bewering was juist; maar „het geslacht der stichters" gaf aan het doel der stichting een andere bestemming en het beschouwde het geld als een erfenis, zonder uitvoering te geven aan de lasten welke door de stichters op de vicariën drukten. In 1652 beklaagden de predikanten zich over hun karig loon, waarop in 1654 het *Geestelijk Comptoir te Delft* last gaf de landen en bezittingen der vicariën te verkoopen „ten meeste voordeele van het Land" [4]).

Al hetgeen die verkoopingen opbrachten werd in rentebrieven belegd, en met de inkomsten werden de predikanten, schoolmeesters enz. betaald, terwijl men zich niet bekommerde te voldoen aan den uitdrukkelijken last der stichters. Niet alle vicariën zijn wederrechtelijk benaderd; er zijn nog enkelen over, die door „het geslacht der stichters" genoten worden ten eigen bate, doch bij uitsterven of verzuim geannexeerd worden. Het fraaiste voorbeeld van annexatie ten eigen bate, is wel de Balye van Utrecht, die uit vrome stichtingen den edelen van eerste huizen een jaargeld geeft, op voorwaarde dat de begiftigde niet katholiek is. Deze voorwaarde behoefde men trouwens niet te stellen, want ik geloof dat er geen katholiek edelman te vinden is, die renten voor zich zou willen aannemen, welke voor een vroom doel bestemd waren.

Voor de opgaven der vicariën hebben wij ons bediend van stukken uit het archief Heereman, Sasse van Ysselt,

1) Resolutie 19 Juni 1663.
2) Id. 5 Aug. 1653.

ter Horst en uit het stedelijk archief; doch vooral was mij ten dienste *Mededeelingen betreffende de Oude Kerk*, door L. Gompertz [1]), pastoor van Fijenoord, die voor de samenstelling zijner studie een „copieboek" gebruikte, „welks behoud aan den Haarlemschen proost Zaffius te danken is". In dat boek bevinden zich aanteekeningen, die bij de bisschoppelijke visitatie van 1571 gemaakt zijn, over beneficiën en officiën in verschillende kerken gefundeerd [2]).

1. *H. Adrianus.* Sophia Weyer sticht in 1496 op dit altaar vijf H. missen [3]). Den 15 Augustus 1559 fundeert Cornelis Woutersz. Dobbesoonszoon, burgemeester van Amsterdam, een vicary „van vier missen ter weecke, tot eere van God, Maria zijnder gebenedider Moeder, ende allen lieven Heylighen Godts, ende laeffenisse van zijne, zijnder ouderen ende vrunden zielen, tot welcke dienste hij testateur maeckte ende legateerde de somme van dertich Carolusgulden 's jaers van twintich stuyvers 't stuck, te lossen den penningh twintich", enz. [4])

Over deze fundatie is getwist, zoodat in 1571 niemand possessor was. Bij den dood van Meester Gijsbert Evertsz. in 1573 werd Meester Jacob Mathysz. met deze vicarij begiftigd [5]).

2. *H. Agatha.* Dit altaar bezat een vicarij van drie missen, waarvan in 1571 Cornelis Pistorius bezitter was [6]). Meester Elbert „capellaenevaeder transporteert met sijn broeder een pond groet siaers losrente tot Sinte Aechten outaer in die Oude Kerck" [7]).

1) Bijdr. IV, blz. 3.
2) Id. IX, blz. 124.
3) Id. IX, blz. 127.
4) Testament C. W. D. bij Lelong, blz. 504.
5) v. Heussen en v. Rijn. Haarl. Bisd., blz. 177.
6) Bijdr. IX, blz. 136.
7) Id. XXII, blz. 261.

De vruchten van deze fundatie werden in 1871 nog genoten door Dénis Gaudier, oud-pastoor van Sars-la-Buissière in België. Na zijn dood in 1871 zijn de uitbetalingen opgehouden. Pastoor L. Gompertz z. g. en ondergeteekende hebben in 1877, '86, '95 zich veel moeiten gegeven deze zaak te onderzoeken naar aanleiding van een schrijven van „Adolphe Connon, vicaris te Baudour in Henegouwen", gericht aan den Belgischen Consul hier ter stede. De brief luidde:

Le Rev. Sieur Dénis Gaudier, curé à Sars la Buissière, décédé il n'y a que 4 ans, aurait profité dernièrement de deux fondations érigées avant la Réformation, l'une sur l'autel de St. Jacques, l'autre sur celui de St. Agathe dans l'église paroissiale de S. Nicolas à Amsterdam.

Veuillez nous dire 1° Si on a quelque connaissance chez vous des dites fondations; 2° qui en est le collateur actuel; 3° si les fruits d'ycelles fussent de nouveau adjugés et à qui?

Deze vragen werden gesteld door den Consul aan Pater Burgmeijer z. g., die ze overbracht aan Pastoor Gompertz en aan mij. Wij konden ze niet beantwoorden, want wij ontvingen geene opheldering van de zijde, vau waar die juist had behooren te komen. Wij hebben dus getracht ons licht te ontsteken te Sars-la-Buissière en ontvingen van den Eerw. Heer Scutenaire, pastoor aldaar, het volgend antwoord gedacgteekend Januari 1876:

Tout ceque j'ai pu apprendre c'est que feu mon predecesseur a jouit en effet d'une fondation provenant de la Hollande, qui avait été accordée comme faveur à la famille de son beaufrère. Celui-ci étant aussi décédé et cette famille étant dispersée, puisqu' aucun membre n'habite dans nos environs, il m'est impossible de vous en dire d'avantage.

Pastoor Gompertz bleef aanhouden en vroeg aan Pastoor Scutenaire den naam van dien „beaufrère". Zijn brief bleef onbeantwoord. In 1895 herhaalde ik nogmaals mijne

bleef onbeantwoord. In 1895 herhaalde ik nogmaals mijne onderzoekingen en schreef aan den pastoor T. Englebin, den opvolger van hem die de inlichtingen verzocht had. Zijn antwoord luidde:

Je n'ai rien trouvé ici qui puisse se rapporter à ces fondations et je ne trouve pas même le nom de Monsieur Connon dans la liste des anciens curés de Baudour, ni ce nom ou un autre qui en approche pour la prononciation.

Moge een ander in dit onderzoek beter slagen, opdat de uiterste wilsbeschikking van den vromen Burgemeester Dobbe tot haar recht kome!

3. *H. Agnes*, was gelegen in het Noord-oosten der kerk [1]) „prope venerabile Sacramentum" [2]), in de nabijheid van het H. Sacramentshuisje, dus in den noordelijken omgang van het koor. Op dit altaar waren vijf missen gefundeerd in 1466 door Simon Wou Pietersz. In 1571 was Meester Coenrardus Bloemaert de possessor [2]).

4. *H. Andries-* of *H. Sacramentsaltaar.* Meester Gerrit Willemsz., chirugijn, fundeert in 1416 op dit altaar een vicary, welke in 1510 vermeerderd en „verbetert" wordt door Baart Janszdr. [3]). De Kartuizers waren de collatoren dezer vicarij. Gerrit Willemszoon was de zoon van den overman van S. Pietersgild en kerkmeester der Nieuwe Kerk. Zijn moeder Jutte begiftigde het S. Margarethaklooster. Hij zelf was een weldadig man [4]).

Zie ook *H. Sacramentsaltaar.*

5. *H. Antonius.* Het was gelegen ten noorden [1]) en behoorde aan de S. Paulusbroeders [2]). Het altaar is op-

---

1) Wagenaar II, blz. 98.

2) Bijdr. IX, blz. 127.

3) Stads-arch. Port. Schoemaker. In de notitien Schoemaker wordt het altaar onder twee namen aangeduid.

4) Commelin, blz. 530.

gericht door „Jan Vinck, priester, Henric Woutersz. en Vrouwen sijn wijf". Dirck Jan Helmers, priester, de broeder van genoemde Vrouwen, fundeerde op dit altaar den 18 Juni 1465 een vicary van vijf missen, waarvan de stichtingsakte luidt als volgt [1]):

In Godes name Amen. Alle denghenen die desen brieff ofte tegenwoirdige fundatie sullen sien ofte horen lesen doe ick Dirck Jan Helmers, priester, kond en te weten, dat ic, wetende myne synne wel te voren beraden en machtich mynre reden en verstande, ut wille en sonderlinge begheerten (van) Heren Jan Vinck Peterszoen, priester, myns (schoon) broeders Henric Wouterzs. en Vrouwe, syns wyfs, mynre suster saliger gedachten, om zalicheyt hoirre alre sielen en der mynre, en om onser alre ouders, vrienden en maghen sielen, dair sy en ic eenighe weldoet, goeden of have ontfangen mogen hebben, en voirt voir allen kerstene geloivige sielen, geordineert, fundeert, gesticht en gemaect hebbe, ordineer, fundeer, stichte en make met desen brieven in alre manieren en formen van rechte, als men Capelrie ofte Vicarien sculdich is te funderen, een capelrie of ewige vicarie op een outaer dat die voirs. Heer Jan Vinck, Heynric en Vrouwe by horen levendigen lyve van nuwes hebben doen maken en setten in Sinte Nicolaes p(a)roch(i)e kercke van Amstelredam, geconsacreert en gewyet in de eer Gods, Synre liever Moeder Maria, alle Gods heyligen en sonderlinge der lieven heyligen Sinte Anthonys confessoer, Sinte Matheus apostel en evangelist en des heyligen confessoers Sinte Franciscus, diewelcke bedient en beseten sal worden by notabelen goeden priesteren die dair op celebreren, en anders off God will deuchdelicke en goede wercken dair voer doen zullen gelyck goede en conscienciose priesteren behore te doen: Dats te weten, dat dese voirn. Capelrie of Vicarie mitten nabescreven renten en goede tot ewigen dagen bynnen der voirs. kercke en opt voirn. outaer wesen en blyven sal sonder die van daer in

---

1) Arch. Jhr. F. L. Bicker, mij welwillend ter inzage verstrekt. Dit archief bevat het oorspronkelijk HS. van Gerrit Pietersz. Schaep. Hij maakte van dit HS. enkele copiën, waarvan mij thans bekend zijn: een bij Jhr. J. F. Backer, een bij den Heer L. H. J. van Cooth z. g., en een brokstuk in het Rijks-archief te Munster i/W. Uit dit laatste HS. maakte ik enkele aanteekeningen, welke in de drie genoemde HSS. niet voorkomen.

einighe andere kercken, cappellen, cloesteren of gasthuysen te brengen of te transfereren in einigher manieren. Ende de besitter deser vicarie sal gehouden wesen vyff missen in elcke weke ten minste dair op te doen of te doen doen tot ewigen dagen. Doet hy meer missen in elke weke, dat sal verdienstlick wesen voir God den almachtigen die nyet ongeloent en laet; dit sal wesen behouden altoos die Moeder prochekerck hoire rechten en met voirwaerden en condicien hier na bescreven.

In den eersten dat Claes Helmer, myn natuerlike outste soen, die verbonden sal wesen priester te warden [1]) bynnen vyf jaren en dese vicarie ofte cappelrie eerstwerf hebben en besitten sal syn leven lange duerende die voirn. missen dair op doende off te laten doen en dese nabescreven renten syn leven lange ontfangen hebben en gebruken sal met voirwairden, dat hy dese vicarie off cappelrie niet en sel in enigherhande manieren mogen parmuteren [2]) of alieneren buten myn consent. Ende wairt sake dat Claes Helmer voirn. oflijvich worde voir my, of dat hy in een approbeerde oird ghegaen wair en proffessyt, so sel ic Dirck Jan Helmerszoen, priester, voirsz. altyt die twe(e) deel van nabescreven renten en goeden derselver vicarien ofte cappelrien ontfangen, hebben en gebruken mijn leven lange durende, sonder ymants wederseggher. Ende dat ander derdendeel sal ontfaen die se dairna mit recht besitten sal, en dair voer so sal hy die missen voirsz. doen ofte laten doen. Ende also lange als ic leve so sel ic Dirck Jan Helmersz., priester, selver patroen, collatoer en ghifter wesen deser vicarie ofte cappelrie voirs. Ende voirt so ordineer ic, constitueer en gheve met desen teghenwoirdige brieve volcomen macht en speciaal beveel, so als ic dat alre best mit recht doen mach, den oversten mit tween die outste stemmen van den religiosen broederen des cloesters van Sinte Pouwels, die derde oerde van Sinte Franciscus, houwende bynnen die stede van Amstelredam, als warachtige patroens off collatores te wesen deser vicarie of cappelrie voirsz. tot ewigen dagen na myn doot of na dat ic offlyvich ben geworden. Ende des so sullen zy hebben puerlick om Gods willen dat huys en erve dat in Ste Niclaesstraet staet, daer naest by geerft syn Claes die tegeldicker an die

---

1) De Paulianen zijn de bezitters der vicarij geworden. Mij is niet bekend of Claes priester is geworden of in een „approbeerde oirde ghegaen" is.

2) Permuteren = verwisselen tegen een andere fundatie.

westside en Gherijt Gerytz. an die oestside, in allen schyn alst dair van outs gelegen is; welck huys en erve si hebben en besitten sullen diewijl dat si patroens en collatoers zyn deser vicarie ofte cappelrie voirsz. Ende na Claes Helmers doet voirn., of dat hy in een cloester waer ghegaen als voirs. is en ic oflijvich geworden ben, so sellent die patroens en collateurs eerstwerf geven dese vicarie ofte cappelrie Albert Ghys Talinxz. myn neve, dair ic susterlinge of bin, en hy sel se dan hebben en besitten rustelick en vredelick syn leven lange, en dese nabescreven renten ontfangen alheel, en alle te doen dat dese teghenwoerdige fundacie inhout end begrypt indien hy priester is of bynnen vyf jaren nadat hy out genoech warden will, dair hy toe verbonden sal wesen. Ende na Alberts doet voirn., of indien dat hy gheen priester wairden will alst voirs. is, of dat hy in een approbeerde oirde wair ghegaen en professyt so sellent die collatoers gheven Heer Jacob Dirxz. dair myn broeder Jan Vinck voirn. afterkint of was, en hy selles (zal het) bezitten als men na rechten een benificium plech te besitten, en sel oec doen int besitten van dese benifici al tgheen dat dese fundaci inhout, en dair voir dese nabescreven renten ontfangen al geheel, also lange als hy levet en besitter des cappelrie blivet. Ende na Heer Jacob Dirxz. doet voirn. of dat hy in een cloester wair ghegaen en professyt, so sullen die patroens en collateurs bynnen veertien dagen nadat dit beneficium vaceert, dese selve vicarie of cappelrie gheven mogen een van hoiren broederen dair toe bequaem, nutte en priester wesende, die altyt woenachtich blivet int cloester voirs. en dese cappelrie bediene opt outaer in die oude kercke Sinte Nyclaes prochie alst voirs. ist. Waert oec dat die voirn. broeder van dair in een ander stede mitter woen voer, so sullen die ghifters en patroens voirs. denselven broeder moghen offsetten en alinge priveeren en confererent (begeven) enen anderen broeder des voirs. cloesters wesende, die dan al doen sal na 't inhouden deser fundatien. Ghebuert oec hiernamaels dat die voirn. broederen hem transfereren en moncken worden wouden van een hoger oirde, nochtans so sellen die overste mit twe die outste stemmen van 't selve cloester patroens en collatoers bliven tot ewigen dagen deser voirn. cappelrien. Ende dan sellen sy terstont geven en confereren, als dat met rechte behoirt by hoir conscience na die meeste stemmen, eenen armen wairliker priester poirterskynt van Amstelredam en bynnen der stede gewonnen en

gheboren, goet en deuchdelicken van leven wesende, den broeder ofsettende dient te voren ghegeven was, als broeder van der derder oerde. Ende als dese waerlike priester doet is en dit benificium vacierde overmits (het) toedoen van hem, 't sy by syn resignatie of andere saken die hy dede, dairom die Ordinarius mit rechte priviren mochte, so sullen die selve collatoers terstont bynnen veertien dagen dair na enen anderen armen priester poirterskynt van Amstelredam by der meester stemmen dit selve benificium puerlic om Gods willen confereren en geven, die dan oec doen sal al 't gheen dat dese fundacie inhout. Waert oec dat die collatoers alle ghelyc niet by huys en waren als dit benificium aldus vaceert, en sy bynnen den veertien dagen niet thuys en quamen, so sellen drie die outste stemmen des cloesters voirsz. die dan thuys syn, opten vyftienden dach na der vacatie voirsz. vergaderen en confereren dit benificium bi der meester stemmen gelick voirs. staet, so dat dese voirn. collaci altyt geschien zal tot ewigen dagen so dicke ende menichwarf dit voirn. benificium vaceert tsy by dode of resignacie of bij enighen anderen saken, bi den oversten en twe die outste stemmen des cloesters voirs., off in hoire absencie by drie die outste stemmen des cloesters voirs., gelyck voirsz. is, sonder ymants wederseggen. Item alle priesteren die nae Claes Helmers myns soens doot dese vicarie bedienen en besitten sullen in der manieren voirsz., die zullen 't voirsz. altair eerbaerlic houwen staende in ornamenten, int belichten en anders in al dat hem nootorftich is, niet utgesondert. Ende des so sal die priester, in der tyt wesende die dese cappelrie aldus beseten heeft, als hy sterft een half jaer renten na volghen om syn utvaert dair mede te doen. Waer oec yemant van den besitters deser cappelrien ofte vicarien, die dairom arbeyde om dese cappelrie voirsz. uter voirsz. kercke van Sinte Nyclaes en van toutaer voirs. in anderen kercken, cloesteren of steden te transfereren en te alieneren in eniger wys, off dat de collatoers versumende wouden wesen dese cappelrie niet te confereren bynnen den veertien dagen voirs., off dat sy mede wouden vervreemden dese voirs. cappelrie uter kercken en van 't outaer voirs. en wouden oec dese naebescreven goeden en renten verminderen en oftrecken van der cappelrien, so dat kenlic bevonden worde mit warachtigen teyken en tughen, so is myn uterste meninghe en bevele seer scarpelic den voirs. priester terstont ghepriviert en ofgeset te warden bi den collatoers voirsz.

en een ander arm reekelic priester in 't bezit der voirsz. cappelrie te brenghen, sonder enich wederseggen of vertreck. Ist oec dat die collatoers gebreclic gevonden worden in der manieren voirsz. en niet anders, so ordineer ic, sette en make mit desen mynen brieven warachtige collatoers en patroens tot ewigen dagen van deser cappelrien of vicarien, den viceeureyt mitten eersamen kercmeesters van derselver Sinte Nyclaeskerck in der tyt wesende; die voirs. cloesterliede alheel privierende van der collatoerscap voirs., so dat die viceeureyt mitten kercmeysters voirs. tot allen tyden als dese cappelrie vaceert in der manieren voirs. confereren en gheven sullen moghen, bi der meester stemmen, enen armen priester, op mate en condicie te voren verclaert, des so sullen sy hebben dat voirs. huys in Sinte Nyclaesstraet ewelick hem blivende totter kerck behoef voirs. Waer oec yemant van den besitters deser cappelrien of vicarien, dat God ymmer verhoeden wille, een oneerbaer en ondoechdelic leven voerde en dese vyf missen in elke weke niet en dede, noch en dede doen opt outaer voirsz., so dat die cureyt of viceeureyt den provisoer derselver kercke van Sinte Nyclaes vername dat dese besitter voirn. hier in gebrekelic wair, zo zal die cureyt of viceeureyt desen voirs. besitter hier van vermanen dat hy hem beter(e) en dese vyf missen doe na inhouden deser fundaci. En na dese maninghe aldus drie of vierwarf gesciet is, en die besitter hem niet en betert, so sal die cureyt of viceeureyt den provisoer in der tyt wesende aenroepen, en syn hulpe begheren om van den besitter te nemen en 't ontfangen, so dicke en so menichwarve als hy in elcke weke dese vyf missen niet en doet, noch doet doen opt outaer voirs., tot elcke reyse enen gouden Arnoldus gulden, dien die provisoer en die cureyt of viceeureyt onder malcanderen deylen en behouden zullen. Ist oec saeke dat die besitter voirs. hier niet of en hout, mar blyft altoes in sinen quaden regimente, versumende dese vyf missen so datter kenlic en openbaer is dat dese besitter niet beteren wil, soo wil ic en ordineer dat die collatoers voirs. dit der ordinarie claghelic te kennen sullen gheven, van hem begherende dat hy teghens desen besitter voirs. ad privacionem procederen wille na styl van rechte, als men teghen enen onabilen besitter teghen deser fundacie sculdich is te procedere(n); en hem ghepriviert wesende, dat dan dese voirn. collatoers bynnen alsulke tyt als van rechte dair toe staet, opdat die collacie hiervan an andere luden met rechte en encome, dese cap-

pelrie of vicarie van nuwes gheven en confereren enen anderen armen priester. Dit sal geschien so dicke en menichwarve alst van node wesen sal, en die besitter niet en doet als voirs. is, want myn uterste meninghe en wille is dat dese missen tot ewigen dagen gescien in allen schyn als voirs. is; bezwarende hierop die consciencien der collatoers des cureyten of vicecureyten en des provisoers in der tyt wesende, hem vermanende en puerlic om Gods wil biddende, dat sy hier opwachten en haer naersticheyt doen willen, opdat dese missen ymmer gedaen worden in der manieren te voren verclaert, ende sette, ordineer en gheve vry uter hant tot deser cappelrie of vicarie voirs., tot enen vrien eyghen als erflike en ewige renten: In den eersten ses goede goudenen Gwilhelmus Hollantse scilden, lest te Dordrecht geslegen, en anderhalf quartier van enen Gwilhelmus scilt jaerlixer renten totten eweliken pacht, staende op drie vierendeel van den erve dair Heyn die goutsmit op plach te woenen, ghelegen in die Kerckstrate, dair naest by gheerft syn Jan Claesz. an die zuytside en Lieduwe Willam Jacobsz. Weduwe op die noortside, in allen schyn alst dair is ghelegen; ende vier goede goudene Gwilhilmus scilden, lest te Dordrecht geslegen, jaerlixe renten totten eweliken pachte, staende opten huse en erven ghelegen over 't Gasthuysbrugge, dairnaist by gheerft syn Heynric Gysbertsz. an die zuytside en Luduwe Dirck Jansz. Weduwe en Vechter haer soens erven an die noortside; ende vier Vrancryxe scilden, goet van goede en zwair van gewichte, jaerlixe renten totten eweliken pachte staende op ten huse en erve ghelegen in die Gansoerde tusschen Elizabeth Albert die Beren erfnamen erve an die een syne en Albert Mathysz. erve op die andere side; ende anderhalve goede goudene Vrancrijxe scilden jaerlixe renten staende opten erve en op acht halve ramen, die opten voirs. erven staen after gasthuys, tusschen den tween graften ghelegen, dair naist by gheerft syn Heynric Ghysbertsz. an die zuytside en Hildebrant Symons op die noirtside; ende een oud Vrancryxe scilt, goet van goude en zwair van gewichte, jaerlixe renten totten ewelicken pachte staende opten zuytside van den halven huyse en erve ghelegen in die Wyntmolenstrate, tusschen Jan Ovincs erve was an d'een side en Symon Abbe Jansz. erve op die ander side, ewelic duerende in allen schyn als die proper pachtbrief dair off inhout. Ende noch make ic vyftehalf Gwilhelmus scilden staende op Mersens huse

dair hy nu ter tyt in woent, ghelegen an die kerckside op die Burchwal, dair naest by gheerft syn Jacob die Clerck op die noirtside en Meynaert die Pelserstege op die zuytside als die proper pachtbrief dair of inhout, dair syn drie scepenbrieve of van die vier en enen halven Gwilhelmus scilde; ende noch derdenhalve Vrancryxe scilt op Zweren huys, Bartimen die scoenmakersz. over Ste Jansstraet in die Kerckstraet als die proper pachtbrief dairof inhout; ende noch een Vrancryxe scilt opten husen en erven ghelegen buten die Wyntmolen Zylpoort, dat nu Peter Smit bewoent, dair naist by gheerft syn Lambert Berenz. erve op die een side en Claes Petersz. op die ander side en by dat ander huys is ghelegen Gherbrant die Molenaers erven op die een side en Ghystgen Simon Tedinexz. erfnamen an die ander side; item noch een saluyt op dat derde huys van Peter Jacobsstege, staende op die Burchwal, dat Heyn Ael getymmert heeft, dat nu toebehoert Griet Heyn Kerckersdochter. Welke tegenwoirdige ordinancie en fundacie ic begheer tot ewigen dagen gehouden te worden, want dit myn uterste wille en begeerte is, versoeke dairom als ic alreoetmoedelicste mach, die auctoriteyt, macht en moghe myns ordinarii, te weten den eerwaerdigen Vader in Gode Heren David van Borgonyen bider graci Gods en des Stoels van Romen, Biscop 't Utrecht, synre genaden devotelic om Gods willen biddende, dat hy ut speciaelre gracien dese myn voirs. ordinancie, fundaci, punten en articulen admitteren, approberen en confirmeren wille, syn open decreet hieran hangende en Claes Helmer myn outste natuerlike soen als eerste besitter na gewoente syns hoofs, so dat behoirt, in der voirs. vicaryen of cappelrien institueren wille. En omdat ic selve gheen segel en hebbe, so hebbe ic ghebeden die eerbare Burgemeysters, Scepen en Rade der stede van Aemstelredam desen brief over my te bezeghelen. En wy Burgemeysters, Scepen en Rade der stede voirs., hebben ter eeren Gods en om bedewille Dirck Jan Helmersz., priester voirs., desen brief besegelt mitten voirn. stede seghel ten saken, hieran ghehangen. Ghegeven opten achtienden dach in Junio int jaer ons Heren Dusent vierhondert vyf en tsestich.

David de Burgundia Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Trajectensis universis et singulis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris Salutem in Domino sempiternam. Cultum divinum semper augeri cupientes, ad humilem supplicationem dilecti nobis

in Christo Theodorici Johannis Helmari presbyteri nostrae diocesis fundatoris perpetuae cappellaniae sive vicariae, de qua in litteris quibus hae nostrae litterae transfiguntur, fit mentio, fundationem et dotationem ejusdem cappellaniae sive perpetuae vicariae, ut in ejusdem litteris describuntur, tenore praesentium ratificamus approbamus et in Dei nomine confirmamus jure matris Ecclesiae necnon jure communi, quibus presentibus nullatenus derogare intendimus, semper salvis, ipsamque cappellaniam sive perpetuam vicariam in titulum perpetui benificij ecclesiastici erigimus omniaque et singula bona ad illam in dictis litteris assignata et in posterum assignanda de cetero fore et esse Ecclesiastica decernimus, et sub Ecclesiastica libertate tuenda; necnon discretum Nicolaum filium Theodorici Helmari praefati, clericum nostrae diocesis antedictae tanquam habilem et idoneum ad eandem primaria vice instituimus et admittimus, sibique illam cum omnibus juribus et pertinencijs universis conferimus per praesentes. Quocirea universis sub poena suspensionis et excommunicationis et singulis presbyteris, cappellanis, clericis et notariis publicis nobis subditis, districte praecipiendo mandamus, quatenus praelibatum Nicolaum aut ejus procuratorem legitimum ad hoc constitutum, pro eo et ejus nomine cum ad hoc in vim praesentium fuerint requisiti, seu alter eorum fuerit requisitus, in et ad corporalem, realem et actualem possessionem vel quasi antedictae cappellaniae seu vicariae juriumque et pertinentium omnium ejusdem, recipiant, admittant et inducant, seu eorum alter recipiat, admittat et inducat, cum solemnitatibus debitis et consuetis, Nostrarum testimonio litterarum. Datum a° Domini millesimo CCCCLXV Mens. Junij die XX.

Met 2 afhangende zegels. Het een geheel gebroken, slechts een klein stukje nog in wezen, waarop een gedeelte van het wapen van Utrecht. Het andere in zijn geheel: het zegel „ad causas" van Amsterdam.

Ter Gouw [1]), deze fundatie besprekend, zonder haar in extenso uit te geven, schrijft: „ziehier een voorbeeld, hoe opentlyk zelfs een priester met zijn natuurlyke kinderen optrad."

Verre zij van mij Dirck vrij te spreken, want hij er-

1) Bladz. 145, Deel V.

kent zelf natuurlijke kinderen te hebben. De groote vraag is echter, zijn die kinderen door hem verwekt voor of in zijn H. Priesterschap. Er bestaat een te groot verschil in de hoegrootheid van het kwaad, of het begaan is vóór of nadat de onthouding plechtig is bezworen, alsdat wij het strenge oordeel van Ter Gouw zoo maar klakkeloos mogen overnemen. Dat Dirck openlijk erkent natuurlijke kinderen te hebben is in zich nog geen onbeschaamdheid. Integendeel, deze erkenning is hier prijzenswaardig, want hij toont, dat hij zich zijne in zonden geboren kinderen aantrekt en hen niet aan hun lot wil overlaten, waartoe hij volgens de wet, maar niet volgens zijn geweten, gerechtigd was.

Ik heb mij zeer veel moeiten gegeven het leven van Dirck Helmer na te gaan, doch helaas, bij gemis aan de noodige bescheiden, bepaalt het resultaat mijner onderzoekingen zich alleen tot eene veronderstelling, welke echter gegronde redenen van bestaan heeft.

Mijne bronnen waren Toepke en D^r. Keussen, die in hun droog, maar hoogst belangrijk werk *Die Matrikel der Universität Heidelberg* en *Köln* de namen en geboorteplaats opgeven der studenten, die van de XIVe eeuw af aan genoemde Hoogescholen zijn ingeschreven.

Men vindt daar ter plaatse: 1425 Theod. Johannis de Amsterdam. Meer dan waarschijnlijk wordt hier bedoeld Dirk de zoon van Jan Helmer. Indien deze mijne meening juist is, dan trok Dirck Jansz. Helmer in 1425 naar Keulen, om er in de Hoogeschool zich te bekwamen in de Vrije Kunsten.

Van 1425 tot 1454 schijnt hij zich echter weinig met de beoefening der Vrije Kunsten bezig gehouden te hebben, en eerst toen hij een geestelijke wijding ontvangen had, begaf hij zich op nieuw naar de Hoogeschool en wel naar die van Heidelberg, alwaar hij in 1454 onder het Rec-

toraat van Mag. Kiliani Wolff de Harloch in Vigilia Beati Thome Apostoli [1]) als student werd ingeschreven en wel met den titel *clericus Trai-dioc.* Van dit tijdstip af wijdde hij zich geheel aan de studie, zoodat hij reeds in 1455 den graad van baccalareus in artibus, en in 1456 dien van Magister artium behaalde. In 1460 treffen wij hem weder te Keulen, waar hij zijne studiën voltooide *ad sacram theologiam.* Hij staat aldaar in het Album Magistrorum Artium ingeschreven als Magister Theod. Johannis, Magister artium Heidelberg, dioc. Traiect. ad sacram theologiam [2]).

Van 1460 tot 1465 zijn wij zijn spoor bijster. In laatstgenoemd jaar richt hij te Amsterdam de fundatie op, waarvan wij hierboven melding maakten.

Wij zijn dus bekend met zijne studiejaren, laat ons nu trachten daaruit een conclusie te trekken.

Indien wij aannemen dat hij op ongeveer 15 jarigen leeftijd naar Keulen ging als student, dan is hij geboren omstreeks 1410. Hij volgde te Keulen uitsluitend de lessen ad artes en wel met zoo weinig liefhebberij dat hij eerst 30 jaar later tot baccalareus promoveerde. In dat groote tijdsverloop heeft hij echter alle studiën niet aan den kapstok gehangen, want wij zien hem zijne studiën ad artes hervatten in 1454 met den titel van *Clericus.* Nu is de groote vraag wanneer werd hij tot clericus gewijd en waarom veranderde hij van roeping? Immers hij ging niet naar Keulen om zich tot het H. Priesterschap te bekwamen, maar wel om een wereldschen titel te behalen.

Het antwoord op de laatste vraag is moeilijk en niet te geven. God alleen weet welke beweegredenen hem deden besluiten den geestelijken staat te aanvaarden. Op

1) Toepke I, 277; II, 395.
2) Matrikel Köln. blz. 490.

de eerste vraag kunnen wij slechts met eene gissing antwoorden, welke gebaseerd is op den grooten spoed, waarmede hij zijn studiën ad artibus in 1454 als clericus afmaakte. Toen eerst was de ernst des levens in hem gevaren en in den kortst mogelijken tijd wilde hij den hoogsten graad in de wetenschap behalen, welke hem voor dertig jaar reeds had aangetrokken, toen hij als jongeling naar Keulen vertrok. Hij schijnt niet voor zijn veertigste jaar voor priester te zijn gaan studeeren, want vóór 1454 treffen wij hem nergens aan als clericus. Die jaren waren voor hem misschien jaren van gevaar, jaren waarin hij zich roekeloos wierp in den maalstroom van wereldsche geneugten. Hij viel, viel herhaaldelijk tot dat God's genade in hem kwam en hem tot inkeer bracht. Hij werd priester, en het bewijs dat hij zijne roeping heilig heeft opgevat, getuige de ware priesterlijke toon welke in de fundatie-akte doorstraalt. Onophoudelijk lezen wij daarin dat het altaar „bedient sal worden bij notabelen goeden priesteren" „by conscienciose priesteren" „goet en deuchdelicken van leven wesende", dat zij vermaand worden indien zij „een oneerbaer en ondoechdelic leven voerden, dat God ymmer verhoeden". Het zoude nu wel wat al te kras zijn geweest als Dirck Helmer, die zoo nadrukkelijk begeert dat de priesters zullen zijn „deuchdeleken van leven", zelf tot schande was van zijn medepriesteren.

De fundatie, gedateerd 1465, zegt, dat zijn natuurlijken zoon binnen vijf jaar priester moet zijn. Indien wij nu aannemen dat die zoon op zijn vroegst priester mocht wezen op zijn 23e jaar, dan was hij, toen Dirck fundeerde, achtien jaar oud en derhalve geboren vóór 1447, zoodat zijne geboorte al jaren genoeg voorviel, vóór dat zijn vader priester was.

Wij vermeenen, bij gebrek aan de noodige bescheiden,

met het bovenstaande te kunnen volstaan en deze uiteenzetting schuldig te zijn aan de nagedachtenis van den priester, die ons door Ter Gouw als een openbaar zondaar wordt voorgesteld.

6. *Altaar van het Bakkers- of Sint Obertsgilde.* Dit gild nam in 1541 het altaar van het Sint-Hubertusgild over [1]), dat uit ambachten bestond, als die der boogmakers, welke in het midden der XVI[e] eeuw hier geen reden meer van bestaan hadden. Het altaar was toegewijd aan den H. Aubertus, Bisschop van Kamerijk, den patroon der bakkers, in de wandeling genoemd Sint-Obert.

De inventaris van het altaar bestond in 1570 uit [2])

Item een kelck weecht L loot.
Item een sylveren paesbort XLVI loot.
Twee sylveren pullen XXII loot.
Een sylveren broot boos XXII loot.
Dat sylver dat die knecht an syn bonet draecht V loot.
Een gouden carsoffel met syn toebehoeren.
Een root fluwelen carsoffel met syn toebehoeren.
Een root lakens carsoffel met syn toebehoeren.
Een swarte fluwelen pel, met een bastert fluwelen pel
Een swart fluwelen antipendium.
Noch twee roden gardinen, twee daglixe gardinen, VII coperen candelaers opt outaer met den croen voer dat outaer.
Noch ander lywaet tot den outaer dienend.

Het schijnt dat de bakkers het altaar van het S. Hubertusgilde vernieuwd hebben, want in 1570 zeggen zij „dat niewe outaer heeft ons gecost I[c] XVI gulden en Lange Pier moet van ons hebben van schilderen XXII guld [2]).

7. *H. Barbara*, behoorde aan het schoenmakersgild [3]). In 1463 werd dit altaar door Claes Jacobs opgericht [4]).

---

1) Groot Mem. n° 1, blz. 312.
2) Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570. Stadsarch.
3) Bijdr. IX, blz. 127.
4) Wagenaar II, blz. 98.

Zijne dochter Elisabeth Claesdr. fundeerde hierop in 1478 vier missen [1]).

Claes Jacobs was houtkooper in de O. Z. Houttuinen. Zijn vader heette Jacob in 't Paradijs, gehuwd met Aem Buyck. Zijn vrouw was de welbekende Haze Klaasdochter, de stichteres van het Oude-mannen-en vrouwenhuis. Hun dochter Lysbeth huwde Claes Syvert Jacobs [2]). In 1571 was Meester Cornelis Janz., schoolmeester, de possessor [3]). Zoude deze Cornelis dezelfde Cornelis Janz. zijn, die in 1566 geus was en het verdrag van 30 September 1566 teekende, waarbij de stadsregeering aan de geuzen enkele voorrechten toestond [3])?

8 en 9. *Binnen- en Buitenlandsvaardersaltaar.* Ofschoon St. Christophorus, de Patroonheilige van de Binnenlandsvaarders was en St. Olof, die der Buitenlandsvaarders, was het altaar van eerstgenoemd gilde opgericht ter eere van het H. Kruis [4]).

In 1471 den 29 Juli stichtte Harman Willem Bruynenzoon, poorter van Amsterdam, op dit altaar een eeuwige vicary van drie missen. De rente kocht hij van het zoengeld, dat betaald was voor den moord gepleegd op zijn oom Roel Gerytszoon, „dewelcke Godt betert van lyfve ter doot gebrocht is".

De fundatiebrief, welke in het stadsarchief berust, luidt als volgt:

In Godts namen Amen. Allen deghenen die desen brieff zullen zien ofte hooren lesen doe Ick Harman Willem Bruynenzoon poorter van Aemstelredamme condt ende te wetene, dat ick met

1) Wagenaar II, blz. 98.

2) Arch. Ter Horst en Sasse v. IJsselt. Het Amst. Jaarb. 1888, blz. 185, zegt dat Lysbeth in 1531 nog minderjarig was. Dit is eene onmogelijkheid, tenzij de bovenstaande data der fundatie onjuist zijn.

3) Ter Gouw, blz. 120.

4) Zie later *Altaar van het H. Kruis.*

geuden voorberaden synnen ende machtich mynre rede ende verstande om myns lieffs Oems ziel Roel Gerytszoon, die Godt almachtich genadich wil wesen, dewelche Godt betert van lijfve ter doot gebrocht es, zoe dat mit die gelde van dier zuene gecomen wesende, dese nabescreven renten gecoft zyn, ende omme alle myne lieven ouderen, vrienden ende magen zielen willen ende voor alle kerste geloovigen zielen, by rade, consent ende goetduncken mynre gemenen magen, zoe hem mijns ooms doot voirsz. mede aengaet, geordineert, gefundeert, gesticht ende gemaeckt hebbe, ordineer, stichte ende maecke mit desen tegenwoirdige fundatie een euwighe cappelrie of vicarie op een outaer den binnelantsvarers toebehoirende, gelegen binnen der prochikerck van Sinte Niclaes in Amstelredam, 't welck die gemeen broeders van dat binnelantsgilde voirsz. geconsenteert ende overgegeven hebben op maten ende condicien, gelyck dat blyckt by eenen schepenenbrieff van Amstelredamme daer van gegeven; welck outaer voirsz. gewyt en(de) geconsacreert is ter eere Goodts, Marien zynre wairder liever Moeder, alle Goodts Heyligen ende sunderlinge der lieven Heyligen Sint Jan Baptisten ende Sinte Blasius, te verdienen by conscientien goeder priesteren die daer voer celebreren ende so God wil, guede ende deuchdelicke wercke doen zullen; dat is te verstaen dat de voirsz. Cappelrie of Vicarie mitten nabescreven renten tot eeuwighen daghen binnen der voern(oemde) kerck ende opt outaer voirsz. wesen ende blyven zal mit drie missen in elcke weecke, eeuwelick daer opte doen ofte doen doen, behoudelick altoos die Moeder prochykerck voirsz. haeren rechten, ende op maten ende condicien hier nae bescreven; Te weten: dat meester Dirck Jan Allertszoon dese voirn(oemde) Cappelrie eerstwerff hebben en(de) besitten sal zyn leven lanck gedueren(de), die voirsz. drie missen in elcke weecke te doen of te laten doen en(de) dese nabescreven renten van datum deses briefs, daer voir 'tontfangen sonder yemants wederseggen; en(de) nae doode meester Dirck voirsz. of wairt dat hy in een clooster of approbiert orde gingh, zoe sal die oudtste ende naeste gecomen van Willem Bruynen mynen vader s(aliger) ende van zyn drie susteren als Neel, Geertruyt ende Lysbet oft haere kintskinderen die dan priester wair oft binnen siaers, off binnen twee jaren ten alre lancxten priester worden woude, dese voirsz. cappelrie of vicarie hebben ende besitten, zoedat altoos die oudtste ende die naeste van mijnen vader ende myn drie moyen voirsz. ende van

hoeren kindtskinderen gecomen ende nyet vorder te gaen die priester is of binnen twee jaren ten lanexsten priester worden wil na vacaci dese cappelrie voirsz., die hebben en(de) besitten zall, in allen schyn alsmen benefici pleech te besitten, dese nabescreven renten jaerlicx zyn leven lang te ontfangen, rustelick ende vredelick dese voirnoemde drie missen des weeckx daer voor te doen of te laten doen gelyck voirsz., es behoudelick, dat meester Dirck Jans voirszegd zyn leven lanck dese voirnoemde vicarie bedienen zall moghen zoe daert hem believen zal; gebuertet oick hier naemaels als dese voirn(oemde) Cappelrie vacierde by dode of resignaci als beneficien plegen te vaceren, dat dan geen priester of clercken gecomen van mynen vader ende drie moyen of van hoeren kintskinderen te vinden en waren, zoe is myn uyterste meyninge ende eentlycke wille, dat dese voirnoemde Cappelrie of Vicarie terstont tot eeuwigen daghen by gueden armen reckelinken vreemden priesteren guet van leven bedient ende beseten zal worden, by den eenen voor zyn leven lanck, by den anderen, by den derden, by den vierden etc. ende alzoe voort van priesteren tot priesteren tot eeuwigen daghen, in allen schyn alsmen vicarien of beneficien pleech te bedienen ende te besitten, behoudlick dat nae dode meester Dirck voirsz. vier die outste naeste manspersonen als een van mynen voirszegde vader saliger gedachten, ende van Neel, een van Geertruyd ende een van Lysbeth myn drie moyen voirszegd of van hoeren kintskinderen gecomen ende nyet vorder te rekenen, zullen collatoirs ende gevers wesen by de meeste stemmen van dese cappelrie oft vicarie voirszegd; ende nae dode van dese kintskinderen voirszegd, zoe ordineer ick tegenwoirdelick mit dese brieve ende geve volcomen macht ende speciael beveel den eerbaren goeden mannen des overmans van den binnelantsgilde voirszegd, in der tyt wesende patroons, gifters of dispositores te wesen tot eeuwigen dagen van dese cappelrie off vicarie voirszegd, hem bevelende elcx op haer conscienci dat zy dan ende nyet eer dese voirszegde cappelrie of vicarie tot allen tyden ende zoe menichwerff als die vaceert, tsy by dode, by resignaci off by anderen saicken, daermede dat beneficie plegen mit rechte te vaceren binnen acht daghen nae dat sy dese vacanci weten van nyeus by den meester stemme confereren ende daertoe presenteren. Indien dan geen priester of clercken te vinden en zyn, die gecomen zyn van mynen vader ende mynen drie moyen voirszegd, te weten hoere kinde-

ren ende kintskinderen ende nyet vorder te treden als voirszegd, diewelcke altoos die voirszegde gifte hiervan hebben zullen, indien dan eenich van hen levet, puyrlick om Godtswillen, mit alsulcke brieven van collatie of presentacien als daer toe dienen zall eenen armen, gueden, reckelycken priester, wie hy zy, die hem van conscienci wegen duncken zal nut ende oirbaer te wesen om die te bedienen, te hebben ende te besitten, dese drie missen te doen ende die renten 't ontfanghen gelyck voirzegd staet. Ende tot allen tyden als eenich van den priesteren voirszegd opt voirnoemde outaer gecelebreert heeft, zal hy gehouden wesen te lesen een Miserere ende een De profundis mit een pater noster ende een Ave Maria mit een collect daer toe dienende, devotelick biddende voor myns ooms ziel Roel Gerytsz. voerszegd ende voor myns vaders ende al myn ouders zielen, dat hem Godt genadich ende barmhartig wesen wille. Ende sette, ordineere ende geve vry uyter hant tot dese Cappelrie off Vicarie voirnoemd, tot een vrye eygen eeuwigen renten negen goude Wilhelmus Hollantsche schilden, of payement hoere wairden, te wetene acht Wilhelmus Schilden, die staen op een huys ende erfve, dat Jacob Hugen toebehoirt, gelegen inde Kerckstraet, daer naest bygeerft zyn Jonge Jacob kinderen ande zuytzyde, ende Harman die goutsmit ande noortzyde, ende een g. Wilhelmus schilde staende op Dirck Ariszs. huys, gelegen in St. Janstraet, daer naest by geerft zyn Symon Dirck Baerdenzoon aen die oistzyde ende Dirck Andries ande westzyde. Dese voirs. jaerlicxe rente tot deser cappelrie ofte vicarie mit allen rechten, renunchieerde ende puyrlick om Goodswillen tot salicheyt myns ooms ziel voirszegd overgevende. Welcke tegenwoirdige ordonnanci ende fundaci ick begeer tot eeuwigen daghen gehouden te werden, want dit myn uyterste wille ende begeerte is; versoucke daerom, als ick alre oitmoedelicxste mach, die authoriteyt macht ende moghe myns ordinary, te weten die eerwaerdigen vader in Goode ende Heeren, Heeren David van Bourgoingien, by de gratie Goodts ende des stoels van Roeme Biscop 't Utrecht, zynre genade goedertierlich om Goodtswillen biddende, dat hy uyt specaile gracien dese myne voirszegde ordonnanci, fundaci, punten ende articulen admitteren, approberen ende confirmeren wille, zyn open decreet hier aenhanghende nae styl ende maniere zyns hoofs ende zoe dat van rechtswegen behoiren zall. In kennisse der waerheyt, ende alsoe Ick Harman voir-

zegd zelven geen segel en hebbe zoe hebbe Ick, om der meere vasticheyt wille, gebeden den eersamen Burgermeesteren der voirnoemde stadt van Aemstelredamme dat zy desen brieff mitter voirszegde stedesegel van saicken over my besegelen willen. Twelck wy Burgermeesteren voirnoemt uyt sonderlinge begeerten Harmans voirnoemt gedaen hebben, der voirnoemde stedezegel ad causas hier opentliek aenhangende. Gegeven opten negen ende twintigsten dach in Julio int jaer ons Heeren dusent vier hondert een ende tzeventich, secundum cursum et modum scribendi in Aemstelredamme.

David de Burgundia Dei et Apostolicae sedis gracia Episcopus Trajectentis universis et singulis Christi-fidelibus tam presentibus quam futuris, Salutem in eo qui est omnium vera salus, Cultum divinum semper augeri cupiens ad supplicationem humilem dilecti nobis in Christo Harmanni filij Wilhelmi Brunonis Laici oppidani oppidi Aemstelredamensis, nostre diocesi[s], fundatoris vicarie sive perpetue capelrie de qua in literis quibus presentes nostre littere transfiguntur fit mentio, fundationem, dotationem et erectionem eiusdem cappellanie pro ut in eisdem literis describuntur, tenore presentium ratificamus, approbamus et auctoritate nostra ordinaria in Dei nomine confirmamus, jure matris ecclesie et cuiuslibet alterius necnon jure communi quibus presentibus nullatenus derogare intendimus semper salvis, ipsamque cappelaniam sive perpetuam vicariam in titulum beneficii ecclesiastici et bona ad illam in dictis literis assignata de cetero fore et esse ecclesiastica decernimus et sub ecclesiastica libertate tuenda nec non discretum virum magistrum Theodoricum Allerdi presbiterum nostre diocesis, nobis ad eandem primaria vice presentatum instituimus ac illam sibi contulimus et conferimus cum omnibus juribus et pertinentibus suis universis ipsorum, tenore presentium instituentes in eadem, nostrarum testimonio literarum. Datum nostro sub sigillo ad causas presentibus appenso, anno domini millesimo quadringentesimo, septuagesimo primo mensis Augusti die quarta, et erat sub signatum.

J. de Slusa.

Deze twee copiën zijn nae voorgaende collatie metten orginaelen bevonden accorderende by my der stede Amstelredamme Secretarys

Pieter Vloitsz.

In 1571 was deze vicary aan Heer Meindert Jansz. begeven [1]).

Het altaar der Buitenlandsvaarders bezat in 1570:

Dat sylveren schip in sulcke forme alst staet met yser en coper daert mee beslaegen is. Weecht VI pont I quat.
Noch twee pullen, paesbort, brootbos, tsamen II pont.
Item die kelck met sack met al II pont.
Item een gouden stuck (kasuifel) met syn toebehoeren.
" noch een fluwelen stuck " " "
Noch twee dagelixe stucken " haer "
Item een swart fluwelen antipendium.
Een swart fluwelen dootpel.
Noch candelaers, outaerdwalen tot den dienst Godts nodich [2]).

10. *H. Catharina.* Willem Eggert, heer van Purmerend, richtte dit altaar op en begiftigde het rijkelijk, zooals blijkt uit het *Memoriael van alle die renten staende en comende ten prouffyte van S. Kathrynen-altaer* [3]). Dit Memoriaal, door de stedelijke regeering opgemaakt na 1578, luidt als volgt:

In den eerste 1 gulden 8 st. oudt-eygen op Sinte Pieters Gasthuys en verschynt Meye, betaelt 1580. Dit houdt de stadt aen haer.

Item op 't huys genaempt die Croon in die Warmoestraet 3 Dordrechtsche Schilden oudt-eygen, facit somma 5 gulden 17 st. en verschynt Mey. By Jan van Geert lest bet[t] anno 88 opte 5 July.

Item opt huys genaemt het Maersgen, besyden 't Poortgen in die Kerckstraet 3 Dordrechtsche Schilden, somma facit 5 guld. 17 st. oudt-eygen. Verschijnt Mey.

Item op 't huys genaempt Poortgen, staet in die Kerckstraet, 4 Dordrechtsche Schilden oudt-eygen, facit somma 7 guld. 16 st. ende verschynt Mey.

---

1) Bijdr. IX, blz. 128.

2) Stadsarch. Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570.

3) Stadsarch. L. K. 3, n° 6.

Item noch op 't huys van Symon Lourisz. kinderen aen Kerckhoff 19 st. 8 pen. oudt-eygen.

Item op 't huys daer Jacob Dirxsz. coster in gestorven is 1 guld. 19 st. 4 pen. ende wordt nu betaelt by Isbrant Dobbesz. die zoon int Varcken Sonder Hooft, verschynt Mey.

Item noch een huys aen die noortzyde van d'Oude Kerck aen die Burchwal het houckhuys aen kerckhoff in Die Roos 29 st. 4 p. oudt-eygen en verschynt Mey.

Dese Renten verschynen den eersten Novembris.

In den eersten 7 en een quartier Wilhelms schilden op die stadt van Amstelredam en dat ter cause van een stuck landts gelegen buyten Sinte Anthonis poorte, 't welck die stadt aen haer genoomen heeft ende dese 7 Wilhelms schilden en een quartier beloopen 10 gulden 10 st. 4 pen.

Item noch een Vranckryckschc schilt oudt-eygen, staende op 't erff op den Dam, genaemt Jan Eggert's erff, daer nu ter tyt de sleeden staen en woort oock mede betaelt by de voors. stede van Amstelredam 2 guld. 4 st. voor die Vranckryckschen schilt.

Item op 't lant van Mathys van Rooclaes weeche, streckende van die Zeeborch tot aen de Amstel, 't samen 7 Beyersche guldens en wort betaelt by diversche persoonen zoo hier nae volcht:

In den eersten die kinderen van Et Symonsz. betaelen jaerlycx II guld. I st.

Die kinderen met die weduwe van Maerten van Rossen een guld. VIII st. en wordt nu betaelt by de dochter van voors. Maerten de huysvrouw van Jan Philipsz. die zoon in die Bergervisch op den Nyewendyck.

Item Jan Duyn die zeepsieder in die Kerckstraet x st. IIII pen.

Item v st. IIII pen. op Isbrant Hem, woont by die Nyewenbrug in die Vergulden Hant.

Item Pieter Jacobsz. Block, zeepsieder by die Nyewenbrug v st. IIII p.

Item die weduwe van Cornelis Harnasveger v st. IIII pen.

Item op 't erff van Balten Evertsz. v st. IIII pen.

Item opt 't erff van Garrert die cleynvaerder v st. IIII pen.

Item noch 2 Willhelm. schilden oudt-eygen op een stuck landts leggende by Outewael en verschynt den eersten Novembris, hiervoor wordt betaelt II guld. XVII st., want elcke Wilhelmsgulden wordt gerekent op XXIX st.

Item buyten Jan Roodenpoort op Heynryck Rodel een Beyersche gulden en daervoor wort betaelt een gulden acht st. by Reynier in den Vergulden Hamer by Sint Jacobcapelle, verschynt oock mede die eerste November.

Item op die camere van Jelys de Wisselaer staen aen kerckhoff van d'oude Kerck een gulden XIX st.

Item noch X st. en woort nu betaelt by Tymon in die Vergulden Staer.

Item noch een stuck lants genaempt Heer Everts landt, groot zynde vierdalff morgen, gelegen in den ban van Oude-Kerck; is bruycker Jan Dircxs.

Item tot Waverhuysen leggen vier ackers en worden gebruyckt by Cors Volckertsz. 't jaer voor zes gulden.

Noch twee morgen gemeen tot Ouderkerck met Heynryck..... en wordt gebruyckt by Heynrick voor twee gulden s'jaers.

Noch sekere landt gelegen omtrent die Schenkel en wordt gebruyckt by Renteniers dochter, daeroff in vyfthien jaer gheen huyr es betaelt.

Uit dit Memoriaal zien wij, welk een groot inkomen aan den dienst van deze stichting verbonden was. Geen wonder dan ook, dat de stedelijke regeering na 1578 op deze vicarij van Willem Eggert, medestichter der Nieuwe Kerk, een begeerig oog had geslagen. Zij had evenwel rekening te houden met „'t soonken van Jo^r^ Johan van „Naeltwyck. nu possesseur" (omstreeks 1650) en met „Pieter van Campen [1]) beyde als indubitati Patroni van „de vicary". Als mededingers in het geding kwamen „Tijs Corsen [2]) en Cornelis Cornelissen te Ouder-Amstel", die beweerden dat hun ook een deel der fundatie toekwam. „Naeltwyck en van Campen seggen dat syluyden gesa-

1) Pieter van Campen en Tijs Corssen waren verwant aan het geslacht Beuninck, dat door de familie Doos alias Bicker aan Willem Eggert geparenteerd was. (Verbeterde en aangevulde genealogie „Dirck Francken" in mijn bezit).

2) Stadsarchief L. K. 3, n° 6.

„mentlick alternatis-vicibus hebben te confereeren de jure „indubitati juris patronatus der vicary 1612-1619".

In 1650 werd met de stad een „accoort" gemaakt. Zij hakte den knoop door en verkocht alle landerijen, welke na aftrek van groote proceskosten netto *f* 779 opbrachten [1]).

In 1443 was Adriaan van Brakel „nu ter tyt vicarius en caplaen der capelryen van Sinte Catharinen-outaer [1]). In 1571 trok Simon Adriaansz. Waeterlant de vruchten dezer vicarij [2]).

Dit altaar, toegewijd aan de H. Patronesse van de beoefenaars der redekunde en wijsbegeerte [3]), stond waarschijnlijk in het O. L. Vr.-koor, waar het „Jan Eggert's Collegium" gehouden werd. Deze kapel wordt thans, zooals alle uitgebouwde kapellen, S. Corneliskapel uitgezonderd, gebruikt tot een stovenhok of bergplaats.

11. *Verrijzenis des Heeren.* Het was gelegen in het koor van de Tiende Mis [4]). (Bijdr. IX, blz. 132). Elisabeth, weduwe van Meester Willem Andriesz., stichtte in 1505 ter eere van den H. Antonius en de H.H. Maagden Cunera en Antonia twee vicarijen [5]) van acht missen, waarvan in 1571 de possessores waren Magister Nicolaus en M. Joannes, vroeger pastoor te Bruyk [2]). Magister Nicolaus was Klaas Janszoon, priester, organist in de Nieuwe Kerk in 1550 en in 1570 [6]).

Was de man van de stichteres dezer fundatie ook „Meester Willem Andriesz., schilder? [7])

---

1) Stadsarchief L. K 3, n° 6.

2) Bijdr. IX, blz. 128. Het geslacht Waterlant was verwant aan Boelens en Outshoorn.

3) Levens der Heiligen door van Nouhuys.

4) Welk koor hiermede verstaan wordt heb ik niet kunnen vinden.

5) Jan Wagenaar II, blz. 98.

6) Oud-Holland, Dl. III, blz. 279, en Ter Gouw V, blz. 162.

7) Sted. Arch. Thes. Rek. 1549.

12. *H. Cornelius.* Dit altaar stond in de op blz. 11 beschreven Doopkapel. Het was opgericht in 1548 door Cornelis Janszoon Drebber [1]), ter eere van zijn Doopheilige.

De huiszittenmeesters waren verplicht „alle jaren ewelyke „uyte kieren thien guldens tot waslicht, ornamente the „onderhoudinghe van Sinte Cornelis outaer binnen diese „kercke aen de zuytzyde van de orgel, omme in de „voorsz. behoeften, ende tot gheen andere saicken, jaer„lyx geemployeert te worden, bij den officianten in der „tyt van de voorsz. officie; wel verstaende dat deselve „officianten der Regenten van de huysarmen voorsz. in „der tyt schuldig zullen zijn, te doen rekeningen ende „bewijs van 't geene zij luyden in den voorsz. behoeften „uyt ghegeven ende betaelt zullen hebben" [2]).

Cornelis Drebber fundeerde in 1550 op dit altaar een vicary, waarvan de vruchten *f* 100,— bedroegen. In 1571 waren de possessores: M. Petrus Petri en D. Henricus Cornelij [3]).

13. *HH. Driekoningen.* Haasje Heymansdr. de vrouw van Jan Bout, schepen in 1473, stichtte op dit altaar een vicary van drie missen. In 1571 trok de kapelaan Meester Albertus de vruchten dezer stichting [3]).

14. *H. Eligius.* Het altaar was gelegen in de Smidskapel. Het S. Eloyengild liet op dit altaar op Zon- en feestdagen de HH. missen lezen in plaats van drie in de week. De feestmis was om 8 uur. In 1571 werd dit altaar bediend door Magister Theodoricus Cornelii, schoolmeester aan de Oude Zijde [3]). Zijn voorganger was Heer

---

1) Zie hiervoor noot 2 blz. 12.

2) Commelin, blz. 437.

3) Bijdr. IX, blz. 128, 133.

Cornelis Pau pastoor van het Smits-outaer, begraven in de Oude Kerk 16 Mei 1559 (Begrafenisboek).

In 1571 bezat het altaar [1]):

Een	sylveren	kelck met syn platel,	weecht	XLVI loot.
Een	"	paesbort vergult	"	XLI "
Twee	"	pullen, tsamen	"	XXV "
Een	"	broetbos	"	XIII "
Een	hamertien en een tang, vergult		"	II "

Vyf coperen candelaers met een croen voor outaer en een wywaterskctel.

Een goude lakens carsoffel, een root damasten, een root sayen, een root lakens, daer syn vyf alften (alben) en vyf amicten.

Een root fluwelen antipendium met een fluwelen boort.

Item een swart fluwelen dootpelt, twee paar gardinen, noch ander cleyn goet tot den outaer dienend.

15. *Het elfde Misaltaar* behoorde aan de Makelaars en „opslaghers" [1]).

De makelaardij stond in Amsterdam vóór 1531 in geen al te best blaadje. De kooplieden verweten haar slechte praktijken, en verlangden, dat zij onder controle van Burgemeesteren zoude komen. In Augustus 1531 bemoeiden „Myne Heeren van den Geregte" zich met de makelaars, nadat gebleken was dat een zekere Jan Lecker het graan kunstmatig had doen rijzen. Zij benoemden en beeedigden toen „elf makelaars" en niemand mocht „voortaen zich onderwinden eenige makelaerdie te doen" [2]). Die „elf makelaars" hebben dit altaar opgericht. Ruim veertig jaar later was het primitief getal van elf buitengewoon gestegen, doch daar de makelaars geen gilde vormden, weigerden zij den „overlieden van het Elfde misaltaar" om het altaar te onderhouden [1]). Uit den inventaris van 1570 blijkt dan ook duidelijk dat die gilde-

1) Reg. Inc. en Bel. van alle Godtsh. enz. 1570. Stadsarch.

2) Ter Gouw V, blz. 420.

looze makelaardij zich weinig om haar altaar bekommerde. Het bezat [1]):

Een kelck boven sylver vergult, onder coper met een sylver platel daerop.
Een gouden carsoffel met syn toebehoren.
Een carsoffel van doncker paerslaken dat met gouden lelijen opgemaect is.
Een carsoffel met doncker blaue met syn toebehoren.
Noch sijn daer drie dagelixe carsoffelen met toebehoren en drie dwalen.

Op de „Belastingen" komt o. a. voor: op Sinte Lambertsdach een vroemisse. Deze feestdag was het feest van kerkwijding.

16. *S. Geertruid.* Op dit altaar stichtte in 1418 Geertruyd Albert Ottens weduwe eene vicary [2]). Zij was de dochter van Albert van Oudshoorn Ottenzoon, schout in 1464. Ook Meester Cornelis Wouters Dobbesz. sticht in 1561 op dit altaar een vicary [3]).

17. *H. Graf.* Dit altaar was zeker gelegen in de kapel van het H. Graf Onzes Heere, welke, zooals hiervoor beschreven staat, zich bevond in het Noord-oosten der kerk. Op dit altaar zijn verschillende fundatien gemaakt:

In 1520 één H. mis door Jacob Braseman, waarvan de vruchten bedroegen *f* 4.— [4]), welke in 1571 genoten werden door Meester Cornelis, schoolmeester [4]).

In 1521 fundeert Weyna Joannis de Kampis vijf missen [4]). Bij Wagenaar (Deel II, blz. 98) wordt zij genoemd Weyn Hein Jacobs, genaamd Weyntje Pape. In 1571 was de vruchttrekker de kapelaan Meester Elbertus [4]).

In 1536 fundeeren Thiel Hoppemark en Aleida Auli (?)

1) Reg. Inc. en Bel. van alle Godtsh. enz. 1570. Stadsarch.
2) Wagenaar II, blz. 98.
3) Zie Rentebrief Altaar van de H. Lucia.
4) Bijdr. IX, blz. 133.

(Zael) zijne vrouw eene vicary van 5 missen. In 1571 was òf de kapelaan Meester Lucas òf Petrus Cornelisz. Hollesloot de possessor [1]).

18. *Hoogaltaar.* Het stond in het priesterkoor, dat zich enkele treden verhief boven den beganen grond der kerk. Ofschoon in een brief van Jan van Arkel, Bisschop van Utrecht, van 2 December 1369 [2]), het altaar eenvoudig genoemd wordt *supremum altare chori*, zoo droeg het, toen reeds of later, den naam van *Altaar van de H. Drievuldigheid* [1]).

Bij de vergrooting en verfraaiing der kerk werd dit altaar, evenals het priesterkoor, grooter en luisterrijker, zooals wij hiervoor bij de beschrijving van het Hooge Koor reeds vermeld hebben.

Het Hoogaltaar was zeker rijk begiftigd.

Mij zijn slechts bekend de volgende fundatien:

1° die van Meyndert Janszoon, schepen, gemaakt in 1467 [2]). In Deel IX, blz. 133 van dit tijdschrift worden drie fundatien vermeld, van de laatste wordt gezegd: „Officium 2 missarum cujus deëst fundatio". Misschien is de ontbrekende wel die van Meyndert Jansz.

2° die van Meeus Jacobs en van Margriet Hermansdr. zijn huisvrouw. Zij stichtten in 1489 twee vicaryen van 8 missen te zamen. In 1571 zijn possessores Jacob Meeusz. en Jan Hendrikszn. [1]).

3° die van 1517 gemaakt door Jan Lamberts en zijn huisvrouw Obrecht Thomasdr. voor 5 missen. In 1571 was Meester Dirck, schoolmeester, possessor [1]).

19. *H. Hubertus.* Jacob Reinierszoon [3]), Burgemeester

---

1) Bijdr. IX, blz. 133.

2) Wagenaar II, blz. 98.

3) v. Heussen en v. Rijn, Dl. IV, blz. 278 noemen hem abusievelijk Maarten.

van Amsterdam in 1450, koopt den 18 April 1459 te Opmeer „200 zaadlandts" ten behoeve van een vicary op dit altaar gesticht ter eere van onse lieve Vrouwe, van de H.H. Agnes en van Thomas van Aquinen [1]).

20. *Altaar in het Huiszittenkoor.* In het IX[e] deel, blz. 129 van dit tijdschrift wordt het genoemd S. Jacobi (nunc est domisedentium), zoodat aan dezen Heilige drie altaren toegewijd moeten zijn, zooals blijkt uit hetgeen hierna volgt over de altaren van den *H. Jacobus.*

In 1512 sticht Meester Claes van Diemen een vicary [2]). Catrijn Wouter Dobbensdr., de zuster van Burgemeester Cornelis Wouters schonk den 6 Maart 1555 aan dit altaar „een tafereel" waarvoor „een kaersse gehouden sal worden van wasse, dairvoer maeckende en bespreeckende honderd Carolus guldens eens" [3]).

Catrijn en Cornelis liggen vóór dit altaar begraven [4]).

21. *H. Hieronymus.* Op dit altaar waren 6 fundatien gemaakt.

1°. Pieter Gysberts fundeert in 1450 een officie van 5 missen. In 1571 was possessor D. Gerardus Bernardi [5]). Hij bouwde in hetzelfde jaar het altaar van S. Jeroen. (Zie dit altaar op blz. 78).

2°. Beraldus Pyl sticht in 1465 een vicary van drie missen. Na den dood van Heer Willem Pot, was de possessor Heer Albert Willemsz. pastoor van Nieuwerkerk, in Kennemerland [5]).

3°. In 1487 fundeert Simon Johannes een vicary van 3 missen. Het waren eigenlijk twee vicarijen, doch daar het stipendium te laag was, zoo werden met Bisschoppelijke

---

1) Aant. Gerard v. Loon bij Lelong, blz. 355.
2) Wagenaar II, blz. 98.
3) Test. Catrijn W. in mijn bezit.
4) Wagenaar II, blz. 96.
5) Bijdr. IX, blz. 129.

machtiging de twee tot een versmolten. In 1571 was D. Philippus Simonis van Haarlem de possessor, die D. Albertus de Veer laat officieeren [1]).

4°. Magister Johannes Nicolaasz. fundeert in 1488 een vicary van 5 missen, waarvan in 1571 possessor is Heer Claes Coeck [1]), die den 18 Februari 1599 begraven is in de Oude Kerk, komende van „die afterburghwal". (Begr. boek Oude Kerk). Hij behoorde tot het voortreffelijke geslacht Coeck.

5°. Heer Claes van Diemen fundeert in 1511 drie missen. In 1571 is de vruchttrekker Albertus Gerardi, die de H. Missen liet lezen door Heer Nicolaas Koyck [1]). Zoude hier niet bedoeld worden Heer Claes Coeck? De naam Koyck is mij onbekend.

6°. Een vicary van de volgende stichters: (jaar onbekend)

Nicolaas Bonkel, koopman fundeert drie missen;
N.N. een Amsterdamsch koopman: een mis;
N.N. een dienstbode van een zekeren priester een mis;
Machteldis Vonken, weduwe, fundeert een mis, te lezen elken dinsdag ter eere van S. Anna [1]).

22. *H. Jacobus*, ook genaamd *Weytkoopersaltaar*, stond bij de „noorderdeur" en is in 1450 opgericht door Gijsbert Pieters [2]). In het „copieboek" van Proost Saffius [3]) wordt dit altaar genoemd „prope Sepulchrum Domini". Het bevond zich derhalve waarschijnlijk in of nabij de kapel van het H. Graf, welke in het Noord-Oosten der kerk gelegen was. Jan Klaessen van Hoppen, burgemeester in 1479 (niet te verwisselen met Jan Klaasz. v. Hoppen, den schenker van de overheerlijke glazen in de O. L. Vr.

---

1) Bijdr. IX, blz. 129.

2) Wagen. II, blz. 98. Kan hier ook bedoeld worden Gijsbert Pieter Albertzoonszoon, schepen in 1412?

3) Bijdr. IX, blz. 129, 130.

kapel) en „Styn Tymansdr. syn wyff, die dese dienst „gefondiert hebben op de Weyd-Koopers outaer van V „missen die weeck. Welcke dienst nae beyder doot sullen „gifters wesen die outste kerckmeyster ende die ouste „huyssitmeyster ende die ouste gasthuysmeyster van „Sinte Pieters. Ende die meysters sullen hebben voer „haer toesicht dat die dienst wel bewaert, soe sullen si „elcx hebben op Corsdach ende op Paeschdach tien „mingelen rinsche wyns van dat, dat hiertoe gemaect is, „ende die kerck tien gulden siaers voer broet ende „wyn. Off saeck waer dat die priester niet en dide als „voirs. is, soe sullen sy hem mogen affsetten ende een „ander daer op setten alst hem belieft" [1]). In het copieboek van Saffius wordt deze fundatie opgegeven als gemaakt Anno 1500. In 1571 was Magister Hermanus Elant, kapelaen der Oude Kerk, possessor [2]) en in 1872 genoot Denis Gaudier, pastoor te Sars-la-Buissière de vruchten dezer fundatie [3]).

22ª. *H. Jacobus*, eertijds genaamd dat van den *H. Paulus*, was gelegen bij den toren [2]). In 1452 stichtte Simon Johannis Wilbrandi op dit altaar een vicarie van drie missen, waarvan de vruchten *f* 15,— bedroegen. In 1574 was deze stichting te begeven door Maria Claasz. Hoevensdr. te Haarlem. Coenraet Bloemaert stelde in 1574 Pieter Hendricks, kapelaan der Nieuwe Kerk in bezit dezer vicary [4]). In het copieboek van Saffius leest men „possessor nullus, nam intellexi per liberam resignationem filii Cypriani Martini nomine M. Henrici (Spoorwater) vacare" [2]). In Haarlem bestaat een hofje Codde-Spoorwater.

---

1) Lelong, blz. 480.
2) Bijdr. IX, blz. 129, 130.
3) Zie hiervoor Het altaar van S. Agatha.
4) Lelong, blz. 545.

Nog werd in 1520 door Dirck Simonszoon, genaamd de Graef, op dit altaar een vicary gesticht van vijf missen. In 1570 was Magister Conradus, provisor, de vruchttrekker [1]).

23. *H. Jeroen.* Volgens Lelong [2]) was in de Oude Kerk een altaar van dien naam, gesticht door Pieter Gysbertz. In den door hem aangehaalden fundatiebrief komt evenwel de naam van S. Jeroen niet voor, wel die „der glorieuser Maagt Marien, St. Jacob ende St. Peter, der H. Apostelen ende St. Nicolaes". Waarschijnlijk ontstond de vergissing bij Lelong doordat op St. Jeroensdag op dit altaar een „hooge misse" werd gedaan. Hij had dit altaar om dezelfde redenen ook St. Anna-altaar kunnen noemen, want Heer Claes van Diemen en Machtelt Fonck fundeerden op dit altaar een St. Anna-mis [3]). Den juisten naam van dit altaar is mij onbekend gebleven, wel weten wij dat Gereit Wedige [4]), Comen Claes Symonsz. Egbert Symonsz. Hellegont Reyerse en Jan Niclaesz [5]). (Jan Klaasz, van Hoppen?) dit altaar rijk gefundeerd hebben.

24. *S. Jan de Evangelist.* Het was gelegen in het middenschip aan den tweeden pilaar ten zuiden, nabij den toren. Franck Dirck Franckenzoon en zijn huisvrouw stichten in 1391 op dit altaar eene vicary, waarvan de vruchten bedroegen tien oude Frankrijksche schilden. In 1571 genoot Heer Timmanus, pastoor te Aalsmeer, de vruchten [6]).

---

1) Bijdr. IX, blz. 130.

2) Stichtingsakte bij Lelong, blz. 312.

3) Hij was in 1382 overman der schutterij. Ter Gouw V, blz. 332.

4) Commelin, blz. 425.

5) v. Heussen en v. Rijn. Haarl. Bisd., blz. 176.

6) Wag. II, blz. 98 en Bijdr. IX, blz. 130. Wagenaar zegt abusievelijk „1541". Franck Dirck leefde eind XIVe eeuw.

Waarschijnlijk behoorde dit altaar aan het „Fruyteniers-of Sint Jansgilde" dat Sint Jan tot patroon had. Het was een der oudste gilden.

In het Register der Incoemsten der Godtshuysen van 1570 (stadsarchief) luidt de inventaris van het altaar:

Item een sylveren kelck met dat platelien XLV loot.
〃 dat sylveren paesbort met die brootbos en pullen III pont I viertel.
Item een gouden carsoffel, een fluwelen carsoffel.
〃 een paers lakens, een root lakens en swart lakens carsoffel met noch een oudt carsoffel.
Item een fluwelen pel met een goud lakens cruys.
〃 een fluwelen antipendium met een gouden bort.
〃 een fluwelen pel van bastert fluwel.
Noch vyf coperen candelaers opt outaer met twee paer gardinen en ander lynden (linnen) toe dat outaer.
Item noch twee syden vaenkiens (vaantjes) met een trommel.

25. *H. Kruis.* In de Oude Kerk waren twee altaren van dien naam [1]). Het een gelegen in het middenschip der kerk, het andere in het Binnen- en Buitenlandvaarderskoor [2]). Op eerstgenoemd altaar stichtte Jan Beth Jansz., Burgemeester van Amsterdam in 1471, een vicary. Nog werd door N.N. in 1453 een fundatie gemaakt van 5 missen, waarvan de possessor in 1571 was Magister Joes Ghavius, terwijl de vruchten der vicary in genoemd jaar de Koning (van Spanje) genoot [1]). Heer Jan Gaeff is den 17 Maart 1528 in de Oude Kerk begraven, komende van „Sinte Barbaren" [1]). Hij was dus waarschijnlijk pater van genoemd klooster. In 1548 behaalde hij te Leuven den graad van Licentiaat [2]).

Het tweede genoemd altaar is beschreven onder n° 8 en 9.

26. *H. Lucia.* Dit altaar stond ten noorden van het

---

1) Bijdr. IX, blz. 128.

2) Zie hiervoor Altaar in Binnen- en Buitenl. vaarderskoor.

Sebastiaansaltaar aan den voet van het Handboogschutterskoor. In 1478 werd dit altaar begiftigd met een vicary van vijf missen door M. Jacobus decretorum doctor [1]). In 1571 waren M. Abraham, later Mr. Johannis Petri de possessores [2]). Nog werden in 1560 vier missen gefundeerd door Cornelis Wouter Dobbensz, burgemeester [3]), waarvan in 1571 Simon Alewyn, pastoor der Oude Kerk, possessor was. De rentebrief luidt als volgt [4]):

Wy Garbrant Claes Banninck ende Jacob Cantert Pietersz., schepenen in Amstelredam, oirconden en kennen dat voor ons gecompareert syn d'Eersame Mr Albert Gerritsz. Canis en Jans Jansz. Gaeff, poirters en Memoriemeesters in de oude parochiekercke, met Harmen Otszoon, raet deser stede, haerlieder voocht in dese en gelieden met haer voochts handt van wegen der voirsz. memorie ontfangen te hebben uyt handen van den eersamen en voorsienigen Symon Martyn Dirckszoonszoon en Cornelis Jacobs Brouwer, mede Raden deser stadt, als testamenteurs van wylen Mr Cornelis Wouter Dobbenzoonszoon z. g., een rentebrieff van dertien carolus gld. — luydende van woorde tot woorde als hiernaer volcht:

Wy Hendrick Janszoon Croock en Albert Cantert, schepenen in Amstelredamme, oirconden en kennen dat voor ons quam Jacob Hansz. en geliede schuldich te wesen tot behoeff van de geestelycke dienst ofte officium by wylen Mr Cornelis Dobbesz. zoon z. g. ofte syne testamenteurs naervolgende syne testamente gefundeert en geerigeert op St. Lucien Altaer in de oude parochiekercke staende aen de noortsyde van St. Sebastiaens outaer op de voet vant handboochs schutterschoor de somme van dertien carolus guldens van twintich stuyver 't stuck, van der ordonnantie van der munte innegegaen den eersten dach van Julio A° XVc negen en dertich jaerlijcxe losrente, houdende op twe huysen en erven staende en gelegen besyden malcanderen onder een dack op de

1) Begrafenisboek Oude Kerk.

2) Analectes pour servir à l'Hist. Ecclés. de la Belg. Dl. III, blz. 247.

3) Wagenaar II, blz. 98.

4) Sted. Arch. Port. Schoemaker.

oude syts voorburchwal onder 't Kanielsvat [1]) van de oude kercke, daer naest lendende van syn de brouwerye achtergelaten by Mr Cornelis voornoemt met het voorhuys van dien aen de noortzyde en Joost van Dette aen de zuydzyde en voorts op alle syne andere goederen, roerende en onroerende, tegenwoirdich en toecomende te betalen dese rente alle jaeren, commervrij en sonder eenich afftreck den eersten dach in May, innegegaen den eersten dach in May lestleden, behoudelycke dat men de voorsz. renten tot allen tyde sal mogen afflossen, mits gevende voor elcken penninck der voorsz. renten achthien diergelycke penningen en daertoe de onbetaelde en schoone rente naer beloop des tyts, en hierenboven betalende tot behoeff van de dienste voorsz. 't sestich carolus guldens ten pryse voorsz. eens. Voorts quamen voor ons schepenen voorgemelt Jacob Symonse Cleeff en Jan Hugenzoon Gaef, belovende te samen en elck een voor allen als waerborgen de voirsz. rente jaerlicx selver totter volder lossinge toe te betalen, indien de voirsz. Jacob Hansz. daerinne faljeerde. Des beloofde de voorsz. Jacob Hansz. syne voornoemde waerborgen wederom vry en schadeloos te houden alst behoort. Sonder arch en list. In oirconde dese brieve besegelt met onse segelen, gegeven den achsten dach in Novemb. int jaer ons Heeren Duysent vyffhondert een ende sestich.

Wy G. Willemsz. Gerritsz. Pancras en Mr Albert Gerritsz. Kanis, memoriemeesters in de Oude Kercke binnen Amstelredamme kennen en lyden ontfangen te hebben uyt handen van Symon Martsz. Burgem. der selfde stede en Cornelis Jacobsz. Brouwer, als testamenteurs van wylen Mr Cornelis Dobbesz., oock mede binnen syn leven Burgemeester der stede voorsz. vier ende vyftich gulden corrent tot vermeerderinge van die participaty der memory voorsz. mits conditie en voorwaerden, dat wy ontfangen en toelaten sullen tot die voorsz. participaty den officiant van 't eeuwich officie by denselven Mr Cornelis Dobbesz. geerigeert en gedoteert binnen de kercke voorn. opt outaer van St. Lucia in St. Geertruyt, altyt doende naer die privilegien en statuyten derselfder memorie. Alle dinck sonder arch en list. In oirconde hebben wy dit met onse naemen onderteykent. Actum den lesten October A° 1561.

G. Willem Pancras.
Heer Albert Gerritsz. Kanis.

1) Bekkeneelsvat.

27. *H. Maagd Maria.* Dit altaar stond even als dat van S. Lucia in het Handboogschutterskoor. Rodolphis Jacobi, priester, stichtte op dit altaar een vicary van vijf missen. Later werd zij vermeerderd door N.N., priester. Heer Albertus Verius was in 1571 possessor dezer vicary [1]).

28. *H. Maagd.* Dit altaar was gelegen „achter het Hoofdaltaar" [1]). Daar evenwel achter dat altaar geen altaren gelegen waren, zoo zal men hier te verstaan hebben het Lieve Vrouwe altaar, dat in de O. L. Vrouwekapel zich bevond, welke kapel gelegen was bezijden het Hoofdaltaar, ten noord-oosten van het Hooge Koor.

Het behoorde aan het O. L. Vrouwegild, dat ten eeuwige dagen op dit altaar één H. Mis per week moest laten lezen, zijnde eene stichting van Andries Boelens, burgemeester van Amsterdam, in dato 1501 [2]).

Bij de inventarisatie der kerk in 1571 waren geen fundatiebrieven aanwezig [1]); hetgeen te verklaren is, daar de stukken niet in de kerk maar waarschijnlijk bij het gild berustten.

Het altaar had een kostbaren schat zilverwerk en misgewaden [3]):

Item een sylveren Maria beelt, weecht VIII pont [4]).
 〃 een sylveren vergult cruys, weecht IIII pont.
 〃 〃 cleyn sylveren Maria beelt, weecht II pont, XIII loot.
 〃 〃 sylveren paesbort, weecht II pont, III loot.
 〃 〃 〃 wierocxvat, weecht II pont, VI loot.
 〃 〃 〃 schip, 〃 I 〃 II 〃
 〃 twee 〃 pullen, 〃 XIX loot VII ungl (?).
 〃 een verguld sylveren kelck, weecht II pont.
 〃 een sylveren brootbos.
 〃 drie coperen spannen met sylver.

1) Bijdr. IX, blz. 130, 131.
2) Commelin, blz. 201.
3) Stadsarch. Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570.
4) Zie O. L. Vr. Koor. Geschenk Andries Boelens.

Een volle tapelle van gout op root tarmasy damast gevrocht, bynaest heel versleten.

Een wit damast carsoffel met een bort van bardurwerck.

Een swart fluwelen carsoffel met item.

Een carsoffel met twee dienrocken van wijt satyn.

Een wyt satyn carsoffel met een root fluwelen bort daerop die heilighe Drievoldicheyt opgebardurt.

Een root lakens carsoffel, een dagelix carsoffel.

Twee swarte camelotte dienrocken.

Een swart fluwelen, een wit damaste, een wit camelotte antependium.

Een gouden pel rontomme met fluwel gebort.

Noch sekere coperwerck tot daer dienend.

Een schone vergulde tabernakel van yser met twee ellen gouden lakens.

Noch xx alften (alben) en soe vele micten en dwalen soe goet soe quat.

Noch ander cleyn lywaet tot den outer dienend.

29. *S. Maarten- of St. Nicolaas.* Dit altaar behoorde aan het Sint-Maartensgild of dat der Kramers, onder welken naam men verstond, zij die handelden in „cramerie, mercerie, malerie, specerie, tinnewerck, veteren, budelen en houtwerck". Ook behoorden tot het gild de kleedermakers „die Sniders", die later een afzonderlijk „Snidersghilt" vormden. Reeds in het begin der tweede helft van de XIVe eeuw bestond „die ghylde van Sinte Nyclaes, daer die sniders, die sceeres ende die maerslude in hoeren" [1]). Waarschijnlijk bezaten beide gilden slechts één altaar, dat aan S. Maarten en S. Nicolaas toegewijd was, zooals blijkt uit onderstaande nota waarin „die cramers-outaer" genoemd wordt onder den naam van beide Heiligen.

Item sondachs nae S. Marten, translationis S. Martini, soe is het kermisse op St. Nicholaus of S. Martens die cramers-outaer binnen die oude kercke, ende op den sondach sinct (zingt) men

---

1) Stadsarch. L. K. 5, no 2.

gemeenlick karmisse ende plachten die ghildebroeders ende susters haer gilt te eten. Als wy die kermisse sinct soe hebben wy vier priesters die dienen ende elcke priester heeft van dienen een braspenninck. De knecht van den outaer, die heeft siaers voor wasschen ende voer het autaer te vaghen ende op en toe te doen ende het outaer te bewaeren als men het gilt eet, so sal hy hebben vyf gulden [1]).

Van het „Snidersoutaer", dat wij gerust kunnen noemen dat van den H. Nicolaas, vond ik den volgenden inventaris [2]):

Item een sylveren kelck met dat platelkien		LXX	loot.
〃 〃 〃 paesbort	. . . . .	LIII	〃
〃 〃 〃 brootbos	. . . . .	XXXV	〃
〃 twee vergulden pullen	. . . . .	XXXIIII	〃
〃 Een sylveren scaer [3])	. . . . .	XXII	〃

Dat sylver dat die knecht an syn bonet draecht III loot.
Een fluwelen pel.
Vier carsoffelen met syn toebehoeren.
Noch een oudt fluwelen antependium met een root damasten.
Noch een lakenspel, noch een coperen croen.
Noch vier candelaers, II coperen pypen en coperen roos.
Noch IIII gardinen, VI dwalen, seven alften (alben), een wywaterketel, met noch cleyn lynden (linnen) tot den outaer dienende.

Een bijna gelijkluidenden inventaris van het S. Nicolaasaltaar trof ik aan in het *Kerckelyck Amsterdam*, een merkwaardig HS. berustend in het Amsterdamsch archief. Die inventaris luidt:

Een vergulden kelck met syn toebehoeren.
Een sulvere paesbort, wegende 3 marck 4 onse.
Een sulvere pulle, weecht $1^1/_2$ marck ende $2^1/_2$ ons min 4 engels.
Een sulvere arck, wegende 6 ons, 9 engels, min $^1/_4$.
Een fyn fluweele pel te legghen op den doode ofte lyck; was

1) Stadsarch. *Kerckelyck Amsterdam.*
2) Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570. Stadsarch.
3) Het symbool van het Snydersgild.

aen fluweel 16 ellen tot II pond vlaems, aen dat goude cruys was 5 elle, stont ingecoft voer 15 gulden d'elle.
Een ghauwen (gouden?) stuck tot ornament; die boert van het gulde stuck alsse ghemaect was IX pond vlaems.
Een nyewe dwale Anno 1576 voer $2^1/_2$ gulden.

Toen in Januari 1578 de stedelijke regeering geld moest hebben om in den hevigen nood te voorzien, waarin Amsterdam gekomen was door de geuzen die elken toevoer van levensmiddelen, zoowel te water als te land, hadden afgesneden, besloot zij het zilver der godshuizen en gilden op te eischen. Enkele geschiedschrijvers, die alle gedragingen der katholieke regeering van Amsterdam ten goede willen uitleggen, zeggen dat van het zilver der beide parochiekerken geen enkel voorwerp versmolten is voor de noodmunt. Het is mogelijk. Doch al heeft de regeering het zilver niet versmolten dat *aan* de kerken behoorde, zij heeft toch de hand gelegd op het heilig vaatwerk dat *in* de kerken gebruikt werd ten dienste der gilden, zooals een nootje getuigt dat bij den bovenstaanden inventaris gevoegd is: Nota A° 1578 23 January, hebben die overluyden alle het silver tot het autaer behoorende in hande van de Heeren Burgemeesteren moeten leveren, die haer daer voor de los-rentebrief hebben verleent van *f* 9 : 2 : 7 siaers houdende op de stad Amsterdam, dat zij A° 1639 afgeleyt hebben de somma van *f* 166.16 : —

Vermakelijk is het volgende dat ik vond over het gildenmaal van S. Maarten [1]):

Als de gildebroeders en susteren van St. Maerten Ghilde eeten, so hebben de overluyden een principael cock met dry die hem dienen. De principael cock heeft voer syn arbeyt van cocken een coopmanghulden sonder verval.

Anno 1526 doe aten wy onsse ghilde ende doe hadden wy 17

---

1) Kerckelyck Amst. Stadsarch.

pasteye à 10 st., noch een à 5 en een à 3 ende hadden aen gebraden vleys 34 stucken en gaven van het stuck te braden een hallive stuyver, dus so behielden wij het smeer daeraf.

Item als wy onsse ghilde eeten soo richten wy aen zonnedachs voor dat eerster gherecht koevoet ende pens ende erwten. Item voor dat andere ghereeht hutspot; item daernae ghebraden vleys ende nae botter ende caes. Item des sondachsavons voor de eerste ghereeht het [geen] op schootelen [is] van's middachs ende daernae hutspot ende vooraen rystenbry ende botter ende caes. Item des maendachs voor dat eerste ghereeht al de overloop van de sondach ende daernae bry of erwten ende daernae pastey ende vleys, botter ende caes. Item maendachsavons den overloop van alle de maeltyden enz. enz.

De priester die het gilde-altaar bediende werd ook niet vergeten:

Item mysheere onsse pastoer van die outaer die heeft elck jaer een pastey van een hallive gulde.

In 1566 is het gilde-altaar door de beeldstormers zwaar beschadigd, want de onderstaande post uit het gildeboek zegt:

1567 oncosten ghevallen aengaende het outaer van S. Maerten, 't welck die geusen hadden gevioleert:

Die scilder van de deuren te verschilderen ende te vernieuwen	*f* 7.—
Die beeltsnider van die tabernakel boven die beelden te macken	" 7.—
Ende 't stovveeren van de beelden en die tabernakele	" 11.—
	f 25.—

Dit voorn. outaer is wederom gevioleert in May 1578 ende berooft van alle het silverwerck, de kelck met alle syn toebehooren, van ghelycken van alle linnewerck ende ornament die by de voorsz. outaer behoeren.

30. Het altaar van het *Sint Maria Magdalenagild.* Van dit gild is mij niets bekend. Het was waarschijnlijk een vereeniging van boetvaardige vrouwen. Slechts eenmaal heb ik den naam van dit gilde ontmoet, en wel in een verzoekschrift Anno 1570 luidende:

Desen gildesusteren souden wel ootmudelic versoeken aen myn heeren die Burgemeesteren dat sy tot haeren hulpe souden nemen diegene die daer een seggen in hebben. Soe daer menich outaer in die oude Kerck is, daer meer dan alle dage misse toe staet op te lesen, dat men op dit outaer van die Magdalenen Susteren souden willen stellen een dienst, ende die gildesusteren souden garen die ornamenten en waslicht daer toe geven. Item daer syn vier diensten op dat huysitten outaer om daernae te vernemen hoe vele missen datter toe staen [1]).

Uit dit verzoekschrift blijkt dat die susteren wel een altaar hadden, maar geen priester om de H. Mis te lezen. Deze meening sluit volkomen met de vroegere opmerking der susteren „desen dienst staet nu stillen overmits dat die priester crancksynnich is [1]).

Het gilde-altaar was niet rijk aan zilver:

Een kelck, een paeebort, een brootbos met twee pullen, wegen toe samen drie pont [1]).

De „Belastinge" van dit altaar waren:

Die priester van drie missen ter weeck jaerlicx XVIII guld.
Die knecht van dat outaer en van waschen en schuyren IIII gld.
Noch van waslicht en soe van votijf-missen en oick van die vigilie te singen cost omtrent jaerlix XX gld. [1]).

31. *H. Pancratius.* Uit *Het officiënboek of kapellerijen waarvan de prior te Amsterdam collator was* [2]) blijkt, dat dit altaar gesticht is door Meester Bruninc Jacob Claes Bruninczoen, priester, ook genaamd Bruno Jacopsoen. Het was gelegen bij de noorderdeur. Den 16 Februari 1440 sticht Bruno een vicary van drie missen per week en geeft den 6 Maart 1464 een jaarlijksche rente aan het altaar om daarvan kasuifelen en andere ornamenten te

---

1) Stadsarch. Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570.
2) Amstels Oudheid IV, blz. 55.

laten maken [1]). Na zijn dood schenkt hij den 8 Februari 1467 de kapellery van S. Pancras en het altaar met al de inkomsten aan het klooster der Regulieren [1]). In 1571 behoorde deze vicary „aan een zeker jongeling, die de H. Missen liet lezen door Heer Willem Pot" [2]). Deze priester was Wilm Lambertsz. Potgen, begraven in de Oude Kerk 5 Juli 1573 [3]).

Nog werden den 20 October 1495 op last en bevel van Meester Hendrik Foppens, priester, z. g. [1]) drie en vier missen gefundeerd door het klooster der Regulieren [2]). In 1571 was possessor Heer Laurentius Frederici [2]).

In 1507 stichtte Geertruy Jacob Pillendr. een officie van vijf missen elke week, waarvan de Regulieren patroon en begever waren. De kerkmeesters moesten zorgen voor brood en wijn ten behoeve dier missen, waarvoor zij ontvingen den 7 Juli 1513 van de stichteres 5 pond [1]). In 1571 was de possessor Meester Thomas Bloemaert, die door zijn broeder Meester Coenraad de H. Diensten liet lezen [2]). Volgens Proost Zaffius berustten in 1571 de fundatiebrieven van deze drie vicaryen in het klooster te Heilo en waren de prior met een ouderen broeder de begevers van deze stichtingen [2]). Deze verklaring sluit met het bovenvermelde Officienboek.

32. *HH. Petrus en Paulus* in de wandeling genoemd S. Pouwels-altaar, ten einde verwarring te voorkomen met dat van S. Pieter. Het stond in het Hamburgerkoor en was opgericht door een Broederschap van Hamburger kooplieden. De overlieden van deze Broederschap worden in

---

1) Amstels Oudheid IV, blz. 55.
2) Bijdr. IX, blz. 131, 132.
3) Begr. boek Oude Kerk.

een schepenbrief van 1421 genoemd „Overmans van Sinte Pouwels-altaar" [1]).

Claes Jacobs, die wij reeds noemden bij het altaar van *S. Barbara*, stichtte op dit altaar 4 missen. De possessor was in 1571 Magister Joannes Petri, subdiaken, die te Leuven studeerde [2]). Ook Thomas de Wael, priester, fundeerde in 1509 vijf missen, waarvan in 1571 Franciscus Alberti, student te Leuven, de vruchten trok [2]).

33. *S. Pieter*, gelegen aan de zuidzijde van het koor. Symon Allaerts en Claer Jacobsdr., zijn huisvrouw, stichten den 25 October 1475 een vicary van 3 wekelijksche missen op dit altaar [3]). Den 24 Maart 1541, toen Dirck den Otter collateur en Meester Egbert Doedesz vicaris van deze vicary waren, fundeerde Aef Gysbertsdr. nog een eeuwige mis op de fundatie van Symon Allaerts, waartoe zij gaf 125 Carolus gulden [4]).

In 1477 stichtte Boel Dirck Boelens „nevens zijn graf-„stede eene vicary op S. Pietersaltaar die hij heerlijck „begiftede, ordonnerende daertoe tot collateur de oudste en „naeste manspersoon in rechten linie [5]).

In 1571 was de possessor Meester Albertus Canis [3]), Memoriemeester van de Oude Kerk.

De regeering van Amsterdam brak in 1578 dit altaar af en gaf aan de bovengenoemde fundatien eene andere bestemming.

Allert Pietersz. Boelens, de man van Maria Jacobse Bam, die getuige was van deze heiligschennis en steeds

1) Wag. II, blz. 94.

2) Bijdr. IX, blz. 131, 132.

3) Bijdr. IX, blz. 131, 132. Zie de stichtingsbrief Bijdr. XX, blz. 472.

4) Bijdr. XX, blz. 476.

5) Corte aenteyckeninge van 't Geslaght Boelens. Aanhangsel Het Patriciaat van Amst.

de hoop koesterde dat de Oude Kerk weder in bezit zoude komen van hare rechtmatige eigenaren, maakte den 25 November 1606 het volgend merkwaardig testament:

.... Ick Allert Boelensz. will int particulier dat, voir syne erffgenamen sullen deelen, dat duysent Carolus gulden eens sullen dienen omme op te rechten ende 't augmenteeren offe doteeren de vicarie by myn sal. voirouders gefundeert op 't autaer van St. Peter, *dat plach* te staen in de ouwe Kerck deser stede aen de suydsyde van 't hooghe choor nevens de sepulture van myn s. g. ghrotevader Allart Boelensz. en overghrotevader Andries Boelens ende dit soo verre alsnu 't voirsz. authaer (als by haren tyde) gebruyckelycken es, ende so nyet: dese voirsz. *f* 1000.— te verstrecken tot ene aelmisse voir de arme(n) enz. [1]).

Van hetgeen Allert Boelens zoo innig wenschte, is niets terecht gekomen. Altaar, fundatie, ja zelfs de „Sepulture" zijn verdwenen. Wel vindt men aan de andere zijde van het koor in de O. L. Vrouwe kapel een kleine grafzerk waarop gebeiteld: *Geertruyd Boelens huysvrou van Dirck Boelensen in den Heer ontslaepen den* 15 *Novb.* 1680 *out* 61 *jaer en* 10 *m.* en daaronder, rondom het wapen van Boelens, *Dirck Boelensz. ende syne erfgenamen.* Deze zerk dekt echter niet de overblijfselen van de fundatoren van capelrie en altaar.

34. *H. Philippus* gelegen ten noorden van de kerk [2]). Jacob Claesz. stichtte in 1462 een vicary van 5 missen op dit altaar. In 1571 was D. Theodericus Bus, schoolmeester, de vruchttrekker dezer fundatie [3]).

35. *H. Sacraments- of S. Andriesaltaar*, was ongetwijfeld gelegen in het noord- of zuid-oosten der kerk, in den omtrek van, of misschien wel tegen het Hooge Koor.

---

1) Arch. Baron Heereman v. Zuydwyck te Surenburg, mij welwillend verstrekt.

2) Wag. II, blz. 98.

3) Bijdr. IX, blz. 132, 134.

In 1416 fundeert Meester Gerardo Wilhelmi 5 missen, waarvan in 1571 de vruchten genoten werden door Heer Petrus Simonis. In 1501 wordt een officie van 5 missen gesticht door Jan Clementsz., schepen van Amsterdam, op voorwaarde dat de officiant zal genieten de helft van de vruchten der vicary, een kwart de Kartuizers en het overige kwart zal gebruikt worden voor de reparatien van het altaar. In 1571 was de possessor Heer Willem Pancrasz [1]). De Kartuizers waren de collatoren [2]).

Zie hiervoor *S. Andriesaltaar*.

36. *S. Salvator en Onze Lieve Vrouw*. Dit altaar was gelegen vóór het koor. Meester Jacob Pillen sticht hierop in 1490 een vicarie van 3 missen [1]). Met Jacob Pillen wordt zeker bedoeld een lid van het burgermeestersgeslacht Pyl. De eerste vrouw van Sybrant Buyck Sybrantsz., genaamd Meyns van den Berge of van der Burgh Gerritsdr. [3]) was collatrice van de vicary „door haar oom Pillen gefondeerd 27 July 1490 volgens breve" [4]). Joost Buyck, burgemeester van Amsterdam en „Syne descendenten" werden in een brief van 27 October 1543 tot collateurs van dit altaar benoemd [4]). Meester Jacob Buyck, laatste pastoor der Oude Kerk, was van deze stichting in 1571 de possessor [1]). Met toestemming van den Bisschop las hij te Leuven, waar hij uit hoofde zijner studiën zich bevond, de H. Diensten [1]); waaruit blijkt dat hij op dat tijdstip reeds priester was.

37. *H. Sebastianus* was gelegen in het Handboogschutterskoor. In 1473 stichtten Jacob Gerritsz. en zijne vrouw Haza Fekerdysdr. op dit altaar een fundatie van

---

1) Bijdr. IX, blz. 132, 134.

2) Stadsarch. Port. Schoemaker.

3) Genealogie Buyck in mijn bezit.

4) Archief Kasteel ter Horst.

3 missen. In 1571 trok Magister Timannus de vruchten daarvan [1]).

In het Stedelijk Archief [2]) vond ik den fundatiebrief van 14 December 1473 waarbij Jacob Gheritsz. en Haza Scherdersdr, zijn huisvrouw, stichten een eeuwigdurende vicary van 3 missen per week „voir syn siel, voir syn „ouders siel en voir alle syne vrienden en maghen. En „opdat die voirsz. capelrie sal hebben een opganck en „oeck een voirtganck soe sal worden gheordineert op een „outaer nu ghemaect in die prochie kercke van Sinte „Nicolaus in Amstelredam; die priester die die missen „sal lesen sal hebben missael, kaerslicht, candelaren, „dwalen, ornamenten, kelck, pateen, en corporalen en all „datgheen dat van noot is tot godliker dienst 60 Carolus-„gulden". Als eerste officiant wordt aangesteld Meester Egbert Scherder, priester; waarschijnlijk een familielid der stichteresse.

38. *Altaar in de Voetboogschutterskapel.* Titel en fundatie mij onbekend.

39. *Weytkoopersaltaar.* Zie altaar van den *H. Jacobus.*

40. *Zoete Naam.* Dit altaar behoorde aan het kuipersgilde [3]). Fundatiën onbekend; doch wel is mij bekend de inventaris van het altaar in 1570 [4]).

Item daer is an sylver in al[le]s i^c xxxii loot.
〃 de kelck is getaxeert van een goudtsmidt voor viii guld.
〃 een gouden carsoffel met syn toebehooren.
〃 een root fluwelen carsoffel met syn toebehooren.
〃 een wit damasten 〃 〃 〃 〃
〃 een blaeu laken en een paerslaken carsoffel.

---

1) Bijdr. IX, blz. 132, 134.

2) Stads-arch. Port. Schoemaker.

3) Wag. II, blz. 98.

4) Stadsarch. Reg. Inc. en Bel. Godtshuysen 1570.

Item een damasten carsoffel al met syn toebehooren.
Noch een fluwelen en lakens antependium.
〃 〃 〃 pel, met een bastert fluwelen pel.
〃 vyf candelaers opt outaer, noch twee paers gardinen en andere miswaet van lynde en anders.

Waarschijnlijk bevonden zich in de Oude Kerk nog meer altaren en fundatiën, dan die welke wij beschreven hebben. Eene fundatie is mij echter nog bekend, welke aan velen onbekend zal wezen. Er was mij bij gerucht ter oore gekomen, dat er in de Oude Kerk een fundatie was voor miswijn, welke men onmogelijk te gelde kon maken; doch men zoude daarvoor in de plaats geven een kleine hoeveelheid wijn aan zieke arme menschen, die zich daartoe aanmelden. Ik nam de proef op de som en zond naar den koster een armen zieken man. De man kwam inderdaad terug met een fleschje wijn.

Lijst der Pastoors der Oude Kerk.

1334. 5 Mei. *Ridder Wouter van Drongelen.* Eerste pastoor, aangesteld door Graaf Willem, die de Oude Kerk tot parochiekerk verhief en haar scheidde van de kerken van Ouder- en Nieuwer-Amstel [1]. Hij werd opgevolgd door:

Vóór 1360. *Jan Bloete*, „die eer onsen cureyt was" [2].

In 1360. *Gerard Hert* „ons cureyt der kercke" [2]. Hij schijnt zijn ambt verwaarloosd te hebben [3], zoodat reeds

---

1) Ter Gouw I, blz. 232.
2) Brief van Kerkmeesters bij Commelin, blz. 429.
3) v. Mieris. Charterb. III.

In 1363. *Jan Pont* „cureyt van Aemstelredamme was" [1])

In 1369. *Jan van Deventer.* Pastoor der Kerspelkerke in Amsterdam [2]).

Vóór 1371. *Philippus van Leiden*, die in een boek *de cura Reipublicae* in 1371 zich beklaagt dat Hertog Albrecht van Beyeren, misleid zijnde, hem schandelijk zijn kerk van Amsterdam heeft afgenomen. Wie zijn opvolger was is mij onbekend.

In 1412. *Pieter Niklaasz.* [4]).

In 1414. *Jacobus filius Symonis*, curatus ecclesiae St. Nicolai [5]).

In 1421. *Jan Bouwensz.* [4]).

In 1500. *Dirck Roosgen*, Hij vergreep zich in de kerk aan de Burgemeesteren, zoodat hij met kennis van den Provisor van Amstelland in hechtenis werd genomen [6]).

In 1538-62. *Floris Egbertsz.* [4 en 5]).

In 1562-73. *Meester Simon Alewyn.* Ob. 1573.

In 1573. *Johannes Borius*, vertrokken naar Antwerpen en aldaar begraven. Zie zijn grafschrift bij v. Heussen en v. Rijn [4]).

Meester Jacob Buyck. Overl. te Emmerik 8 Sept. 1599 [7]).

— Deo Gratias. —

Amsterdam, 1897-98. Bernard J. M. de Bont.

1) J. ter Gouw II, blz. 30.
2) Wag. II, blz. 90. Brief van Jan, Biss. v. Utrecht.
3) Commelin, blz. 429.
4) v. Heussen en v. Rijn. Haarl. Bisd. blz. 177, 178.
5) Bijdr. Bisd. Haarl. X, blz. 396.
6) Groot Memoriaal I, blz. 304 verso.
7) Zie mijn Meester Jacob Buyck. Jaarb. v. Alb. Thijm, 1891.

HET OUD-KAPITTEL VAN HAARLEM

TIJDENS HET

JANSENISTISCHE SCHISMA.

(Vervolg van Deel XXIII, blz. 398).

III. *Strijd over de wettigheid van het Kapittel.*

Hoewel de breve van 7 April 1703 [1]) eenen merkbaren omkeer in de gemoederen, vooral bij de Haarlemsche Kapittelheeren, had te weeg gebracht, was echter het Kapittel zoo maar niet in eens en als bij tooverslag veranderd. Wel werd het eerste gedeelte van Rome's bevel opgevolgd en liet het Kapittel zich voortaan niet meer in met het geestelijk bestuur der Missie, wel onthield de Swaen zich van alle uitoefening van jurisdictie, maar daarmede is nog niet gezegd, dat men zich onmiddelijk en in alles onderwierp aan de wenschen en verlangens van den H. Stoel. Daar zetelden immers nog mannen als de Swaen, over wiens gezindheid de lezer reeds genoegzaam heeft kunnen oordeelen: daar waren nog een Simon Coetenburg, de Groenhouten, vooral de fanatieke 't Zul; en ook al stonden daar anderen tegenover, zooals de deugdzame van de Coogen, van der Meer e. a., toch begrijpt men gemakkelijk, dat bij zulk een gemengde stemming van volledige onderwerping en samenwerking met de inzichten en verlangens van Rome, vooreerst althans, geen sprake kon zijn.

Geen wonder dan ook bijv., dat de afgezette vicaris Codde nog altijd voor de meeste Kapittelheeren een voorwerp van bewondering en vereering was; dat men steeds weigerachtig bleef, zich aan den nieuw benoemden

1) Zie Deel XXIII, blz. 396.

provicaris de Cock te onderwerpen: geen wonder dan ook, — en hiermede stemden allen, zelfs de best gezinden, in — dat het Kapittel zich in de verste verte niet, zooals Rome dat deed, als een capitulum praetensum beschouwde. Integendeel: allen waren ten volle overtuigd, dat zij een wettig geconstitueerd Kapittel vormden; met hand en tand stelde men zich te weer tegen alles, wat den schijn had de zoogenaamde rechten van het Kapittel aan te vallen; ontstond er een vacature, onmiddellijk was men bij de hand, om den ledigen zetel weer te bezetten en wie het waagde met de Kapittelheeren in meening te verschillen en hun college als een pseudo-kapittel te beschouwen, werd te lijf gegaan met al de vinnigheid en vurigheid van die dagen. 't Was inderdaad een droevig, maar te gelijk bevreemdend schouwspel. Mannen van overigens waarlijk priesterlijken geest en onbesproken wandel stonden in dezen strijd als de meest verwoede vijanden tegenover elkander: de eene partij viel de andere aan met een hevigheid, als gold het de verbitterste bestrijders der Kerk: men beschuldigde, verketterde elkaar, alsof een onoverzienbare kloof de strijdenden scheidde. Voegt men daarbij de spanning en verwarring dier dagen, waartoe de uit Frankrijk overgewaaide Jansenisten het hunne bijdroegen en bedenkt men, dat bovendien alle eenheid van geestelijk bestuur in de Missie ontbrak, en het zal eenigzins begrijpelijk worden, hoe moeilijk, hoe onmogelijk bijna het was, zich in die tijden een juist oordeel over de strijdvragen te vormen.

Jaren zijn er sinds verloopen en wat in dien tijd onmogelijk was, kan thans, nu de woede bekoeld en de storm bedaard is, met meer kans van slagen beproefd worden: namelijk, een kalm en onpartijdig oordeel te vellen over hetgeen in die dagen zoovele gemoederen in beroering bracht. Wij willen dan ook, alvorens de ge-

schiedenis van het Haarlemsche Kapittel voort te zetten, een blik slaan op den strijd dier dagen, over het al of niet wettige, over de wezenlijke of gewaande rechten van dit college; wij kunnen dat doen met de rustige objectiviteit van den toeschouwer, die vèr van het strijdgewoel den loop van het gevecht en de houding der partijen gadeslaat. Zeker het is onmogelijk den strijd in al zijn wendingen en phasen mede te maken: dit is trouwens niet noodig; voldoende zal het zijn, om een algemeen eindoordeel te kunnen vormen, enkelen der voornaamste kampioenen ten tooneele te voeren: wellicht vinden we dan later gelegenheid, onze persoonlijke meening uiteen te zetten.

De allereerste aanleiding tot een openlijke en schriftelijke verdediging zijner rechten vond het Kapittel in een aanval daartegen gericht door een zekeren pater Augustijn Lupus [1]). De strijd was reeds jaren te voren begonnen bij gelegenheid der benoeming van een pastoor te Buitenveldert, van ouds een statie der Augustijnen. Jos. Cousebant, deken van het Kapittel had onder goedkeuring en op gezag hiervan de statie aan de paters ontnomen en er een wereldsch priester geplaatst. Daartegen nu was pater Lupus opgekomen, bewerende, dat er geen Haarlemsch Kapittel bestond. Hij grondde zijne bewijsvoering vooral hierop: dat de geheele kerk van Haarlem en dus ook de Sedes Episcopalis Harlemensis was vervallen: ten bewijze hiervoor strekte de benoeming door den Paus van een Vicaris Apostolicus. Hiertegen nu kwam het Haarlemsche

---

1) Misschien is hij dezelfde als de Amsterdamsche pater C. de Wolf, pastoor van de „Posthoorn" † 1695. Verg. Bijdr. D. V, blz. 108, 111; XVII, blz. 93. De aanval schijnt alleen mondeling of in briefwisseling te hebben plaats gehad: althans van eenig *uitgegeven* schrijven hebben wij geen spoor kunnen ontdekken. Zijn argumenten zijn ons alleen bekend uit de geschriften zijner tegenstanders.

Kapittel op om zijne rechten en wettigheid van bestaan te verdedigen. Dit geschiede in het bekende: „Motivum Juris pro Capitulo Cathedrali Harlemensi" [1]). Bij den eerste lezing reeds valt in 't oog, dat dit boek afkomstig is van iemand, die een helder verstand en wonderlijke belezendheid tot zijn dienst heeft; 't is dan ook niet te ontkennen, dat het zeer verleidelijk geschreven is en door de manier van bewijsvoering, in dien tijde vooral, ontzaggelijken indruk moet gemaakt hebben.

De schrijver begint deze twee vragen te stellen: 1° Bestaat nog inderdaad het Kapittel van Haarlem, zooals dit door paus Paulus IV wettig is ingesteld? en zoo ja: 2° Kan de *Sedes Harlemensis* in de gegeven omstandigheden (1703, suspensie van Codde, verbanning van de Cock) met recht gezegd worden vacans te zijn, zoodat het Kapittel de rechten kan uitoefenen, die *de jure communi* en ex Concilio Tridentino aan een Kapittel *sede vacante* worden toegekend?

Beide vragen worden natuurlijk bevestigend beantwoord en wel op de volgende bewijsgronden.

Wat de eerste vraag betreft, wijst een geschiedkundige beschouwing heel duidelijk aan, dat het Kapittel van zijn stichting af steeds heeft voortbestaan: ook na den dood van v. Mierloo heeft het zich zelve steeds voorgezet, door in de plaats van gestorven kanunniken anderen te

---

1) Dit werk werd in 1703 te Haarlem uitgegeven onder den naam van de Swaen, zooals het *Monitum ad lectorem* aangeeft: de werkelijke auteur echter was de Leuvensche professor van Espen, de man, die door zijne Jansenistische stelregels in het kerkelijk recht, zooveel tot de noodlottige scheuring heeft bijgedragen. Verg. Hoynck *Historia*. Dissert. VII blz. 246: hetzelfde getuigt de Cock in zijn reeds genoemd werk: *de missione Bataviae perturbata*, lib. IV, No. 5. In hetzelfde jaar verscheen, eveneens te Haarlem een Nederlandsche vertaling van het Motivum juris: onder den titel: *Motivum juris of regts-bewijs voor het bisschoppelijk capittel van Haarlem. Uit het latijn vertaald door P. H. priester.*

kiezen: deze verkiezingen werden bovendien meermalen goedgekeurd en bevestigd door den landheer, toen deze daartoe nog bevoegd was (de aartshertogen van Oostenrijk) en later ook door de pauselijk internuntii.

Tegen het argument van Lupus: dat de sedes Episcopalis van Haarlem was vernietigd, betoogt de schrijver, dat de sedes Cathedralis zeer goed kan bestaan en inderdaad nog bestaat, ook al is er voor 't oogenblik geen bisschop: bijgevolg is er ook recht van bestaan voor een Cathedraal-Kapittel *sede vacante.* Wat verder de keuze van Apostolische Vicarissen door Rome betreft, dit doet in het minste niet af aan het al of niet wettige van genoemd Kapittel. Immers de Vicarii Apostolici ontvingen van den Paus slechts faculteiten voor het Bisdom van Haarlem in die zaken, welke de *jurisdictio ordinaria* te boven gaan: deze echter behoort uitsluitend aan het Kapittel: van daar, dat de Vicarissen haar niet konden uitoefenen zonder delegatie van het Kapittel: daarom had dit dan ook telkens bij wijze van verdrag de Apostolische Vicarissen erkend en hen — stilzwijgend althans — tegelijk als Vicaris van het Kapittel aangesteld.

Ook de tweede vraag of — hic et nunc — het Haarlemsche Kapittel met recht als *Capitulum sede vacante* kon optreden, werd bevestigend beantwoord. Immers — beweert de schrijver — de Sedes Harlemensis wordt niet bezet door de benoeming van een Apostolischen Vicaris: deze kan de jurisdictio ordinaria slechts uitoefenen uit naam en op gezag van het Kapittel: zoolang deze erkenning en volmacht duurde, deed dit afstand van zijne rechten, die het bij openstaande zetel had. Kwam echter de Vicaris te overlijden, of werd hem de uitoefening dier volmacht door suspensie of banvonnis onmogelijk gemaakt, dan kwam het Kapittel van zelf weer in al die rechten. Codde nu was door Rome als Vicaris afgezet: de nieuwe

door den Paus benoemde provicaris de Cock was door het Kapittel als zoodanig niet erkend — dus had hij over het Bisdom van Haarlem geen jurisdictie, daar deze alleen aan het Kapittel toekwam: bovendien was hij door het verbanningsplakkaat van Aug. 1702 buiten staat het geestelijk bestuur uit te oefenen, zoodat, ook al wilden ze, de kanunniken hem niet konden aanstellen als vicaris van het Kapittel: weshalve zij thans volkomen in hun recht waren, als Capitulum sede vacante op te treden, en het bisdom van Haarlem door hunne Vicarius te besturen.

In Mei van hetzelfde jaar 1703 verscheen te Brussel een „Responsum ad Libellum, cui titulus Motivum Juris" [1]).

In dit antwoord op het *Motivum Juris* tracht de schrijver de stelling te bewijzen: dat de toestand, waarin het Haarlemsche Kapittel verkeert, en reeds gedurende eeuwen verkeerd heeft, geheel en al onvereenigbaar is met het waar idee van een *Capitulum sede vacante*. In het kort samengevat komen zijne bewijsgronden hierop neer:

1. Het Kapittel moet zijn een *senatus Episcopi:* waar dus *op den duur* geen bisschop is, heeft ook het Kapittel geen recht van bestaan. Dat het sede vacante het bisdom bestuurt, geldt slechts als voorloopige maatregel en kan onmogelijk een blijvende toestand zijn.

2. Tot het wezen van een Kapittel behoort, dat het *praebenden* bezit, de functiën die er toe behooren — of-

1) Uit een aanteekening van den Mechelschen Vicaris Hoynck van Papendrecht, op 't archief van ons bisdom aanwezig, blijkt, dat dit antwoord op last van den Nuntius te Brussel was samengesteld. Hetzelfde werkje verscheen te gelijk ook in het Nederlandsch. De schrijver publiceerde zijn naam niet, maar op enkele exemplaren van het Responsum, in 't archief aanwezig, is met een andere hand de naam geschreven: P. Gouartz consil. Requis et Vic. Ap. Zonder twijfel de Apost. Vicaris van 's Hertogenbosch Goverts. Verg. Bijdr. V 409.

ficium in choro, etc. — uitoefent; van dit alles echter is bij het Haarlemsche Kapittel geen schijn meer te vinden.

3. De zoogenaamde erkenningen van vroegere vicarii apostolici kunnen niet wettigen, wat in zich onwettig is; bovendien heeft Rome daaraan nooit zijne goedkeuring gehecht.

4. Diezelfde vicarii werden steeds door de H. Stoel beschouwd en erkend: „pro vero et legitimo superiore, *per Sedem Apostolicam* partibus episcopo vacantibus praefecto": hun gezag en rechtsmacht ontleenden zij dus niet *ex commissione Capituli.*

5. Eindelijk spreekt de schrijver van het *Motivum juris* voortdurend van het Capitulum seu *clerus illud repraesentans*, een bewijs, dat hij zelf aan het wettig bestaan van een werkelijk Kapittel twijfelt. Zulk een clerus wordt echter sinds 1200 niet meer canoniek erkend. Vóór dien tijd was er sprake van een clerus Ecclesiae vacantis: maar zij had geen jurisdictie over zulk een kerk: deze werd uitgeoefend in het Oosten door den Metropolitaanbisschop, in het Westen door den Episcopus visitator. Na 1200 werden achtereenvolgens door Clemens V, Innocentius III en Bonifacius VIII de Kapittelen ingevoerd en hunne rechtsmacht tijdens het openstaan van den bisschoppelijken zetel vastgesteld. Waartoe dus te spreken van een Clerus Harlemensis? Dan had de Clerus Ultrajectensis, Middelburgensis, Leovardensis, etc. evenveel recht van spreken.

Na op deze wijze aan het Haarlemsche Kapittel alle recht van bestaan te hebben ontzegd, poogt de schrijver van het *Responsum* te bewijzen, dat de bisschopszetel van Haarlem niet *vacans* maar *destructa* is.

Immers de kerk van Haarlem verkeert in hetzelfde geval, als zoovele kerken in het Oosten, op wier titels ook nu nog de bisschoppen i. p. i. worden gewijd en die

toch door niemand als Ecclesiae vacantes worden beschouwd. Zoodra de Paus in den toekomst een bisschopszetel niet meer *kan* bezetten, is de zetel weg en bestaat zij nog slechts *solo titulo*: het bestuur over zulk een kerk vervalt van zelf aan den H. Stoel.

Het *Motivum juris* zegt nu wel: Episcopatus potest esse sine Episcopo, maar dit geldt alleen voor een toestand, die van korten duur en voorloopig is: niet, zooals hier, waar hij reeds eeuw aan eeuw heeft voortbestaan, terwijl bovendien alles, wat tot de sedes Episcopalis behoort — mensa, forum Ecclesiasticum, civitas Episcopalis — reeds lang door de reformatie ten gronde is gegaan. Wat eindelijk de suspensie van Codde betreft, geldt als algemeene regel van het Kanonieke recht: dat, wanneer een bisschop geschorst wordt, het bestuur van zijn bisdom vanzelf aan de H. Stoel vervalt.

Reeds in Julij van hetzelfde jaar 1703 verscheen een *Refutatio* [1]) op voorgaand Responsum, waarin met een macht van geleerdheid getracht werd, de argumenten daaruit te ontzenuwen. 't Is ondoenlijk en trouwens on-

---

1) De volledige titel luidt: „*Refutatio responsi ad libellum, cui titulis, motivum juris pro capitulo cathedrali Harlemensi, sive elucidatio ulterior jurium ejusdem capituli.*

Evenals het boven besproken *Motivum juris* was deze *refutatio* van de hand van v. Espen, hoewel het op naam van de Swaen werd uitgegeven. Volledigheidshalve vermelden we nog een paar werkjes die in hetzelfde jaar over deze strijdvraag in het licht kwamen. *Adeodatus pastor compresbyteris de clero per foederatum Belgium, D. Theod. Cockium ut provicarium non recipientibus.* S. P. D. (Delft).

Assertio juris Ecclesiae metropolitanae Ultrajectinae romano-catholicae, adversus quosdam, qui adinstar ecclesiarum per infidelium persecutiones destructarum jure pristino penitus excidisse dicunt. Per Joannem Palaeopistum [pseudonym van den Delftschen van Erkel] Delft.

Cato Uticensis redivivus, ad amplissimos archidioeceseos Ultrajectensis, et dioeceseos Harlemiensis capitulares viros. Pro aris et focis. (Schrijver onbekend). Verg. J. A. v. Beek. *Lijst van eenige boeken en brochuren.* Rotterdam 1893.

noodig de tallooze sophismen en cavillaties van dit boek onder de oogen van den lezer te brengen: te meer, daar alles op hetzelfde neerkomt: 't is slechts een breedvoerige en wijdloopige herhaling van het *Motivum juris.* Voor één punt echter vragen wij nog even de aandacht.

De schrijver behandelt ook de uitspraken van Rome in deze zaak gedaan, en bespreekt vanzelf de breve van 7 April. Het eenige, wat hij daarop antwoordt, is: dat die uitspraken zonder twijfel hunne oorzaak te danken hebben aan de onware voorstelling van pater Lupus, tegen wien het *Motivum juris* geschreven werd en dat de Paus, als hij dat *Motivum* onder de oogen krijgt, stellig heel anders zal oordeelen en beslissen.

In plaats van te bedaren werd de strijd door al dat geschrijf des te heviger: op de genoemde refutatie volgde natuurlijk weder een repliek [1]) en zoo ging het door tot in het oneindige: het zou ons te ver voeren, indien wij dezen strijd, die geheel de 18de eeuw voortduurde, nog verder volgden. Wij mogen echter het strijdtooneel niet verlaten, voordat wij een enkel woord gewijd hebben aan den man, die zeker wel de bekwaamste en krachtigste bekamper van het Haarlemsche Kapittel mag genoemd worden.

De bekende vicaris-generaal van den aartsbisschop van Mechelen, Corn. Hoynck van Papendrecht, is zeker een der vurigste bestrijders geweest der gewaande rechten van het Haarlemsche Kapittel. Hij schreef zelfs een af-

---

1) *Replica ad libellum, cui titulus, refutatio* enz. Van dit werk meldt de Cock: „Retractionem anonymus Replica exsufflavit. Hic quasi experimentum constitit pugna, quam veritatis potius indagandae, quam animo contentendi susceptam, suadet et moderatio concertantis et meta certaminis", *de miss. bat. pert.* lib. IV n. 5. Ook van genoemde *Replica* verscheen een Hollandsche vertaling: *De replica of wederantwoording tegens het recht der twee Kapittels, het utregtse en haarlemse tot stof vermalen, door Timotheus van Vrede.* S. T. L. Delft 1704.

zonderlijke „dissertatio de juribus praetensorum Capitulorum" bij gelegenheid van de bekende resolutie van vijf Leuvensche doctoren den 25 Mei 1717 [1]). Hierin behandelt Hoynck ook den beschreven strijd over de rechten van het Haarlemsche Kapittel in 1703 en 1704 en bespreekt vooral het punt, dat in een der resoluties van de Leuvensche adviseurs was behandeld: nl of de kerk van Haarlem (en van Utrecht) als „collapsa, omni jure et jurisdictione exuta et ad conditionem nudae missionis reducta" moet beschouwd worden. De voornaamste argumenten, die Hoynck gebruikt, ontleent hij verder aan het reeds besproken *Responsum*: een nieuw bewijs vindt hij verder nog in het dekreet van Benedictus XI. Extrav. comm. lib. 1. tit. 3. cap. 3. *Sancta Romana Ecclesia*, waar sprake is van de vier oude patriarchale zetels: Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jerusalem, „quarum civitates aut sunt destructae aut occupatae ab infidelibus vel a schismatibus detinentur." De Kapittels dier kerken, zoo vervolgt hij, kunnen volgens dat decreet niets uitrichten in het geestelijk bestuur zonder de Apostolische Stoel en alles wat zij doen, wordt nietig en van geene waarde genoemd. Deze toestand, zoo besluit hij, is geheel en al die van de Utrechtsche en Haarlemsche kerk [2]).

---

1) Eigenlijk was de *casus positio* alleen gesteld voor het zoogenaamd Utrechtsch Kapittel: maar, zegt Hoynck, de aangehaalde argumenten waren genomen uit de schrijvers, die vroeger voor het Haarlemsche Kapittel waren opgekomen, en verder toegepast op het Utrechtsche college.

2) Genoemde dissertatio schijnt Hoynck oorspronkelijk bestemd te hebben, om in zijn bekende *Historia* te worden opgenomen, blijkens een aanteekening *in margine*: „hoc initium adhibendum est, ubi de vicariatu Bijleveltii". Dáár echter is in zijn werk niets van de dissertatie te vinden, wel is het voornaamste er uit ingelascht in dissertatio III en IV (pag. 222 en 225) op het eind van zijn werk. Waarschijnlijk heeft Hoynck de vraag niet afzonderlijk behandeld, wegens het verbod hem uit Rome gedaan om tegen het Haarlemsche Kapittel te schrijven.

En thans rest de vraag, wat te denken van de pretentiën der Haarlemsche Kapittelheeren. Hadden zij inderdaad het recht, hun college als een wettig geconstitueerd Cathedraal Kapittel te beschouwen? Wij herhalen het: de oplossing dier vraag is thans nog slechts in zoo verre van belang, dat zij ons eenig inzicht geeft omtrent de heerschende meeningen van verscheidenen uit de Hollandsche clerus der vorige eeuw. Want sinds bij het herstel der bisschoppelijke hierarchie in ons vaderland, de toen levende Kapittelheeren eenparig en vrijwillig als zoodanig zijn afgetreden, en alles, wat zij nog mochten beschouwen als hunne rechten hebben overgedragen aan het nieuwe, door Rome bevestigde Kathedrale Kapittel van Haarlem, heeft de groote strijdvraag haar *actueel* belang verloren. Ook merken wij nog aan, dat de strijd waarvan wij boven gewaagden, bij de Haarlemsche Kapittelheeren veel van zijn bitterheid verloor, sinds zij zich neerleggend bij de bekende breve van Clemens XI, zich voortaan van alle feitelijke uitoefening van rechtsmacht onthielden: ook al bleven zij dus voortgaan met voor hunne rechten op te komen, ook al grepen zij iedere gelegenheid aan om 't zij bij den Nuntius, 't zij bij de H. Stoel zelve herstel dier rechten te vragen, toch gaven zij zich niet over aan de excessen, waartoe de Utrechtsche partij verviel: terwijl deze ten slotte tot een feitelijk oproer tegen Rome oversloeg en het brandpunt werd van het noodlottige schisma, zijn de Haarlemsche priesters steeds gebleven binnen de grenzen der gehoorzaamheid aan het Kerkelijk Opperbestuur, ofschoon erkend moet worden, dat zij die grenzen soms heel dicht naderden.

Wat nu de vraag zelve betreft, meenen wij met veiligheid de volgende oplossing te kunnen geven:

1. Omtrent het *materieel* voortbestaan of continueeren van het Haarlemsche Kapittel kan getwist worden: stellige

en afdoende bewijzen, dat dit *valide* geschied is, zijn, dunkt ons, niet te geven. Wel kan er twijfel daaromtrent geopperd worden. Immers volgens den Bul van Pius IV konden alleen graduati en affectati, d. w. z. die Kanunniken, die zonder doctorstitel, maar in 't bezit van een of andere praebende waren, nieuwe Kapittelheeren kiezen. Sinds echter alle praebenden door de hervorming geconfiskeerd waren, zou men moeten zeggen, dat zij òf dat recht van keuze verloren hadden, òf ten minste onderworpen waren aan den algemeenen regel, om de *menses Papales* te onderhouden [1]): dit laatste nu is zeker niet geschied. Verder schreef dezelfde Bul voor, dat er steeds drie *nobiles* onder de Kanunniken zouden zetelen: ook hiervan was na de reformatie geen sprake meer [2]). Wie echter zal uitmaken, of dit alles noodzakelijk was voor de *geldigheid* der keuze, en dus ook voor de *valida continuatio* van het Kapittel?

2. Aangenomen echter, dat het Haarlemsche Kapittel van zijne oprichting af materieel heeft voortbestaan, blijkt het toch duidelijk en klaar dat de H. Stoel door de benoeming van een Apostolischen Vicaris over al de *provinciae foederatae* en dus ook over het bisdom van Haarlem het Kapittel heeft geignoreerd en *de facto* als niet bestaand heeft beschouwd en verklaard.

3. Even uitgemaakt schijnt het ons dat de bisschoppelijke zetel van Haarlem, althans sedert den Munsterschen Vrede van 1640, opgehouden heeft te bestaan. Vóór dien tijd kon men wellicht nog eenige hoop op herstel koes-

---

1) Volgens dezen regel is de keuze van nieuwe Kanunniken op bepaalde tijden van het jaar aan de H. Stoel voorbehouden.

2) Dat het Kapittel zelf zich door deze onregelmatigheid bezwaard gevoelde, blijkt hieruit dat men reeds in 1622 dispensatie in dit voorschrift wilde aanvragen: ook later in 1661, onder den Ap. Vic. Metz, werd dezelfde quaestie besproken.

teren en de Ecclesia Harlemensis als *vacans* beschouwen: maar sinds door genoemd vredes-verdrag de toestand sedert de reformatie hier te lande ontstaan, als gewettigd en voor goed bevestigd werd, moest ook inderdaad de sedes Harlemensis als *vernietigd* beschouwd worden. Werden dan ook vóór genoemd tijdstip de kerken in Holland in de officieele stukken uit Rome genoemd: *Ecclesiae vacantes*: na dien tijd, reeds onder de la Torre, sprak men steeds van de Hollandsche *Missie.*

De feitelijke erkenningen van het Kapittel, een argument waarop de voorstanders ervan voortdurend neerkomen, doen o. i. aan de zaak volstrekt niets af. Men weet met wat hardnekkigheid de Kapittelheeren sinds alle tijden aan hunne rechten vasthielden: hoe zij luide en voortdurend aan ieder, die 't hooren wilde, verklaarden, dat zij het wettig Kapittel uitmaakten. Geen wonder, dat wie met hen in aanraking kwamen, zooals Albert en Isabella van Oostenrijk, onder het hertogelijk bestuur, en daarna de pauselijke Nuntii, zich wel wachtten met die netelige quaestie zich in te laten, vooral in die tijden, waarin toch al zooveel verwarring en onrust heerschten. Men erkende feitelijk het bestaan des Kapittels, zonder verder onderzoek, eenvoudig om van de zaak af te zijn, misschien dikwijls ook uit onkunde of dwaling meenende, dat het zoo inderdaad was.

De erkenningen der Apostolische Vicarissen strekken evenmin tot bewijs van het wettig bestaan des Kapittels: uit de twisten van het Kapittel met Sasbold en Rovenius en latere vicarissen blijkt meer dan duidelijk, dat die erkenning meestal slechts afgedwongen werd, wijl de Kapittelheeren op die voorwaarde slechts de Apostolische Vicarissen wilden erkennen en gehoorzamen. Bedenkt men nu, dat de Vicarissen zeer dikwijls in die dagen van vervolging als ballingen moesten rondzwerven, vèr van

hun geestelijk rechtsgebied en slechts ter sluiks hun bestuur konden uitoefenen: dat de Kapittelheeren hier rustig in hunne pastorieën konden leven: dat zij bovendien mannen waren, die niet alleen goed op de hoogte waren van den toestand, althans van dit gedeelte der missie, maar ook dikwijls door hunne positie en familie grooten invloed hadden èn op de bevolking èn dikwijls ook op de regeeringspersonen: dat zij dus een nuttige, ja hoognoodige hulp waren voor de vicarissen; dat zij daarentegen, indien zij kwaad wilden, den vicaris het bestuur onmogelijk konden maken, ja, in staat waren een schisma te doen uitbreken: — is het dan wonder, dat de vicarissen om redenen van hooger belang den Kapittelheeren in vredes naam hun zin gaven en hen erkenden: en zelfs, zooals Rovenius dat deed, hun een belangrijk aandeel gaven in het geestelijk bestuur der Missie? 't Is echter wel opmerkelijk, dat het Kapittel meestal gefungeerd heeft in het geestelijk bestuur onder die vicarissen, welke in ballingschap moesten leven, zooals Sasbold, Rovenius, de la Torre, maar bij de anderen, die hier te lande konden blijven — Metz, Neercassel, Codde — niets meer te bevelen had: in het laatste geval was al hun macht teruggebracht tot die van eenvoudige raadslieden, zooals meer dan eenmaal uit de Acten van het Kapittel blijkt.

4. Wat echter alles zegt: Rome heeft herhaalde malen, zooals wij reeds zagen, en met de meest duidelijke bewoordingen het Kapittel nietig verklaard, het alle recht van bestaan en uitoefening van rechtsmacht ontzegd en het nooit anders genoemd dan Capitulum *praetensum*. Hoe herhaaldelijk ook van de kant der Kapittelheeren bij de H. Stoel werd aangedrongen om erkenning en bevestiging hunner rechten, hoe dikwijls zij ook met alle krachten en alle hulpmiddelen poogden een gunstig antwoord te erlangen, hoe zij ook later de meest invloedrijke mannen

in de Kerk als bemiddelaars voor hunne zaak aanwendden: het was alles vergeefsch: Rome bleef weigeren het Kapittel als zoodanig te erkennen.

Met dit alles blijft het toch nog een onopgelost vraagstuk: hoe het mogelijk was, dat, niettegenstaande dit alles, mannen, wien men toch waarlijk zeer veel goede eigenschappen niet mag ontzeggen, met zulk eene halstarrigheid vast bleven houden aan hunne gewaande rechten: hoe het mogelijk was, dat inderdaad voortreffelijke priesters toelieten, dat een heillooze en noodlottige tweespalt de schoone Hollandsche Missie vaneen scheurde, terwijl het toch zoo gemakkelijk was geweest, voor een groot gedeelte althans, dat vreeselijk onheil af te wenden.

De eenige verklaring, zooals wij boven reeds zeiden, is, dunkt ons, te zoeken in de ontzettende verwarring dier dagen: men wist eenvoudig niet, waaraan men zich moest houden: van alle kanten werd men bestormd door twistvragen op allen gebied: eenheid van geestelijk bestuur ontbrak: voeg daarbij den geweldigen storm, die het opkomend Jansenisme over de missie bracht en het wordt ten minste eenigzins verklaarbaar, hoe zelfs de helderste hoofden in de war gebracht werden. En later ook, toen het schisma al meer en meer zijne heillooze verwoestingen voortzette, meende men, eenmaal in de vaste overtuiging van de wettigheid van het Kapittel, geen beter werkend middel te kunnen aanwenden, om de rust en vrede te herstellen, dan dat Rome het Kapittel zou erkennen. 't Is ook niet onmogelijk, dat de Kapittelheeren in die meening gesterkt werden door de houding der Nuntii, die meerdere malen zich gunstig voor het herstel van het Kapittel uitlieten, ja door de houding van Rome zelf.

En hier staan wij voor eene tweede vraag: Waarom deed de H. Stoel niet door een enkel woord de aanspra-

ken der Kapittelheeren te niet? Waarom niet door een kort en bondig bevel hunne vergaderingen verboden en hun zelfs den titel van Kapittelheeren ontzegd? Maar Rome had immers dikwijls genoeg verklaringen afgelegd, die voor een goed en willig oor aan duidelijkheid niet te wenschen overlieten: dat het niet verder ging, moet zonder twijfel daaruit verklaard worden, dat men ook bij diegenen, welke zich aan de H. Stoel onderwierpen, nog altijd vreesde voor schisma: men begreep, dat, indien ook zij in openlijk verzet zouden komen de gevolgen niet te berekenen zouden zijn. Daarbij voedde men misschien nog de hoop, dat nog eenmaal alles ten goede zou keeren, dat bijv. ook bij de Regeering de stemming gunstig zou worden voor herstel van een geestelijk bestuur en dan zou voorzeker een vergadering van invloedrijke geestelijken, als het Haarlemsche Kapittel, alleszins geschikt zijn tot basis waarop men verder zou kunnen voortbouwen.

Wij eindigen deze bemerkingen omtrent de wettigheid van het Haarlemsche Kapittel, om verder zijne geschiedenis ten tijde van het uitbreken der Jansenistische scheuring voort te zetten. Alleen deze opmerking moet ons nog van het hart, dat dit Kapittel zeker oneindig veel meer titulus coloratus had, dan het zich noemend Utrechtsch Kapittel: dit kon geen enkel der argumenten, die voor het Haarlemsche werden aangehaald, ten zijnen gunste doen gelden: de latere geschiedenis van het Jansenisme in ons vaderland heeft dan ook overvloedig bewezen, dat bij de Utrechtsche partij van goede trouw bezwaarlijk spraak kan geweest zijn, wat wij van de Haarlemsche geestelijken volstrekt niet zouden willen beweren.

Eéne zaak echter, wij wezen er vroeger reeds op, heeft het Haarlemsche bisdom en, wij mogen wel zeggen, geheel de Hollandsche missie voor onberekenbaar veel onheil bewaard: de vriendschap met de Utrechtsche vi-

cariaats-heeren was voor goed uit. Deze waren thans in openlijk verzet met de H. Stoel gekomen: spottend met kerkelijken ban en censuren, ging Catz, de zich noemende deken en vicarius van het Utrechtsche Kapittel voort met pastoors te benoemen en andere geestelijke functiën uit te oefenen. Dit duurde zoolang, totdat hij door den Internuntius in al zijn werkelijke of gewaande waardigheden werd gesuspendeerd: ook dat hielp niet; de ongelukkige ging al verder en verder: eindelijk was 's Pausen geduld ten einde, en werd hij met de kerkelijke excommunicatie getroffen.

Toen het verzet der Utrechtsche Kapittelheeren eenmaal zoo ver gekomen was, moesten zij ook, gelijk te begrijpen is, uiterst ontevreden zijn op hunne Haarlemsche collega's, wegens hunne, zooals zij dat noemden, lafhartige vrees en slaafsche onderworpenheid aan Rome: al spoedig uitten zij dit op de grofste en meest beleedigende wijze: later zelfs, wanneer het schisma met volle hevigheid zou zijn uitgebroken, zou het zóó ver gaan, dat de Utrechtsche partij, voorgevende dat het Haarlemsche Kapittel aan zijn plicht te kort schoot, zich verplicht meende te zien, zijne taak op zich te nemen, en uit haar aanhangers een anderen en meer volgzamen deken en vicaris aan te stellen.

Dit alles bracht er veel toe bij om de kloof tusschen Haarlem en Utrecht breeder en duurzamer te maken en nogmaals, wij mogen den Hemel danken, dat het zoo gegaan is. Want het is niet na te gaan, wat er van de katholieke missie in ons bisdom zou geworden zijn, indien de band tusschen beide college's niet voor goed ware verbroken geweest.

Doch het wordt tijd, dat wij tot de geschiedenis van het Haarlemsche Kapittel terugkeeren.

IV. *Het Haarlemsche Kapittel sedert zijne nietigverklaring* (1703—1707.)

Het ongeluksjaar 1703, zoo berucht door de woelingen der opduikende Jansenistische scheurmakers, wier woede na de breve van 7 April nog meer was aangewakkerd, door de verbanning van den moedigen provicaris de Cock en de herhaalde pogingen van den oud-vicaris Codde om in zijne vroegere waardigheid hersteld te worden, — ging voor het Haarlemsche Kapittel schijnbaar kalm en in rust voorbij. Noch in de Octoberzitting van dat jaar, noch in de voorjaarsvergadering van het volgende vinden wij iets opgeteekend, dat heenwijst naar de beroeringen, die de Hollandsche Missie teisterden.

In Julij echter van het volgende jaar werd eene buitengewone vergadering gehouden en uit het verslag daarvan is het duidelijk, dat het Kapittel nog verre van bekeerd was [1]). Immers hoe bevreemdend klink het voorstel van priesters, die telken male zoo hoog opgave van hunne algeheele onderwerping en onderdanigheid aan den H. Stoel, om een deputatie naar den oud-vicaris Codde te zenden, en dezen te vragen: of het zijn voornemen was, in den toekomst het ambt van vicaris nog uit te oefenen; —

---

1) De tekst van het verslag luidt in de *Acta Capituli* aldus: A° 1704, die 9 Julii habita est congregatio extraordinaria, in qua omnes Canonici fuere praesentes, exceptis DDnis [volgen enkele onleesbare letters]. In eadem deputati fuere ad Illmum D. Sebastenum Decanis et Senior Capituli. Commissionis ipsorum haec erat summa: 1° proponerent Illmo D. praefato eumque rogarent, an dignetur declarare DD. deputatis, an intendat munus suum imposternm exercere necne; 2° eidem significarent, sententiam capitularium esse, periculum esse in mora, ac proinde expedire, ut pro conservatione Capituli et Missionis duos tresve quamprimum eligant SSmo D. Nro proponendos, ut ex illis sibi placentem in Vicarium Apostolicum nobis constituat; 3° ut ab eodem praesule petant (si nempe respondeat se munus suum posthac non exerciturum), quem vel quos judicet ipse maxime idoneum vel idoneos. Verg. *Bijdragen* D. XVII, blz. 131.

alsof Codde nog niet gesuspendeerd en uit al zijne ambten en waardigheden door den Paus ontzet was. Mocht het antwoord van Codde ontkennend luiden, dan moest de deputatie hem beteekenen, dat er naar de meening der Heeren *periculum in mora* was en dat zij het voor het behoud der missie en de instandhouding van het Kapittel noodzakelijk achtten, twee of drie mannen aan den Paus voor te stellen, uit welke deze een nieuwen vicaris apostolicus kon kiezen. Eindelijk moesten de zaakgelastigden den ontslagen vicaris verzoeken (altijd onder voorwaarde, dat hij van het uitoefenen van zijn ambt afzag), dat hij een of meerderen zou aanwijzen, die hij waardig achtte hem op te volgen. Nogmaals al die onderhandelingen met een man, die door Rome van al zijne waardigheden vervallen was verklaard en van wien zij bovendien wisten, dat hij steeds tegen de uitspraak des Pausen in het geheim bleef woelen en werken, kunnen den Haarlemschen Kapittelheeren geenszins als een bewijs van hunne kinderlijke verknochtheid aan de H. Stoel aangerekend worden.

De vriendelijkheid echter, waarmede zij den afgezetten vicaris bejegenden, baatte al zeer weinig: de gedeputeerden vonden een ver van gunstig onthaal. Codde was nl. geenszins van plan, zich stilzwijgend bij het over hem uitgesproken vonnis neder te leggen. Ondanks de herhaalde aanmaningen, die hij van verschillende kanten ontving, bleef hij werken en kuipen, om zijne verloren macht weder in handen te krijgen. Een tijdlang zelfs scheen hij over te hellen om het oor te leenen aan de voorstellen van de hoofden der partij, die hem aanraadden, zich als vicaris van het pseudo-Kapittel van Utrecht te doen benoemen, om zoodoende de macht, die Rome hem had ontnomen, nu als vicarius van dat Kapittel weer te kunnen uitoefenen. Nauwelijks echter werd dit plan bekend, of Kardinaal Pauluzzi zond hem in naam van Paus Clemens

een krassen brief [1]), waarin nog eens duidelijk herhaald werd, dat de zich noemende Kapittels geen schijn van macht of recht bezaten; dat het hem dus onmogelijk was, uit hunnen naam eenig gezag uit te oefenen. Dit alles echter belette den oud-vicaris niet om zich met allen kracht tegen zijne suspensie te blijven verzetten, en het is dus begrijpelijk, hoe onaangenaam voor hem die deputatie der Haarlemsche Kapittelheeren was, die hem — al was het ook onder de vriendelijkste vormen — kwamen uitnoodigen, dat hij maar moest afzien van verdere pogingen, om zijn verloren gezag te herwinnen. Immers iedere poging, die men aanwendde om bij de H. Stoel een opvolger in het bestuur der missie te verkrijgen, beschouwde hij als een persoonlijke beleediging. Eindelijk echter begreep hij het nuttelooze van zijn drijven en, verhaalt de Cock [2]), door de dringende beden zijner vrienden liet hij zich overreden om zich, om der vrede wille, hoewel onder uitdrukkelijk protest, bij de keuze van een nieuwen Apostolischen Vicaris neer te leggen. In dien zin was ook waarschijnlijk het protest bevat, hetwelk bovengenoemde deputatie van het Haarlemsche Kapittel als antwoord mede bracht en in de buitengewone vergadering van 4 September 1704 den Kapittelheeren voorlegde.

Ook deze vergadering [3]) was weer kenmerkend voor

---

1) 12 October 1704.

2) In zijn reeds meermalen aangehaald handschrift *de Missione Batava* lib. 7. Cap. 14. Hij zegt daar van Codde: „Verum ab amicis instantius flagitatus, pacis ait ergo, concessit ut alius quispiam muniis Apostolicis, jure suo salvo, fungatur.”

3) Het verslag dezer vergadering luidt volgens de *Acta* aldus: A° 1704, 4 Septembris, in congregatione Capitulari extraordinaria deliberatum est, omnibus DD. Capitularibus praesentibus, annon sit in praesenti rerum statu omnino expediens, ut ex parte Capituli litterae mittantur Romam. Responsum est affirmative, nempe mittendas esse ad Pontificem vel ad Congrega-

de stemming der leden. Vooreerst besloot men een nieuw schrijven te richten aan den Paus of de Congregatie de prop., om de H. Stoel, alsof deze nog van niets af wist, op de hoogte te stellen van den treurigen toestand der missie: (een later besluit in dezelfde vergadering genomen zal het doel van dit schrijven nog duidelijker maken). Vervolgens werd voorgesteld om iemand tot den Internuntius te Brussel te zenden, ten einde met deze middelen te beramen, waardoor de vrede en eensgezindheid zou kunnen hersteld worden: zoo ook werd de vraag gesteld, of het niet nuttig zou zijn, een der naburige bisschoppen te verzoeken zich het droevig lot der Hollandsche missie aan te trekken en haar bij de H. Stoel met zijn hulp en en voorspraak ter zijde te staan. Beide laatste voorstellen werden echter nog niet rijp genoeg ter uitvoering geoordeeld.

Nu kwam echter het meest gewichtige voorstel, dat niet alleen algemeen werd aangenomen, maar welks on-

---

tionem de Propaganda. 2° Quaesitum est, an non sit expediens, mittere aliquem ad D. Internuntium Bruxellis, ut a longe proponantur aliqua pacis et concordiae media? Censuerunt DD. Capitulares, rem hanc nondum esse maturam. 3° Deliberatum est, an non sit expediens, instanter rogare aliquem ex episcopis vicinioribus, ut misere afflictae ecclesiae nostrae patrocinio suo apud Sanctitatem Suam velit adjuvare? Judicatum est similiter, rem hanc maturam non esse. 4° Propositum deinde est, an non sit consultum, per litteras Romam mittendas nominare aliquos ex Capitulo nostro, ac instanter petere, ut Sanctitati Suae placeat, unum ex iis eligere, quem Missioni nostrae praeficiat? Judicatum est, id consultum esse, et eo fine tres e Capitulo nostro esse nominandos, et nominationem illam propediem Romam esse mittendam. Nominati autem sunt per vota capitularia Exim. atque Ampl. D. Decanus de Swaen, A. D. Coetenburg et D. De Visscher, sub juramento silendi, quinam praecise nominati sint, et quae vel quot vota singuli capitularium habuerint. 5° Protestationem nomine Illmi Dni Archiep. Sebast. exhibuit Capitulo nostro Adm. D. De Swaen in hanc formam. Unanimiter quidem hanc protestationem DD. Capitulares admiserunt, sed nonnisi protestando vicissim contra istos terminos: Cleri Harlemensis primores, atque ita nonnisi in qualitate Capitularium Harlemensium. Verg. *Bijdragen* l. c. blz. 131.

middelijke uitvoering unaniem werd goedgekeurd. Men besloot nl. eenige priesters uit te kiezen, (zij moesten, dat sprak van zelf, tot het Kapittel behooren) en deze als de meest geschikte candidaten voor het vicarisschap aan Rome voor te stellen; de drie uitverkorenen waren: de Swaen, Coetenburg en de Visscher [1]); onder eede werd tevens de belofte gedaan te zullen zwijgen, wie gekozen waren en hoeveel en welke stemmen elk lid van het Kapittel op zich zelven verkregen had.

Eindelijk werd het reeds genoemde protest van Codde ter tafel gebracht als antwoord aan de deputatie, die krachtens het besluit der vorige vergadering tot hem was afgezonden. Jammer, dat de schrijver der Acta schijnbaar vergeten heeft, den tekst van dit protest bij de handelingen in te vullen; wij kunnen nu slechts den inhoud er van gissen: 't zal wel hoofdzakelijk gericht zijn geweest tegen het voorstel om drie candidaten naar Rome te zenden. Wat er van zij, in de acta staat alleen vermeld: „dat de Kapittelheeren eenstemmig dit protest aannamen (admiserunt): of hiermee bedoeld is, dat zij het eenvoudig voor kennisgeving aannamen, dan wel, of zij hun adhaesie ermede betuigden, is uit den tekst niet op te maken. Zeker is het, dat de heeren op hun beurt protesteerden tegen de benaming *Cleri Harlemenses primores*, waarmede Codde hen had aangeduid: dat mocht niet: zij moesten den titel blijven voeren van *Capitulum Harlemense* en alleen in die qualiteit namen zij het protest van Codde aan.

De bewuste brieven, die men krachtens het besluit dezer vergadering naar Rome zou opzenden, werden met

1) De Cock in zijn *de Miss. Bat.* noemt in plaats van de Visscher, *Groenhout.* Wij hechten hier meer gezag aan de officieele acta van het Kapittel.

spoed opgesteld en in de gewone herfstvergadering van dit jaar voorgelezen [1]). Zij mochten de algemeene goedkeuring dragen en werden denzelfden dag door alle Kapittelheeren, behalve de drie voorgestelde candidaten onderteekend. Kenmerkend ook voor de toestand is het, dat men het noodig achtte, uitdrukkelijk te verklaren, dat het Kapittel met het schrijven dezer brieven niet bedoelde, een goed- of afkeurend oordeel uit te spreken over het vonnis, dat over Codde was geveld. Of deze verklaring in de brieven vermeld werd, is wel onwaarschijnlijk, eerder zou men meenen, dat zij in de notulen werd opgenomen, om bij mogelijke aanvallen van den kant van den oud-vicaris te kunnen dienen. Eindelijk besloot men aan een ieder vrijheid te laten, om het stilzwijgen omtrent de voorgestelde candidaten, waartoe men zich in de vorige vergadering nog met een eed verbonden had, te verbreken en hunne namen des gevorderd, aan de magistraatspersonen op te geven.

In Rome echter was men geenszins van plan aan al die aanbiedingen [2]) gehoor te verleenen: men hield vast aan den eenmaal benoemden provicaris de Cock. En geen

---

1) Het verslag dezer vergadering luidt in de *Acta* aldus: A° 1704, 16 Septembris in congregatione Capitulari ordinaria omnibus rursum DD. Capitularibus praesentibus, praelectae sunt duae epistolae, altera ad SSmum D. N. Clementem XI, altera ad S. Congregationem de propaganda fide directae, et in quibus tres a Capitulo nostro nominati, in congregatione praecedenti electi, commendabantur tum Sanctitati Suae tum Congregationi jam memoratae. Eodem die in congregatione pomeridiana praedictae litterae subsignatae fuerunt ab omnibus, exceptis tamen iis qui in illis nominati designabantur. 2° Declararunt DD. Capitulares, se per litteras suas nequaquam intendere decretum Inquisitionis Rom. adversus Ill. D. Archiep. Sebastenum approbare vel improbare. 3° Liberum utriumque nostrum relicta est facultas, nominatos suis respectivis Magistratibus manifestare, si ad hoc requisitus fuerit. Verg. *Bijdr.* l. c. blz. 133.

2) Ook het pseudo-kapittel van Utrecht had een gelijkluidend schrijven naar Rome opgezonden.

wonder: de grootste moeielijkheden deden zich voor, om een plaatsvervanger voor deze te benoemen: men was immers voor de keuze geplaatst, om of een partijganger van Codde te nemen of een goedgezinden priester te kiezen, die echter bijna zeker van den kant der weerspannigen en van de Regeering hetzelfde lot zou deelen als de Cock.

Den 22^{en} November van ditzelfde jaar schreef Kard. Pauluzzi uit naam des pausen een brief aan het Kapittel [1]). Daarin meldde hij, dat de paus zeer goed op de hoogte was van den rampzaligen toestand der Hollandsche missie, maar dat hij evengoed wist, dat deze niet door de schuld van buitenlandsche vijanden, maar door de oneenigheden en twisten in den boezem zelf der missie ontstaan was. Immers waren de raadgevingen en wenken van Z. H. door allen opgevolgd, dan zouden reeds dadelijk rust en eendracht zijn teruggekeerd, terwijl nu het ernstige woord des Apostels in vervulling dreigde te gaan: „Si invicem „mordetis et comeditis, videte ne ab invicem consumma- „mini" [2]). Nog eens werd den Kapittelheeren uitdrukkelijk aangezegd, om zich op geenerlei wijze in het geestelijk bestuur der missie te mengen en de verwachting uitgesproken, dat de Haarlemsche priesters, als trouwe zonen der Kerk tot de vroegere gehoorzaamheid aan de H. Stoel zouden terugkeeren [3]).

Iedereen zou nu meenen, dat de paus zich duidelijk genoeg zijn zienswijze omtrent het Haarlemsche Kapittel

1) Dit schrijven was geadresseerd aan Groenhout, wellicht als eersten onderteekenaar, wijl — zooals gezegd is — de Swaen noch de beide andere kandidaten hun naam onder den brief van het Kapittel gezet hadden. Indien deze veronderstelling waar is, dan is dit feit een bewijs te meer, dat niet Groenhout, maar de Visscher tot een der drie voorgestelde candidaten behoorde. Zie blz. 116. noot.

2) Gal. V, 15. Indien gij elkander bijt en opeet, ziet toe, dat gij niet door elkander verteerd wordt.

3) Zie Mozzi 35, 20. Hoynck *Append. monum.* 86. *Bijdr.* l. c. blz. 133.

had uitgedrukt, maar — onbegrijpelijke halsstarrigheid — de Kapittelheeren alleen nog niet. Twee maanden na het ontvangen van genoemden brief, stelde het Kapittel een verzoekschrift op, gericht aan den paus onder den titel: *Libellus supplex SS. Dno N. Clementi XI oblatus per Decanum et Canonicos Harlemenses* [1]. In dit verzoekschrift geven zij, „deken en Kanunniken van de Kathedrale kerk St. Bavo te Haarlem", aan den paus te kennen, hoe bitter het hun gesmart heeft, uit den brief door Kard. Paoluzzi den 12 Oct. 1703 aan Codde gericht vernomen te hebben, dat hun Kapittel, hetwelk steeds vroeger door de vorige vicarissen als „waar, wettig, voortreffelijk en wijdluftig" werd erkend, nu genoemd wordt een *praetensum Capitulum*, en dat er iedere rechtsmacht aan ontkend wordt. Zij begrijpen niet, hoe de paus zulk een uitspraak heeft kunnen doen en zijn er ten volle van overtuigd, dat Z. H. heel anders zal oordeelen, als hij beter van de zaken is ingelicht; daarom gaan zij nu de verschillende argumenten voor de wettigheid van het Kapittel uiteen zetten. Volgt dan een reeks van bewijzen, ongeveer in denzelfden trant, als in het vroeger besproken *Motivum juris* [2]. Als slotsom van dit alles verzoeken zij den paus, dat het voortbestaan van het Kapittel moge verzekerd zijn, terwijl zij eindelijk de betuiging er bij voegen, dat het Kapittel uit liefde voor den vrede, uit vrees voor ergernis, maar vooral uit onderwerping aan den H. Stoel, niettegenstaande den verwarden toestand, tot op dezen dag geen enkel pastoraat heeft begeven, noch zich na de verklaring van Z. H. op eenigerlei wijze in het bestuur der missie heeft gemengd.

---

1) In Januari 1705 opgesteld en naar Rome gezonden werd dit verzoekschrift in September van hetzelfde jaar te Emmerik in druk uitgegeven. Verg. *Lijst van eenige boeken en brochures* enz. v. Beek. Rotterdam, blz. 28.

2) Verg. blz. 98 volgg.

Terwijl de Swaen deze suppliek naar Rome uit naam der Haarlemsche Kapittelheeren opzond, voegde bij er een begeleidend schrijven uit eigen naam bij, geadresseerd aan Kard. Paoluzzi [1]): het diende, om de belangen van het Kapittel bij den Kardinaal aan te bevelen, maar vooral om hem te betuigen, dat zij in alles rechtgeloovig waren en zich onderwierpen aan de constituties en uitspraken der H. Stoel, dat zij omtrent de moraal, de geloofstucht en het toedienen der H. Sacramenten de gezonde beginselen leerden, en zich bijzonder voegden naar de voorschriften daaromtrent van den H. Carolus Borromaeus.

Ondanks het meest nauwgezet onderzoek hebben wij geen antwoord uit Rome op dit schrijven kunnen vinden: toch is het meer dan waarschijnlijk, dat het gekomen is. Immers in de najaarszitting van dit jaar [2]), besloot men een brief te schrijven (waarschijnlijk aan Kard. Paoluzzi), waarin de Kapittelheeren hunne vreugde te kennen gaven, dat de paus hun geen dwaalleer toeschrijft of hen beschuldigd van eenige handeling, die met de algemeene discipline der Kerk in strijd is. Hiermede schijnt tevens de inhoud te zijn aangegeven van het antwoord uit Rome en meer bepaaldelijk op het begeleidend schrijven van de Swaen, die zich juist in 't bijzonder over die twee punten had uitgelaten. Van de eigenlijke quaestie echter (over het recht van het Kapittel) geen spoor: daarover zal Rome wel gezwegen, of — wat nog waarschijnlijker is — zich ongunstig hebben uitgelaten.

Intusschen werd de toestand der missie met den dag

---

1) Gedateerd 29 Jan. 1705. Ook dit schrijven schijnt later in druk verschenen. Verg. *Lijst*, enz. l. c. blz. 34.

2) Volgens de *Acta* luidt het verslag dezer vergadering: A° 1705 in Octobri, in congregatione ordinaria scriptae sunt litterae, in quibus significant DD. Capitulares, se gaudere quod SSmus Dominus ipsis non attribuat ullas doctrinas perniciosas, aut praxin aliquam a communi Ecclesiae disciplina dissidentem.

treuriger en hachelijker. Ruim twee jaren waren reeds voorbijgegaan sinds den noodlottigen dag [1]), toen de Cock onder duizende gevaren voor de woede zijner vijanden had moeten vluchten. Gedurende al dien tijd had deze kloekmoedige verdediger van de Katholieke zaak en de rechten der Apostolische Stoel — een waarlijk grootsch figuur in deze droeve tijden — het uiterste beproefd, om uit zijn ballingsoord de missie te besturen. Helaas, zijne beste pogingen werden verlamd door den onwil en hardnekkigheid der tegenpartij, die des te brutaler optrad, naarmate zij zag, dat hare pogingen met succes bekroond werden. Reeds had zij door hare ophitsingen de Regeering weten te bewegen, een resolutie uit te vaardigen, waarbij den priesters verboden werd eenige geestelijke functie buiten hunne parochie uit te oefenen: een besluit, waardoor de Katholieken, wier geestelijke tegen Rome in verzet was of de kerkelijke straffen ontvangen had, allersmartelijkst werden getroffen [2]). Bij dezelfde resolutie werden twee moedige verdedigers der H. Stoel, v. Beest, pastoor van Kethel en v. Wijk, pastoor van Voorburg verbannen; korten tijd later werden bij nieuwe resolutie [3]) negen priesters in hunne bediening geschorst en twee anderen het land uitgezet; het regende stroomen van brochuren en pamphletten, vol van de hatelijkste aantijgingen tegen Christus' stedehouder en diegenen, welke hem getrouw waren gebleven; iedere priester, die door de Cock was gezonden, werd onverbiddelijk geweerd: geen wonder dus, dat den goedgezinden Katholieken de schrik om het hart sloeg, als zij de toekomst te gemoet zagen.

Toch had de Cock niet gewanhoopt: met bewonderings-

---

1) Op den feestdag van St. Petrus en Paulus 1703.

2) Resolutie 10 Mei 1704. Verg. *Groot Plakaat-boek*, V, b. 2. tit. 1.

3) 14 Julij 1704. *Groot Plakaat-boek*, l. c.

waardige moed en wilskracht had hij alles beproefd, om de rust in de gemoederen te doen terugkeeren: te meer, omdat Rome er op aanhield, dat hij het gezag zou blijven uitoefenen. Eerst had hij getracht door invloedrijke vrienden, de stemming der Staten ten gunste der Katholieken te doen veranderen: wij zagen boven met welken uitslag. Toen trachtte hij de geestelijken, die zich tegen hem verzetten door zachtheid voor zich in te nemen. Hij begon met de Haarlemsche Kapittelheeren. Zooals hij zelf verhaalt [1]), trachtte hij hen te winnen, door drie van hen als aartspriesters de H. Oliën te laten uitdeelen, evenals dat vroeger geschiedde: zij zouden daardoor tevens eene openlijke getuigenis van hun verzoening met den provicaris geven: slechts dit vorderde hij van hen, dat zij hem als zoodanig zouden erkennen. Die aartspriesters waren: de Swaen voor Kennemerland, de Visscher voor N. Holland en Coetenburg voor Amstelland. Zekere Wilhelmus Toxius en Otto Wilhelmesius waren de tusschenpersonen: zij deden al hun best, om de drie aartspriesters over te halen, de H. Oliën bij de Cock aan te vragen en aldus een bewijs van hunne erkenning zijner waardigheid te geven; v. d. Coogen en v. d. Meer hielpen ijverig mede.

De Visscher was aanstonds bereid: hij had al meer dan genoeg van al die twisten: Coetenburg aarzelde: de grootste moeielijkheid echter zat bij de Swaen. Toch kwam men na veel onderhandelingen zóó ver, dat de drie aartspriesters besloten bijeen te komen. Dit geschiedde 18 Maart 1705 te Haarlem; maar helaas, eensklaps kwam Codde tusschen beide en het geheele verzoeningsplan viel in duigen.

De toestand kon echter zoo niet blijven. De Cock was

---

1) De *Miss. Bat.* lib. 8. cap. 4.

machteloos om iets voor de missie te doen: vèr van zijn geestelijk gebied verwijderd [1]), terwijl hij zelfs in zijn ballingsoord niet veilig was voor de vervolgzucht zijner vijanden [2]), zag hij zich de handen gebonden tegenover eene partij, die voortdurend driester en brutaler begon op te treden, terwijl de Regeering zelve haar in hare woede de behulpzame hand bood. Hoe noode dan ook, moest de H. Stoel er eindelijk toe besluiten, naar een opvolger van de Cock uit te zien: misschien, hoopte men, zou door een nieuwen apostolischen vicaris de opgestoken storm nog bezworen en de verbitterde gemoederen tot kalmte gebracht worden.

Door de bemoeiingen van den Brusselschen Internuntius Bussi, bijgestaan door den Oostenrijkschen ambassadeur von Kayserveld, werd in Nov. 1705 Gerardus Potcamp, aartspriester van Lingen, tot apostolisch vicaris van de Hollandsche missie benoemd [3]).

In den beginne had het allen schijn, alsof deze keuze zeer gelukkig was: beide partijen toonden zich tevreden. Nauwelijks was de benoeming bekend geworden, of het Haarlemsche Kapittel werd tot eene buitengewone vergadering bijeen geroepen, in welke met algemeene stemmen besloten werd, den nieuw benoemden vicaris ten spoedigste als zoodanig te erkennen (salvis salvandis) en daarom twee leden, nl. de Swaen als deken en Theod. Groenhout als senior op te dragen, dit besluit aan Potcamp mede

---

1) Hij bracht zijn ballingschap hoofdzakelijk door te Emmerik, dat wereldlijk onder Pruisen, geestelijk bij de Hollandsche missie behoorde.

2) Over zijne gevangeneming te Emmerik, zie R. K. Jaarboekje 1843; in dezen jaargang komt een levensschets voor van de Cock door past. Burgmeijer.

3) De Cock naar Rome geroepen bleef daar steeds werken voor de belangen der Hollandsche missie. In Jan. 1720 overleed hij. Verg. R. K. Jaarboekje, 1843, l. c.

te deelen [1]). Men was bovendien van oordeel, dat de nieuwe vicaris uit naam van het Kapittel moest verzocht worden, door een rondgaand schrijven de vrede tusschen de geestelijkheid zooveel mogelijk te herstellen, alsook de aartspriesters „van ons diocees" (het Haarlemsche bisdom bestond dus nog altijd volgens de Heeren) schriftelijk in hunne waardigheid en bediening te bevestigen. Teekenend ook is eene persoonlijke verklaring van de Swaen, hierachter gevoegd, waarin hij mededeelt, uit meerdere gesprekken met Codde te hebben vernomen,

---

1) Het verslag dezer vergadering luidt volgens de *Acta* aldus: A° 1705, 2 Decembris habita fuit congregatio Capituli nostri extraordinaria, et communibus omnium suffragiis visum fuit, ut Rmus D. Gerardus Potkamp, quem placuit SSmo D. N. Clementi XI huic missioni nostrae tamquam Vicarium Apostolicum praeficere, a Capitulo nostro in praedicta qualitate quantocius agnoscatur, salvis salvandis, atque eo fine Dni Capitulares ad praedictum Rmum Dnum censuerunt deputandos esse nomine Capituli Amplmos DD. Martinum De Swaen, Capituli nostri Decanum, ac Theodorum Groenhout Seniorem Canonicorum; qui etiam rogati id ipsum exsequi in se susceperunt, conformiter ad illa quae circa hanc rem in Capitulo nostro eodem die fuerunt ordinata. Censuerunt etiam DD. Capitulares eligendum esse Capituli nostri Secretarium, prout etiam isti functioni elegerunt D. Theodorum De Visscher. Judicarunt etiam serio rogandum esse nomine Capituli Rmum D. ut quamprimum circulari epistola satagat, ut tumultus inter Catholicos exorti sopiantur, pax et concordia inter sacerdotes tam saeculares quam regulares instauretur, et sacerdotibus omnibus sua existimatio misere lacerata restituatur. Insuper rogandum illum esse, ut per litteras ad Ampl. dioecesis nostrae Archipresbyteros, stantibus hisce tumultibus, atque deinceps in Archipresbyterii functionibus perseverare debere [statuat].

Ut autem posthac sciatur quae circa Rmum D. Potkamp steterit Illmo D. Sebasteno sententia, addam haec pauca, nimirum: me ex colloquio cum ipso plus semel habito percepisse, ipsum pacis ergo ac observantiae erga Sedem Apostolicam nihil omnino impedimenti velle ponere, quominus D. Gerardus Potkamp munere Vicarii Aplici in hac regione libere ac secure fungatur, sed eodem tempore haud obscure mihi significavit, se paci promovendae sic velle studere, ut tamen innocentiae, honori, dignitati, jurique suo nullum detrimentum afferat.

Ita testor.

Haec quoad substantiam Dominis Capitularibus oretenus exposui.

Martinus De Swaen,
Capli Harl. Decanus.

dat deze om wille van de vrede en uit eerbied voor de H. Stoel, Potcamp in de uitoefening van zijn vicarisschap niet wilde hinderen, onder de uitdrukkelijke verklaring echter, dat hij met dit alles toch zou blijven zorgen, dat zijn onschuld, naam en recht niet in het minste zou worden gekrenkt. Uit dit alles ziet de lezer genoegzaam, hoe het Haarlemsche Kapittel nog steeds dacht over zijne rechten en macht.

Al spoedig bleek, dat men zich in de keuze van Potcamp deerlijk vergist had: zijn bestuur, hoe kortstondig ook, heeft de Hollandsche missie meer nadeel dan goed gedaan. Daags na de vergadering, waarvan wij boven gewaagden, volvoerden de beide afgevaardigden van het Haarlemsche Kapittel hun opdracht: een overeenkomst kwam tusschen hen en den vicaris tot stand, waardoor de ellendige toestand van voorheen weer geheel en al in het leven werd geroepen. De oorspronkelijke acte van die overeenkomst, eigenhandig onderteekend door Gerardus Potcamp eenerzijds, en Mart. de Swaen en Theod. Groenhout, respectievelijk als deken en senior van het Kapittel, van den anderen kant, berust nog in de archieven van ons bisdom. Daarin verklaart Potcamp, dat hij het wijdluftig Kapittel der Kathedrale kerk van Haarlem erkent volgens den zin der overeenkomsten tusschen de beide voorafgaande vicarissen (Neercassel en Codde) gesloten [1]), terwijl de beide deputati uit eigen naam en uit naam van het Kapittel, de belofte afleggen, dat zij Potcamp als Vicarius Apostolicus zullen erkennen, zoolang hij als zoodanig het geestelijk bestuur zal uitoefenen, en dat zij

1) „Me agnoscere Amplum Cathedralis Ecclesiae Harlemensis Capitulum, juxta tenorem concordiarum inter Vicarios Apostolicos Castoriensem et Sebastenum ex una et Capitulum Harlemense ex altera parte initarum".

hem den verschuldigden eerbied en onderdanigheid zullen brengen [1]).

Het Haarlemsche Kapittel meende dus de overwinning behaald en zijn doel bereikt te hebben. De vreugde echter was niet van langen duur; reeds een maand na zijn benoeming, 16 Dec. 1705, stierf Potcamp, na bij zijn genoemde fout nog een tweede en veel ergere gevoegd te hebben, door als zijne provicarissen aan te stellen: voor Utrecht Catz en v. Heussen, voor Haarlem de Swaen.

Onmiddellijk na zijn afsterven, trad genoemd drietal wederom op als voorloopig geestelijk bestuur der Hollandsche missie en evenals vroeger schroomden zij niet jurisdictie te gaan uitoefenen, alsof daaromtrent nog nooit iets door Rome bepaald was. Zij ontvingen dan ook al spoedig een schrijven van Kard. Paoluzzi [2]), die hen namens den Paus uitdrukkelijk herinnerde aan het dekreet van de Propagande van 3 Febr. 1703, door Clemens XI in zijne bekende Breve van 7 April bevestigd. Mocht, zoo schreef de Kard., Potcamp hen al ook tegen de bedoeling der H. Stoel, tijdens zijn leven tot provicaris hebben aangesteld, zij moesten toch, met genoemde besluiten vóór zich, weten, dat hun macht te gelijk met den dood van hun lastgever ophield: hun vermetelheid was echter nog daarom zoo afkeurenswaardig, omdat zij op het verkeerde hunner handelwijze reeds gewezen waren door den Nuntius te Keulen Piazza en den Internuntius te Brussel, Bussi [3]). Ten overvloede verklaart de paus

1) „Tum suo, tum nomine Capituli Harlemensis se R. D. Potcamp, uti Vicarium Apostolicum agnoscere, quoadusque munus Apostolici Vicarii hic excerceat eique debitam reverentiam ac obedientiam exhibituros". [De acte was te Leiden onderteekend.]

2) 31 Juli 1706.

3) Van deze beiden wordt in het schrijven gezegd: „quibus regimen Hollandicarum missionum ab Apostolica sede pro interim commissum erat". Hieruit blijkt, dat beide het voorloopig bestuur over de missie hadden.

nog eenmaal alle faculteiten en delegatiën, die hun verleend mochten zijn, van nul en geener waarde en bedreigt hen met de kerkelijke straffen, indien zij voortaan nog jurisdictie durven uitoefenen.

Zooals bekend is [1]), stoorden zich de beide Utrechtsche provicarissen in het minst niet aan de bevelen van Rome. Zij stonden openlijk tegen het wettig gezag op, verschaften zich steelsgewijze de H. Oliën, met welker uitdeeling zij de aartspriesters belastten, verdreven de goedgezinde priesters uit hunne statiën, om er partijgenooten voor in de plaats te stellen en publiceerden eindelijk een antwoord op genoemd schrijven van Kard. Paoluzzi [2]), waarin zij eenvoudig beweerden, dat de paus het mis had met te zeggen, dat het mandaat der provicarii ten einde liep met den dood van den Ap. Vicarius: bovendien, gesteld, dat dit zoo ware, dat zij wederom als provicarii waren aangesteld en bevestigd door de Kapittels: zij waren dus electi vicarii cleri, enz.

Of de deken van het Haarlemsche Kapittel hierin medeging is niet zeker; wel had hij een dergelijk antwoord gereed gemaakt, zooals wij spoedig zullen zien, maar of hij de Utrechtsche provicarii in hun vermetel drijven gevolgd is, is niet met zekerheid te bepalen.

Den 5 October 1706, hield het Kapittel zijne gewone herfstvergadering [3]). Ook deze zitting geeft wederom een

---

1) Verg. daarover Hoynck *Hist. Eccl. Ultraj.* art. 18.

2) „Epistola Cardinalis Paulutii ad Hugonem Heussium sociosque pridie Kal. Aug. 1706 scripta, in statera venerandae antiquitatis appensa, per Janum Parrhasium juris consultum Batavum".

3) Voor zooverre het dienstig is voor ons doel, ontleenen wij het volgende aan de *Acta Capituli*: A° 1706, die 5 Octob. habita est congregatio Capituli ordinaria, in qua praesentes fuere omnes DD. Capitulares, exceptis DD. De Visscher et Coetenburg, in eaque conclusum est:... 3° Censuerent DD. Capitulares, ut si epistola D. Cardinalis Paulucci ad D. Decanum et Vicarium Capituli scripta, per adversarios Cleri in lucem edatur, et ipse

getrouw beeld van den treurigen toestand dier dagen, en doet voor de zooveelste maal zien, dat het Haarlemsche Kapittel nog lang niet „zuiver" was. Behalve eenige voor ons doel minder belangrijke zaken besloot men vooreerst, om het antwoord, dat de Swaen op het bekende schrijven van Kard. Paoluzzi had opgesteld, (hieruit blijkt dus, dat de deken van het Kapittel zich op alle mogelijke gebeurtenissen had voorbereid) in 't licht te geven, in geval men van den anderen kant (de tegenstanders van het Kapittel worden hier „adversarii cleri" genoemd) den brief zou openbaar maken. Waarschijnlijk is hieraan geen gevolg gegeven, hoewel de brief van den Kardinaal wel in druk schijnt verschenen te zijn [1]): wij hebben ten minste nergens een schijn van antwoord van de Swaen kunnen ontdekken. Ook besloot men de belangen van het Kapittel naar beste krachten te verdedigen. Waarschijnlijk doelde dit voorstel op het eindbesluit, dat het gewichtigste was en den geest van het Kapittel het scherpste teekent. De Swaen nl. stelde zelf voor, dat de Kapittelheeren hem als Vicarius van het Kapittel zouden erkennen, opdat hij, zoo 't hem noodig mocht blijken, als zoodanig zou kunnen optreden en handelen, als de een of ander iets tegen de rechten van het Kapittel mocht beramen. Niemand, zoo eindigt het verslag, had tegen dit voorstel bezwaar. Wij zeggen het den geleerden aanteekenaar van de *Acta* na: „Opmerkelijk is het, dat, terwijl anders zulk

---

quoque responsa sua in lucem per prelum ederet. 4° Consenserunt DD. ut res Capituli meliori quo posset modo defenderetur.... 6° Propositum est a Dno Decano, an non DD. Capitulares ipsum adhuc agnoscerent uti Vicarium Capituli, idque eum in finem, ut posset, ubi visum ei fuerit, instituere protestationem, casu quo quidquam in jura Capituli quidam molirentur. Cui nullus contradixit. Verg. *Bijdr.* l. c. blz. 136.

1) Copia epistolae ab eminentissimo domino Cardinali Paulutio scriptae ad dominos de Swaen, Catz et van Heussen, ad singulos eorum. (Vertaald in het Hollandsch). Zie *Lijst* enz. blz. 36.

een benoeming met stemming, en meestal met algemeene stemmen plaats had, — hier slechts gezegd wordt, dat niemand hem tegensprak „cui nullus contradixit". Waarschijnlijk durfde niemand hem [de Swaen] tegenspreken. Hij beheerschte het gansche Kapittel en deed het altijd nog min of meer met de kwade partij heulen" [1]). Inderdaad ziet men uit den tekst der *Acta*, hoe hij zich zelf letterlijk als vicarius opdrong en hoe het Kapittel als 't ware overrompeld, zwak genoeg was, om zich dien dwang te laten welgevallen.

Intusschen was er bijna een jaar weer verloopen, sinds de laatste Apostolische Vicaris van het tooneel verdwenen was: alle pogingen door den Nuntius te Keulen, Bussi [2]), aangewend leden schipbreuk door den onwil en het verzet der weerspannigen.

Eindelijk mocht de H. Stoel er in slagen, een geschikten vicaris voor de missie te vinden. De keuze viel n.l. op Adam Daemen, een man, op wiens rechtzinnigheid men ten volle kon vertrouwen, maar die natuurlijk, juist om die reden, voor de weerspannige partij een onmogelijk man was. Den 8 Januari 1708 werd hij tot apostolisch vicarius aangesteld en ontving tevens de wijding als aartsbisschop van Adrianopel i. p. i.

Het oogenblik was nu aangebroken, waarop de stand der partijen duidelijk en scherp afgebakend voor den dag moest komen. Tot dusver had zelfs de vermetelste onder de weerspannigen een schijn van rechtzinnigheid en on-

---

1) Zie *Bijdr.* l. c. blz. 137.

2) Bussi, die tot April 1706 als Internuntius te Brussel, het bestuur over de Hollandsche missie had uitgeoefend, bleef dit ook doen, nadat hij als Nuntius te Keulen was aangesteld. Bij zijn vertrek daarheen besloot het Haarlemsche Kap. in de vergadering van 13 April 1706 hem een dankbrief te schrijven voor de vele diensten, die hij aan de missie had bewezen. Verg. *Bijdr.* l. c. 135.

derwerping aan de H. Stoel kunnen bewaren. Thans was dit uit: het gold nu de vraag: of men zich onderwierp aan het wettig, door Rome aangesteld gezag in den persoon van den apostolischen vicaris, of niet: het antwoord op die vraag zou tevens beslissen, wie zich nog als gehoorzamen zoon der Kerk wilde beschouwd zien, wie niet.

De Nuntius te Keulen eischte van het Utrechtsche pseudo-kapittel dat het onmiddellijk den nieuwbenoemden vicaris zou erkennen: de Utrechtenaren weigerden vlak af: zij beriepen zich op de zoogenaamde rechten van hun Kapittel, zonder welks toestemming, beweerden zij, geen Apostolische Vicaris in de Hollandsche missie kon worden toegelaten: vooral riepen zij als argument het gezag der Staten te hulp, en het bekende edict van 1702. Ook de Haarlemsche geestelijkheid en in het bijzonder het Kapittel, ontving van Bussi dezelfde voorschriften. En, Goddank, de zaak der Haarlemmers was gered. Daar waren nog wel eenigen, die zich verzetten en zelfs de Swaen bleef, in den beginne althans, nog één lijn trekken met de hoofden der Utrechtsche partij, maar het grootste gedeelte van het Kapittel en bijna geheel de Haarlemsche geestelijkheid scheurde zich van hen af. Zelfs trachtten de Haarlemsche Kapittelheeren hunne Utrechtsche medepriesters tot betere gevoelens over te halen en toen dit niet baatte, hadden zij den moed om voor de geheele wereld getuigenis te geven van hunne onderwerping aan de H. Stoel.

Den 17 Mei 1707 [1]) werd bij de „gecommitteerden van de Staten van Holland voor de zaken der Katholieken in deze landen" een request ingediend, onderteekend door: Theod. Groenhout, Theod. de Visscher, Nicolaas van der Meer, Corn. van der Coogen en Lambertus Schaap, zich

---

1) Verg. Hoynck: *Historia app. monum.* p. 149.

noemende „capitularissen, uitmakende de meerderheid van het Haarlemsche Kapittel der R. K. geestelijkheid": zij verzochten daarin den gecommitteerden, dat deze er toe zouden „overgaan om Adam Daemen aan de hoog Ed. grootmog. Staten van Holland voor te stellen en aan te bevelen".

De meerderheid had zich dus vóór den nieuwen Ap. Vicaris verklaard: nog bleven van het Kapittel met de Swaen, zijn getrouwe volgelingen Simon Coetenburg, Franciscus Groenhout en vooral de Jansenist-gezinde Jacobus 't Zul zich verzetten; maar hun kracht was gebroken. Weinige dagen later hield het Kapittel zijne gewone voorjaars vergadering [1]). Kalm zal deze wel niet geweest zijn: men kan zich voorstellen, dat de Swaen c. s. menig hard woord deed hooren over de handelwijze zijner collega's. Men meene echter niet, iets daarvan in het verslag terug te vinden. De Swaen, die nog steeds zelf de notulen bijhield, zal wel zijne redenen gehad hebben, om bij deze gelegenheid niet al te uitvoerig te zijn. Toch geven de weinige woorden, die hij opteekende, genoeg tusschen de regels te lezen: al werd, zoo schreef hij, in deze vergadering veel over en weer gepraat en voorgesteld, toch werd wegens de ontstane moeilijkheden tot niets besloten.... Of zou deze vergadering slechts een „onder-onsje" geweest zijn van de vier recalcitranten? Wij wagen deze veronderstelling, omdat, wat anders nooit in de notulen geschiedt, met geen enkel woord staat opgeteekend, wie van de Kapittelheeren deze vergadering bijwoonde.

——

1) De notulen dezer vergadering luiden aldus: „A° 1707, Maji 24, habita est congregatio Capituli ordinaria, in qua, licet varia agitata et proposita fuere, nihil tamen ob motam magni momenti difficultatem, nihil conclusum est". Verg. *Bijdr.* l. c. blz. 137.

Wij meenen hiermede onze taak als geeindigd te kunnen beschouwen. Zooals boven gezegd is, was de stand der partijen nu scherp afgeteekend; de partij van verzet, die tot nu toe grootendeels in het verborgen gewerkt had, was gedwongen het masker af te werpen; met erkenning en onderwerping te weigeren aan den wettigen, door de H. Stoel aangestelden Kerkvoogd, had het Jansenistische schisma in Holland zijn beslag gekregen.

Langen tijd was het Haarlemsche Kapittel met de weerspannigen meegegaan: een oogenblik zelfs, had het op punt gestaan zich met hen in het rampzalige schisma neer te storten. Daarom kunnen wij, Katholieken van Haarlem, God's voorzienigheid niet genoeg loven, die hun, gelukkig nog bij tijds, de oogen deed opengaan. Zeker, er moest nog heel wat geschieden, voordat de Kapittelheeren zich geheel en al bij de inzichten en verlangens der H. Stoel nederlegden; zelfs toen het van zijn boozen genius, de Swaen, verlost was [1]), bleef het nog steeds vasthouden aan zijne gewaande rechten. Maar van schisma was voortaan geen sprake meer: en al moge het ook vele fouten en te kortkomingen begaan hebben, Katholiek is het oud-Kapittel van Haarlem steeds geweest en gebleven.

Hageveld. J. J. DE GRAAF.

---

1) Hij stierf 30 Maart 1713.

R. K. PRIESTERS TE GOUDA

VAN 1353—1572.

Deze lijst is niet volledig, omdat niet alle bronnen mij, als niet meer te Gouda woonachtig, gemakkelijk genoeg ten dienste staan. De jaartallen, vóór de namen geplaatst, duiden het jaar aan, waarop zij voor het eerst in de door mij gevonden bronnen voorkomen.

1353. *Henric*, zoon van Henric Allartsz., was vicaris van het St. Andries-altaar, welke vicarie door zijn vader in 1353 was gesticht, onder beding, dat diens zoon, reeds subdiaken, bezitter er van worden zou. Hiertoe gaf Joannes, bisschop van Utrecht het recht. (Walvis II 27 en 28).

1358. Van dit jaar tot 1363 was *Ghisebrecht Stomme*, geboortig van Dendermonde, kapelaan en rentmeester van Jonkheer, later Graaf Jan van Blois, Heer van der Goude etc. (Lange v. Wijngaarden I 105).

1361. *Jan Stempel*, kapelaan van Jan van Blois. (L. v. W. I 710).

1362. *Aelbrecht van Meerten*. Deze was eerst kapelaan en rentmeester van Jan van Blois, daarna kanunnik van den Dom te Utrecht, pastoor van Gouda en lid van den raad zijns heeren. In de rekeningen van Blois v. 1364 fol. 118 staat „Dezen here Aelbr. van Meerten groot seghelbewaerder was van Jan van Blois”. Deze jonkheer bevond zich gaarne tot vermaak te Gouda, dat te dien tijde in grootte en bloei toenam, koos dan gewoonlijk zijn

intrek bij den pastoor Aelbrecht v. Meerten, totdat zijn slot (te Gouda) in 1368 door hem vergroot en verbeterd was geworden. (L. v. W. I 501 en 593).

In de rekeningen van Blois van 1364 fol. 71 lezen wij: „It. des manend. na paeschdach reden here Aelbr. „en here Ghis. van Scoenh. t' Utr. om te dadinghen mit „des officiaels vicaris mit den deken van St. Marien en „meyster Janne van Borsel van den ban daer Dirc van „der Goude in ghecomen was, om dien daer of te helpen „en te ontslaen of si mochten, des si gheenen goeden wech en vonden verteerde 2 d. uut zijnde 3 ℔ 10 s.s. (L. v. W. I Bijlage 77).

1364. *Jannes Tolnaer*, kapelaan en rentmeester van den Heer Jan van Blois, van 1364–1369. (L. v. W. I 105).

1372. *Jan Breye*, kapelaan en rentmeester van den Heer Jan van Blois.

1386. In dit jaar was *Bijlman* of *Bulman* priester en rentmeester van Schoonhoven en van Gouda. Deze werd gezonden te Utrecht om de pachten van Loepic te betalen an de here van St. Marien. (L. v. W. I 783).

1395. *Andries Blooyer*. Op een perkamenten brief, die, volgens J. N. Scheltema, den bewerker van het III[e] deel van Lange van Wijngaarden, nog bij de Kerkvoogden der St. Janskerk aanwezig moet zijn, staat:

„Ic Andries Blooyer, cureyt van der Goude, doen cont „allen luden dattet bi minen wille is ende dat geconsenteerd hebbe en consenteer, dat die goedshuismeysters „van der Goude vercopen moghen die goedshuisrenten „tot vijftigh pont jaers toe, of tot also veel als si van „den heeren vercrijghen moghen, en dat ghelt te beleg„ghen in der kercktimmeringhe bi goetdunken der vroet„scap van de stede, wanttet noot es die kerck op te „timmeren [de kerk was afgebrand], omdat dit waer es,

„so hebbe ic desen brief beseghelt mit minen seghel: „geghev. des anderdags na sinte Jansdaghe te midsomer „in 't jaer ons here MCCC vijf en 't neghentich". (L. v. W. III 161 en 173. Bijl. A.)

1408. *Jan Camerlinse.* Omdat men voor het onderhoud van het St. Elisabethsgasthuis geen geld genoeg bezat, bssloten de bestuurders in 1408 na den dood van Jan Camerlinse, om een geestelijke, met de bijzondere zorg voor dit huis belast, niet meer aan te stellen. (L. v. W. III 113).

1417. In dit jaar is de Kapel van Blois of d'IJzeren genaamd, gesticht geworden, waarvan *Barent van Hont* de eerste vicaris was.

De stichtingsbrief luidt:

„Ick Jan Bastaert van Blois, Heer van Treslonge, ende „van de Landen van Steyn [bij Gouda] doen condt alle „luyden, dat ick. . . . gesticht hebben . . . . . . „een Autaer, ende een eeuwige vicarie in de Kerke ter „Goude in de Choer staende . . . .
„ . . . .
„ . . . .
„zoo hebbe ick . . . dit voorss. Autaer ende vicarie „gegeven . . . . Heer Barent van Hont Priester „te bewaren ende te verdienen . . . . ende bidde „den Eerwaardigen Vader in Gode Frederick van Blanc„kenheim Bisschop t' Utrecht, dat hij deze fondasie ende „dotaci als voorss. is, wil confirmeren ende Heer Barent „van Hont Priester als mitter eerste gift institueren . . „ . . . in 't jaer ons Heeren MCCCCXVII op den 15 „dag in September." (W. II. 15 v.v.)

1425. *Dirk Florisz.*, priester te Gouda. Aan diens schenking had het Collatiehuis zijn oorsprong te danken. Op de stadsbibliotheek (zie Cat. van de Openbare Boekerij

te Gouda, 1874 blz. 67) bevindt zich een handschrift van 70 bladzijden met de stukken gedateerd v. 1424–1529. Onder deze is ook de stichtingsbrief van het Collatiehuis, welke door den officiëelen Notaris van het Bisdom Utrecht is opgemaakt en tot titel voert: *Haec est littera fundacionis (Fratr. Coll.) quam Dominus Theodricus Florencius presbyter oppidi Gaudensis fieri fecit per notarium.* fol. Door Walvis II 138 v.v. is deze in het Nederlandsch vertaald, waaruit blijkt dat voormelde Dirk Florisz. in 1425 aan de Collatiebroeders gaf „huys en erve, daar ick althans „in woonachtich ben, in die stadt van der Goude, welck „huys ende erve gelegen is in de Spieringhstraat met „alle sijn toebehooren, ende met mijn boecken, welck „toebehooren ende beken ick tegenwoordich voor u allen, „althans hebbe, ofte naermaels geniet te crijgen ofte heb„ben den gemeynen Capittel der Canonicken Regulieren te „samen, als bij Schoonhoven ende in Delft, ende in 't Land „van Steyn etc." op voorwaarde dat eenige priesters „heylighs daeghs te vespertijt, ofte daernaer eenige Collatien, ofte eenige goede vermaningen", zouden houden. (Cfr. Arch. v. Kist en Royaards XVIII D. pag. 73 v.v.)

1438. *Pastoor Verwel.* Op den 25 Augustus 1438 is de oude St. Janskerk met de geheele stad afgebrand behalve 5 huizen, waaronder: *„het huys daar de heer „pastoor Verwel inwoond".* Aldus volgens het handschrift van den heer Abbesteech, meest getrokken uit het memorieboekje van den burgemeester Vereyk. (L. v. W. II 436.)

1440. *Walterus van Boeckhout* was omtrent dit jaar pastoor te Gouda. Zijn naam en qualiteit komt voor in een brief, waardoor zekere voorrechten aan het SS. Petrus en Paulusgilde worden verleend, en welke aldus begint: „Ego Walterus de Boeckhout, prbr. pastor" etc. Ook maakte hij in 1449 met het St. Margariet–Klooster een verdrag over het parochierecht, hierin bestaande, dat

tijdens de predicatie in de groote kerk, nooit in de Kloosterkerk gepredikt zou worden en het Klooster telken jare op Beloken Paschen anderhalven franschen schild, en meer, naarmate de goederen vermeerderden, aan den pastoor zoude geven. (W. II 16 en 172).

Pater van Lommel S. J., plaatst dezen van Boeckhout reeds onder het jaar 1422, en noemt hem den gewezen pastoor van Groo-[Groot]huizen. (Cfr. Bijdr. v. H. II D. 2 Aflev.).

1453. „Wij *Wouter van der Mandre* proost van onser „Vrouwe kercke te Brugge, pastoir van der Goude doen „cond allen luyden" etc. (volgen bepalingen aangaande de verkiezingen der zangmeesters en de inrichting van het gezang). Zie Archief v. Kist en Royaards XIX D. blz. 205 v.v.

1462. In dit jaar was *Mr. Simon de Laude* pastor verus Goudae (Cfr. Bijdragen v. H. XV D. p. 96 en Arch. Kist en Royaards XVIII D. pag. 90 v.v.) Deze Simon de Laude en Artur van Bourbon schijnen, alhoewel pastoor en rector van de kerk van Gouda zijnde, toch elders hooge kerkelijke bedieningen uitgeoefend te hebben en niet bij hun kerk te hebben gewoond, zooals bovengenoemde schrijvers aangeven.

1470. *Petrus d'Enguechin* of *d'Inguechin* van de orde der Predikheeren, Pastoor, vergunde aan de Clarissen, die hun klooster hadden aan de zuidzijde van de Nieuwe Haven, een kapel met toren en altaren te bouwen, een eigen kerkhof aan te leggen en een biechtvader te mogen kiezen. (W. II 100 en 150).

Adrianus Walteri, meester der vrije kunsten en doctor in de Medicijnen en

Joannes Berwaldi waren te dien tijde onderpastoors. (W. II 100).

1475. *Artur van Bourbon*, pastoor en opvolger van Petrus d'Enguechin. Van hooge afkomst zijnde, stond hij bij zijne geestelijke en wereldlijke overheid in groot aanzien. Hij was o. a. Protonotarius Apostolicus, Consiliarius en Referendaris van Karel den Stoute Graaf van Holland. Toen deze in 1474 beval, dat alle goederen der geestelijken, die reeds 60 jaren in bezit waren, belastbaar zouden zijn, heeft Artur deze zaak tegen de weerstrevenden verdedigd. Te Wijk bij Duurstede door Mr. Antonius Hanneron, Deken van St. Donatius te Brugge, voor den bisschop van Utrecht, David van Bourgondië gedagvaard zijnde, sprak hij tot de geestelijken aldus: „*Ghij Heeren, wilt geen quaedt hert, ofte vermoeden hebben op Meester Anthonis; want hij doet noch veel min dan hem is bevolen. Ook duchte ik, is 't zaeke dat gij hem niet gehoorzaemt, dat anders hier in den Lande van Hollandt Executeurs sullen komen, die geen onderscheidt sullen maken tussen de kerk en den stal, den kelk en den pot, den pateen en den schuttel; want sulks is, eilaes! in Vlaanderen geschiet*". De geestelijken antwoorden: „*dat zij niet gelast waren iet toe te zeggen: dat hen noch Keizer, noch Koning, nochte eenig wereldlijk Heer tot schattingen dwingen mochten, buiten toestand van den Paus*", op wien zij zich beriepen. Terwijl eenigen gevangen werden genomen, anderen uitstel kregen, het beroep op den Paus werd teruggehouden, werden zij eindelijk van de belasting gevrijwaard door den dood van Karel. Ook vernieuwde de pastoor in 1475 het voorrecht door zijn voorganger aan de Clarissen gegeven. Hij schijnt slechts 2 jaar pastoor te zijn geweest. (W. II 100-1 en 151).

1477. *Adam de Kraenleide*, opvolger van Artur van Bourbon, bekrachtigde de twee gunstbrieven, door zijn voorgangers aan de Clarissen geschonken.

In 1487 heeft hij aan het gilde van S. Lucas vergun-

ning verleend om een Altaar te hebben en eene kerkelijke Broederschap uit te maken. Zie Arch. Kist en Royaards XIX D. bl. 211 v.v.

1487. *Dirk Evertsz.* was onderpastoor, zooals blijkt uit een testament, ten voordeele van St. Eloy's altaar vervaardigd. (W. II 101).

1482. *Dirk van Rijn*, pastoor en deken van Gouda in 1482, zooals blijkt uit een brief, waarin hij en de Burgemeesters van Gouda beslissen tusschen de kerkmeesters en den koster over het grafmakersschap. (Cfr. Bijdr. v. H. III D. p. 438) — Deze Dirk van Rijn wordt door Kist en Royaards (Archief D. XVIII blz. 140) en door J. H. Hofman (Bijdr. v. H. XV D. blz. 94) beschouwd een en dezelfde persoon als

1494. *Theodorus Theodorici*, Deken te Gouda en eerste bezitter van de vicarie, door Dirk Dirksz. aan het St. Theodorus' altaar gesticht; hij werd aangesteld door David van Bourgondië, bisschop van Utrecht en geinstalleerd door *Theodorus Poelb*, priester en kerkelijk notaris aldaar. (W. II 30).

1501. *Mr. Petrus Winkel.* Volgens Walvis II 101, was deze onderpastoor met — of korten tijd ná Dirk Evertsz. In 1501 reisde hij met Dirk Dirksz., den burgemeester van Gouda, naar Amsterdam en Leiden om van den bisschop van Doornik voor hun stad de gunst van het jubilé te verkrijgen. Ook was hij voogd over Erasmus, die aan hem over het verkoopen van eenige boeken een brief schreef. (W. II 101—102).

1505. *Gijsbertus Raedt.* In een oud rentenboek van het vroegere Collatiehuis vond J. N. Scheltema (L. v. W. III 147 Bijl.) een stuk, waarschijnlijk door een der fraters zelven geschreven, hetwelk luidt:

„*Kenlick ende openbaer si een ygelick hoe dat heer Ghysbert Willemsz. Raet, priester ende ridder Gods van Jhe-*

rusalem ende van St. Katheryn heeft ghetymert met sijn eyghen goet ter Gou an ons clooster een costelike capelle met dat heylige graf . . . .

Sed quia nunc obit prius recepissemus (volgen de renten). *Haec fuit delatio bonorum capelle in anno decimo sexto supra millesimum quingentesimum.*

Volgens het stads Eygenboek van 1505 schonk „heer Gijsbert Willemsz. priester aen 't convent van de Collatiebroeders een huis met die capelle van Jerusalem naest vorscreven convent zuidws". (L. v. W. III 198). Cfr. Kist en Royaards D. XVIII p. 147.

Deze twee stukken met elkander vergelijkend, meen ik te kunnen beweren, dat Gijsbert Raedt de schenker is van de Jerusalemskapel, terwijl hij eenige verplichtingen aan de Collatiebroeders heeft opgelegd. Reeds vóór 1511 was hij vicaris van het St. Andries-altaar. (W. II 28.)

Weleer werden in het Weeshuis een groote en vier kleinere koperen platen bewaard, die waarschijnlijk van het graf van Ghysbert Willemsz. Raedt in de Jerusalemskapel afkomstig zijn. Meesterlijk gegraveerd is op de groote de engel der opstanding, houdende in de rechterhand een wapenschild, waarop een miskelk en twee palmtakken, in de linkerhand een tweede schild met het wapen van Jerusalem, eene afbeelding van het H. Graf en de marteltuigen van St. Catharina. Het randschrift is:

In tenebris stravi lectulum meum,
Et rursum pos(t) tenebras spero lucem.

De kleine koperen plaatjes gaven de gewone symbolen der Evangelisten te aanschouwen en waren op de hoeken van den grafsteen geplaatst. Thans is de gedenkplaat in het Nederlandsch Museum te Amsterdam te bezichtigen, als daaraan geschonken door Jhr. Mr. Victor de Stuers. Op het stedelijk museum te Gouda is eene afbeelding van deze plaatjes. (Catal. Sted. Mus. 280).

1511. *Adam Moordt*, pastoor en Landdeken. Aan dezen schreef de Aartsdiaken van Utrecht in 1511 een brief, waarin hij beval, na voorafgaand onderzoek

Henric Wittensz. als vicaris van het St. Andries' altaar aan te stellen, die op dezen titel priester gewijd werd. (W. II 102 en 28).

1514. *Jacobus de Bamsyes* was pastoor van Gouda en secretaris van den Keizer. (Hist. Episc. Foed. Belg. fol. 1719, blz. 305).

1514. *Rudolphus Joannis.* of Janszoon, licentiaat in de Theologie, was onderpastoor, oud 36 j., heeft de cura niet één jaar waargenomen. De „*Kerkelijke Historie en Outheden der zeven vereenigde Provincien*" (F°. 1726 II D. blz. 487) zegt, dat hij onderpastoor van Jacob de Bamsyes geweest is en gestorven in 1546, gelijk ook de *Batavia Sacra* (F°. 1714 blz. 180) aangeeft. Ook prijst deze hem zeer godsdienstig, geleerd en vrijgevig. (Zie blz. 181.) Aan hem komt de eer toe den grondslag van de Goudsche stadsbibliotheek gelegd te hebben; hij toch liet bij testament eenige boeken aan de St. Janskerk na, welke later door de overheden en particulieren der stad vermeerderd werden.

Ook heeft hij een studiebeurs te Leuven gesticht. — (L. v. W. III 84 W. II 102. Bijdr. v. Haarl. II D 2e afl.)

In 1525 staat vermeld als pastoor en Deken van Gouda *Dirk Albertsz* (zie Bijdr. v. H. XV D. p. 94), die derhalve is opgevolgd door

1525. *Christianus de Beka*, te Dietmarse geboren, Kerkzanger van Keizer Karel V, is in dit jaar pastoor benoemd. Later is hij hoogleeraar in de theologie te Leuven en Kanunnik van de St. Pieterskerk dier stad geworden. Aldaar heeft hij 4 studiebeurzen gesticht, welke, na zijne bloedverwanten, studenten uit Gouda mochten genieten „eo quod multus fructus ibidem perceperim".

Hij is gestorven te Leuven den 21 September 1540 en in de Noordzijde van de St. Pieterskerk begraven (W. I 220 en II 102). Volgens de „Batavia Sacra” (p. 181) en de „Kerkelijke Historie en Outheden” (II D. p. 487) is hij gestorven in 1560.

1530. *Joannes de Hamalia*, geboortig van Bergeik, Bacc. SS. Theol. werd omtrent 1530 pastoor te Gouda. Later is hij benoemd tot kanunnik van Harlebeek (tusschen Gent en Kortrijk) en stichtte een beurs te Leuven. In deze stad stierf hij 24 Mei 1568 en werd begraven in de St. Pieterskerk vóór het altaar van den H. Naam Jesus; zijn grafzerk en grafschrift zijn niet meer te vinden. (W. I 221 en II 103).

1544. *Joannes 't Sanctius*, te Aalst geboren, licentiaat der Theologie, pastoor. Onder zijn pastoraat ontstond een twistgeding over de scholasterie. Toen deze betrekking opengevallen was, meenden de pastoor, de vicarissen en de Memorieheeren van St. Jan, dat in dit geval aan hen de gelden toekwamen. Over deze zaak werd er tusschen hen en den nieuwen Rector der school Cornelius Jansz. een proces voor het hof van Holland gevoerd, hetwelk den pastoor en de zijnen in het ongelijk stelde. (W. I 216. L. v. W. III 43).

Deze pastoor heeft zeer ijverig medegewerkt tot herstel der St. Janskerk, die op den 12 Januari 1552 (W. II 50 v.v.) door den bliksem getroffen werd en bijna geheel afbrandde. Zijn grafschrift in de Noordzijde van het koor, rechts van het Hoogaltaar was als volgt:

Joannes Tsanctius. Atque
obiit ultima Aprilis Anno MDLIIII
Spes mea Christus
hoc tegitur saxo
Pastor Goudae
Alnsti natus.

1545. *Cornelius Jansz.* Op het stadsmuseum te Gouda bevindt zich een fragment van drukwerk van den collatie-broeder Cornelius Jansz., priester en pastoor, van 1545, fol. met eene quitantie van ontvangen lijfrenten van denzelfden van 5 Juli 1551. (Zie Catal. Sted. Mus No. 470).

1560. *Geen* (Geno) *Simonsz.* Weleer was hij vicaris van den Graaf van Blois. Reeds op 25 jarigen leeftijd werd hij pastoor te Gouda, welke onderscheiding hij dankte niet alleen aan zijne bekwaamheden, maar ook waarschijnlijk aan den grooten invloed van zijn vader, die daar magistraat was. Doch, na slechts 5 jaren het pastoraat te hebben uitgeoefend, stierf hij aan de pest, den 13 Aug. 1565.

Zijn afbeeldsel, eertijds op zijne grafstede, later ten huize van Ig. Walvis (en waar thans?) bevatte deze twee opschriften:

Geno sacer juvenis, Goudanâ natus in urbe,
Patre Simone, probus, nisi bis tria lustra peregit.
Hic pavit, pastorque suo requiescit ovili
Peste ferâ raptus, Gregibusque, Deoque, fidelis,
Redde, quod optabis, quaeso, post fata viator.

En lager:

Hier leyt begraven, Meester Geen Simonsz. van der Goude, verus Pastor deser kerke, vicarius van de Heere van Baloys, binnen der Goude, ende starf den XIII Augusty Anno 1565. God heb de syel.

1570.

1565. *Judocus van Bourgeois*, te Enghien in Henegouwen geboren ten jare 1522 en lic. SS. Theol. Lov., werd in 1565 pastoor van der Goude.

Door de geschiedschrijvers werd hij om zijne bekwaamheden geprezen en een degelijke voorstander van het aloude en ware geloof genoemd. De bewerker van het

derde deel van Lange van Wijngaarden: J. N. Scheltema kan hem geen lof schenken; doch dit is ook niet te verwachten, daar deze schrijver, bijna op elke bladzijde, zijn antipapistische gezindheid in hatelijke woorden duilijk openbaart. De pastorale bediening baarde den volijverigen herder vele en groote zorgen; te dien tijde immers stak de hervorming in ons vaderland het hoofd op. Door zijne voorzichtigheid en het beleid der stadsregeering bleef Gouda van de beeldstormerij gevrijwaard toen, volgens P. C. Hooft (Ned. Hist. 3 B.) *ongoddelijke moedwil, tegen alwat heilig is begonnen, als een blixem door ons geheel Nederland voortvloog.* Daaraan wellicht dankt Gouda nog hare schatten van kerkelijke kunst, die zich op het stedelijk Museum bevinden. Hun gedrag werd dan ook geprezen door Philips, Koning van Spanje, den wettigen souverein dezer landen, en door Margaretha van Parma, de landvoogdes in 1566. De geleerde Martinus Duncanus schreef in het jaar na de beeldstormerij een boek: „*Kort onderscheid tusschen goddelijke en afgodische beelden*". Het eerste deel draagt hij op aan den pastoor, magistraten en burgers van Gouda: *qui, auspice Deo et optimi Pastoris vestri Mri Judoci Bourgeois ab Angia curâ, lucetis in hisce mundi tenebris tanquam luminaria quaedam.* Het tweede deel draagt hij aan den pastoor alleen op, aldus:

Doctissimo Viro ac Domino M.
Judoco Bourgois ab Angia, Gaudensium Pastori
vigilantissimo.
Sacrae Theologiae Licentiato meritissimo,
Martinus Duncanus

Onder het pastoraat van Judocus van Bourgeois werd een Faes Dirksz., stoeldraaier te Gouda, om zijn afval van het ware geloof door de overheid der stad tot den

brandstapel veroordeeld, welk vonnis aan hem tusschen Gouda en Moordrecht voltrokken is den 31 Mei 1570.

Toen de pastoor op zijn sterfbed lag, ontbood hij te zijnen huize op de Spieringstraat de 4 burgemeesters bij zich en beval hun den Katholieken godsdienst met alle kracht aan. Hij stierf den 26 Juni 1571.

Zijn overblijfsel werd in den herfst van 1572, toen Gouda geus geworden was, in zijn graf onteerd. Men wilde den veroordeelden Faes Dircksz., dien men had opgegraven, de plaats van den pastoor doen innemen, onder den uitroep: „de martelaar in de kerk, de pastoor onder de galg". Deze gruwel werd door het krachtdadig optreden van de overheid belet, doch in zooverre werd de haat der hervormden bevredigd, dat de kist van Faes Dirksz. in hetzelfde graf boven het overblijfsel van den pastoor geplaatst werd.

Pastoor van Bourgeois heeft ook een studiebeurs voor de theologie te Leuven gesticht, bij welk feit Valerius Andreas aldus aanteekent: Judocus Bourgeois, Angianus, S. Th. Licentiatus et Pastor Goudanus, vir doctus, pius et amabilis, moritur ann. CIƆ IƆ LXXI VI kal. Jul. (W. II. 104 v.v. en L. v. W. III 204 v.v.)

1571. *Cornelius van Schoonhoven.* De dood van Judocus van Bourgeois werd door de regeerders der stad aan het hof van Brussel bekend gemaakt. Toen de H. Leonardus Vechel de benoeming tot het pastoraat van Gouda niet aannam, werd benoemd Cornelius van Schoonhoven „Bachalaureus formatus in Theologia, geboren van Antwerpen, die welke mij dunkt te wesen een goed fijn jonckheere". Aldus schrijft den 11 November 1571 Hendrik van de Broeck, Kapelaan te Brussel aan den burgemeester M^r^. Jan Jacobsz. te Gouda. Doch spoedig werd hem, uit naam van den Prins van Oranje, door den Heer van Swieten, die 21 Juni 1572 Gouda had bemachtigd en

gouverneur der stad geworden was, het verder verblijf ontzegd, omdat hij den eed van getrouwheid aan den Prins van Oranje weigerde. Hij was de laatste pastoor van Gouda's hoofdkerk vóór de reformatie. Uit een onderteekening blijkt dat hij later te Brussel vertoefde: *Cornelius Schoonhovius, D. Joannis Baptistae apud Goudanos Pastor; nunc vero Catholicae Religionis ergo proscriptus, D. Mariae in Capella extra antiquos muros Bruxellensis, Mechliniensis Dioecesis, vice-pastor.* (W. II 109 en 110).

1572. *Cornelius Leonardi*, bijgenaamd Cusanus, was te dien tijde onderpastoor en heeft bij zijn dood in 1611 nog eenige boeken aan de stadsboekenkamer vermaakt. (W. II 110).

Rotterdam. W. J. J. van Straelen, *Pr.*

DE VROUWENKLOOSTERS

EN

BAGIJNENHOVEN

TE

’S GRAVENHAGE.

Onder dezen titel geven de bekende *Mededeelingen* [1]) een aanvulling van hetgeen Jacob de Riemer in zijn Beschrijving van ’s Gravenhage over dit onderwerp vermeldt. Hier en daar wordt met een enkel woord gesproken van de door die kloosters verkregen rechten om hun eigen koren te malen.

Zoo wordt op bladz. 84 mededeeld, dat in of na 1477 die kloosters van den Graaf dit voorrecht verkregen; alleen voor het St. Barbaraklooster was het niet vermeld gevonden.

Ook wij waren niet zoo gelukkig het te vinden. In het oud-archief der gemeente bleven alleen bewaard zeer verminkte afschriften uit de 17e eeuw van de octrooien uit de jaren 1479, 1486 en 1480, voor het St. Agnietenklooster, het St. Elisabethklooster en het klooster van St. Maria van Galileën [2]), welke we meenden *in extenso* te mogen

1) Mededeelingen van de Vereen. ter beoefening der geschiedenis van ’s Gravenhage, 2de deel, bl. 81, e. v.

2) Wij volgen hier de orde in de Mededeelingen op de bladzijden 86, 94 en 96, zonder te letten op de jaren van het octrooi ten einde het naslaan te vergemakkelijken.

mededeelen, verbeterd naar het Register waarin de origineelen op het Rijks-Archief zijn geregistreerd, en wel in het „Eerste Geluwe Register, gehouden ter Camere van de Reeckeninge in den Hage, beginnende in de Maent September 1460, fol. 44-46" [1]).

We geven ze, gemakshalve onder drie onderscheiden titels.

Het S. Agnieten-Klooster concurreert met den „Meulenaer".

Maximiliaen ende Marie bij der gracie Goids Hertogen van Oistenryck, van Bourgoignen, van Lotharingen, van Brabant, van Limburch, van Lucemburch ende van Gelre, Graven van Vlaenderen, van Artoys, van Bourgoingnen, Palatinen van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, van Namen ende van Zuytphen, Mercgrave des Heylichs Rijcks, Heere ende Vrouwe van Vrieslant, van Salins, ende van Mechelen, Allen denghenen, die desen jegenwoirdigen brief zullen zien of hoiren lesen saluyt. Wy hebben ontfaen die oedmoedige bede ende supplicacie van onse wel geminde in Ghode die Mater ende andere zusteren religiosen van den Cloister ende Convente van Sinte Angnieten binnen der Hage in onse lant ende graefscip van Hollant, inhoudende hoe dat die voirsz. suppli-anten, die in grooter menichte ende totten getale van hondert personen zyn, of dair ontrent, lettel of gheene goedingen renten, noch jairlixsche incommende pennijn-

1) De verminkte afschriften deelde ik bereids elders mede. De Heer Fred. Caland was zoo welwillend de verminkingen naar de origineelen te verbeteren. Hem mijn dank.

gen hebben, mer leven ende hemlieden ende huerluder cloister ende convent voeden ende onthouden moeten mitten aelemoissenen ende ander duechden ende huescheyden van den goeden devoten personen ende met tguent dat zy mit handtgedaeden, hetzy mit spinnen of anderssints winnen ende vercrigen connen, mits welken hemlieden, wel van nooden is die voirsz. aelemoessenen ende ander ghiften, ende 'tgeene dat zy vercrygen ende dair up zy huerlieder noedurft nemen zeere nauwe te gadert houdenen zonder dat te quistene of yewers te vergeefs ende verloren te latene oft oick dat onhoirberlick te distribuerene Ende het soe zy, dat die voirsz. Religiosen gehouden zijn tcoerne dat sy slyten omme huerlieder theringe, te doen malen ter molen in den Hage, dair of men jairlicx rekent tonsen proffyte, die somme van vier ponden twaelf schell. elven penn. van viertich groten onser vlaimscher munten 't pont lettel meer of min. Ende dat bij dien ende sonderlinge dat die voirsz. religiosen gehouden ende verbonden zijn ter voirsz. molen in den Hage hoerluder coorne te malen, den zelven religiosen overcommen ende dragen moeten veele ende diversche schaden ende verliesen. In alzoe wel dat zy hoire gewichte niet weder gecrygen en connen als dat tselve hoirlieder coorne gewisselt ende verandert wort, ende als zy goet coirne ende veel inhebbende ter molen doen, dat men hemlieden zeer mager ende lettel inhebbende meel thuys brenget, ende up veel, nair niet 't gewichte van dat zy ter molen zenden. Ende in toecommende tyden noch hebben ende dragen souden moeten thoirlieder grooten hindere schade ende ongenouchte ne worde, by onser gracie hemlieden dair up niet voirsien alsoe zy

seggen Dat zeer oedmoedelicken an ons begerende ende versouckende, ende dat ons gelieven wille hemlieden supplianten te consenteren, ende te verleenen consent ende oirlof, zelve te mogen malen, binnen den belokene van huerlieder voirsz. cloister, alle tkoirne dat omme tslijten van den zelven cloister hemlieden behoeft ende van nooden is, ende dair up hemlieden te verleenen onse opene lettren in behoorlicker vormen.

Wairomme wij overmerckende die saken voeren verhaelt ende dair up gehadt eerst tadvis ende goetduncken van onzen lieven ende getrouwen den lieden van onsen Camer van der Rekeninge in den Hage, die tonsen scrijvene ende bevelene, ende mit hemlieden onse lieve ende getrouwe Raidt ende Rentmeester van Noirthollant, Jan van Assendelf hemlieden up al ende van der schade ende verliese, dat wij ende onse nacommers int consenteren den supplianten, tguent dat zy begeren hebben zouden, geinformeert hebben ende naderhandt van den lieden ende gecommitteerde upt stuck van onzer Demeyne ende Financien ende oick tadvys ende goetdunken van den lieden van onzen grooten Raide by ons wesende. Der voirn. mater ende zusteren van den voirsz. cloistere ende convente van Ste Agnieten in den Hage supplianten genegen thoeren voirsz. bede ende supplicacie ten hende [1]) zonderlinge dat wy ende onse voirsz. nacommers deelachtich wesen moegen in de Godlicke diensten die men dagelicx int selve cloister doende ende celebrerende is, hebben voir ons ende onse nacommers graven uf gravinnen van Hollant, geconsenteert ende gewillekoert ende by dese

---

1) *ten hende.* = ten einde.

onse lettren uut onzer rechter wetentheit ende specialer gracie consenteren ende willekoren, hemluden consent ende oirlof gevende ende verleenende Dat zy van nu voirtdan alle 't coirne dat omme tslijten ende theringe van den voirsz. Cloister ende van den inwoenende ende suppoosten van dien, hemlieden jairlix behoeft ende van nooden wordt, zelve zullen moegen malen of doen malen binnen den belokene van den voirsz. cloister ende convent hetzij mit handtgedade, mit eenen paerde oft anderssins alzoet hemlieden oirboirlixst ende proffitelixst duncken sal, voir den zelven cloister; Behoudelick dat zy voir elcken persoon religiose oft andere woenende binnen den belokene, of die in den brodigen dienst ende loon des selfs cloisters jegenwoirdelicken zyn, ende hier namaels zullen mogen wezen, betalen sullen tonsen behoef ende proffyte, ende van onsen nacommelingen, graven of gravinnen van Hollant voir elck hooft ende persoon twintich miten vlaems tsjaers eeuwelick ende erflick. Ende dat zy oick voir nyemant anders dan voir die behouften van horen voirsz. cloister malen en zullen, in geenre manieren Ende behoudelick oick dat zy alsoe lange als wij beede in levende lyve wezen zullen, gehouden worden ten voirspoede ende welvarene van ons, ende van onzen saken landen en heerlicheden jairlix in huerlieder cloister up den eersten zonnendach van Oestmaent te zingen, ende te doen doene, eene misse van den Heyligen Geest alsoet men gewone es van doene. Ende nair onser beeder doot ende overlydene, ten zelven dage dat de laetste van ons beeden afflivich worden sal, een jairgetyde met vigelien alsoe dat behoirt, Ende dat eeuwelic ende erflick geduerende. Ende voirt gehouden wesen van al dies voirsz.

is, te geven opene brieven van obligacien, ende verbande gemaict in behoirlicker vormen, onder des voirsz. convents zegel oft anderen zegel autentyck, sulke als den voirsz. lieden van onsen rekeningen in den Hage duncken sal dairtoe dienende tonser meesten versekertheit, De welcke brieven wy geleyt ende bewairt willen hebben in de voirsz. Camere van onsen Rekeningen in den Hage oft elders daer men sulke ende gelycke brieven van verbande tonsen behoef sculdich ende gewone es te bewairne ende te leggen. Ombieden dairomme ende bevelen den voirn. lieden van onsen grooten Raide, by ons wesende, den lieden ende gecommitteerde up 't stuck van onsen Demeyne ende Financien, den voirsz. lieden van onsen rekencamer in den Hage ende onsen Rentmeester van Noirthollant jegewoirdich ende toecommende ende alle andere onse justicieren, officieren ende ondersaten ende elken van hemlieden zonderlinge dien dit noopen ende angaen sal moegen, Dat zy van desen onsen gracien consente ende ottroye, ende van al dies hier inne begrepen is ende inder manieren ende up de condicien al int lange voeren verhaelt, derselve mater ende andere zusteren religieusen van den voirsz. cloister van Ste. Angniete supplianten doen gedoogen ende laten vredelic geheelick ende teeuwigen dagen gebruycken ende genieten, zonder hemlieden dair inne te doene of te laten doen, nu noch in toecommende tyden eenich belet of wederstoot in eeniger vougen of manieren, Want ons dat alsoe belieft niet jegenstaende eenige ordonnancien, restrinctien, bevelen of verboden ter contrarien. Dies toirconde soe hebben wy hier an doen hangen onse zegel. Gegeven in onse stede van Brugge den XVIII^en^ dach van Oust int jair ons Heeren

Duyst cccc negen ende tseventich. Aldus geteykent By mynen Heere den Hertoge ende mynre vrouwen der Hertoginne, die Byschop van Dornicke, die Heere van Wiere, Hooft van den Raide, Nicolas de Gondeval, Pietere Lanchals ende meer andere jegenwoirdich.

(get.) N. Ruter.

Aan die van St. Elisabeth's Klooster het zetten van een Rosmolen gegund.

Maximiliaen by der genaden Goids Roemsch Coninck Vermeerder des Rycx ende Phillips byder zelver genaden Eertshertoghe van Oistenryck, Hertogen van Bourgongnien, van Lotharingen, van Brabant, van Lemburg, van Lucemburg ende van Gelre, Grave van Vlaendren, van Arthois, van Bourgongnien, Palentynen van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, van Namen ende van Zuytphen, Marcgrave des Heyligen Rycx, Heere van Vrieslant, van Salins ende van Mechelen. Alzoe die pater mater ende convent van Sinte Lysbetten susterhuyse gefondeert in onzen Dorope van den Hage in Hollant ons gethoent ende te kennen gegeven hebben hoe dat alzoe wel omme te edifficren te metselen ende te tymmeren hoer kercke ende huysingen als by den oirlogen, dueren tyden ende anderen inconvenienten him sichten angecommen zyluyden in tyden voirleden veele penningen hebben moeten fineren ende jairlicx noch groote renten vuytgegeven, ende mit hoeren arbeyt winnen ende betaelen moeten, want zy luttel als gheen vrylant ofte renten en hebben mits welcken de voorsz. suppliant niet en hebben moegen vervallen eene Rossemolen gelicke anderen Susterhuysen ende cloesteren hebben ende him-

luyden oeck wel van node is omme hoere eygen Taruwe Gerst Roggen ende anderen Saet ofte Kennep daerinne te malen ende te breken, ende zekeren langen tyt hebben moeten ontbeeren, mar nu by hulpe van eenigen goeden devoten menschen die selve himluyden hore aelmissen gegeven ende hoere recommandacien aen anderen voirt in zulcken schyne geextendeert dat zy eene Rossemolen al gemaect verregen hebben, de welcke de voorsz. suppliant nochtans niet en soude dorven of mogen stellen, noch bemalen binnen hore convent, zonder eerst dair op te hebben onze octroye, oirlof ende consent, welcke dat himluyden van node is ende dairomme zeer oetmoedelicken ons biddende begerende ende versouckende zyn, Soe ist, dat wy, overgemerct tgueent dat voorsz. is, ymmer t'advys van onzen Stadthouder ende dander van onzer Camere van den Raide in Hollandt genegen synde totter oetmoediger bede van den voorsz. supplianten, dezelve omme hoeren armoede wille in rechter aelmoesene geoctroyeert, geoirloft ende geconsenteert hebben, octroyeren, oirloven ende consenteren mits desen tegenwoordigen onzen brieve, te mogen stellen in hoeren voorsz. convente de voorsz. Rossemolen, ende dair inne malen ende breken hoeren voorsz. eygen taruwe gerst rogge ende alrehande korenen ende saet him selven ende nyemant anders toebehoerende tot ewigen dagen, sonder ons of onzen erven ende naecomelingen tot eeniger tyt daer of yet vuyt te reycken of te betalen in gereden gelde renten of anders.

Ontbieden ende bevelen allen onzen justicieren, officieren, dienaren ende ondersaten dat sy de voorsz. supplianten van desen onzen octroye rustelick ende vredelick ge-

hengen ende gedogen te gebruycken, zonder himluyden dair inne te doen noch te laten geschien enijch hinder letsel of moeynisse ter contrarie wantet ons alzoe belieft ende gedaen willen hebben. Gegeven in onse stede van Dordrecht, onder onze signet van Hollandt, t welcke wy in absencie van onzen grooten Zegel bevolen hebben onzen voorsz. Stedehouder hier an te hangen up ten anderden dach van Junio int Jair ons Heeren duysent vierhondert zesse ende tachtich, ende van onsen Rijcke dienste (tienste).

—

Het Begijnenklooster upt Spoye mag ook zijn eigen koren malen tot wederzeggens.

Met denzelfden aanhef als het octrooi van 18 Augustus 1479, vangt het octrooi aan van 17 April 1480, dat door Maximiliaan en Maria gegeven werd aan die van het klooster van St. Maria van Galileën.

Dan volgt het gebruikelijke „Allen dengonnen die dese onsen brieven sullen zien oft hoeren lesen saluyt", om daarop den eigenlijken inhoud te doen volgen.

„Wy hebben ontfaen de oetmoedege beede ende supplicacie van onse geminde in Goede die Pater, Mater ende gemeene Religieusen van den besloeten Cloestere van Sente Marien in Galileen [1]) alhier binnen den Hage, Inhoudende hoe dat zy die nyeuwelicx begonnen hebben huer woeningen int t voirsz. cloester te stichten by consente van onsen voirsaeten ende onsen landen ende

1) Begijnenklooster, waarnaar de Begijnenstraat genoemd is.

by hulpe van onsen ondersaten eedele ende andere goede mannen ende luyden van dien lettel of geene goeden renten , noch Jaerlicxe penningen en hebben, maer leven ende hemlieden ende huerlieder cloester ende convent moeten voeden ende onderhouden metten aelmoesen van den goeden ende devote persoenen, met hueren handgewedade ende anderssins, mits welcken hemlieden wel noot es huerlieder aelmoesenen ende andere ghiften die zy mogen gecrigen te gader te houden, Ende hetzy dat de voirsz. Religiosen gehouden syn tcoren dat zy slyten in huerlieder cloestere om huerlieder leeftocht te doen malen ende doen voeren up onse moelen alhier in den Hage ende tot vreemde muelens int welcken zy groiten onoirboir ende onproffyt lyden ende noch meer souden indien hemlieden by onser gracie hier up niet voirsien en worde alsoo zy seggen, oetmoedelick biddende dat ons gelieven wille hemlieden te gonnen ende consenteren huer voirsz. coren te mogen doen malen binnen den belokene van huerluyder voirsz. cloestre met handegewade met paerden oft anderssins als hemluyden dat oirboirlicxt wesen ende duncken sal mits betaelende jaerlycx tonsen proffyte voir elcken persoen nu wesende ende die hier naer commen sal int voirsz. cloestere twintich miten vlaems ende daer up te verleenen onse behoirlicke brieven Doen te weeten dat wy gemerct tgundt dat voirsz. is, ende daerup alvoeren gehadt t advis ende goetduncken van onsen lieven ende getrouwen Raidt ende Rentmeester van Noorthollant Jan van Assendelft ende voirts van onsen geminden ende getrauwen die luyden van onsen Camere van de Reckeningen hier in den Hage die hem by onsen bevelen geinformeert hebben van den scaede ende achterdeele dat wy hebben mogen den voirsz. supplianten te verleenen huerluyder begeerten Den selven pater mater ende Reliosen van den voorsz. cloestere

supplianten genegen wesende tot huerluyder beede ende supplicacie sonderlinge ten hende dat wij ende onse nacommelingen te bat delachtich mogen wesen in die godlicke diensten ende bedingen die men dagelycx doet ende hier naer doen sal int voirsz. cloestere hebben geconsenteert ende gewillekuert, ende vut sonderlinge gracie by desen onsen brieven consenteren ende willekueren hemluyden gevende oirlof ende consent voirtan ende tot onsen wederoupen te mogen malen binnen den beloekene van huerluyder voirsz. Cloestere al tcoeren ende meel dat hemluyden behouvelic wesen sal om tsliten teeringen ende leeftochte van den voirsz. supplianten ende andere inwoenende ende suppoesten van dien nu wesende ende die daer namaels in mogen commen, hetzy mit handtgedade met paerden of anderssins alsoe hemluyden dat oirboirlicxt ende proffitelicxt dincken sal omme t voirsz. cloestere Behoudelic dat zy voir elcken persoen die zij nu hebben of hier namaels hebben sullen in huer voirsz. cloestere betalen sullen tonssen behouff ende prouffyte voer elc hooft ende persoen twintich miten vlaems siaers alsoe lange als zy van deser onser gracie gebruicken sullen Ende behoudilic oic dat zy voir niement anders van buyten den voirsz. cloestere eenich coren en sullen malen noch tot anderen dan tot huerluyder behouf ende voirt dat zy hemluyden sullen verbinden ende geven huere brieven van verbande in behoirlicker vormen onder hoer convents segel ende die leveren in onse Camere van de Reeckeningen alhier tonser behouf, ende bij dien geloven tvoirsz. appointement ende tinhouden van dien te onderhouden, ende die penningen ende hooftgelt van twintich miten daer of te betalen jaerlycxs in handen ons Rentmeesters van Noorthollant tegenwoirdich ende toecommende die daer of gehouden sal zyn rekeninge te doen tonser behouf ende onsen erven ende naecommelin-

gen, graven ende gravinnen van Hollant Ontbieden daeromme ende bevelen onsen lieven ende getrauwen Ridder ende Cancelier die heere van Champuans ende den anderen lieden van onsen groiten Raide den gecommiteerden up stic van onsen demeynen ende financien, onsen Stadthouder ende andere luyden van onsen Raide ende van onser Rekeninge in Hollant onsen Rentmeester van Noorthollant ende allen anderen onse officieren, richteren, dienaeren ende ondersaeten wient angaet of angaen mach dat zy ende elck sonderlinge den voirsz. supplianten ende hueren naercommelingen doen laeten ende gedoegen van onser gracie oirlof ende consent gelyc onder de condicien ende in der manieren dat voirsz. is rustelic ende vredelic gebruycken ende genieten tot onsen wederoupen als voirsz. is, sonder hemluyden te doene off laeten geschiene eenich letsel ongebruyck of hinder ter contrarien in wat manieren dattet zy want het ons alsoe belieft niettegenstaende eenige restrinctien bevelen oft verboden ter contrarien.

In oirconden van desen zoe hebben wij onse segele hier an doen hangen Gegeven in onse huyse in den Hage in Hollant den XVII[den] dach van April int jaer ons heeren duyst vierhondert ende tachtentich n-(na) Paesschen.

Aldus geteickent bij mijne heere den Hertoge ende mijnre Vrauwe der Hertoginne ter relatie van den Raide

(get.) NUMAN.

Wat betreft het St. Elisabethklooster kunnen we nog het een en ander mededeelen, omtrent de latere bestemming van het complex zijner gebouwen.

We ontleenen die aanteekeningen aan de Haagsche tresoriers rekening over 1608. Een geheel hoofdstuk is daarin gewijd aan den „ontfang van huysen ende grond-

plaetsen" van het klooster, „by den Schoudt, Burgemeeteren ende regierders van 's Gravenhage in eygendomme aengevaert, volgende d'acte van de Heeren Staten van date den 2 November 1597".

Een huis werd „getimmerd" door Jacques Canssens messenmaker uit Brussel (Jan Jacques van Cannessenes, blijkens eene acte van 28 Februari 1588) „op t erff vant voornoemde convent leggende, ende responderende tegens over de Vlamingstraat ende Schoolstraat, opte oude fondamenten van de verbrande huyssinge (blijkens de Riemer „het *slagthuys*") tevorens aldaer gestaen hebbende t welcke by hem van de Heeren Staten es vercregen".

Arent Willemsz., timmerman betaalde rente voor zijn huis, eertijds genaamd het *Weeshuis* van dat Convent.

De „huysinge eertijts gepossedeert bij Grietgen ende Agnietgen Jansdr. conventualen", werd door de Gasthuismeesters van het Sacramentsgasthuis, waar Agnietgen, na het overlijden van Grietgen is gaan wonen, te haren behoeve verhuurd.

De „huysinge" waarin eertijds woonde Machtelt Pietersdr. conventuale, werd vrijelijk vergund te bewonen aan Dirckgen Harmans.

De *Rosmolen* was niet verhuurd; het huis daaraan grenzende, werd bewoond door den ziekentrooster.

In het huis, genaamd het *Bouhuys* woonden de pestmeester Mr Ryck, en 't „vroetwijff", eendrachtelijk te zamen. Een ander gedeelte van dat huis was tot turfschuur ingericht.

„Zeeckere camere" werd vergund te bewonen aan Gerrit Joosten, „in aansieninge hij de schamele ambachtsjongens es leerende."

Aan een vleeschhouwer werd het timmeren van een afdak toegestaan om schapen, „ende anders te mogen houden".

Ook worden genoemd de huizen van den Pater en van de Mater.

Het huis der laatste wordt aangewezen als eertijds leggende „op te Laen aent Clooster voornoemt, met een gedeelte van de kerck, laest in lijfftochte gepossideert bij Maritgen Cornelisd[r]. eertijts Mater van 't zelve Clooster". Blijkens de *Mededeelingen* is dit Maritge Cornelisd[r]. van Dort, die in 1571 Mater werd of was, en in 1594 nog leefde.

Wat de nieuwe betimmeringen betreft, was de voorwaarde gemaakt, dat zij, „weder by t gemeene landt zouden mogen werden aengevaert, doende restitutie van de penningen die daeraen te coste geleyt zouden zijn, daervan tot dien eynde, soude gemaeckt worden behoorlicke staet".

Nog kunnen we de *Mededeelingen* hierin aanvullen dat aan de vroegere Mater Maritge Cornelisd[r]. van Dort in 1594 door de Staten honderd gulden werd toegevoegd, „ten aanzien van haar ouderdom en impotentheid".

Den Haag. A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

OVER HET MIRACULEUSE BLOED VAN HET DORP BERGEN

schreef in deze Bijdragen IV Dl. 131 en volgende bladz. de WelEerw. Heer F. J. Poelhekke eenige bijzonderheden, die niet enkel in deze omstreken de aandacht trokken. Het verhaal van dit wonder willen wij hier in korte regels herhalen.

De bekende St. Elisabethsvloed van 18 Novemb. 1421 teisterde ook Petten. De Pettemers hadden langs zijwegen en vluchtend op de hoogten het gevaar kunnen ontkomen. Slechts enkelen deden het. Omtrent 400 zochten uit godsvrucht, ook vertrouwend op de hechtheid van het gebouw, schuilplaats in de kerk, reeds door de zee omringd. De vloed wierp de kerk omver en sleepte allen mede. Slechts drie dreven op den vasten grond voort, onder wie Heer Adalardus, later eerste pastoor van Groede, thans onder de burgerlijke gemeente Schoorl.

Veel dreef aan te Bergen, doch onder hetgeen daar kwam aanspoelen was ook een heiligdom, waarin het eerbiedwaardig Sacrament van Christus Lichaam en de H. Olie der zieken met het Chrisma bewaard was. Het werd gevonden door den Schout van Bergen, Heer Jan van Prucen, een man bij de zijnen om zijne rechtschapenheid zeer in aanzien. Deze den volgenden dag, toen de storm reeds bedaard was, uitgegaan zijnde om de rondzwervende goederen, uit de golven hier en daar opduikend in naam des vorsten in bezit te nemen, ten einde ze aan de zoekenden weer ter hand te stellen, zag uit de verte het liggen tegen de glooiing eener sloot. Door nieuwsgierigheid gedreven was hij er het eerst bij om te onderzoeken, en niet wetende wat het bevatten zou, over-

legde hij een poos bij zich zelven en eindelijk, na genomen beraad, brak hij de kist open, en schrok toen hij daar een ciborie met andere heilige vaten van altaar en kerk in vond.

Bij al het andere wonderbare stond hij verstomd toen hij zag, dat de ciborie, na zooveel heen en weder kantelen van de kist, rechtop was blijven staan. Hij beval dan die kist waarin deze heilige zaken berustten, eerbiedig naar het naast bij gelegen huis eener weduwe te dragen, en een priester met een bedienaar te roepen, opdat zij den Schat der Kerk aan de Kerk zouden teruggeven, en Hem naar den tempel te brengen, die de grondslag en het fondament der Kerk is, door de kracht van wiens Geheim ieder die tot de Kerk behoort voor den val behoed wordt. Heer Amelius derhalve, die toen pastoor der kerk (van Bergen) was, spoedde zich met den koster, Gerardus genaamd, (die na deze gebeurtenis in den Vastentijd tot priester gewijd is) en met eenige andere personen ter aangewezen plaatse en voeren met een schuit van Oesdorp (bij Bergen) tot aan het huis van voornoemde weduwe, waar de Geheimen van onzen H. Godsdienst door den schout waren gelaten. Nadat zij met den diepsten eerbied de Godheid aanbeden hadden, trad de priester nader, nam de Ciborie met de heilige Olie en het Chrisma en wees den koster aan om een ivoren pyxis mede te dragen, waarin hij meende dat reliquieën van heiligen bewaard werden. Doch de koster, vermoedend (hetgeen ook later als waarheid uitkwam) dat in vermelde pyxis misschien eenige partikels van het H. Sacrament zich bevinden mochten, weigerde het met bloote handen aan te raken en mede te dragen. Nu stond er een houten schotel bij de hand; daarin plaatste de priester voornoemd de pyxis en gaf ze zoo aan den koster te dragen. Daarna keerden allen in het vaartuig terug, terwijl de koorzangers hen op-

wachtten en vele andere personen uit de parochie in processie te gemoet gingen, ten einde met den verschuldigden en gebruikelijken eerbied, met hymnen en geestelijke gezangen en het gelui der klokken den Behoeder der Kerk naar de kerk te geleiden.

Toen nu Heer Joannes, pastoor van Petten, vernam, dat het heiligdom met eenige kerkgeraden en kleinoodiën te Bergen was aangedreven, en in de kerk van dat dorp bewaard werd, haastte hij zich daarheen te gaan, ten einde zijn kerkgeraden op hun eigen plaats terug te brengen. En na de H. Mis te hebben opgedragen begaf hij zich met Heer Amelius en diens koster, ter plaatse waar alles berustte; toen zij de Ciborie openden vonden ze de heilige Hosties ongedeerd en slechts weinig door het zeewater geschonden. Heer Joannes nuttigde ze eerbiedig en vroeg toen naar de ivoren pyxis, waar die gebleven was? Want ook daarin, zeide hij, waren heilige hosties bewaard. Op het hooren daarvan werd Heer Amelius hevig verschrikt, want kort te voren had hij de pyxis geopend en niets daarvan er in bespeurd. Toen ze nu Heer Joannes was ter hand gesteld en hij ze geopend had, zag hij het Hoogwaardig Sacrament van Christus Lichaam, door het zeewater bevochtigd, als een vormeloos deeg zonder de gedaante van brood te hebben, en, bij wijze van wol of vlas vastklevend en hangend aan het kussentje, dat in de pyxis was, en aan het linnen overdeksel. (*Opertorium*). Ook dat nuttigde hij, ofschoon hij met de tong de overblijfselen, die aan het kussentje bleven hangen, moest aflikken. Doch daar in dezelfde pyxis veel zout water, ongeveer zooveel als een pint wijns was, walgde het hem dit te nuttigen, en stortte hij het, tegelijk met het overdeksel van gemelde pyxis in voornoemden schotel, waarop eerst de pyxis, toen ze naar de kerk gedragen werd, gerust had, en overlegde bij

zich zelven wat hij er mede zou aanvangen; want hij vreesde voor braking, wanneer hij het, zoo bitter en onsmakelijk als het waarschijnlijk was, zou nuttigen. Hij vond beter het eenigen tijd uit te stellen, dan zulk een zaak met gevaar te nuttigen. Hij besloot dan voormeld schaaltje onderwijl op een betamelijke wijze af te sluiten, totdat hij door rijper beraad zou weten, hoe met deze zaak te handelen. Het schaaltje werd weggesloten, en hij vertrok, maar daar het nu uit het gezicht was, werd er niet meer aan gedacht, en bleef het gedurende een tijd van zes maanden, tot omstreeks Pinksteren als vergeten.

Hierop deelt het relaas mede, dat de Berger pastoor Amelius, naar Brabant — zijn geboortegrond — toog om er de hem toekomende inkomsten te innen. Zijn kerspel vertrouwde hij toe aan Gerardus den koster voornoemd, doch die onderwijl priester gewijd was. Heer Gerardus bracht op zekeren dag in het dorp aan een pestziek meisje de H.H. Sacramenten; toen hij teruggekeerd was en de heilige Geheimen weder op hun plaats bezorgd had, dacht hij aan het weggesloten schaaltje, aan het daarop uitgestortte, en aan den toestand waarin een en ander nu wel zou zijn; en — zoo vervolgt het verhaal: — „Toen dan allen de kerk verlaten hadden, en hij in de kerk alleen was, ging hij, door eene zekere nieuwsgierigheid gedreven, het slot open maken waarachter het afgesloten stond; en toen hij de kleur zag, die voor die zaak of voor zeewater niet natuurlijk was, stond hij zeer verbaasd: de vloeistof was verdwenen, en de stof droog en gelijk bloed geverfd en gekleurd. Niet wetend wat van dit vreemd verschijnsel te denken, liet hij voornoemden Schout, een man van uitstekend verstand, geloof en braafheid, bij zich roepen, om ook zijn oordeel over de stof en haar nieuw voorkomen te vernemen. Daar gekomen werd ook hij door het ongewone voorkomen der zaak diep getroffen, en

stond, als op het zien van een wonder, ten hoogste verbaasd, en de gedachte kwam bij hem op, dat hierin door Goddelijke kracht iets was te weeg gebracht, dat God deze plaats door de eer van zulk een wonderteeken had verheerlijkt. Ook sprak Heer Gerardus, door het vreemde van die kleur getroffen: beste Schout, is dit geen wonderbare zaak? Voorwaar, die kleur toont duidelijk, dat hierin iets is van eene bovennatuurlijke werking Gods. De Schout stemde hiermede in, en, nadat zij nog lang en nauwkeurig de kleur beschouwd hadden, sloot de priester het schaaltje eerbiedig weer weg".

Ziedaar de oorsprong van *Het Miraculeuse Bloed van het Dorp Berghen.* Aanstonds ging de mare door Holland's steden en plaatsen, dat in het dorp Bergen, het Hoogwaardig Sacrament der Eucharistie in de gedaante van bloed veranderd was. Geen wonder dat van alomme velen zich spoedden naar Bergen. Ten overvloede wordt ons in het relaas l. c. gewezen op den drang die zich openbaarde, om ter plaatse zelve inlichtingen te winnen. Van eenige zinsneden die dit vaststellen, laten we hier den korten inhoud volgen;

Het gerucht van dit voorval verspreidde zich en velen kwamen om door eigen ondervinding zekerheid te verkrijgen en zich door eigen oogen te overtuigen. Onder hen was de Eerwaarde Heer Henricus, [1]) suffragaan van den Bisschop van Utrecht, alsook Magister Wilhelmus Molenaer van Leyden, doctor in het Kerkelijk recht, Volpert Schult pastoor van Alkmaar en anderen. Toen zij de stof benevens haar voorkomen (materia cum ejus qualitate) zagen, was hun oordeel, dat die kleur niet

1) De nog niet volledige bekende lijst der titulaire bisschoppen soms door Utrechts kerkvoogden als hulp gebezigd, verkrijgt door den naam van dezen „suffragaan" eene kleine aanvulling.

natuurlijk was, ook niet uit natuurlijke oorzaak maar uit bovennatuurlijke kracht was ontstaan; en zij verzekerden, dat Christus in zulk een zaak moest verheerlijkt worden, daar zich hier duidelijk eenige teekenen vertoonden van Christus macht. Zij zeiden echter niet, dat daar het Sacrament van Christus lichaam en bloed was. Daarenboven zeiden ze, dat voormelde stof, behalve om de werking die er in uitscheen, ook wijl ze vroegere gedaante van brood was, waaronder, vóór het bederf, het H. Sacrament tegenwoordig was, vereerenswaardig en onder de heilige reliquiën moest gesteld worden.

Bergen toonde zich waardig, met zulk een schat te zijn begenadigd. De schaal, met een weinig van die stof, zoo als zij zich aan het oog van Gerardus en Schout van Prucen had vertoont, werd in zilver gevat en in de kerk bewaard. Die schaal werd ook aan pelgrims en aan anderen vertoond. Hiermede was de geloovige zin van het volk nog niet bevredigd. „Daarenboven — zegt het verhaal — is, behalve de stof die nog aan het schaaltje vastkleeft, een gedeelte van hetzelfde in een fijn bewerkte monstrans gesloten, hetwelk voor hen die de kleur en de zaak willen beschouwen, door een glas te zien is". Nog meer, te *Zanegeest*, waar het eerst die schat werd gevonden, richtte men een kapel op ter eere van het Miraculeus Bloed. Derwaarts trokken dichte pelgrimsscharen vooral den Zondag voor Pinkster, want omstreeks Pinkster 1421 was voor het eerst het wonder waargenomen. In den fijnbewerkten monstrans werd de kostbare reliek aanschouwd door de beëvaartgangers, die zich konden overtuigen dat hun oog rustte op eene stof (materia) vrij van alle vocht en droog, en die bij wijze van bloed was geverfd en gekleurd.

Bergen, vermaard bedevaartsoord geworden, bleef van verre en van nabij velen trekken, eenigen uit godsvrucht

en ter vereering van het Bloed van Mirakel, anderen op hoop van bijstand in velerlei nood. Dat duurde tot de dagen waarin de hervorming doorbrak, en de periode, die wij den geuzentijd noemen, werd beleefd. Maar zelfs toen de reformatie den schepter voerde, en tijdens het regiem der plakkaten, deden geloovigen, meer openlijk of meer in stilte, een tocht naar Bergen. Nog op het eind der vorige eeuw, zou de vrome zin aan telgen van het oude roomsche geslacht den weg naar een voorheen zoo vereerd genadeoord hebben gewezen. Namen als Sakkerdijk, Sakramentsdijk of andere waarin het woord kapel voorkomt, moeten mede verband houden met hetgeen voortijds duizenden tot vereering opriep.

Maar we voorzien de vraag: is dan het Miraculeus Bloed van Bergen bij de Reformatie en bij alles wat ook in Kennemerland voorviel, niet vernietigd geworden?

Dat tot kort na Sint Bartholomeus-dag 1566 het H. Bloed was bewaard gebleven, staat vast. De reformatie vond aanhangers, maar ook ontoegankelijke harten, deze laatstgenoemden vormden de meerderheid. Van Schoorl, Petten en nog meer plaatsen weten wij, dat de herders ontrouw werden en in de buurten aanhang zochten. Het schijnt dat Bergen's herder aan zijn geloof getrouw is geweest. Heeft de bekende prediker-mandemaker Jan Arentz in Bergermeer gepreekt, dan waren de Bergers niet onder zijn gehoor.

De kostbare Reliek ondervond echter eene onwaardige bejegening. We vernemen het door Van Vloten die ons mededeelt [1]) wat hij uit het Belgisch Rijksarchief te Brussel overschreef omtrent de Verhooren in 1568, gehouden over hetgeen A° 1566 had plaats gegrepen. Het

---

1) Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie, verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer. Deel I blz. 333.

verhoor werd gehouden door commissarissen, die, ingevolge den Raad van Beroerten door Alva ingesteld, in alle oorden en plaatsen onderzoek deden, naar hetgeen in het geuzenjaar was misdreven.

Ter aangehaalde plaatse lezen wij in hoofdzaak:

Adriaan Meinardi kapellaan tot Bergen oud 48 jaar zegt, (in 't verhoor) dat Sonnenberch op een Maandach na Bartholomeus 66, omtrent 9 uur 's avonds te Bergen is gekomen met de commissie van Brederode omtrent de kerksieraden [1]). Men gaf hem die uit vrees. Hij verklaart voorts, waarachtig te zijn, dat in zeker zilver ciborie berustende was het eerwaardig heilig bloed van mirakel, 't welk door den voorn. Sonnenberch zeer schandaleuselijk getracteerd is geweest, daar hij 't zelve bloed met zijn vingeren van een trok, zeggende deze of derg. woorden: „hoe hebt gij het volk dus lange bedrogen"? — Het leege ciborie met zich nemende, liet hij het bloed onder den pastoor. Sonnenberch is den volgenden dag naar Schoorl getrokken. Sebastiaan Craenhals, de baljuw van Bergen, was toen niet op het dorp. Jan Aertsz. de mandemaker

---

1) Henrick Heer tot Brederoede, vryheer tot Viauen, burchgrave t'Utrecht, baroen tot Ameyde, heer tot Bergen, Callensooghe, enz. doen te weten: dat wy expresse last, commissie ende beveel gegeven hebben, ende geven by dese onsen bailliue ende rentmeester van Brederode, Willem van Zonnenberch, omme in bescherming te nemen, die kercken in onze heerlicheyden gelegen, als: Velsen, Sandvoort, Zantpoort, Schooten, Overveen, Aelbertsbergen, Bergen, Schoorel, Camp ende het Ooge; ende, overmits die tumulte tegens die religie, alle gewaden, zilveren, gouden ende andere reliquien by inventaris in zijne handen te nemen, dezelve wel te bewaren ofte te doen bewaren, ofte anders in onzen handen leverende, ten eynde deselve by nyemanden gepilgeerd ofte geroeft en worden ende in toecomende tyden wedergelevert mogen worden ter behoorlicker plaetsen naer behoeren; mits daervan leverende goede recepisse. Ordonneerende, lastende ende bevelende allen onsen onderdanen, dat zy den voorz. onzen baillin, in 't geene voorseit is, alle behoerlicke hulpe ende assistentie doen; want onzen ernstelicken beveel ende meyninghe sulcx is, op arbitrale correctie. Oirconde onse hand hieronder gestelt, desen xxvj[en] August xvclxvj". (Studiën l. c.)

van Alkmaar heeft wel te Bergen gepreekt, maar is waarschijnlijk door geene Bergenaars gehoord als die allen goede katholieke lieden zijn [1]).

Pieter Gerbrandsz. oud 58 j., Jacob Geeraertsz. oud 41 j. en Reinier Claesz. oud 59 j. Schepenen, hebben wel de schandaleuze woorden van Sonnenberch en tractatie van 't heilig bloed gehoord en gezien, maar niet, dat hij zijne laarzen gesmeerd zou hebben met de heilige olie. [2])

Hij heeft integendeel die olie met de zilveren ampullen weder gerestitueerd, gelijk ook omtrent Kerstmis daarna, de voorz. ornamenten en kleinodiën gerestitueerd zijn. Voor welke restitutie de Heer van Brederode begeerd heeft, van de ingezetenen der parochie hem geleend

---

1) Bij een verhoor van 1 April 1568, zegt de pastoor van Bergen, Heer Simon Bartholomei, omtrent een en ander nog, dat Jan Aertsz. de mandemaker, sectaris en valsche leeraar, 3 of 4 maal heeft gepreekt op de Bergermeer tusschen Alkmaar en Bergen, waar diverse burgers van Alkmaar gekomen zijn, en ook nit andere plaatsen, uit nieuwsgierigheid om dien mandemaker te hooren. *Circa festum Bartholomei* 66 is Willem van Sonnenberch, baljuw en rentm[r] van Brederode, gekomen met een van zijne dienaars bij Sebastiaan Geertsen, den Schout, die toen niet thuis en was; hij deed echter den pastoor door diens (Sebastiaans?) vrouw, zijn komst melden. Daar hij, pastoor, te bedde zijnde, opgestaan is, kwam hem Sonnenberch te gemoet en vertoonde hem zijne commissie. Het gevraagde is hem op inventaris ter hand gesteld, en door hem te zijnen huize tot Haerlem ('t Huis te Kleef) gebracht. En aldaar geweest hebbende een vierendeeljaars of meer, is hij dept. met Seb. Craenhals getrokken tot binnen Vianen, waar toen Sonnenberch ook was, aan wien Brederode gelastte restitutie te doen van eenen kelke alleene. En heeft de voorz. Sonnenberch, met den voorz. Craenhals gereisd wezende van Vianen naar Haarlem, denzelven Craenhals twee kelken, eenen voor Bergen en den ander voor Schoorl, gerestitueerd, en namaals alle de kleinodien en ornamenten wedergegeven, uitgezonderd een klein doosken van zilver, dat achtergebleven en niet te voorschijn gekomen en is. — Van de Parochianen zegt ook hij, dat zich niet een met de nieuwigheden bemoeid heeft. (Studiën blz. 334 noot).

2). (Van Vloten): Dat was namelijk door den kapelaan van Bergen Heer Adriaan Meynardi verteld.

te worden de som van 700 g., mits betalende jaarlijks cijns na advenant den pennink zestien, hoewel de genoemde kleinodiën ongelijk meer waardig waren dan de voorn. 700 g.; verklarende ook nooit eenige cijns noch ook de voorn. 700 g. weder ontvangen te hebben van den Heer van Brederode. Bij Sonnenberchs komst was de Schout, Sebastiaan Geerst, in den Haag, en de baljuw te Petten" [1]).

Deze getuigenissen steunen de opvatting, dat het Heilig Bloed van Mirakel, hoe onwaardiglijk bejegend, geenszins geheel vernietigd werd. Sonnenberch liet het den pastoor, maar toen de leus: Geus boven, Roomsch onder, triomfeerde, werd den Roomschen hunne kerk ontnomen. Zij lag omtrent 1574 reeds ten deele in puin, en de kapel te Zanegeest is evenmin overeind gebleven. Volgens aanteekeningen op N.-Holl. Arcadia, had in 1578 Bergen, met Schoorl vereenigd, tot eersten leeraar Adriaansz Claasz. Raaphorst geweese Roomsch priester. „Kwam het kostelijk kleinood" in die handen, dan is het vermoeden van vernietiging zeker niet ongegrond.

Maar is het tijdig gered, dan zouden wij het willen zoeken bij een of anderen geloovige, en in diens familie bewaard, tijdens er geen herder was, toen slechts nu en dan geestelijke hulp door doortrekkende priesters kon worden verleend, tenzij de schat naar elders is overgebracht.

Zekerheid omtrent verloren gaan, moet niet hebben vastgestaan, zoo ja, dan is een later onderzoek in 1631, waarover zoo aanstonds, moeilijk te verklaren.

Intusschen, hetzij de Veneranda Materia op verborgen plaats veilig, hetzij niet meer aanwezig was, de geheugenis blijkt niet uitgewischt. Op het einde der XVIe

1). Studiën l. c. blz. 334.

eeuw trokken voordurend processiën heen naar de plek waar oudtijds de kapel gesticht was. Wij weten dit uit de verbodsbepalingen tegen die beêvaarten, waaronder met name Bergen is genoemd. Bij plakkaat van 23 Juni 1587 (Wiltens Kerk. plac. boek I, 519) werd door de Staten van Holland, Zeeland en West-Friesland het houden van bedevaarten als afgoderij en directelijk strijdende tegen des Heeren woord verboden, op straffe van „voor elcken persoon contrairie doende, te verbeuren 24 carolus guldens, tot veertig groot het stuck". Bij recidive zouden de overtreders bovendien „arbitralycken gecorrigeert" worden „naer exigentie van der saecke."

Het hielp niet; en toen de Heeren Staten, naar Bergen starend, op 10 Juni 1588 en in 1590 en alweer in 1591 het plakkaat vernieuwden, baatte het evenmin. Die pelgrimaadjes bewijzen eigenlijk niets noch voor het bewaren noch voor het verdwijnen van het H. Bloed. Maar in de eerste helft der XVIIe eeuw was de vernietiging niet vastgesteld; de vraag echter: waar is het gedenkstuk van 's Heeren wondermacht verder in veiligheid gebracht? was moeilijk te beantwoorden.

De zaak trok de aandacht van het Haarlemsch Kapittel; Wij lezen in de *Acta Cap.* (Bijdr. III, 156) „A. 1631 8 Julij Art. 6: post haec lecta sunt a Domino Secretario notata quaedam antiquitatis pro districtu Alcmariano pro Q. Costero, ut veritatem indagaret, et significaret nobis videlicet de loco S. Sanguinis Domini *Alcmariae*, item Sanguinis Domini in *Berghen*". Er werd besloten, het medelid Costerus te belasten met het onderzoek; Costerus, een wakker man, woonde als Alkmaar's pastoor in de nabijheid van Bergen en was deken van het Noorderkwartier.

Het Kapittel maakte spoed, want in de herfstvergadering van 14 Oct. kwam de zaak andermaal te berde:

„specialiter iterum quaesitum a Capitulo ut D. Costerus . . . inquirat de pretioso Sanguine *Bergensi* a *Schoorelanis* nominatim a *Neelemeudt*". Coster heeft niet veel tijd gevonden voor het onderzoek; hij ontsliep 25 Juli 1632 En of Caterus, deken van het Noorderkwartier geworden, de taak overnam blijkt niet. Wat hiervan zij, de uitslag van het onderzoek bracht teleurstelling.

Door Bugge, Secr. van het Kapittel is later omtrent dit laatste punt (H. Bloed van B.) ter zijde aangeteekend: Nihil. (Bijdr. III 159). Dit woordeke is, den geschiedvorscher ten spijt, niet mogen doorgehaald worden.

Laat ons echter hopen. Is die schat van Bergen verscholen? Dan is de schuilplaats van den beginne af zóó verborgen geweest, of later geworden, dat het geheim er van niet meer is uitgelekt. Dit komt ons echter aannemelijker voor, dan dat een hand, schendiger dan die van Sonnenberch in 1566, het Heilige zou vernietigd hebben. Waarom, om iets te noemen, zijn de omstandigheden die de vernietiging verzelden nimmer naverteld? Wat noopte hen die katholiek waren gebleven, tot zwijgen? Wie sloot aan de eerste hoorders den mond? Maar hun zwijgen kon toch den moedwilligen vernietiger niet beletten te spreken; wat hij pleegde was volgens zijn medestanders gepast. En indien een roomsche op den pleger verhaal hadde gezocht: ook dit ware uitgelekt.

De *Acta Cap.* pleiten evenmin voor vernietiging van Bergen's Tresoor, eerder voor onbekendheid met het verhelende dak. Vermoeden van bewaring doet tot onderzoek besluiten.

De woorden: ut (Q. Costerus) indagaret et significaret de *loco* S. Sanguinis in *Berghen*, doen bij de Capitulares denken aan een veronderstelling der aanwezigheid van het kleinood. Wie zoekt naar de plaats waar een voorwerp rust, wanneer men het voorwerp zelf verloren of

vernield acht? In de reeds vermelde *Acta Cap.* van 8 Juli lezen we nog, dat de loco S. Adelberti in *Egmond* moest onderzocht worden, alweer is het de *loco*, de aanwezigheid van het eerbiedwaardig overblijfsel, stond vast. Welnu, in het abdij-dorp werd zeker het gezochte niet gevonden. Wel een aanleiding om het onderzoek „de pretioso Sanguine Domini Berghensi" niet voor goed gesloten te houden, ondanks Bugge's teleurstellend: Nihil.

Wij, die uit het herhaald aandringen van het kapittel, eene overtuiging, minstens eene veronderstelling der aanwezigheid zouden willen vormen, blijven ongeschokt bij het troosteloos „Nihil", omdat het enkel verband houdt met het onderzoek van Costerus, in 1632 door den dood, aan zijne taak ontvallen. Onbekendheid omtrent het veilig schuiloord, in eene zaak als deze, staat geenszins alleen.

Nog eens de vraag: hoe laat zij zich verklaren? Wij stellen het ons aldus voor: de eerste bewaarder zal teleurgesteld zijn geweest in zijne verwachting over het eindigen van den troebelen tijd. Gevlucht of verdreven waren de priesters, voor zoo ver zij trouw bleven. Aan opvolging in de pastoreele bediening, viel geen denken; bij den bewaarder derhalve aan nederlegging van het bewaard en geheiligd voorwerp in handen van hen die door hunne bediening daartoe geeigend waren, evenmin. Het kostbaar depositum liep wellicht gevaar bij den eersten bewaarder of opvolger; beduchtheid voor geloofsafval, gevolg van priesternood, bracht het in andere hoede, hetzij in, hetzij buiten Bergen, ten einde gevreesden roof te voorkomen.

Voorzichtigheid legde geheimhouding op, opgeheven slechts voor enkelen, doch leidde ten slotte tot niet begeerde vergetelheid. Na een wankel geworden traditie, een rondtasten in het duister; eindelijk een wegzweven van het woord dat het geheim der plaats verborg. Maar de herinnering aan het Wonder leefde voort, door — meer

of min stille — beevaart onderhouden, opgefrischt wanneer een nieuw plakkaat het voor paapsche stoutigheid uitkreet: te bidden nabij de plaats waar het blijk van Gods wondermacht voorheen was geëerd. Zoo deed 16 jaren na het onderzoek door het Kapittel gewild, het plakkaat van 17 Januari 1647, waarin met Heiloo ons Bergen is genoemd. Het is eene herhaling van het plakkaat 23 Juni 1587 uitgevaardigd. Wie het overtrad en in boete werd geslagen, was met hechtenis, met gevangenhouden en blijven bedreigd, tot boete betaald of borgtocht gesteld zou wezen.

Of in de XVIIe eeuw nog onderzoek is beproefd, aangezien het bewijs van vernietiging ontbrak, en de Kapittelacten doen denken aan een verbergen, is niet te achterhalen; zeker niet uit het Par. Archief. Het waarom van dit laatste punt deelen we later mee. Evenwel, wat beêvaart heette, hield stand nog vele jaren der XVIIIe eeuw. En we nemen het niet voetstoots aan als blijk van verminderde Godsvrucht, die zulke tochten ingaf, dat na 1717 geen verbod tegen beevaart in de Kerk. Plakaatboeken wordt aangetroffen, want 3 jaren te voren was andermaal verklaard dat het plakkaat van 16 Januari 1647 zou worden toegepast. [1])

---

1) Het was vooral op Heiloo gemunt; de katholieken trokken sinds Dec. 1713 in grooten getale naar O.L.V. van Runxputte. Ja, er ging een gerucht, dat het water uit die put „wel goet is ter genezinge, maar, dat het eerst regt kragtig sal sijn, als het eerst met het bloet der geusen vermengt is, tgeen de inhout soude syn van een brieff door een Engel aldaar met een goude ketting aan een staak gebonden" (Moll en de Hoop Scheffer, Stud. en Bijd. IV, 96). Licht dat dit eene nieuwe uitvaardiging bezorgde van een oud plakaat. De Classis van Alkmaar had G. Verwaten en A. Bijll, predikanten te Alkmaar en St. Pancras, belast, eene klacht in te dienen bij de Staten van Holland over de stoutheid der Roomschen. Men ziet, met goed gevolg. Den herbergiers te Heiloo was verboden, aan pelgrims huisvesting te verleenen.

Getuige, dat nog een 20 jaar later de devotie tot het H. Bloed van Mirakel naar de geheiligde plek voerde, is Claes Bruin, of liever G. Schoemaker in de aanteekening op Bergen, bezongen(?) in N.-Holl. Arcadia A°. 1732. Hij zegt dat „nevens de kerk hier (te Bergen) nog plagten te zijn twee kapellen als een ten zuiden daar nu het school is, en den andere ten noorden, die schoon meest weg nog geeert wordt, ter gedagtenisse van het zoogenaamde miraculeuse bloed van Bergen". Alweer geene vermelding van vernietiging.

Omtrent voortgezet eerbetoon missen wij nu de voldoende bescheiden. Wat de tweede helft der vorige eeuw betreft, meenen we aan eene afneming te moeten denken, en naar gelang de politieke gezichteinder verdonkerde, zal het getal vrome bezoekers verminderd zijn. Het krijgsrumoer aan den duinkant, bij het einde dier eeuw, was niet geschikt hierin verbetering te brengen; en wat ten slotte verviel daarvan bezorgde het begin dezer eeuw met hare ingrijpende gebeurtenissen geene herstelling. De WelEerw. Heer F. Koevoets, pastoor te Bergen, verzekert dan ook, dat ouden van dagen, uit hun vroegste jeugd zich hieromtrent niets kunnen herinneren. [1]) Intusschen houdt nog altijd de taaie overlevering vast, die geene vernieling aanneemt, maar den ondervrager omtrent het kostbaar kleinood antwoordt: waar de Relikwie van het H. Bloed gebleven is: dat weten wij niet.

Wij schreven blz. 174: uit het parochiaal Archief is niets te achterhalen, het mist oude bescheiden. Ook dit vindt zijne verklaring. Verplaats u in A° 1799, denk aan geschut, oorlogsbodems, legerscharen, en ge verbeeld u

---

1). Toch hebben de ouders van die ouden, voor zoo ver ze in 1792 tot de levenden behoorden, kunnen getuigen, dat de plek waar de kapel gestaan heeft, nog in gemeld jaar met eerbied door de Roomsch Katholieken werd bezocht.

toeschouwer te zijn van den inval der Engelschen en Russen, met het doel om den Stadhouder Willem V te herstellen, terwijl Nederland, de Fransche vrijheidshelden napraat en niets van den Stadhouder wil weten. De Bataafsche Republiek roept hare krijgers op, onder generaal Daendels; Fransche troepen onder generaal Brune steunen haar verweer. Heel het Noorder-Kwartier, ook West-Friesland, lijdt zwaar door dien inval, met geen welslagen bekroond, maar het meest de duinkant. In Sept. 1799 gelijkt Bergen een echt oorlogskamp. Vooruit willen de Engelschen en Russen, terug! roepen Nederlandsche en Fransche Republikeinen. De krijgsklaroen klinkt, Bergen wordt door de verdedigers des Stadhouders genomen, door de Bataafschen en Fransche troepen hernomen; 3000 dooden en gekwetsten, 2000 krijgsgevangenen, waaronder de Russische generaal en chef Hermann. Ziedaar het verlies der verbonden aanvallers, gevolgd door het nog beslissender gevecht nabij Castricum, dat het vertrek der Engelschen en Russen in Nov. 1799 ten gevolge had.

Bij inval van Brit en Moskoviet in het oude dorp en bij de verdediging, werd de roomsche kerk met pastorie geplunderd en van alles beroofd. Men schijnt onvoldoende voorzorgen te hebben genomen, of gelegenheid te hebben gemist om wat waarde had, of van waarde scheen, in veiligheid te bergen. En of dit niet genoeg ware, in 1809 is kerk en pastorie verbrand. Voor opbouw er van is een ander terrein gekozen, de plek namelijk waar de sierlijke tempel met torenspits en het vriendelijk pastoorshuis, korte jaren geleden, zijn opgetrokken. De pastoor acht het niet onmogelijk, dat, hetgeen nog een draad tot opsporing der Relieken wezen kon of mogelijk een dokument, een betwijfelbaar vestigium, kon heeten, bij plundering of brand is te loor gegaan.

Ter Secretarie is het onderzoek vruchteloos; het Archief

is overbracht naar Haarlem, waar het zich bevindt in het Provinciaal Archief.

Meer dan deze schamele bijdrage omtrent het Heilig Bloed van Mirakel in Bergen kunnen wij heden niet aanbieden. Indien de ontdekking van onbekende of verloren geachte bescheiden licht werpt op ons pad — en bij medehulp in het opsporen van oude dokumenten, is den vriendelijken helper bij voorbaat onze dank verzekerd — dan maken wij spoedig het ontdekte openbaar. Bergen neemt plaats onder de oude Heilige plaatsen van het Bisdom Haarlem, wegens het blijk van Gods wondermacht waardoor het vermaardheid kreeg. Ons pogen om het verledene te doen getuigen, ten aanhoore der negentiende-eeuwers, en het in rag weggerafelde weer tot draad te weven, strekke God Almachtig en het H. Bloed van Mirakel van Bergen ter eere!

Oudorp. J. L. A. NABBEVELD, *Past.*

REIMERSWAAL.

Is de St. Elisabeths-vloed van den 18^{en} November 1421 ongelukkig geweest voor Zuid-Holland, doordien de Zuid-Hollandsche waard ontstond ten koste van vele toen verdronken dorpen, niet minder noodlottig was voor Zeeland de St. Felix-vloed van den 5^{en} November 1530, doordien toen de geheele Oostwatering van Zuid-Beveland overstroomde, vele dorpen vergingen, en de welvarende stad Reimerswaal een onherstelbaren knak kreeg.

Deze stad was eenmaal gunstig gelegen aan den Noord-oever van het zoogenaamde verdronken Zuid-Beveland, vlak tegenover het eiland Tholen.

Veel is er getwist over de afleiding van het woord „Reimerswaal". „Reimerswaal" geschreven „Romerswaal" leidt men af van eene sterkte, gesticht door de Romeinen in het tegenwoordig vaarwater de Roompot, welke sterkte een gelijken naam had en daar nu die nieuwe plaats gelegen was aan een weel of wiel verbasterd in waal, kreeg zij den naam van Romerswaal.

Volgens deze redeneering zou de stad moeten geheeten hebben: Roompotswaal naar den naam der sterkte, die een zelfden naam had als het vaarwater de Roompot en naar de ligging aan eene weel of waal.

Vele schrijvers noemen het Reimerswaal of Reimerswale om de voorkeur te geven aan de legende, dat zekeren visscher Reimer zich met ter woon aan eene weel daar ter plaatse zou hebben nedergezet, en daardoor stichter der stad geworden zijn, naar hem Reimerswaal genoemd.

In de oudste stukken van het archief van Bergen-op-

Zoom wordt altijd Reimerswaal, slechts éénmaal Remorzwale geschreven [1]).

De hooge oudheid dezer plaats wil men ook bewijzen uit haar wapen, een overeindstaand zwaard op een rood veld, hetgeen men af wil leiden van de Romeinen. Opmerkelijk is het, dat het wapen der hoogadelijke heeren dezer plaats, die het slot Lodijke bewoonden, veel overeenkomst heeft met dat der stad: twee elkander kruisende zilveren zwaarden met gouden gevest op een rood veld.

Vóór het jaar 1230 vindt men nergens gewag gemaakt van Reimerswaal of Lodijke, welk adelijk slot eene bezitting was der heeren van Reimerswaal, en waarbij in 1258 een zeeslag geleverd werd tusschen de vloten van vrouwe Aleid en Otto voogd van Gelder, terwijl het 41 jaren later een toevluchtsoord was voor graaf Jan I, toen Jan van Renesse hem trachtte gevangen te nemen op eene „dachvaert" te Reimerswaal.

Het adelijk geslacht der heeren van Reimerswaal bestond uit twee takken; de een Kervinck van Reimerswaal en de andere de Hollander van Reimerswaal genoemd.

In 1292 komen in eene opdracht aan graaf Floris V voor: Willem de Hollander en Boudin zijn broeder; Klaas Kervinck, Gilles 's heeren Pieterssone, Claes Kervinck zijnen sone, Splinter 's heeren Pieter Blox, Willem en Kempe zijne broeders en Boudin Kervincks sone.

Willem de Hollander van Reimerswaal was in 1356 rentmeester van Zeeland Bewester-Schelde en in 1358 ruwaard van Zuid-Beveland, terwijl een Klaas Kervinck van Reimerswaal in 1399 rentmeester was van Zeeland Bewester-Schelde. Twee jonkvrouwen uit dit edel geslacht hebben de waardigheid van abdis bekleed in de beroemde abdij van Rijnsburg.

---

1) Zie: Beschrijving der stad Reimerswaal, door F. Caland, bladz. 3.

In 1397 was Catherina, dochter van ridder Bauduin van Reimerswaal, heer van Lodijke en van Catherina van Uytkerken van Wulp tegelijk met Sophia van Drongelen abdis van genoemde abdij. De oorzaak van dit verschijnsel ligt in het duister, doch de gissing dat er, gelijk onder de landzaten, onder de zusters twee staatkundige partijen bestaan hebben, die de bezittingen der abdij verdeelden, en elk een abdis en rentmeester kozen, is niet onwaarschijnlijk [1]).

Den 1sten Februari 1529 stierf Beatrix, dochter van Jan van Reimerswaal en van Elisabeth van Schoonhoven, die ook de waardigheid van abdis in voornoemde abdij bekleed had [2]).

Verschillende voorrechten werden door de Graven aan Reimerswaal gegeven.

Den 1sten April 1374 verleende Graaf Albrecht vrijheid om Reimerswaal te bevesten, dat is tot vesting te maken, door het met wallen, muren, vesten en poorten te omringen; dit privilegie is in negen artikelen vervat [3]).

Dezelfde graaf bevestigde de handvesten en privilegiën der stad Reimerswaal op den 13 April 1390 [4]).

De stad nam door deze voorrechten steeds in bloei toe, zoodat zij in de XVe eeuw grooter was dan Goes, doch een weinig kleiner dan Zierikzee, waarom zij dan ook de derde stad van Zeeland genoemd werd, en hare afgevaardigden in 's lands vergaderingen naast die van Zierikzee zaten.

Zij lag in een ambacht van 2551 gemeten 84½ roeden, terwijl haar baljuwschap zich over 6 tot 7000 gemeten

---

1) Zie: Schotel, de abdij van Rijnsburg, blz. 197.
2) Zie: Schotel. blz. 201, Zelandia Illustrata, IIe deel, blz. 11.
3) Oud-Archief der Provincie Zeeland, N° 906.
4) Oud-Archief N° 979.

uitstrekte, en zij omgeven was door 18 bloeiende dorpen, gelegen in 20 ambachten, waarin men hofsteden, heerengoederen, lusthoven en kasteelen in menigte aantrof.

Zij bezat eene kerk, deze stond op de Markt; omtrent haren stijl is niets met zekerheid bekend, alleen wordt zij in eene ordonnantie van 1 Juli 1497 beschreven als een der oudste gebouwen van den lande van Zeeland, uit welk stuk ook nog blijkt dat zij aan de HH. Apostelen Petrus en Paulus was toegewijd en den rang eener parochiale kerk bezat. Van binnen was zij voorzien van een orgel en minstens zes altaren als: van Onze Lieve Vrouw, van het mirakel van Hinkelen-oirt, van St. Jan Evangelist, van St. Jacob, van St. Sebastiaan, en van het H. Kruis, op welke vier laatste vicariën waren gevestigd; voorts vond men er een aantal kapellen die door de onderscheidene gilden werden onderhouden en bekostigd; wij weten althans zeker, dat dit geschiedde met het gilde der pannelieden, bakkers, drapeniers, maaiers, schoenmakers, timmerlieden en vleeschhouwers.

Het pannelieden-ambacht was het gilde der zoutzieders, welk bedrijf men ook keetnering noemde; jaarlijks moesten de gildebroeders „Gode ende Maria zijne Gebenedijde moeder" in de processie dienen, de gildebrief hun door baljuw, burgemeester en schepenen verstrekt dagteekent van 6 Juni 1491 en bestond uit 20 artikelen; in 1442 evenwel den 10 April was er reeds eene ordonnantie gemaakt „van den witte zoute", tusschen die van Mechelen en Reimerswaal, bestaande uit 24 artikelen.

De heeren van Reimerswaal gaven in 1363 reeds keuren en reglementen aan het drapeniersgilde; doordien echter de lakenweverijen in bloei toenamen, werd hunne gildekeur den 15 Mei 1467 vernieuwd door baljuw, burgemeester en schepenen; de lakensnijders waren onder de keur begrepen of er later bijgevoegd; ieder aange-

nomen lid moest 5 schellingen betalen tot onderhoud der gildekapel en daarenboven twee ponden was geven; hun beschermheilige was St. Severus; bij de processiën op Meidag, H. Sacramentsdag, St. Pieters- en Paulusdag moesten al de broeders tegenwoordig zijn; de baainering, fustijnnering en rasnering behoorden mede onder het drapeniers-ambacht.

Onder dagteekening van 20 Februari 1513 vindt men eene keure aan de bakkers; de onkosten voor onderhoud hunner kapel moesten voldaan worden „ten Meydag en St. Oudebaertsdag”.

Ook vindt men onder dagteekening van 15 Febr. 1505 gewag gemaakt van eene keure aan het lediggangers-ambacht, onder bescherming van St. Michiel; de broeders moesten O.L.V. omdragen en dan „eene caproen op hebben van gelijke verwe als de deken en de gezworens”; het schijnt eene broederschap geweest te zijn waarin leden van alle bedrijf werden toegelaten; hunne keure bestond uit 22 artikelen.

Reimerswaal bezat het geestelijk gebied over geheel Zuid-Beveland, en over een gedeelte van Tholen. Het was een decanaat dat ressorteerde onder het aartsdiaconaat van den Dom. Aan het hoofd van het decanaat stonden de provisor, die door den bisschop van Utrecht (later dien van Middelburg) werd aangesteld, en de deken, die zijne aanstelling van den Domproost te Utrecht ontving. In den regel waren beide functiën in één persoon vereenigd. Het geestelijk gerecht van provisor en deken, dat te Reimerswaal zetelde, werd bij de invoering der hervorming vervangen door het in 1581 ingestelde landrecht, dat te Goes gevestigd was. Het recht van Reimerswaal op dit gebied is dikwerf betwist geworden, gelijk blijkt uit verschillende stukken in het archief der stad aanwezig.

Deze stukken berusten op het Rijks-archief van de Provincie Zeeland.

Onder dagteekening van 15 October 1449 vindt men melding gemaakt dat Rudolph, bisschop van Utrecht, en Ghijsbert van Brederode, Domproost aldaar, de stad Reimerswaal bevestigen in het recht dat de geestelijke rechtspraak van den provisor en deken van Zuid-Beveland altijd in die stad zal worden uitgeoefend. Oorspronkelijk stuk aanwezig. De zegels van den bisschop en den Domproost verloren. Aan dezen brief is een andere dd. 8 Maart 1517 gehecht [1]).

Dit voorrecht werd den 3 Juli 1461 door David van Bourgondie, bisschop van Utrecht, wederom bevestigd [2]). Oorspronkelijk stuk aanwezig. Met het geschonden zegel van den Domproost in roode was; die van den bisschop en de vijf Kapittelen te Utrecht verloren. Met een transfix dd. 1467, Juni 15.

Paus Paulus II draagt den 17 Febr. 1467 aan den abt van het klooster St. Maria te Middelburg op, uit zijn naam aan het verzoek der stad Reimerswaal, om bevestiging van het privilegie dat de deken en provisor van Zuid-Beveland aldaar gevestigd moet zijn, te voldoen, zoo hem de juistheid van het door de stad geposeerde blijkt.

Datum Rome apud Sanctum Marcum anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo sexagesimo sexto tertio decim Kl. Martii pontificatus nostri anno tertio.

Oorspronkelijk stuk aanwezig. Met het looden zegel van den Paus [3]).

---

1) Oud-Archief der Prov. Zeeland, N° 1383. Mr. R. Fruin: Het archief der stad Reimerswaal, blz. 34, N° 58.

2) Fruin, blz. 35.

3) Oud-Archief No. 1550 en Fruin, blz. 36, No. 67.

En den 15 Juni 1467 bevestigt Joannes van tsGravesande, abt van St. Maria te Middelburg als commissaris van paus Paulus II het voornoemde privilegie [1]).

Gravin Jacoba van Beieren stelde den 22 Jan. 1431 een kapittel aan in de parochiekerk van 10 kanunniken en een deken, en lijfde de te harer begeving staande pastoorsplaats bij het Kapittel in, zich daarvoor de „presentatie" tot 2 kanunniksplaatsen voorbehoudende [2]).

Gelijk ik vroeger reeds mededeelde waren er in de parochiekerk op sommige altaren vicariën gevestigd.

Onder dagteekening van 25 September 1383 vindt men vermeld dat „Bartholemeus Laurenssone, cureit te Westkercken, met goedvinden van zijn neef Mr. Jan Reyser, kanunnik van St. Marie te Uytrecht, eene vicarie sticht ter eere van God, Maria, St. Jan Evangelist, St. Katerine en St. Adriaen op het altaar van St. Jan in de kerk van Reymerszwale, op welk altaar Wouter die Reyser reeds vroeger eene vicarie gesticht had; en dat hij verschillende goederen tot onderhoud dier vicarie aanwijst".

Florentius, bisschop van Trajectum, bevestigt de stichting dezer vicarie op den 12 October 1384 [3]). En meergenoemde Bartholemeus begiftigt den 13 September 1394 de door hem gestichte vicarie met 2 gemeten, 295 roeden land, op voorwaarde, dat hij en zijne erfgenamen terug ontvangen 800 roeden land, die hij oorspronkelijk aan de vicarie had toegewezen [4]).

Den 20 Juli 1443 sticht Jacob Stogghe Willemszone eene vicarie in de parochiekerk te Reimerswaal, wijst tot het onderhoud daarvan aan 6 gemeten tienden te Tolzende

---

1) Oud-Archief No. 1556 en Fruin No. 36, blz. 68.
2) Fruin, blz. 30, No. 42.
3) „ No. 23 en 24.
4) „ No. 32, blz. 27.

en bepaalt, dat de vicarie vergeven zal worden door den deken van de kerk te Reimerswaal, den oudsten kerkmeester en den oudsten geestmeester aldaar, en zoo zij in gebreke bleven, door den prior van het Regulierenklooster aldaar [1]).

Den 30 Januari 1582 oorkondt de notaris Johannes Taetse, dat Wilhelmus Coolgeeves, artium magister ea in legibus licentiatus, namens zijne huisvrouw Katherine Nicolaus Knoppersdochter en Adrianus Nicolauszoon Knopper, als erfgenamen van wijlen hun vader Nicolaus Knopper, ter eere van God Almachtig, de maagd Maria en den apostel St. Jacobus eene vicarie in de parochiekerk van Reimerszwaal op het altaar van St. Jacob den meerdere stichten, Petrus Knopper, natuurlijken zoon van den erflater tot vicaris benoemen en tot onderhoud der vicarie verschillende perceelen land aanwijzen. Oorspronkelijk stuk met het geteekende zegel van den notaris [2]).

David van Bourgondië, bisschop van Trajectum, bevestigt den 13 Mei 1490 de stichting van Wilhelmus Coolgeeves, en stelt Petrus Knopper als vicaris er van aan [3]). Oorspronkelijk stuk. Het zegel ten zaken van den bisschop verloren.

Ook werden door sommige personen bij testamentaire beschikkingen fundatiën gesticht.

Den 4 September 1484 oorkondt de notaris Johannes Petruszoon Well van Crunighen, dat Cornelis Nicolauszoon en Maria Nycolaus Danckardendochter, zijne huisvrouw, bij form van testament een jaargetijde op het altaar van Onse Vrouwe gezegd Kinderbedde in de parochiekerk van Reimerzwaal stichten, en daarvoor 7 kwar-

1) Fruin, No. 54, blz. 32.
2) „ No. 81, blz. 39 en 40.
3) „ No. 91.

tieren land int Myddellant en 9 kwartieren land in die Machoelse Hoechhole verbinden, onder bepaling, dat deze stukken land in eigendom zullen toekomen eerst aan den langstlevende der beide echtgenooten, dan aan Theobaldus, zoon van Cornelius voornoemd, daarna aan Jacopmina Petrus Robbedochter en eindelijk aan het gasthuis te Reimerzwaal, die gehouden zijn daaruit den priester zijne diensten te betalen.

Oorspronkelijk stuk. Met het geteekende zegel van den notaris [1]).

Den 27 Maart 1485 oorkondt de notaris Egidius Adrianus Mercatorszoon, dat Adrianus Petrus Voorenzoon en Maria Wilhelmus Witto'sdochter, zijne huisvrouw, bij form van testament, een dienst in de parochiekerk van Reimerzwaal instellen, en tot onderhoud daarvan verschillende goederen aanwijzen, onder bepaling dat de 2 oudste kerkmeesters hierover het opzicht zullen hebben [2]).

Den 20 Augustus 1564 oorkondt de notaris Franc. van Campen, dat Adriaen Michielsz., Heilige-Geestmeester te Reimerzwaal, zijn testament maakt, en daarbij o. a. aan het gilde van St. Anna in de kerk aldaar een jaarlijksche rente van 25 schellingen uit het land te Vlake vermaakt onder bepaling, dat, zoo het gilde ophield te bestaan, deze rente aan de Heilige-Geestmeesters aldaar zal komen, alles op den last van eene lezende mis ter week op het altaar van St. Anna en andere kerkelijke diensten [3]).

Ook andere schenkingen vindt men vermeld.

Den 1 Juli 1565 oorkondt de notaris van Campen dat Anthonie Marinisdochter, weduwe van Nout Adriaenss.,

1) Fruin, No. 83, blz. 40.
2) " No. 84, blz. 40.
3) " No. 262, blz. 77.

aan de kerkfabriek van Reimerszwaal een boomgaard aldaar overdraagt onder gehoudenis van daarvoor zekere kerkelijke diensten te verrichten en zekere jaarlijksche uitkeeringen te doen aan de Heilige-Geestmeesters en het hospitaal aldaar [1]).

Ten zuiden van de kerk stond het klooster der cellezusters, dat van een toren en klok voorzien was. Deze zusters waren onder het toezicht van den pastoor, gelijk blijkt uit de volgende oorkonde.

Den 11 Februari 1490 oorkondt de notaris Walterus van den Kreke, dat de zusters Cornelie en Cecilie, moeder en medemoeder der Cellezusters te Reimerswaal, zich door tusschenspreken van de schepenen der stad aan Joannes van Cauwenberge, deken der kerk van Abbenbrouck en pastoor van Reimerswaal, onderwerpen; dat deze die onderwerping aanneemt en de Cellezusters procureurs benoemen om door den paus, den landsheer en den bisschop van Utrecht in den inhoud dezer acte gecondemneerd te worden.

Acta fuerunt hec in locis prescriptis videlicet in capella dictarum sororum sita infra cepta (sic) earumdum conventus sub anno indictione mensis die et pontificatu quibus supra [2]).

Zij waren reeds in 1387 te Reimerswaal gevestigd, gelijk men kan opmaken uit de volgende acte.

Den 30 November 1387 oorkondt „de notaris Heynricus van Cogstul Baldewinuszoon, dat Wilhelmus Hollander van Reimerswaal, knape, aan de zusteren van Reimerswaal een huis aldaar verkoopt" [3]).

En de stedelijke regeering schreef in 1486 aan die van

1) Fruin, No. 268, blz. 78.
2) „ blz. 42.
3) „ blz. 27.

het weversgilde voor: „rustelick ende vredelick den broetsusteren binnen Reymerswale te laten stellen twee wevegetouwen daer zij alzoe vrij op zullen mogen weven als oft zij in 't voersz. ambocht waren, zonder eenige betalingieringe van den ambochte voersz. daer of te doene" [1]).

Niet meer dan 15 zusters mochten het klooster bewonen; van de stad kregen zij vier vaten biers en 15 vaten vrij van accijns; binnen de kerk hadden zij „eene heymelicke stede ende plaatse omme godtsdienst tot salichheyt haerder sielen te hoeren".

In 1501 werden er door de stad 2 „utermeesters" aangesteld; zij hadden de belangen van het zusterhuis voor te staan.

Later schijnt men de uitdrukking: „utermeester" (buitenmeester in tegenstelling tot de binnenmater) niet meer begrepen te hebben en er eene verbastering in te hebben gezien van „tutoermeester". Deze ambtenaren komen na de invoering der hervorming niet meer voor [2]).

Ten westen van dit vrouwenklooster stond het armen- of heilige-geesthuis.

De 3 Heilige-Geestmeesters waren met de armenzorg belast. Een hunner fungeerde als ontvanger en was rekenplichtig aan de burgemeesters, de afgaande en de nieuw optredende geestmeesters.

In hun archief, groot 175 beschreven folio's, zijn de eigendomsbewijzen in de volgende rubrieken ingedeeld:

Eigendomsbewijzen van St. Jacobus-gilde.

Tusschen 1530 en 1535 werden de goederen van dit in 1482 gestichte gilde geïncorporeerd in de tafel van den Heiligen Geest.

Eigendomsbewijzen van goederen in den Brabantschen

---

1) Römer, blz. 661.

2) Fruin, blz. 16.

polder; van goederen onder Poortvliet, onder Tholen en Schakerloo.

Rentebrieven ten laste der stad Reimerswaal.

Eigendomsbewijzen van renten uit goederen te Reimerswaal, en van landen onder dezelfde stad gelegen.

Later zijn in dit register nog ingeschreven verschillende stukken betreffende de boedels van Adriaen Michielsz., Gerard Machariss, Marinus Baernaertsz., deken en provisor van Zuid-Beveland, Gillis Loysz. en Peter Anthonisz., die allen testamentaire beschikkingen ten gunste van den Heiligen Geest gemaakt hadden.

Reimerswaal bezat ook een gasthuis; wanneer dit gesticht is, bleef onbekend. Het werd door 2 gasthuismeesters bestuurd.

Godevaert Janszoon stichtte een dienst van zes missen per week in het gasthuis te Reimerswaal, bepaalde de uitkeeringen, daarvoor aan de geestelijken te doen, en wees landerijen te Duvense, te Lodijck, in het Oudelant van Reimerzwaal en te Nijkerke aan, waaruit die kosten gevonden moesten worden.

In het jaar 1461 den 22 Mei.

Oorspronkelijk stuk. Met de geschonden zegels van Heynrick Jansz., provisor van Zuid-Beveland, Cornelis Pietersz. en Bouwen Jansz., vice-cureiten der stad, in groene was; die van Godevaert Jansz. en de burgemeesters Sijmon Sijmonsz. en Godevaert Nautsz. verloren [1]).

Later schijnt het bestuur van het gasthuis aan de geestmeesters te zijn overgegaan, want in 1580 komen geen afzonderlijke ambtenaren voor dit gesticht meer voor.

In 1473 werd het college der weesmeesters ingesteld. Onder het oppertoezicht van de magistraat, onder wier

---

1) Fruin, No. 63, blz. 35.

„bewaernisse, bescermisse, voechdie ende regiment" de weezen stonden, beheerden zij de goederen der weezen. Ook oefenden zij vrijwillige en contentieuse rechtspraak.

Het Klooster Maria's-Paradijs.

De bekende kroniekschrijver van Zeeland Ermerins verhaalt ons, in zijn vierde deel, de geschiedenis van het bovengenoemde klooster, waaraan wij de volgende bijzonderheden ontleenen.

De inwoners dezer bloeiende stad waren terecht van meening dat het stichten van een klooster den roem hunner veste nog zou verhoogen. Door de medewerking van zekeren burger, Joannes Baers, werden eenige broeders ontboden uit het klooster van het Roode dal, gelegen in het bosch van Sons boven Brussel: aan welken door den Raad een plaats binnen de muren gegeven werd, met een geringe som gelds aan renten, en de macht om eenige gedeelte van de gracht der stad in een vijver te veranderen om visch te kweeken.

Dit had plaats in het jaar 1405.

Joannes Stackenbroeck was aan het hoofd gesteld van deze eerste zending.

Grammaye zegt in zijn „Bruxella": „Joannes Stackenbroeck ob vitae innocenter actae opinionem assumptus, qui Coenobium Paradisi juxta Romerswalam fundaret formaretque".

Deze kloosterlingen waren reguliere kanunniken; daar zij echter niet genoeg tot levensonderhoud kregen, en de burgertwisten aan de stedelijke regenten den lust tot ruimere gaven benamen, keerden de Brabantsche broeders wederom terug.

Laurentius Gerontius, aan wiens leiding het Roode dal was toevertrouwd, gaf echter den moed niet op. In per-

soon sloeg hij de handen aan het werk. Eerst begon hij aan den opbouw van een klooster binnen de stad en later, nadat hij zich van de ongeschiktheid der gekozen plaats had overtuigd, met goedvinden van den Utrechtschen Bisschop, aan dien van een gesticht daarbuiten. Dit klooster was gelegen aan de Noord-poort, ter plaatse die genoemd werd „het Hof van den heiligen Wolfard". Zij betrokken dit gesticht in het jaar 1407, en Gerontius was reeds door den Utrechtschen Bisschop, Frederik van Blankenheim tot bestuurder aangesteld. Zijne welsprekendheid was te wegslepend, zijn ijver te vurig, zijne godsvrucht te groot dan dat het ondernomen werk niet aanvankelijk gelukt en ongetwijfeld volkomen geslaagd zou zijn, ware hij niet na een kortstondig verblijf in Zeeland, door hooger gezag naar Brabant teruggeroepen.

Opdat dit echter niet zou strekken ten nadeele van het nieuw opgerichte collegie, gaf Gerontius de zorg en het bestuur daarvan over aan Joannes Walius, een man van bekende godsvrucht, en Prior van het klooster Bethlehem, bij de stad Zwolle. Deze ontbood uit het Catharine-Collegie te Nijmegen, tot bestuurder dezer nieuwe instelling, Hartgerus van Texel. Voornoemde kloosterling ontmoette aldaar de volgende broeders: Joannes Sont van Delft, Joannes Vet van Zevenbergen, Lodewijk Arnoldsz. van Diest, Jacobus van Kloetingen, Adriaan Hendrikz. van Rijnsbroeck, die het heilig dienstwerk verrichtten, en Tilmanus van Asperen, Arnoldus Lindanus en Joannes Pelgrim van Antwerpen, die den naam van conversores droegen; allen verstonden de Latijnsche en Fransche taal.

Maar toen Hartgerus, of verdriet in den arbeid gekregen had, of niet gelukkig geslaagd was in zijn bestuur, verschenen de afgezanten der orde, de Priors van Zwolle en Gaasdonk om hem tot zijnen plicht te brengen, en terwijl zij, met goedvinden der broeders, beraadslaag-

den over een nieuwen bestuurder, verlangden zij dat het bewind van het huis, onderwijl door Joannes van Delft zou worden waargenomen.

In het begin van het jaar 1414 zonden zij Joannes Gruterius uit het klooster van Nuys, waar de hoofdzetel der orde gevestigd was. Joannes was een man van voortreffelijke hoedanigheden. Door de mildadigheid van een rijken koopman uit Brugge, Henricus Weeke genaamd; en door de medewerking van Catharina Spernaglius, welke eene dochter was van Kerving uit een edel geslacht van Reimerswaal, werd hij in staat gesteld veel voor het klooster te verrichten.

Hij verbeterde de kloosterkerk en andere kloostergebouwen; hij omringde het gesticht met een gracht, schafte boeken aan, in het kort deed alles om het bestaan der nieuwe stichting te verzekeren. Daar nu Gruterius zijn klooster gelukkig bestuurde, gaf de Prior van het klooster „Bethlehem" Joannes Walius, een der afgezanten van den Bisschop van Utrecht, aan de Broeders de macht om een Prior te kiezen, en om hunne stichting met een ander collegie van dezelfde instelling te vereenigen. Dit had plaats in het jaar 1419. Er was geen verschil over de keus. Tot eersten Prior van het klooster, werd met algemeene stemmen verkoren Joannes Gruterius uit het collegie van Nuys.

Lag de vereeniging van het klooster met het Kapittel van Nuys, tot welke de Prior behoorde, voor de hand, toch sloot het zich aan dat van Windesheim aan, dat om zijne meerdere nauwgezetheid meer behaagde en waarin weldra ook het Kapittel van Nuys werd opgenomen.

Met vele rampen heeft de nieuwe Prior te kampen gehad; dure jaren, de pest, waaraan tijdens zijn bestuur vijf broeders stierven, veroorzaakten Joannes veel verdriet. Na zijnen dood werd tot Prior gekozen Theodoricus van

Gouda, uit het collegie van Leiderdorp, een godvruchtig man, maar die zich voor deze bediening niet geschikt oordeelde, en binnen het jaar wederom aftrad.

Alsdan werd uit het midden der broeders aangesteld Joannes Martensz. van Rotterdam. Deze werd reeds het volgende jaar van zijn ambt ontheven. De stemmen der broeders kwamen nu overeen op Pontianus van Veere, medelid van het collegie van Windesheim. Maar vermits deze de aanbieding afwees, werd door den Patriarch van Windesheim, aan wien de broeders deze macht hadden opgedragen, zekere Gerardus van Cleve gezonden, die niet door goede zeden uitmuntte, en twee jaar daarna ontslagen werd van zijn ambt.

Nu werd wederom Joannes van Rotterdam verkoren. Na zijnen dood nam men een vreemdeling, Aegidius van Boecheroel uit het klooster van Leuven.

Hij was een uitmuntend rechtsgeleerde, en bestuurde het klooster gedurende vijftien jaren. Hij werd opgevolgd door Joannes Hoorneweer van Sluis, die het ambt van Onder-Prior daar waarnam, een zeer godvruchtig man, maar hoog bejaard, waarom hij na een bestuur van negen jaren ontslagen werd, en tot zijn opvolger werd verkozen Gulielmus Hierden van Harderwijk. Zes jaren had deze het ambt van Prior bekleed, toen hij door den dood werd weggerukt. In zijne plaats werd benoemd Isbrandus van Abkoude.

Na drie jaren het Kapittel bestuurd te hebben is Petrus Buys benoemd geworden; hij was beroemd om zijne deugd en geleerdheid. Hij stierf reeds in het tweede jaar van zijn bestuur. In dien korten tijd heeft hij zich bij het Kapittel verdienstelijk gemaakt; bijzonder in het geschil hetgeen hij te Rome gelukkig gevoerd heeft, uit naam der Broeders tegen Henricus van Bergen, bisschop van Kamerijk, die de vrijheden van het Kapittel had betwist.

In dit proces kwam zijne kennis van het jus canonicum, waarin hij doctor was, zeer goed uit.

Tot zijn opvolger werd benoemd Wisse Costensz. van Creke, die twee jaren dit ambt bekleedde. In zijne plaats is wederom verkoren Isbrandus van Abcoude. Deze stierf na een tienjarig bestuur, en werd opgevolgd door Henricus Colynz. van Reimerswaal, die zeer deugdzaam en spaarzaam was. Hij stierf, na elf jaren aan het hoofd van het Kapittel gestaan te hebben.

In zijne plaats werd Wilhelm Willemz. van Rotterdam benoemd. In het dertiende jaar zijner regeering brandde bijna het geheele klooster af. Deze werd opgevolgd door Cornelis van Crompvliet, van goeden huize te Reimerswaal geboren, een man in wien men een anderen Gruterius verwachtte. Hij werd dooı vele rampen overvallen; en door de pest is hij en zes zijner broeders uit het leven weggerukt in het tweede jaar van zijn bestuur.

Joannes Mattheeuwz., een burger der stad, volgde Crompvliet als Prior op. In het elfde jaar van zijn bestuur had er eene groote overstrooming plaats (S. Felixvloed 1530), waardoor de kloosterlingen gedwongen werden zich naar andere Kapittels te begeven.

De volgende broeders beleefden deze laatste ramp: Joannes Mattheeuwz., Prior; Cornelis Willemz. van Nieuwerkerk, Onder-Prior; Joannes Campe van Zierikzee, Procurator; Michiel Adriaanz. van Reimerswaal; Nicolaas van Borssele; Joannes Scellius van Reimerswaal; Adriaan Martensz. van Bath; Quirinus Joannesz. en Christophorus Michielsz., beiden burgers van Reimerswaal.

Deze kloosterlingen zijn door den Patriarch van Windesheim naar andere plaatsen gezonden, en in hunne bedieningen aldaar overleden.

Christophorus die nog geen priester was ging naar het Grobbendoncksche klooster Maria's-troon over.

Dit klooster was gesticht door Arnoldus van Craijenghem, Heer van Grobbendonck, en zijne vrouw Joanna van Steyvort, wonende in het jaar 1414 in het bisdom van Kamerijk.

Toen nu alle hoop verloren was om het klooster te herstellen, begreep het bestuur van Windesheim dat het raadzaam was het gebouw te sloopen.

Tot het verzamelen der gelden (want de landerijen, die zij hier en daar bezaten, waren niet mede vergaan), werd na den dood van den Prior eerst verkozen Jacobus van Nieuwerkerk, en toen deze ook binnen twee jaren overleden was, werd ten jare 1535 tot Procurator aangesteld Joannes Balenus, die Prior was van het collegie der Emstenianen. Maar toen deze geroepen was tot de waardigheid van Patriarch van Windesheim, werd de last opgedragen aan Joannes Celius van Eindhoven, Prior te Rugge bij den Briel; en wanneer ook deze daarvan ontslag verzocht in het jaar 1555, werd zij overgebracht op Joannes Lathomus van Bergen, Prior onder de Tronisten.

De verplichtingen der HH. Missen werden door de kloosterlingen van Maria's-troon overgenomen.

Verval der stad Reimerswaal.

In het jaar 1520 werd de rij der jammeren, die de stad met welige landouwen die haar omringden te gronde zouden richten, geopend met een verschrikkelijken brand. Meer dan 300 woningen werden een prooi der vlammen; een aantal pakhuizen met allerhande koopwaren opgestapeld, gingen verloren evenals vele weefgetouwen en nagenoeg het geheele bovengenoemde klooster der Regulieren Kanunniken.

Deze ramp veroorzaakte groote armoede en men was dat leed een weinig te boven, toen het gevolgd werd

door een nog zwaarder slag, dewijl deze niet alleen de stad, maar ook het land in den omtrek trof, de landerijen bedierf en verwoestte en alzoo de hoop van landbouwer en arbeider voor het volgende jaar vernietigde. Ik bedoel den voor Nederland, doch vooral voor Zeeland, zoo noodlottigen St. Felix-vloed op den 5 November 1530.

De westenwind, welke 's morgens vroeg naar het noordwesten draaide, wies, tusschen 8 en 9 uren, tot een fellen orkaan, die met buitengewone snelheid het water tegen onze kusten opjoeg, zoodat op den middag, nog twee volle uren vóór hoogwater, de straten der stad reeds onder stonden en de woedende baren over de kruinen der dijken rolden.

Niet ver van de stad, bij Lodijke, bezweek dan ook de dijk, en de groote uitwateringssluis bij het ten oosten van Reimerswaal gelegen dorp Kreke werd weggeslagen, zoodat de geheele Oostwatering onderliep en 18 bloeiende dorpen, gelegen in 20 ambachten, overstroomden.

Een aantal inwoners van iederen leeftijd kwamen om het leven; sommige dorpen werden door den vreeselijk snellen was van het water zoo verrast, dat nagenoeg niemand gelegenheid had om zich te redden en allen bijna gelijktijdig in hetzelfde graf verzwolgen werden: die er het leven afbrachten waren van welgesteld en hooggeplaatst, tot armoede vervallen, terwijl anderen door kommer, ellende en ziekte ten grave daalden.

Frederik Caland deelt ons in zijn geschrift over Reimerswaal mede, dat het zoogenaamd verdronken Zuid-Beveland wel twee uren gaans breed en vier uren lang was.

Keizer Karel V liet spoedig daarop onderzoek doen naar den ongelukkigen toestand van land en stad en zond een jaar later, 1531, het benoodigde geld om de geinnundeerde Oostwatering te laten herdijken.

Over de wijze hoe dat het best en het minst kost-

baar gedaan kon worden, ontstond tusschen de regenten en dijkbesturen zulk een groote twist, dat eindelijk besloten werd, ieder het werk op zijn eigen manier te laten aanvangen. Toen echter ieder ambacht en iedere polder nauwelijks begonnen was om de geleden schade zooveel mogelijk te herstellen, trof een nieuwe waterramp het reeds zoo geteisterde land; in den nacht tusschen den 2en en 3en November 1532 werd de zee door een fellen noordwesten storm zoo hevig opgejaagd dat het water acht voeten hoog in de kerk stond, „als men zien mag bij zekere liniën en épitaphien in der kercke geschreven".

In het zusterhuis verdronken Marieken Jan Dirksz.-dochter, die daar verpleegd werd, alsmede eene zuster, Clara geheeten.

Eindelijk kwam Keizer Karel V, in 1540, zelf naar het lang geteisterde Reimerswaal, ten einde zich van den waren toestand der zaken met eigen oogen te overtuigen.

De vorst liet kort daarna, waarschijnlijk door den vermaarden kaartenmaker Jacob van Deventer, een plattegrond der stad vervaardigen. De minuut der kaart is het eigendom van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Er zijn op aangegeven de kerk en andere openbare gebouwen, en het zusterhuis wordt met name genoemd. Het slot „Lodijcke" en het klooster der Regulieren zijn niet aangeteekend, en waren reeds verdwenen toen de kaart gemaakt werd [1]).

Nadat die van Reimerswaal van de landvoogdes verlof gekregen hadden om gedurende vier jaren 2500 gulden

---

1) Zelandia Illustrata, IIe deel, pag. 8.

te mogen inhouden van de Keizerlijke bede, tot herstel van dijkagiën, sluizen en zeeweringen, bleek die som echter niet toereikend, zoodat zij zich in 1547 nogmaals tot Keizer Karel wendden met bede om onderstand, verklarende „dat de arme overblijfselen van der stede vorigen rijkdom thans alleen maar bestonden uit 10 of 12 zoutkeeten, waarvan de beste nog geen 500 gulden mocht gelden".

Hoe ellendig en armoedig het ook te Reimerswaal gesteld was, het bleef dan toch nog eene stad, waarin Philippus II zich in 1549 als toekomstig graaf van Zeeland met veel pracht en luister deed huldigen.

Door de Edelen en Staten van Zeeland werd de Vorst met roeibargen uit Bergen-op-Zoom afgehaald en op het havenhoofd dier stad ontvangen door Maximiliaan van Bourgondië, stadhouder van Zeeland. Hij ging daarop weder scheep en werd te Reimerswaal van wege de Edele en Zeeuwsche steden aan den Minnedijk of Hanekraaipolder verwelkomd, alsmede van wege de stad door Jan Antonsz., baljuw, Corn. Willemz. van Leeuwendale, burgemeester en Marinus Cornelisz., pensionaris.

Van deze inhuldiging wordt nog een wapenbord bewaard in het Zeeuwsch genootschap.

In het midden twee beelden van vrouwen, de eene: Prudentia, met een spiegel en een slang; de andere: Fortitudo, met een leeuw en eene kolom. Boven haar het wapen van Philippus.

Onder het wapenbord: „Audaces fortuna juvat timidosque repellit". De wapens boven en aan weerszijden zijn: van boven Zeeland, Bourgondië, Crunigen; aan de rechterzijde: Renesse, Botlant, Cats, Abeele; aan de linkerzijde: Haemstede, van Tuyl van Serooskerke, Romerswale, Borssele (van Spreeuwenstein). Onderaan leest men: „Deze heeren edelen waeren tot Romerswaele pre-

„sent op de inhuldiginghe van coninck Philippus de 2
„als graev van Zeelant a° 1549 [1]).

Wat de kerkelijke geschiedenis van dit tijdperk betreft, daarover kan men nog het volgende vinden in het archief der stad.

Den 6 Mei 1561 benoemt Cornelius van Myerop, proost en aartsdiaken van den Dom te Trajectum, Ockerus Hallinck, kanunnik der St. Petruskerk te Middelburgum tot deken van Zuytbevelandia.

En de officiaal cureit te Utrecht geeft aan voornoemden O. Hallinck het recht om in huwelijkszaken uitspraak te doen [2]).

Nicolaus de Castro, bisschop van Middelburg, lijft op verzoek van baljuw, burgemeesters, schepenen en raden der stad Reimerswaal de vicarie op het altaar van St. Joannes Evangelista en St. Sebastianus in de parochiekerk aldaar, vaceerende door het overlijden van Joannes Pistorius, bij de cure dier kerk in, niettegenstaande het verzet van Cornelia Arnoldusdochter, die beweerde collatrix dezer vicarie te zijn, en anderen.

Datum Middelburgi ...... anno Domini 1567 mensis Decembris die quinta [3]).

Den 23 Februari 1568 komen de burgemeesters der stad met Mr Jan Themanae Westmallio, baccalaureus in de godgeleerdheid, overeen omtrent de voorwaarden, waarop hij tot pastoor zal worden aangenomen.

In de marge staat aangeteekend, dat 1570 September 1 Mr Walterus, baccalaureus in de godgeleerdheid, op dezelfde wijze als pastoor is opgetreden.

Toen in 1573 de stad Middelburg door de Zeeuwen

---

1) Zelandia Illustrata I, 94.
2) Fruin, blz, 75.
3) „ blz. 83.

belegerd werd en aldaar groote hongersnood heerschte, trachtten de Spanjaarden eene vloot levensbehoeften daarin te brengen en lieten tot dekking van dien tocht een regiment krijgsvolk te Reimerswaal achter.

Deze vloot, de schepen der Zeeuwen ontwarende, vluchtte naar Bergen-op-Zoom; de Zeeuwen daardoor teleurgesteld, keerden zich naar Reimerswaal en belegerden het zoo streng dat de 500 Spanjaarden zich na 5 of 6 dagen op genade moesten overgeven, waarna de Zeeuwen beangst dat Alva nog sterker bezetting daarin werpen zou, de stad in brand staken.

Tijdens deze belegering van Middelburg, waren die van Reimerswaal getuigen van een grooten zeeslag tusschen een deel der Spaansche vloot onder den admiraal Glimes, en de Zeeuwsche schepen onder Louis Boisot.

Den 29en Januari 1574 kwam het Spaansche smaldeel voor Reimerswaal liggen waar de Zeeuwsche vloot haar aantastte, met dat gevolg dat van beide zijden wel 1200 man sneuvelden, maar de Zeeuwen de overwinning behaalden, zoodat zij tien schepen wonnen, terwijl het Spaansche admiraalschip verbrandde.

Het verlies van dezen slag had de overgave van Middelburg ten gevolge, dat den 20 Februari daaraanvolgende in handen van den Prins van Oranje kwam [1]).

In 1591 werd de Hervorming te Reimerswaal ingevoerd; drie predikanten noemt Ermerins gedurende het nog veertigjarig bestaan der stad: Christiaan Joes 1582, Hermes Pot 1583 en Christiaen Jansen.

Door herhaalde overstroomingen ging Reimerswaal steeds achteruit; zoodat men ten laatste besloot om alles wat de stad nog bezat te verkoopen, nl. de straatsteenen [2]).

---

1) F. Caland, blz. 41 en 42.

2) Tegenwoordige Staat van Zeeland II, 272.

Deze verkooping, gehouden in 1634, bracht de som op van 90 ponden Vlaamsch en 3 schellingen of 540,90 gulden.

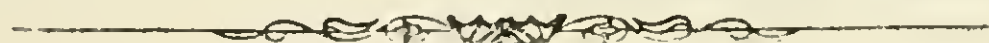
Een jaar later werd, wat van het archief der stad bewaard gebleven was, naar de Rekenkamer van Zeeland overgebracht.

De vorige archivaris van Zeeland, J. P. van Visvliet, stelde uit dat archief een beknopte geschiedenis der stad op, de tegenwoordige Mr R. Fruin Th. Az. heeft dit werk op een nauwkeurige wijze voortgezet; en uit zijn werk zijn verschillende bijzonderheden omtrent de geschiedenis van Reimerswaal genomen, welke wij hier den lezer hebben aangeboden.

In de groote kerk te Tholen wordt een bord bewaard, waarop de 10 geboden geschilderd zijn en waarvan de legende zegt dat het, na het vergaan van Reimerswaal, aan den Thoolschen dijk is komen aandrijven.

Wij kunnen nu gemakkelijk nagaan wat er eindelijk van de plaats werd; in 1684 was het slechts nog een hoog gelegen eiland, dat aan den toenmaligen eigenaar Willem le Sage van Oostkappel slechts 12 gulden opbracht. Smallegange zegt dat er langen tijd eene schaapsstelle met eene kudde schapen op gevonden werd, maar die later ook al verlaten was, zoodat alles aan de golven prijs werd gegeven. Tegenwoordig is het een plek, bij de schippers bekend onder den naam van „de Vogel". Dit was het einde eener stad door koningen begunstigd, bezocht en waar zelfs eenmaal de landsvorst zich deed huldigen; het einde eener stad, die door hare gunstige ligging aan zee, steeds in welvaart en voorspoed toenam, totdat eindelijk diezelfde zee haar in de golven begroef.

D. M. G. P. DE HAAS,
Kap. van Middelburg.

DE PAROCHIE VAN DEN H. BAVO TE OUD-ADE
VAN 1846 AF.

Reeds vroeger heeft pastoor J. P. Görtz z. g. in dit tijdschrift eene tot aan het jaar 1863 volledige lijst zijner Eerwaarde voorgangers in het pastoraat te Oud-Ade gegeven [1]), en onder den titel :" Pastoors der Statie Oud-Ade c. a." voor zoo ver mogelijk de geschiedenis dier parochie tot aan 1846 beschreven [2]).

De hier volgende aanteekeningen dienen als vervolg op hetgeen we reeds aan J. P. G. te danken hebben.

Ter verduidelijking zij in het kort herinnerd aan hetgeen men reeds in de vorige jaargangen dezer *Bijdragen* kan lezen.

De statie Oud-Ade werd gesticht in het jaar 1630 [3]) en bekwam tot eersten pastoor Antonius van der Plaat [4]). De herderlijke zorgen van dezen verdienstelijken priester strekten zich eerst, behalve over de tegenwoordige parochie van Oud-Ade, ook nog uit over die buurten en dorpen welke thans behooren tot de parochies van Hoogmade, Roelofarendsveen, Oudewetering (tot aan het jaar 1893 vereenigd met Roelofarendsveen), Leimuiden en Rijpwetering.

Zoodra de omstandigheden het toelieten splitste pastoor van der Plaat zijn uitgestrekt geestelijk gebied in meer-

1) Dl. IV, afl. 2, blz. 298.

2) Dl. IV, afl. 2, Dl. V, afl. 3, Dl. VI, afl. 1, Dl. VII, afl. 2, Dl. IX, afl. 2, Dl. XII, afl. 1, Dl. XIII, afl. 2.

3) Dl. IV, afl. 2, blz. 306 noot 1.

4) idem blz. 305.

dere parochies. Reeds in 1640 ontving Hoogmade een eigen herder [1]), in 1659 werd Roelofarendsveen een zelfstandige parochie [2]) en volgens Burgmeijer's kerkhistorie mocht Antonius van der Plaat zich in 1670 ook van de zorg over Leimuiden met Rijnsaterswoude ontheven zien [3]). Rijpwetering echter bleef tot aan 1846 met de moederkerk te Oud-Ade vereenigd.

Toen pastoor Vincentius Mart. van der Valk, in het jaar 1844 na bijna veertigjarige pastoreele bediening te Oud-Ade, een welverdiende rust ging genieten, werd Jacobus Petrus Joannes van Zeil door de kerkelijke overheid als deservitor benoemd met den last ook de afscheiding van Rijpwetering te bewerkstelligen [4]). Op 1 October 1846 werd Rijpwetering tot een zelfstandige parochie verheven en ontving als eersten pastoor den WelEerw. Heer H. Klauwers, terwijl tegelijker tijd de WelEerw. Heer W. L. Mosmans tot pastoor te Oud-Ade werd benoemd.

De hier volgende aanteekeningen betreffen in het kort:

I. De grenzen der Parochie Oud-Ade nadat Rijpwetering er in het jaar 1846 van werd afgescheiden.

II. De verdeeling der goederen tusschen Oud-Ade en Rijpwetering.

III. De pastoors van Oud-Ade sedert 1846.

I. *De grenzen der Parochie Oud-Ade nadat Rijpwetering er in het jaar 1846 van werd afgescheiden.*

Daar de gemeentelijke omschrijving [5]) door den Vice-Superior Mgr. Innocentius Ferrieri in 1846 gemaakt, in

1) Dl. IV, afl. 2, blz. 312.
2) idem blz. 313.
3) idem blz. 314.
4) Dl. XIII, afl. 2, blz. 200. Vergelijk ook Dl. IV, afl. 2, blz. 316.
5) Kerk-Archief te Oud-Ade, No. 8.

hoofdzaak overeenkomt met de parochiale [1]) welke in 1858 door Mgr. Franciscus Jacobus van Vree gegeven werd, schrijven wij hier alleen de laatste af.

„Haar omtrek (der Parochie Oud-Ade) wordt..... be-„schreven door eene lijn, welke begint in de ringvaart „van den Haarlemmermeerpolder bij de Kaag; zij gaat „van daar langs de Noordoostzijde van de Kaag en ver-„der door de Balgerij en het water de Kever langs de „westzijde van den Buurterpolder door het groote en „kleine kerkgat langs het water de Zever dwars door den „Waterloospolder tot dat punt in de Zomersloot waar de „molentogt begint in de Hertoogs- en Akkerslootspolder „en met dezen molentogt gaat zij zuidwaarts voort tot „aan den molentogt in den blaauwen polder, welke zij „insgelijks zuidwaarts volgt tot aan de Achterwatering, „zijnde deze de burgerlijke grens tusschen Alkemade en „Woubrugge en blijvende de molen van den Akkersloots-„polder aan de parochie Oud-Ade en die van den blaauwen „polder aan de parochie Rijpwetering behooren. Met deze „burgerlijke grens van de gemeente Alkemade en Wou-„brugge, gaat zij westwaarts tot waar zij de burgerlijke „grens van Leyderdorp ontmoet met welke zij eerst noord-„en dan westwaarts langs de dwarswetering loopt in de „Zijl aan de Driegatenbrug. Dit water gaat zij noord-„waarts door tot in het Zweiland, alwaar zij langs de „oostzijde van het eilandje Lakenpolder, dat tot de pa-„rochie van Sassenheim behoort, in de Norremeer loopt „en door deze noordwaarts in den Dieperpoel en door „deze in de Ringvaart van den Haarlemmermeer, door „welke zij oostwaarts langs de Noordzijde van de Kaag „heen terugkomt op het punt, van waar ze was uitge-„gaan”.

1) Kerk-Archief te Oud-Ade, No. 16.

Ten gevolge van zeker verschil van meening over een lip gronds is later in 1870 van het scheidingspunt ten zuiden een duidelijker en verbeterde omschrijving [1]) aan de beide Kerkbesturen van Oud-Ade en Rijpwetering door Mgr. G. P. Wilmer toegezonden..... „Zij (de grenslijn) „gaat..... dwars door den Waterloospolder tot dat punt „in de Zomersloot, waar de molentogt begint in de Her- „togs- en Akkerslootspolder en met dezen molentogt zuid- „waarts tot in de Akkersloot, welke zij westwaarts door- „trekt tot aan het buitenwater genaamd Oud-Ade, 't welk „zij zuidwaarts volgt tot waar de Molentogt in den „Blaauwen polder begint, welke zij van dat punt af „zuidwaarts volgt tot in de Achterwatering".

II. *De verdeeling der goederen tusschen Oud-Ade en Rijpwetering.*

Bij de splitsing der statie Oud-Ade in het jaar 1846 in twee parochies, Oud-Ade en Rijpwetering, bleven, op last van de Kerkelijke Overheid, de fundatie-goederen onverdeeld [2]). Zij moesten door de respectieve Kerkbesturen der beide parochies geadministreerd [3]) en de renten of inkomsten dier goederen jaarlijks onderling verdeeld worden. Tot maatstaf der verdeeling werd genomen het getal parochianen, zoodat Oud-Ade 2/5 en Rijpwetering 3/5 zou ontvangen. De verplichtingen der fundaties moesten door de pastoors van Oud-Ade en Rijpwetering vervuld worden naar gelang van het gedeelte wat aan ieder der beide parochies werd uitbetaald.

Deze toestand van gemeenschappelijk eigendom en be-

---

1) Kerk-Archief te Oud-Ade, No. 192.

2) idem No. 8.

3) De beide Kerkbesturen stelden een procuratie- en boekhouder aan in den persoon van J. Schakenbos Azn.

heer der fundatie-goederen en fondsen bleef voortbestaan tot in het jaar 1866. Den 15[den] Januari van dat jaar richtte het Kerkbestuur van Oud-Ade aan dat van Rijpwetering een schrijven [1]) waarin het 1° mededeelde de scheiding der nog onverdeelde goederen aan de Kerkelijke Overheid te zullen aanvragen, 2[do] voorstelde om in een vereenigde vergadering der beide Kerkbesturen de zaak te bespreken.

Den 1[sten] Februari daaraanvolgende had die vergadering te Oud-Ade met goeden uitslag plaats [2]). Met algemeene instemming nam het Kerkbestuur te Oud-Ade op zich, het in de vergadering behandelde aan de beoordeeling en goedkeuring van Z. Doorl. Hoogw. Mgr. G. P. Wilmer voor te stellen. Den 7[den] Maart werd door J. P. Görtz, pastoor te Oud-Ade, de aanvraag [3]), om verdeeling der nog onverdeelde goederen, aan Z. Doorl. Hoogw. den Bisschop verzonden en tevens daarbij gevoegd de notulen der vergadering van den 1sten Februari [4]).

Reeds kort daarop, den 30sten Mei daaraanvolgende kwam de Bisschoppelijke toestemming [5]) om tot wettelijke boedelscheiding over te gaan en wel op de wijze als in de notulen der vergadering van 1 Februari was beschreven.

Gelijk men reeds in de vereenigde vergadering der beide Kerkbesturen met onderlinge goedvinding was overeengekomen, werd de zaak in handen gegeven van den notaris M[r] J. L. Klaverwijden te Leiden, voor wien op 18 October 1866, in tegenwoordigheid van den ZeerEerw. Heer A. C. Quant, deken van Leiden, de kerkmeesters van Oud-Ade en Rijpwetering, en twee getuigen, de

1) Kerk-Archief te Oud-Ade, No. 57.
2) idem No. 59.
3) idem „ 61.
4) idem „ 59.
5) idem „ 65.

notarieele scheiding der nog onverdeelde goederen plaats had [1]).

Wat betreft de verdeeling der te lezen fundatie-missen, hierin werd geen verandering gebracht; zij bleef gelijk ze reeds in het jaar 1846 gemaakt was.

III. *De pastoors van Oud-Ade sedert* 1846.

Gelijk reeds boven vermeld is, werd in het jaar 1846 Rijpwetering van Oud-Ade afgescheiden.

De reeds sinds dien tijd overleden pastoors van Oud-Ade zijn: de WelEerwaarde Heeren W. L. Mosmans, J. P. Görtz en A. Hoogland.

Wilhelmus Lambertus Mosmans,
13de pastoor van Oud-Ade. A° 1846-1863.

Na een tweejarig interregnum, ontstaan door het deservitorschap van den WelEerw. Heer J. P. J. van Zeil, werd de waardige pastoor Vincentius Mart. van der Valk, die in 1844 zijn ontslag uit de H. Bediening genomen had, te Oud-Ade opgevolgd door Wilhelmus Lambertus Mosmans.

ZijnEerw. werd den 17den September 1811 te Rotterdam geboren. De humaniora bestudeerde hij te Gemert (N.-Brab.) en voltooide de hoogere studies in het Groot Seminarie te Warmond. — Hij ontving de wijding van het H. Subdiaconaat te Munster en werd in het jaar 1835 te Warmond priester gewijd door Mgr. Cornelius Ludovicus Baron van Wijkersloot, Heer van Schalkwijk, Bisschop van Curium i. p. i.

De nota waarmede hij het Seminarie verliet, getuigt wel op een bijzondere wijze van de hooge tevredenheid van hen aan wie hij zijn opleiding en voorbereiding tot

---

1) Kerk-Archief te Oud-Ade, No. 70, afschrift notarieele acte.

het H. Priesterschap te danken had. Het was hem tóen natuurlijk onbekend, hoe schoon zijn getuigschrift luidde. Eerst op hoogen leeftijd mocht hij, op eene voor hem vereerende wijze, vernemen welke nota voor 50 jaar geleden, de toenmalige president van Warmond's seminarie J. M. de Chedeville achter zijn naam geplaatst had: *studiosus bonus, praedicator laudabilis, pii hilarisque animi.*

Na gedurende 11 jaren als kapelaan te Vlaardingen, Amsterdam (St. Nicolaas buiten de Vesten), Leiden (St. Lodewijk's kerk) en als assistent te Noordwijk, Hoogmade en 't Kalf (Zaandam) de H. Bediening te hebben uitgeoefend, werd hij in het jaar 1846 benoemd tot pastoor te Oud-Ade.

De omstandigheden waaronder pastoor Mosmans de jaren van zijn pastoraat te Oud-Ade doorbracht, waren veel gunstiger en aangenamer dan die welke zijn voorgangers beleefd hadden; want, al bleef de H. Bediening, gelijk men het noemt, een lastige bediening wegens de uitgestrektheid der parochie, de verre afstanden en het moeielijk te bereiken van vele boerenwoningen (een geregelde weg was er toen nog niet) [1], ... de bezwaarlijke tochten naar Rijpwetering om er de Heilige Geheimen te vieren en de herderlijke bezoeken te brengen, waren nu toch sinds de afscheiding van Rijpwetering vervallen. Bij zijn komst te Oud-Ade vond de Eerw. Heer Mosmans een nieuwe kerk (gebouwd onder het deservitorschap van den WelEerw. Heer J. P. J. van Zeil), en de pastorie zal door aangebrachte verbeteringen en herstellingen wel aan geriefelijkheid gewonnen hebben. Het getal communiecanten dat, toen Rijpwetering nog met Oud-Ade ver-

1) De grintweg door Alkemade naar Leiden bestaat sinds 1868, en werd in 1898/1899 in het midden bestraat.

eenigd was, ongeveer 800 beliep, was nu tot ruim 300 verminderd.

Feiten van beteekenis zijn er tijdens pastoor Mosman's verblijf te Oud-Ade, niet voorgevallen, zoodat om de woorden te gebruiken van zijn Heerneef, den ZeerEerw. Heer F. C. X. Mosmans, deken en pastoor te Soeterwoude „Heeroom hier rustig gepastoreerd heeft".

Zeventien jaren bleef hij de beminde herder van Oud-Ade, totdat hij in de maand September van het jaar 1863, door Mgr. Gerardus Petrus Wilmer gepromoveerd werd tot pastoor te Velsen. Op Sint Bavo (1 October), patroonfeest te Oud-Ade, droeg hij er voor het laatst het H. Misoffer op, waaronder hij afscheid nam van zijn oud-parochianen, en vertrok den 3den October naar zijn nieuwe parochie, alwaar hij tot zijn dood verbleef. — Hij overleed (munitus S.S. Sacramentis exeuntium) den 1sten Februari 1891, in het 56ste jaar van zijn H. Priesterschap, in den hoogen ouderdom van bijna 80 jaren en werd den 5den daaraanvolgende begraven op het R. K. kerkhof te Velsen. Hij werd aldaar opgevolgd door den WelEerwaarden Heer S. H. van Ginkel.

Joannes Petrus Görtz.

14de pastoor te Oud-Ade. A° 1863–1885.

De opvolger van pastoor Mosmans te Oud-Ade werd geboren te Medemblik den 21sten December 1828. Hij ontving de H. Priesterwijding in het jaar 1852. De eerste 11 jaren van zijn H. Priesterschap was hij als kapelaan op een verdienstelijke wijze (vooral door zijn kernachtige preeken) werkzaam te Amsterdam (St. Catharina) en te 's Gravenhage (St. Jacobus) tot dat hij in het jaar 1863 door Mgr. Gerardus Petrus Wilmer benoemd werd tot pastoor te Oud-Ade.

Mag het verblijf te Oud-Ade van zijn voorganger een rustig pastoraat genoemd worden, niet alzoo dat van pastoor Görtz. Nauwelijks twee jaar pastoor zijnde, richtte hij in het jaar 1865, met goedkeuring van Zijne Doorl. Hoogw. Mgr. Wilmer de parochiale school op. In 1867/1868 werd een nieuwe kerk gebouwd (de vorige alhoewel pas in 1846 gebouwd was zóo bouwvallig dat ze niet meer dienen kon) en in 1880 werd aan de nieuwe kerk een nieuwe pastorie bijgebouwd. — Wel bewijzen voor den ijver en den onvermoeiden arbeid van J. P. Görtz, vooral als men bedenkt, dat de parochie te Oud-Ade bij zijn vertrek naar elders (gelijk ook nu nog) slechts ongeveer 400 communicanten telde, dat juist in de jaren dat de parochiale school werd opgericht en plannen gemaakt werden voor den bouw eener nieuwe kerk (1865–1867) de boeren met zware, financieele rampen getroffen werden door het, op een vreeselijke wijze, heerschen van de veetyphus, en dat, toen de kerk in 1867 gebouwd werd, het nog maar twintig jaren geleden was, dat de parochianen hunne geldelijke offers gebracht hadden voor den bouw van de vorige kerk.

Onnoodig te zeggen, dat J. P. Görtz bij eenigen der parochie niet juist altijd de beminde pastoor was; want welke pastoor zal niet van tijd tot tijd met den een of ander zijner parochianen in moeielijkheden komen, wanneer hij, bij het brengen zijner herderlijke bezoeken ook tevens meermalen als bedelaar voor het een of ander goed werk moet optreden? Dat J. P. Görtz van den anderen kant toch ook in ruime mate de genegenheid van velen der parochie genoot, valt niet te ontkennen. De bereidwillige offervaardigheid waarmede zij den pastoor in zijn moeielijken arbeid, door hunne voortdurende en groote giften steunden, mag wel als bewijs gelden. — Ook nog heden ten dage wordt de naam van pastoor

Görtz door velen die hem gekend hebben, met dankbaarheid en ware hoogachting genoemd.

Pastoor Görtz vroeg veel van de offervaardigheid zijner parochianen; maar hij onttrok ook zich zelven niet om in die offervaardigheid te deelen. Gedurende de eerste zeven jaren na de oprichting der parochiale school, wist hij van zijn bescheiden inkomen als pastoor te Oud-Ade jaarlijks *f* 100.— af te zonderen om ze in de schoolkas te storten. Tijdens zijn leven zou het zeker niet passend geweest zijn hiervan melding te maken, te meer daar zijn jaarlijksche bijdrage niet blijkt uit de opgaaf in het schoolcassaboek, waarin hij steeds zijn gift, als van een onbekende, aldus aanteekent: „aanvankelijke bijdrage van N. N. *f* 100.—". Nú echter, meen ik niet meer onbescheiden te zijn met ze hier te vermelden. In een correspondentie met Mgr. Wilmer, over de oprichting der parochiale school, meende hij zich verplicht, bij de opgaaf der vermoedelijke inkomsten van de op te richten school, aan te teekenen, dat „de aanvankelijke bijdrage van N. N. *f* 100.—" van hem zelven was en dus een inkomst waar men niet altijd op zou kunnen rekenen.

Nadat hij de parochie reeds verlaten had ontving het kerkbestuur te Oud-Ade namens J. P. Görtz nog *f* 500.— ten bate van de parochiale school.

Ledigheid kende pastoor Görtz niet. Wanneer de herderlijke bediening het hem toeliet, kon men hem gewoonlijk in zijn studeervertrek schrijvend en rekenend bezig vinden.

Zoo als reeds is aangeteekend, werd in het jaar 1846 bij de splitsing der parochie in twee gedeelten, geen boedelscheiding gemaakt der aan Oud-Ade en Rijpwetering behoorende onroerende goederen en fondsen; zij had pas plaats in het jaar 1866. Aan dezen voor een parochie niet gewenschten en voor een pastoor zeker niet aange-

namen toestand werd door pastoor Görtz een einde gemaakt, want de vele bemoeiingen en bezigheden, aan zulk een werk verbonden, kwamen hoofdzakelijk op hem neer.

Ook aan het in orde brengen en bijhouden der parochiale en pastorale archieven werd door hem veel tijd besteed. De bij zijn komst aanwezige officieele stukken werden geordend, genummerd en registers er voor gemaakt. Voor alles werden nieuwe boeken aangelegd, en gedurende de twee en twintig jaren van zijn pastoraat werd steeds alles nauwkeurig bijgehouden.

Zijn administratie-werk munt uit door degelijkheid en accuratesse. Alles is met een duidelijke, eigenaardige en tevens nette hand geschreven. Zijn Eerwaarde opvolgers zullen er steeds een voorbeeld en aanwijzing voor de administratie in vinden.

Bleef hem bij zijn vele priesterlijke bezigheden, hetzij als kapelaan, hetzij als pastoor nog tijd over, dan gebruikte hij zijn welversneden pen om ook nog op andere wijze nuttig te zijn. Behalve de reeds genoemde artikelen (ruim 200 bladzijden) in deze *Bijdragen* onder den titel: „De pastoors van Oud-Ade c. a.", door hem geschreven tijdens zijn pastoraat te Oud-Ade, verscheen reeds in het jaar 1862 zijn alom bekend boekje „De Goede Week" [1]) wat nog steeds door den boekhandel met goed gevolg wordt aangeboden. De schoone, zielroerende lijkrede, die hij, den 24sten Augustus 1880 hield bij de uitvaart van den WelEerw. Heer B. J. van Aarsen, pastoor te

1) *De Goede Week*, uit het Roomsch Missaal overgezet en met toelichting der dienst van elken dag alsmede sommige aanteekeningen op text en Rubriek ten nutte der geloovigen opgehelderd, door J. P. Görtz, R. K. pr. Bij Gebr. J. en H. Langenhuysen, te 's Gravenhage.

Hoogmade, liet hij als een aandenken aan zijn priesterlijken vriend ter pers gaan [1]).

De parochie van Oud-Ade heeft onder verschillende opzichten veel aan pastoor Görtz te danken. Wat de parochie is, vooral onder financieel opzicht, is ze voor een groot gedeelte door hem geworden. God loone hem er voor! Moge hij na zijn onvermoeiden arbeid in vrede rusten!

Na gedurende twee en twintig jaren het welzijn van Oud-Ade behartigd te hebben werd hij in Mei 1885 door Mgr. C. J. M. Bottemanne gepromoveerd tot pastoor te Poeldijk, in het Westland, waar hij tot zijn dood de herderlijke bediening bleef waarnemen.

Joannes Petrus Görtz overleed (munitus S.S. Sacramentis exeuntium) den 19den December 1890 in het 39ste jaar van zijn H. Priesterschap, in den ouderdom van 62 jaren en werd den 23sten daaraanvolgende begraven op het R. K. kerkhof te Poeldijk.

Hij werd aldaar opgevolgd door den WelEerw. Heer Joannes Petrus Gallenkamp.

Audomarus Hoogland,

15de pastoor te Oud-Ade. A° 1885–1890.

Deze buitengewoon vrome priester, zooals hij, en met recht, door een zijner vrienden genoemd wordt, is afkomstig van het, om den zoo verdienstvollen geschiedschrijver Dr W. J. F. Nuyens, bekende Noordhollandsche dorp Westwoud, gelegen in de zoogenaamde Streek, tusschen Hoorn en Enkhuizen.

---

1) Aandenken aan den WelEerw. Heer Bernardus Jacobus van Aarsen, sedert 1872 pastoor te Hoogmade, aldaar overleden den 20sten Augustus 1880. Toespraak bij zijn plegtige uitvaart den 24sten Augustus van J. P. Görtz, pastoor te Oud-Ade. Boekdrukkerij St. Jacobs-Godshuis te Haarlem.

Zijn Eerwaarde werd geboren den 29sten Januari 1841. Hij volbracht zijne studies aan het Klein Seminarie „Hageveld" te Voorhout en aan het Groot Seminarie te Warmond. Hij ontving de H. Priesterwijding den 15den Augustus 1865 van Mgr. Gerardus Petrus Wilmer. Als kapelaan was hij werkzaam te Amsterdam (St. Nicolaas buiten de Vesten), te Rotterdam (de Weeshuizen) en te Wassenaar. Van 1873 was hij Rector van het Wees- en Oude Mannen- en Vrouwenhuis te 's Gravenhage, tot dat hij in Mei 1885 den WelEerwaarden Heer J. P. Görtz opvolgde als pastoor te Oud-Ade.

Van een zacht en innemend karakter, had hij weldra aller harten gewonnen. Hij was de algemeen beminde herder, en tot zijn lof zij gezegd, voornamelijk van de armen voor wie hij bijzonder goed en mild was.

In tegenstelling met zijn voorganger hield hij niet van kamerwerk. Als de priesterlijke bezigheden in zijn eigen parochie hem tijd overlieten, gebruikte hij dien gaarne om ook elders aan het zielenheil te arbeiden. Vandaar, dat hij meermalen zijn parochie verliet om gelegenheids-preeken te houden en missies te geven.

De parochianen van Oud-Ade mochten zich niet lang in het bezit van hunnen beminden herder verheugen. Nadat de gevierde pastoor den 20sten Augustus 1890 te midden zijner parochianen, en omringd door zijn vrienden nogmaals, het feest van zijn 25-jarig priesterschap (15 Aug.) op plechtige wijze herdacht had, werd hij den volgenden dag ziek om niet meer te herstellen. „De dagen der feestviering zijn veranderd in weeklachten". (Bidprentje). Na, gedurende zijn ziekte een voorbeeld van geduld gegeven te hebben, overleed hij met volkomen onderwerping aan Gods H. Wil (munitus S.S. Sacramentis exeuntium) den 24sten November 1890, in de pastorie te Oud-Ade, beweend door zijn parochianen en vele

vrienden, in het 26ste jaar van zijn H. Priesterschap, in den ouderdom van bijna 50 jaren. Zijn stoffelijk overschot werd den 28sten daaraanvolgende op het R. K. kerkhof te Oud-Ade begraven.

Hij werd den 15den December van hetzelfde jaar opgevolgd door den ondergeteekende.

Alvorens te eindigen laten we hier voor het gemak nogmaals de lijst der pastoors van Oud-Ade volgen, gelijk ze reeds door J. P. Görtz (Dl. IV, afl. 2, 1876, blz. 238) is gegeven, met bijvoeging der daar ontbrekende namen.

	Namen der Pastoors.	Geboorteplaats.	te Oud-Ade sedert
1	Antonius van der Plaat	Leiden.	1630
2	Franciscus van der Lisse (Jansenist.)	Dordrecht	1678
	[Adrianus van Dort (Jansenist.)]	Utrecht	1709
3	Joannes Walterus Eelkens . . .	's Hertogenbosch . .	1710
4	Joannes van der Mey	Amsterdam	1714
5	Florentius Facker	's Gravenhage	1748
6	Albertus Theodorus van Aalst .	Amsterdam	1750
7	Joannes Petrus Meijers	?	1758
8	Hermanus van Westerloo	Amsterdam	1770
9	Franciscus Henricus Lammers. .	Delfshaven.	1780
10	Petrus Hallemans	Halfweg H/A. . . .	1786
11	Nicolaus de Jongh	Maassluis	1800
12	Vincentius Mart. van der Valk.	's Gravenhage	1807
	[Jacobus Petrus Joannes van Zeil]	Soeterwoude a/d Hoogen Rijndijk	1844
13	Wilhelmus Lambert. Mosmans .	Rotterdam.	1846
14	Joannes Petrus Görtz	Medemblik	1863
15	Audomarus Hoogland	Westwoud	1885
16	Bernardus van Geldorp	Amsterdam	1890

De namen van Adrianus van Dort en Jacobus Petrus Joannes van Zeil zijn tusschen twee haakjes geplaatst en niet met een volgnummer voorzien, omdat deze twee

priesters te Oud-Ade geen pastoor zijn geweest. De reden waarom Adrianus van Dort in deze pastoorslijst gevonden wordt, geeft J. P. Görtz op. (Bijdr. Dl. VII, afl. 2, 1879, blz. 230). — Zie verder over Adrianus van Dort en zijn bekeering blz. 229–235 van dezelfde aflevering.

Wij hebben den naam van J. P. J. van Zeil aangeteekend (J. P. Görtz doet het niet), omdat hij in de twee jaren die er verliepen tusschen het pastoraat van V. M. van der Valk en W. L. Mosmans (1844–1846), wel niet als pastoor maar toch als Deservitor de priesterlijke bediening te Oud-Ade heeft uitgeoefend.

B. van Geldorp, *Pr.*

SCHIPLUIDEN, 'T WOUD EN TERHEIDEN vóór de Reformatie.

SCHIPLUIDEN.

Schipluiden, op een klein uur afstands van Delft en op een groot uur van Maasland, is reeds oud, want in 900 was het al bekend [1]). Hoever het zich toen uitstrekte, heb ik niet kunnen vinden; in 1514 verklaart echter zijn Pastoor schriftelijk [2]): „dat syn communicanten *gedeelt syn in drie ambochten te weten als Maeslant, Dorp en Hodenpil*". Dit zal wel moeten zijn behalve „*in de hooge heerlijkheid Schipluiden*", want deze bestond reeds van veel vroegeren tijd [3]), maar behoefde toen niet opgegeven te worden, omdat zij „geen gelden en gaf" met de andere „ambochten". Zij behoorde nl. aan de Grafelijkheid, zooals wij zien uit het handvest, waarbij Philips van Bourgondië in 1450 beloofde, dat de hooge heerlijkheid van Schipluiden

1) *Tegenw. Staat d. Ver. Nederl.* 1740 en volg. j. Dl. XVI, blz. 549. In 1088 werd ook reeds *land tusschen Schiplui en de Maas* ten dienste van St. Adelbert (klooster van Egmond) verwisseld met andere inkomsten. *J. van Leyden*, vertaald door Eikelenberg. *Kron. Egm.* blz. 25.

Het wapen van Schipluiden is: een driemastschip op een blauw veld.

2) *Informacie der verponding.* Hodenpijl, blz. 362. In 1667 noemt Bleiswijk Dl. I, blz. 28, Maasland, Maassluis en Schipluiden „minderjarig en van nieuwen opkomst", maar zijn eigen woorden, elders neergeschreven, mocht hij hier wel op zich zelven toepassen: „ziet, hoe weinig wij op de oude Historieschrijvers kunnen vertrouwen".

3) Omtrent 1296 leefde er immers reeds een Heer *Jan van Schipliede*, getrouwd met Sophia, dochter van Boudewijn van Naaldwijk. *S. v. Leeuwen Bat. illustr. III.* blz. 1207. Later is de heerlijkheid vervallen aan de Grafelijkheid. In den allerlaatsten tijd vóór de hervorming vinden wij de lage heerlijkheid in het bezit der Heeren van Kenenburg.

nooit door de Grafelijkheid van Holland zou worden verkocht, verpand, of vervreemd [1]). Uit kracht daarvan is zij dan ook altijd bestuurd door den baljuw van Delfland.

De Parochie Schipluiden bestond dus waarschijnlijk al vroeg *voornamelijk* [2]) uit: een gedeelte van het ambacht *Maasland*, uit *Dorp*, *Hodenpijl*, en de heerlijkheid *Schipluiden*.

Dat gedeelte van *Maasland-ambacht* omvatte een stukje van den oostgaag-weg en waarschijnlijk het, aan de andere zijde van de „Gaag", er tegenover liggende land tot aan de Vlaardingsche vaart.

Dorp-ambacht lag ten zuiden en ten zuid-westen van de heerlijkheid Schipluiden, en was ook een heerlijkheid, maar een lage heerlijkheid. In 1514 bevatte zij meer morgentalen, dan in lateren tijd: de *Tegenw. Staat* geeft immers slechts 436 morgen en 321 roeden op, terwijl de schepenen thans 507 morgen optellen. Niet op een kwart-uur, maar op een half uur afstands van Schipluiden stond weleer in dit ambacht de riddermatige hofstede Dorp, „toegankelijk met een lange laan van de westzijde „der oostgaag of trekvaart". Deze hofstede had Dirk van Dorp met het omliggende land in 1250 in leen ontvangen van Dirk van Wassenaar, uit wiens stam hij was [3]),

---

1) Deze belofte geschiedde op verzoek van die van Delft, „die, haar passagie dickwils door dit dorp moetende nemen, van outs beducht waren, „belemmerd te sullen worden wanneer deze heerlijkheid in handen kwam „van particuliere Heeren".

2) Ik zeg „voornamelijk", want kerkelijk zullen er nog wel enkele weinig bewoonde ambachten, zooals St. Maartensrecht enz. tot deze parochie behoord hebben.

3) Zie *Goudhoeven*, Dl. 1, blz. 170. Zijn wapen was een gouden baar in een rood schild. Aan dit geslacht van Dorp dankte Egmond (abtdijdorp) in 1454 zijn pastoor Arnold van Dorp. Zie Bijdr. X, blz. 400. Van te voren was hij monnik te Egmond. *J. van Leyden* vertaald door Simon Eikelenberg *Kron. v. Egm.* blz. 179. Een zijner naamgenooten, Arend van Dorp, zoon van Cornelius van Dorp (in 1486 te Dort door Maximiliaan

en zij bleef in zijn geslacht, tot Vrouwe Hadewijn, dochter van Arend, in het huwelijk trad met Heer Dirk van Veen. Vervolgens ging zij met al de goederen, door huwelijk van haar zuster Barbara met Gijsbert Wter-Lier in diens geslacht over [1]). In 1607 schijnt zij nog bestaan te hebben: thans is er echter niet meer van over, dan een ronde heuvel, waarnaast een boerenwoning met den naam van „huis ten Dorp".

In 1476 [2]) stonden er in dit ambacht 12 huizen; ook in 1496; doch in 1514 waren er maar 10 huisgezinnen, waarvan er nog 2 van den H. Geest leefden. Uit die 10 huizen kwamen 32 *communicanten*, en dus mogen wij het getal in de beide bovengenoemde jaren wel op 40 stellen.

Het ambacht *Hodenpijl* was ook al een lage heerlijkheid met een adelijk slot, en lag ten noorden van het dorp Schipluiden, en ten zuiden van Woud-Harnasch. Volgens de *Tegenwoordige Staat* was zij 509 morgen en 190 roeden groot, volgens de Informacie echter maar 484 morgen. Terwijl Dorp slechts voor 1/3 goed land was, en dit 2 rijnsche guldens „deed", schijnt Hodenpijl goed, en heelemaal goed te zijn geweest, want „het mocht waert wesen „in huyere 3 of 3½ L. Hollants".

De hofstede „Hompijl" stond, volgens den staat, achter de tegenwoordige Protestantsche kerk: van Ollefen en Bakker [3]) weten echter niet te kiezen tusschen deze plaats, en de zoogenaamde „hoepelsche" woning; waarschijnlijk stond zij op den grond tegenover de tegenwoordige Katholieke kerk aan den overkant van het water.

---

tot ridder geslagen), en kanun. op het Hof te 's Gravenhage, komt voor in 1500 en 1524. *De Riemer*, Beschrijving van 's Gravenhage, Dl. I, blz. 250. Zijne broeders waren Gerrit van Dorp, kanun. te Geervliet, en Antonius van Dorp, ridder ten Duitsche huize te Utrecht.

1) Zijn wapen werd nu Wter-Lier, gekwartileerd met Dorp.

2) *Informacie der verponding* door *Fruin*.

3) Nederlandsche Stad- en Dorpbeschrijver.

Dit adelijk huis bezat in overoude tijden reeds een *kapel* met een kapellanie, waaraan een fundatie gemaakt was. In „de memorien van verscheyden beneficien, vica-„riën ende praebenden bij den commys Dirck Crab over-„gelevert aan de Edel Mo. Heeren Gecommit. Raden [1]), „lezen wij immers: *Vicarie op 't Huys te Hodenpijl onder* „*Schiplui*", met de aanmerking van Crab: „debit fundacie". Dit zal wel moeten zijn: de inkomsten moeten dienen voor een fundatie, en welke waren nu die inkomsten? Er waren aan vermaakt:

„2 morgen in Vlaerdinger amb^t."

„1½ morgen in den vrijh^t van Vlaerdingen".

„1 morgen in den ambachte (zeker van Hodenpijl), en

„aen renten . . . . 3 : 15 : 0".

De Heeren van Hodenpijl hadden deze kapel met die inkomsten begiftigd ongetwijfeld om er H.H. Missen te laten lezen voor de rust der zielen van hunne voorouders, en gesticht zonder twijfel toen zij hier hun verblijf hielden. In den vroegsten tijd moet Hodenpijl dus reeds een zeer aanzienlijk geslacht geweest zijn [2]).

Omtrent hun verblijf schrijft de *Tegenwoordige Staat* nog: „voor deezen stond in deeze heerlijkheid een deftig slot, „'t welk de woonplaats der Edelen van Hodenpijl [3]) was, die „men wil ten tijde van Graave Willem, den derden, her-„waards uit Henegouwen overgekomen, en uit den huize „van Avennes afkomstig te zijn". Goudhoeven noemt een

---

1) *Bijdr.* XV, blz. 46.

2) Hun wapen was: drie dwarse baren, de een van goud, de anderen van keel.

3) Een Heer Nicolaas van Hodenpijl was omtrent 1300 kapelaan der St. Hippolytus-kerk te Delft. Hij was, zegt *van Heussen*, een priester van eene wonderbare godvruchtigheid; als hij buiten het gezicht zijner familie was, ging hij zijn brood bedelen. Hij was de biechtvader van Geertruid van Oosten. Deel III, blz. 675.

Arend van Hodenpijl, die hier in 1344 leefde, maar volgens de uitspraak van genoemden Graaf moet hij reeds vroeger in Hodenpijl gewoond hebben [1]). Cornelis van Alkemade zal dus wel ongelijk hebben, wanneer hij de stichting van dit huis eerst in 1335 stelt [2]). Omstreeks 1393 werd het verwoest door Coenraad Kuzer afgezonden door Hertog Albrecht van Beieren met een menigte volks om de verbonden ridders, 54 in getal, te straffen, welke schuldig waren aan den moord van Aleyt van Poelgeest en Willem Kuzer, Coenraats zoon, en 's Graven hofmeester, die Aleyt had willen verdedigen, maar dien zij op haar lijk doodgeslagen hadden [3]). Het huis schijnt echter weder opgebouwd te zijn, want van eenen Dirk van Hodenpijl verhaalt Alkemade: „gedenk„waardig is het vooral 't geen Heer Dirk van Hodenpijl „bij geval hier ontmoette: Hij komt met een deel van „zijn volk (hij was van de hoeksche partij) al moeskop„pende en 't veld afloopende bij 't oude vervalle slot van „Hodenpijl, 't stamhuis, waaruit hij zelf gesprooten was; „hij zag het, en hij verzuchte; de puynhoopen en een „stuk van een vervallen toorn, die nog alleen over waa„ren, gaven te kennen den bitteren haat der Delvenaars, „die ze weleer in den jare 1351 (dit moet bepaald zijn „1459) tegens zijne Hoeks-gezinde voorouderen opgevat „hadden, wanneer ze dit schoon slot van Heer Arent van „Hodenpijl, een braaf Edelman, uit een oud adelijk ge„slacht uit Henegouwen gesprooten, aangelegd en opge„boud, in de assche gelegd en vernield hadden; met „welke oude schulden te betaalen hij zeide nu vast bezig

---

1) Volgens *S. van Leeuwen*, die deze uitspraak mededeelt, moet dit niet 1313, maar 1323 zijn.

2) In zijn *Jonker Fransen oorlog*, blz. 183.

3) *Goudhoeven*; zooals straks blijkt, moet dit geschied zijn in 1393.

„te zijn" [1]). In de tweede helft der 15e eeuw werd alzoo het slot, dat een toren had en dus met reden deftig genoemd wordt, ten tweede male verwoest, en (*Tegenw. Staat der Ver. Ned.*) nooit is het uit zijn puinhoopen opgebouwd. Thans ziet men er niet meer dan een boerenhuis zonder eenig merkbaar overblijfsel van aloudheid.

In dit ambacht waren in 1476 en ook in 1496 14, en in 1514, 15 „haartsteden", waarvan er toen 3 door armen bewoond werden. Het aantal *communicanten* zal dus omstreeks 50 geweest zijn.

In beide ambachten, in Dorp zoowel als in Hodenpijl, *geneerde* men zich met „coyen en paarden en mitten ar-„beyt"; evenwel schijnt men in Dorp nog bouwland gehad te hebben, want zij hielden zich ook bezig met „spitten ende delven".

Behalve de hofsteden Dorp en Hodenpijl, zag men vroeger in Schipluiden nog het huis *Kenenburg*. Het stond schuin over de kerk, aan den overkant van het Gaag-water. Als wij de oudere schrijvers mogen gelooven [2]), zou daar reeds in zeer ouden tijd, een slot of burcht gestaan hebben, want in, of omtrent 1048 werd het te gelijk met Vlaardingen in den oorlog tusschen Hendrik III, en Graaf Dirk IV, nu eens door den een, dan weder door den anderen, ingenomen. In een korte

---

1) Op Maria-Hemelvaart 1490 werd hij echter met Walraven (volgens S. v. L. zou dit Franc. moeten zijn) en Antonie van Brederode, en nog 12 andere gevangenen, weleer door de Kabeljauwschen gebannen en uitgestooten, te Dordrecht vóór de Mennenbrug met het zwaard gerecht. *Jonk. Frans. oorl.*, blz. 275.

2) Want sommigen hebben in de plaats van *Kenen*burg, *Renen*burg, waarvan Rijnenburg en zelfs Rijnsburg gemaakt wordt; zooals *Lucas van Schafnaburg*, maar het *Goudsche kronijkje* zegt reeds (aanh. blz. 233): „beeter souw hier gheleesen worden Kenoburgum, Kenenburg, alsoo dit „omtrent deselve streeck leydt, en Rijnsburgh hier niet te pas kan koomen".

beschrijving van Schiedam [1]), wordt ook nog verhaald, dat deze stad eenige omliggende sloten heeft zien verwoesten, „als Groeneveld en Kenenburg", en dan laat zij volgen: „in Schiplui herbouwd". Behalve de verwoesting door den Duitschen Keizer, heeft Kenenburg er dus nog een andere beleefd, en wel door Coenraad Kuzer, denzelfden, die Hodenpijl vernield heeft. Nu zou men uit het voorgaande wel kunnen opmaken, dat er ook een Kenenburg bij Schiedam gestaan heeft; doch dit is niet zoo, en nooit was er een ander dan het bovengenoemde huis, onder Schipluiden. Overigens wijst de naam Groeneveld reeds genoeg aan [2]), dat die verwoesting het gemelde Kenenburg gold. Het werd echter weder herbouwd, en wel door Philips van Veen, gezegd van Dorp, zoon van den bovengenoemden Dirk van Veen, en vrouw Hadewij van Dorp [3]). Dit geschiedde in 1407.

---

1) Te vinden in den: Spiegel van staet. Op den jaare 1393 leezen wij in de korte beschrijving van Schiedam, leed het land om Schiedam veel, omdat de Heer van Hodenpijl en eenige Schiedammers met des Graven zoon verbannen waren met alle ridders en knapen, die men aan den dood van Aleyt van Poelgeest schuldig hield. (*v. Ollefen* en *Bakker*).

Doch niet alleen in dezen strijd, en in den Jonker-Fransen oorlog, had Delfland veel te lijden, maar ook in den twist tusschen Jacoba en Jan van Beieren, want in 1426 liet eerstgenoemde de dijken van de Maas doorsteken en dien ten gevolge verdronken er vele menschen.

2) De heerlijkheid Groeneveld ligt bij het Woud, en vlak bij Schipluiden.

3) Deze Heer Philippus van Veen voerde als wapen: drie leeuwekoppen van zilver met een baar in het midden op een lazuren veld. Hij was ridder geslagen in den strijd tegen de Luikenaars. In 1408 was hij kapitein te Gorcum met 500 man, en thesaurier van Holland. Hij leefde nog in 1423, stierf zonder kinderen en werd te Delft in de Oude Kerk begraven. Zijn eerste vrouw was Florentia Bugge, Jansdr., een zeer rijke poortersdochter van Delft; zijn tweede vrouw was Beatrix, bastaard dr. van Willem van Beieren. Later werd Kenenburg vele jaren bezeten door de geslachten van Dorp, Bloote, en Egmond van Meresteyn. De eerste Egmond, die de heerlijkheid Kenenburg ontving, was Aelbert, getrouwd met Haze, dochter van Philips de Bloot.

Een zware en fraaie steenen poort verschafte toegang tot dit huis; doch als het, gelijk van Ollefen beweert, in denzelfden trant was als het nieuwe, in 1170 opgetrokken, moet het wel bizonder prachtig geweest zijn, immers dat „pronkte [1]) met een zwaaren vierkanten „Tooren van een sierlijk maaksel, met een kloeken „spitsen en wel uitgewerkten Hangtooren op ieder der „vier Hoeken. Door het omhoog uitsteeken deezer „Toorens, kan men het gevaarte op een vrij verren afstand ontdekken. Aan de achterzijde is er nog een laager „agtkanten Tooren met een spitsen leiën kap". Thans echter is het een in het geheel niet fraaie boerenwoning, welke dien beroemden naam draagt. Ik zeg „beroemden naam", en niet ten onrechte, want in de Bul van Pius IV, de verdeeling der Bisdommen betreffende, wordt Kenenburg afzonderlijk genoemd, en aan het Bisdom van Haarlem toegewezen. Zou dit slot in lateren tijd wellicht ook een eigen kapel gehad hebben?

Zooals ik reeds medegedeeld heb, had Dorp eerst 40, later 32 communicanten, en Hodenpijl een kleine 50; Schipluiden, met de oostgaag en de overige kleine ambachten bezaten er dus een 150; want in het geheel, gelijk de Pastoor het in 1514 schriftelijk opgaf, had hij er maar 230.

Ook dit dorp behoorde tot het Bisdom van Utrecht, van waar het in 1559 mede tot Haarlem overging, en het stond onder den deken van „de christenheid" van Noord-Holland, later van Delf en van Delfland.

Het eerste bedehuis zal naar alle waarschijnlijkheid wel een kapel zijn geweest, die later door een parochiekerk vervangen werd. Deze stond er, zooals wij aanstonds zullen zien, reeds in 1323. Van Ollefen ziet aan de

---

1) *Tegenw. Staat der Ver. Ned.* XVI, blz. 550.

tegenwoordige Protestantsche kerk alle kenteekenen van oudheid; en inderdaad; zij is georienteerd, want zij staat met den ingang naar het land gekeerd, en zij behoefde er toen al niet anders uit te zien dan thans, om ze vervallen te noemen. Ware zij echter steeds goed onderhouden, dan zou men haar overigens, wat hare grootte en vorm betreft, een lief dorpskerkje voor zulk een kleine parochie kunnen heeten, maar neen, die kerk is over het geheel de vroegere katholieke Kerk niet meer, want deze is in 1615 of '16 met het geheele dorp verbrand. Zoo getuigt toch het kerkelijk Placaatboek vooreerst [1]: „op „het versoek van de kerkmeesters van de kerke van *het „verbrande Dorp van Schipluy*, om te wesen geassisteert „tot opbouwinge van het oude gebrande Predicants Huisinge „aldaar; is deselve (mits sij aannemen de opbouwinge „van de Huisinge wel en behoorlijken te doen, en het „*eeuwig onderhoud te neemen tot 's Dorps lasten,* en daar „van Brieven passeeren, en leeveren aan den ontfanger „Coolwijk) toegevoegt ses honderd guldens in subsidie, „te betaalen een derde part als de materiaalen bij de „hand zijn, een derde part als het Huis sal zijn volmaakt, „en het laaste derde part drie maanden daarna".

Deze resolutie was van 17 Februari 1617.

En ten andere: „de kerkmeesteren van Schipluy, wordt „geconsenteert de Landen, Renten en Postallen de kerk „competeerende, ten overstaan van den Ambachtsheere en „die van den Geregte aldaar, of derselver Gecommit„teerden te moogen verkoopen, en daarmede *af te lossen „de Penningen op Interest geligt, tot het opbouwen van „haare kerke*" [2]).

---

1) Blz. 280. Wellicht zijn in dezen brand ook de archieven verloren gegaan, wijl er zoo weinig te ontdekken is uit de geschiedenis van deze parochie.

2) Bladz. 301.

Deze resolutie dagteekent den 18 April 1622.

In het laatstgenoemd jaar bezaten de Protestanten waarschijnlijk niet alleen een *nieuwe Predikantswoning*, maar ook *een vernieuwde kerk;* en van de oude is naa het schijnt, niets meer over dan enkele brokken muur. Uit de bovenstaande resoluties zien wij echter tevens, dat de kerk bezittingen had, wel niet groot genoeg om ook de nieuwe pastorie, maar toch groot genoeg om de vernieuwing der kerk te betalen. Welnu, het lijdt geen twijfel, deze bezittingen, bestaande in land, in renten en postallen, behoorden, op een kleinigheid na wellicht, reeds vroeger aan de kerk. Vóór de Hervorming was dus de kerk wel niet rijk, maar zij had toch voldoende fondsen.

De begeving dier kerk stond aan den Graaf, ten minste zeker tot op het laatst der 15de eeuw. Patroon was de H. Jacobus de Meerdere, wiens feest den 25 Juli gevierd wordt.

Van de Pastoors vinden wij er slechts twee vermeld: *Symon Janszoon* in 1470 [1]), en den Pastoor, die bij de Informacie der verponding [2]) schriftelijk antwoordde, wijl „hij niet mochte komen". Wellicht hebben wij ook dit voor een gedeelte aan den bovengenoemden brand te wijten, maar gedeeltelijk zal er ook wel een andere reden zijn, waarom wij, vooral van de laatste Pastoors vóór de Hervorming, niets vernemen. De *Tegenw. Staat* [3]) verhaalt immers van de kerk van Maasland: „het bestier „deezer kerke staat thans niet meer aan de Ridders der „Duitsche orde, of om duidelijker te spreken, niet aan „de Heeren, die door de Staten van Utrecht zijn aange- „steld om de oude zoogenaamde Balie van het Sticht

1) Reg. van Vicarien. *Bijdr.* X, blz. 408.

2) *Informacie*, op Hodenpijl.

3) Deel XVI, blz. 530.

„Utrecht te verbeelden. De ridders hebben *dit bestier, en „de begeving der pastorij van Maasland, en Schipluiden „gehad en geoefend tot den jare* 1614".

Volgens deze woorden dus hebben de „ridders van „Ste Marie" ook het begevingsrecht der Schipluidensche kerk in later dagen van de Grafelijkheid ontvangen, en zij hebben het bestuur der pastorie gehad, en uitgeoefend. Zelven zullen zij ze dan ook bediend hebben en misschien wel van Maasland uit, zoodat de Pastoor, „die niet mochte „komen", een priester was der „commanderie" van laatstgenoemd dorp, en wellicht is er om deze reden zoo weinig van die herders bekend. Wanneer is nu „die oirdre" in het bezit van dit patronaat gekomen? Waarschijnlijk niet vóór 1470, want, ware Heer Symon Janszoon van de Duitsche orde geweest, dan had hij zeker geen vicarie gesticht in de St. Hippolytuskerk te Delft. De kerk moet dus later aan die orde gekomen zijn, en misschien wel door toedoen van Albert van Meresteyn, den eersten Heer van Kenenburg uit het geslacht der van Egmonden, en den vader van Albert van Meresteyn, „landcomman„deur van Maasland en Utrecht" [1]). Immers al mocht de Grafelijkheid de hooge heerlijkheid niet afstaan, de lage heerlijkheid van Schipluiden en Maasland behoorde zeker in den laatsten tijd aan Kenenburgs Heer.

Volgens de ambachtbewaarders van 1514 *bezat de pastoor van deze plaats twee morgen land* in het ambacht Dorp, eene bijzonderheid welke ik in deze streek nergens anders aangetroffen heb.

Gelijk ik heb gezegd, bestond de kerk van dit dorp

---

1) Deze landcommandeur stierf zeer oud in 1560. Zijn vader Albert was in 1486 te Dordrecht ridder geslagen door koning Maximiliaan. Behalve dezen zoon Albert had hij er nog één, Heer Jacob, die ook ridder was ten Duitschen huize en commandeur te Middelburg. Hij stierf in 1510.

reeds vóór 1323, want in dat jaar deed Willem III uitspraak in een hier hangend geschil over den voorrang in de kerk tusschen Arent van Hodenpijl, en Jan Cappaertz. Deze Heer Jan schijnt ook een aanzienlijk man geweest te zijn, misschien was hij wel de baljuw van Schipluiden [1]), want de twist liep niet over een kerkelijken voorrang, maar de vraag was, wie van deze twee den anderen zou voorgaan bij het offeren en het ontvangen van den vrede. Daarom dan ook was zij niet voor een geestelijke rechtbank gebracht, maar voor de vierschaar van den Graaf, en ziehier zijne beslissing: „Wij „Willem, Grave van Henegouwen, maken kondt: dat „een Parlement was tusschen Arnout van Hodenpijl en „sijne broederen aan d'eene zijde en Jan Cappaertszoon „op d'andere zijde om dat voorofferen en voorpacht te „nemen, van hem en hare wijven te Schipluyde in de „kerke, die sij aen beide zijden, aen ons bleven te be„scheiden, waer af wij ons seggen vaten, en seggen, dat „Arnout van Dorp (Hodenpijl?) sal bevoren offeren en „pacht nemen, daerna den oudsten broeder van Hoden„pijl en desgelijcken hare wijven. In oirconde. Gedaen „in den Hage 1323". Jan Cappaerts verloor dus zijn zaak; hij moest bij het offeren en het nemen der pacht = pax = vrede, den andere voor laten gaan [2]).

In de tegenwoordige kerk en in het choor zijn ver-

---

1) In Delft woonde toen ter tijde een Claes Cappertsz.; want zijn zoons vrouw Katheline maakte een prove van 10 pond Hollants aan het Gasthuis voor haren neef, Claes Cappertszzoonszoon Jan in 1353. Zie de brieven bij v. Heussen.

2) Vroeger was het in de kerk gewoonte, dat geloovigen bij het offertorium der H. Mis hunne offergaven op het altaar kwamen brengen (op sommige plaatsen nog aan de communiebank) en dat zij bij de Agnus Dei elkander den vrede gaven, evenals de geestelijken dit nog doen in een solemneele H. Mis. Zie *van Rijn*. Aant. op v. H.

scheidene graven [1]). Vóór de optrede om naar het gezegde choor te gaan is de grafkelder van de Heeren van Kenenburg, zijnde „deselve met een „zwaaren zerk gedekt". Dit graf kan nog dagteekenen uit den tijd vóór de Hervorming, want in later tijd, had men het niet dáár, maar in het „choor" geplaatst, evenals het graf der van Egmonden en anderen.

Bij het getuigenverhoor in het proces tegen den afgevallen Arent de Vos in 1567, verklaart Pieter van der Goes, baljuw van Delfland, oudt 34 j., dat in zijn baljuwschap niet gebroken is (geen beelden gebroken zijn). Alleen had men om erger te ontgaan en braak te voorkomen, in Schipluiden en Pijnaker de beelden weggezet. De Schipluiders vertrouwden dus de zaak niet. Zij waren zeker bang voor die van Delft, die toen al erg aan het hollen, beeldstormen en kerkschenden waren geraakt, en die met hun grooten mond de geheele buurt vrees aanjoegen. Overigens schijnen de inwoners van deze plaats niet veel op gehad te hebben met de verandering van godsdienst, want het is opmerkelijk, dat Schipluiden alleen uit den ganschen omtrek, voor verreweg het grootste gedeelte altijd katholiek gebleven is, en dit niettegenstaande de groote nabijheid van het middenpunt der Nederlandsche troubelen [2]).

Ook kwam de eerste predicant, Jacobus Pauli van Ouderschie, er pas op het laatst van 1604. Toen toch was hij eerst door de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westvriesland als alumnus van het Collegium Theologiae tot Leiden ontslagen [3]). Natuur-

---

1) *Van Ollefen*, t. a. p.

2) Ongetwijfeld hebben zij dit vooral te danken aan de Egmonden, en inzonderheid aan den Commandeur van Maasland, Heer Gaspar van Meresteyn, † 1595, die toen ook den zwaren herderstaf voerde in Maasland.

3) *Kerkel. Placaetb.*, deel II, blz. 165.

lijk bleven de afvalligen ook hier aan het hollen, en daarom schreven de Staten dan ook den schout van Schipluiden in het bizonder aan „geene vertooningen van Rhe„torykers toe te laten", en zoo zij toch optraden, „tegen „hen te procederen".

In „de cathalogue, ofte lijste van de gheleerde man„nen, die om haer uitghegheven boecken ende schriften „int Hebreeus, Griecx ende latijn vermaert sijn; Bijeen„versamelt door W. v(an) G(oudhoeven) in 1619", komt ook voor eene *Hugo de Bloot, geboren in de Lier*, doch dit laatste zal wel een vergissing zijn, want het geslacht de Bloot was, zooals ik medegedeeld heb, in het bezit van Kenenburg, dat bij gebrek aan mannelijk oir overging aan Egmond van Meresteyn. Meer vermeldt Goudhoeven echter niet van hem, niet eens, waar de titels van zijne „boecken ofte schriften" te vinden zijn. Doch Bleiswijk komt ons hier te hulp, want hij verhaalt, dat hij was „een welsprekend Orateur van een statigh, en met een vrolijk verstand"; is overste geweest van de keyserlijcke Bibliotheek van Maximiliaan en Rudolph de tweede. Hij heeft uitgegeven deze volgende latijnsche oratien: Oratio in duorum juvenum Adriani Frisii Tigurini et Laurentii Eisleri, Patritii Viennensis, homicidas.

Oratio paraenetica Lovanii habita ad juventutem, an recte parentes liberos suos Lovanium moribus studiisque informandos mittant?

Oratiunculae de Elephanto nuper in has regiones invecto, et de Horologiis Lovaniensibus. Antverpiae typis Silvii 1564.

PAROCHIE „HET WOUD".

Ten zuiden van de heerlijkheid Hodenpijl ligt het ambacht of de heerlijkheid van Hoog- en Woud-Harnasch,

op een groot half uur afstands ten zuidwesten van Delft, en even verder ten noord-westen van Schipluiden.

Haar naam ontleent zij volgens sommigen, aan een bosch dat vroeger daar gestaan zou hebben; volgens anderen zou het woord „*Wout*" een verbastering zijn van *Woert*, den naam van het geslacht [1]), dat deze heerlijkheid het eerst in leen ontving. Uit dit geslacht ging het over in dat van de van der Burghen, en wel even vóór, of even na 1400, toen Heer Hendrik van der Burgh huwde met Catharina van der Woert [2]). Deze Heer Hendrik had ten zoon Adam, of Aem van der Burgh, die zijn vader opvolgde.

Ziehier wat men van hem verhaalt: toen eens de Graaf van Holland daar in de nabijheid kwam, reed deze Aem hem te gemoet met zijn 12 zonen, ieder te paard en in volle wapenrusting, en dezen bood hij zoo den Graaf aan. Een man te paard en in volle wapenrusting nu werd *een harnas* genoemd, en vandaar zou dan de naam van *Harnasch* komen, van dien tijd af aan het Woud gegeven.

Ik heb daareven gezegd: met zijne 12 zonen, *zooals men verhaalt*, en dit moest wel, want Aem-vader heeft geen 12, maar 8 zoons gehad, en van deze acht is er één, Claas, jong gestorven, 2 waren priester, en één was monnik, deze 4 waren er dus zeker niet bij, en in plaats van 12 *zoons*, zal derhalve 12 *mannen* gelezen moeten worden, maar desniettegenstaande was het toch

---

1) Deze naamsverandering moet dan al vroeg plaats gehad hebben, want in 1228 was het Woud al onder dien naam bekend. Het kan echter wel, want Heer Floris van de Woert ontving reeds in 1157 de twee riddermatige hofsteden „de Hooge- en Lage-Woert bij Naaldwijk in leen van den Heere van Voorne.

2) Dit huwelijk zal wel wat later gesteld moeten worden; anders zou Aem van der Burgh, zie verder op zijn grafschrift, bijna 100 jaren geworden zijn.

een prachtig geschenk, want zulk een uitrusting kostte eene groote som gelds.

Het ambacht het Woud is door de heerlijkheid Groeneveld in tweeën gesplitst, en tegenover dit laatste, dat ook „Laag-harnasch geheeten wordt, noemt men het eene dier twee gedeelten Hoog-harnasch. Volgens het getuigenis der schepenen in 1514 was 't Woud met Harnasch 500 morgen groot; 172 morgen kleiner dus dan in 1746, toen het 672 morgen en 387 roeden omvatte [1]). Het land is echter het beste, dat in Delfland licht, want het „gelt een mergen jaerlicx te huyere omtrent 3½ L. „Hollants, deen deur 't andere, ende estimeeren de mar-„gen te coope waerdich te wezen, teen meer, tander min, „100 L. Hollants eens". Jammer maar, dat zij er slechts 15 of 16 morgen in eigendom bezaten, want op dit weinige land na, moesten zij de 262 morgen, die zij gebruikten, allen huren. Uit 't Woud trokken dan ook de Graven van Holland, tot aan Willem van Oostervant toe, jaarlijks 13 p. 12 s.(olidi) en 3 d(enieren) tegen 3 s. en 6 d. voor iedere 77 morgen [2]). Daarenboven hadden zij er nog 50 morgen, waarvan zij voor iedere 7 morgen jaarlijks een vierde boter hadden. De Graven wisten dus wel, waar de fijnste boter gemaakt werd.

De inwoners, er stonden maar 22 huizen, „geneerden „zich met landneeringhe, als sayen, plaughen, coyen, ende „mitten spitten ende delven om eene dachuyre". Er schijnt dus ook nog bouwland geweest te zijn. Het Woud was toen niet rijk. De schepenen klaagden dan ook dat „den „rijckdom vertrokken is in de steden"; en nu is het wel

1) *Tegenw. Staat der Ver. Nederl.*, deel XVI, blz. 525.

2) Deze Graaf Willem stond het geld af aan de Hofkapel te 's Gravenhage, voor een kapellerie, ten zoen van den moord door hem gepleegd op G. van de Watering. Zie stichting dier kapellerie bij *de Riemer*, Deel I, blz. 184.

waar, zulke liederen worden gewoonlijk gezongen, als iemand in de belastingen aangeslagen wordt, maar de gezworenen hadden er reden voor „want de ryxste es „maar ryck 600 Rh. gl. of daeromtrent eens". Vroeger toen Aem van der Burgh leefde, was dit anders; want van dien tijd af, werd het *'t rijke Woud* geheeten om de vele goederen, die hij bezat. Hij woonde op de plaats welke thans eene boerenwoning is en welke nog altijd „'t oude hof, de hofwoning" geheeten wordt. Op het einde der 18e eeuw schatte men zijn aanzien niet hoog want de Nederlandsche Stads- en Dorpbeschrijver verhaalt, „is „'t waar, dat hij, gelijk de historie verhaalt, slechts een „Bouwman (Boer) geweest is, moet men wegens de ma- „gistraatsbestelling ten dien tijde anders gehandeld heb- „ben dan thans, want wij hebben gezien, dat zijn zoon „Joost, Raad en Schepen te Delft geweest is". Doch hij moge dan een boer geweest zijn, op zijn minst was hij toch één der welboren mannen van Delfland, die van den adel afstamden, „ende in mijns Heeren beden ende „ommeslagen niet houfden te betailen" [1]), want in 1337 onder Graaf Willem III komen reeds voor Matthys en Jacob van Burg, ridders [2]). Aem van der Burgh was „welbooren" en rijk, en wat het beste is, hij en de zijnen waren godsdienstig en deugdzaam. Zooals ik gezegd heb, had hij onder zijn acht zonen twee priesters, namelijk Heer Dirk, en Heer Cornelius, en zijn zoon IJsbrant was in het klooster; daarenboven waren er onder zijne zeven dochters: 3 Begijntjes, Maria, Margaretha, en

---

1) Zij waren vrij van scoth ende loth, maar niet van riemtalen. Zie *Batavia Illustrata* blz. 1132.

2) l. c. blz. 896 de verklaring, uit de Ridderschappen en Edelen, „dat het geslacht van „van der Burg" is een edel geslachte".

Aegt of Agatha, en éene, Jutgen, was non van St. Anna te Delft [1]).

Gelijk ik reeds medegedeeld heb, waren er in 1514 in het geheele ambacht 22 haertsteden, namelijk 10 in Harnasch, en 12 in 't Woud. In 1476 en 1496 waren er in beide gedeelten te zamen maar 10. In de laatste jaren was dus de gemeente nog al goed aangegroeid, want door sterfte en vertrek der rijken was het in den allerlaatsten tijd „nog wel een derde gemindert". Had 't Woud derhalve tot in 1496 ruim 30 communicanten, in 1514 zal het er een 70 gehad hebben. Daarenboven kerkten ook in 't Woud de bewoners van het Hof van Delft, met andere woorden die van Groeneveld [2]), want hier is het

---

1) Het geheele geslacht der van de Burghen schijnt zoo godsdienstig geweest te zijn. Zoo komen bij *S. v. L.* in de stamlijst voor: Joanna v. d. Burg, non te Loosduinen; Alyd v. d. B., in het St. Ursulaklooster te Delft 1450; N. v. d. B. in dat van St. Anna, ook te Delft; Bęelken of Ceelken in het klooster te Rijswijk, en Elisabeth v. d. B, begijn te Haarlem, allen dochters van Ger. v. d. Burg, die leefde in 1441. Ook vindt men Ger. van der Burgh, Deken te Naaldwijk en kapelaan op het Hof te 's Gravenhage; Jan v. d. Burg, kan. der groote kerk te Dordrecht, en Matthijs v. d. Burg, pastoor der nieuwe kerk te Delft.

2) Groeneveld was ook een heerlijkheid, groot omtrent 300 morgen, en, zegt van Ollefen, een oud onsterfelijk leen van den huize van Wassenaar. De eerste Heer is onbekend; van hoogen ouderdom is zij zeker, want op 1203 vinden wij Philips, Burggraaf van Leiden reeds vermeld als Heer van Groeneveld. In 1261 werd echter Arent van Wassenaar verleid met een hofstede en 25 morgen land, genaamd Groeneveld, en ingevolge van dit verlei nam hij den naam van Groeneveld aan. Zooals ik onder Schipluiden verhaald heb, werd het huis van dien naam in 1393 tegelijk met Kenenburg verwoest, doch volgens de geslachtslijst der Wassenaars, werd Jan van Groeneveld nog met deze heerlijkheid verleid in 1409, en zij werd in 1420 (alzoo hij de partij hield van Vrouw Jacoba tegen Hertog Jan) verbrand en vernield. Na den brand van 1393 schijnt dus de riddermatige hofstede weder opgebouwd, maar ook weder verbrand te wezen. In zijn verbeteringen voegt van Ollefen hier nog bij: dat men onder deze heerlijkheid nog een boerenwoning vindt, op welke de overblijfsels van een Roomsche kerk; maar dit is bepaald uit den tijd der troebelen, toen Heer Jacob van der Velde hier verbleef.

kleine hof van Delft bedoeld, dat uit 't Woud en Groeneveld bestaat. Hoe groot echter hun aantal was, wisten overigens de schepenen zelven niet.

Van de *kerk*, zegt de *Tegenw. Staat*, dat zij „wel klein, „maar niet afzienlijk" is. Van Ollefen voegt er bij, dat zij geheel zonder pilaren gebouwd is. Nu dat laatste is wel te begrijpen, want zij is zeer klein; overigens verhaalt hij ook nog, dat zij onder verschillende opzichten blijkt van een oude herkomst te zijn. Zij is dan ook georienteerd, en heeft een toren met scherpe spits. In zijn aanhangsel deelt hij tevens mede, dat de klok „St. Salvator" gedoopt is.

„In den vloer tegenover den predikstoel, (zooals de „kerk tegenwoordig is) ligt een zwaare blaauwe (bepaald „hardsteenen) zerk; op de hoeken derzelven ziet men de „vier quartieren van den meermaals genoemden Adam of „Aem van der Burgh, als van der Burgh, van Woert, „van Brakel en Hodenpijl". Op den rand leest men: „„„Hier leyt begraven Aem Henrikz. starf A° XV^cV (1505) „„„den derden dag in Pril (April). Margriet, zijn wijf, „„„starf A° XIIII^cLXXIX (1479) den lesten dag in Julio"".

Midden op leest men: „„„bid voor die zielen""; en „„„Jan „„„Sijmons zoon, haer vaeder"".

Simon van Leeuwen verhaalt, dat Aem bij zijn dood 90 jaren oud was; hij was dus geboren in 1415. Zijn wapens waren:

v. d. Burgh: een roode gebogen band in een goud veld;

v. d. Woert: een zilveren fasce onder en boven gelijk een sage [1]) in een rood veld;

v. Brakel: twee staande visschen van zilver in een veld van keel; en

---

1) Zaag: dus een aan beide zijden getande dwarsbalk.

v. Hodenpijl: drie dwarse baren, de een van goud, de ander van keel.

Een nieuw bewijs, dat hij op zijn minst een welgeboren man was. Zijn vrouw was Margaretha, dochter van Jan Simonsz. Heermans van Oegstgeest [1]).

De pastorie staat nog altijd op de plaats der vorige.

In den eersten tijd had de Graaf van Holland het begevingsrecht van dit kerkje, doch toen Philips van Bourgondië, 1433–1467, op het gemelde aanbod van „Aemvader" vroeg, welk voorrecht hij voor zijn dorp begeerde, gaf deze ten antwoord: geen „dan dat wij onzen eigen Pastoor vrij mogen kiezen". Waarschijnlijk had hij hierbij het oog op zijn zoon, Heer Dirk, want deze was reeds priester, en rector van het Begijnhof te Delft [2]): en wezenlijk, de Graaf stond het verzoek toe, en bij van Ollefen staat hij dan ook vermeld als Pastoor van 't Woud, en verzorger van het Begijnhof in laatstgenoemde stad.

Van de Pastoors vinden wij alleen maar genoemd [3]):

In 1494, Heer *Dirk* (*origineele bescheiden van Loosduinen.*) Waarschijnlijk was deze wel dezelfde als de bovengenoemde. Bleiswijk (D. I, bl. 48) noemt dezen Dirk Aemsz. v. d. Burg: overste der capel van de 7 weeën en biechtvader der begijnen te *Delft.*

In 1503 *Dirck Gerritsz.* pastoir (*portef. Vicarien v. Delftl. livr. kap. Oudekerk*).

Bökel Kornelisz. Volgens Valerius Andreas heeft deze Pastoor van 't Woud eene beurs gesticht in het kleine

---

1) Haar wapen was: geankerd kruis van keel op een veld van goud.

2) Bij v. Rijn, aant. op dit Begijnhof, komt een Heer Dirk als rector voor, maar met de bijvoeging Daemsz., en op het jaar 1530; waarschijnlijk echter moet dit **1**5**3**0 zijn: **1**4**3**0. Later op blz. 791 ook een Dirk Aemsz., maar zonder jaartal, als rector; en op blz. 703 Dideryk Adamsz. van Woude, als onderpastoor der St. Hippolytuskerk.

3) *Bijdr.* Deel IV, blz. 378.

kollegie te Leuven. Hij was geboortig van Delft, en Baccalaureus in de H. Godgeleerdheid. [1]).

„Het voorrecht der Woudenaars [2]), naamlijk, dat zij „hun eigen kerk- en arm-goederen mogen besturen [3]), „en daartoe de bestuurders zelven te verkiezen, wordt „gezegd hun vergund te zijn door zeker Priester (men „meent van Naaldwijk), welke ten tijde dat alle kerk- „en armen-goederen nog leenroerig waren aan de Graaven „van Holland, bij den Graaf in gunst geraakt zijnde van „deezen verkreeg, dat niet alleen de goederen en effecten „deezer kerk en armen van 't Woud van het leenroerige „werden ontslagen, maar zelfs ter bestuuringe van den „Pastoor en Parochiaan gegeven en overgelaaten werden, „gelijk het nu nog is". Tot zoover de *Stads- en Dorpbeschrijver;* maar in zijn beschrijving van de Lier haalt hij zelf het gezegde van Ds. Lindeman aan, dat zulk een voorrecht, *„eenig in geheel Holland alleen aan zijn Dorp geschonken was"*, en Ds. Lindeman zal het wel geweten hebben, en bepaald had hij dit niet in zijn jubelpredicatie verhaald, indien ook 't Woud in dat voorrecht gedeeld had, want 't Woud en de Lier zijn naaste buren. Waarschijnlijker is, dat er hier een verwarring plaats heeft gehad tusschen de beide genoemde dorpen.

De kerk- en armen-goederen, daareven genoemd, zullen bij de reformatie wel met de kerk zijn medegegaan, want het grootste gedeelte der inwoners liep ten laatste over tot de nieuwe leer, welke daar waarschijnlijk wel uit

---

1) *van Heussen* en *van Rijn* Delfl. oudh. 't Woud.

2) *van Ollefen* en *Bakker*, t. a. p.

3) Inderdaad een voorrecht, anders moest men de inkomsten en uitgaven elk jaar laten zien en goedkeuren door den Ambachtsheer of Vrouw of wel door hunne gemachtigden: een timmerman, soms ook een kamenier, of huisbewaarster, zooals bij mij te zien is.

Delft is overgebracht. Wellicht hebben de baljuw [1]), en de Secretaris van 't Woud, die in laatstgenoemde stad woonden, er ook het hunne toe gedaan. De katholieken zijn er overigens altijd goed bezocht door priesters, ook uit Delft, en zelfs uit 's Gravenhage; De Baccal. St. Theologiae Jacobus van der Velde, wat meer is, verbleef gewoonlijk, zegt de relatio van den aartsbisschop de la Torre, in 't Woud; doch dit moet zeker zijn, in Groeneveld.

TER HEIDE.

Dit dorp of gehucht licht op een half uur gaans van Monster, aan zee; en men behoeft dus niet te vragen, hoe het aan den naam van *heide,* of *hêi* gekomen is. De duinen, in oude stukken wel eens *zand*duinen geheeten, verdienen, zoo ergens, dan zeker hier die nadere bepaling, en dit geeft dadelijk de verklaring van Terheidens naam. In een keur der Heemraden van Delfland, bij een vonnis der commissarissen enz. bevestigd ten jare 1515, en loopende over het houwen, en laten houwen van ruigte en eenige doornen [2]) wordt het *kerkenhey* geheeten; ongetwijfeld, omdat het in de Kapittelduinen lag, die in 1407 door Willem van Beieren aan het kapittel ten Hove in den Haag geschonken waren.

In 989 begiftigde keizer Arnulf zijn getrouwen graaf Gerolf, met eene plaats, Huui genaamd, in de nabijheid van oost- en westeskamp, en nu maakt van Rijn, op het voorbeeld van Alting, dat huui tot huul en heul om zoo te besluiten tot de oudheid van Quintsheul,

---

1) Deze baljuw was de baljuw van Delfland, van wien 's Hertogs (Alva) commiss. schreven: ,,Balivus Delflandiae uxorem dicitur habere, que secta est Anabapt., quae numquam templum accedit".

Idem captivum Anabapt., jussu regii senatus comprehensum, dicitur manumisisse. Zie Arch. van *Kist* en *Mol*, D. III bl. 257.

2) *Van Heussen* III, blz. 754 volg.

tusschen Wateringen en Naaldwijk; wel wat gezocht; heul = brug is eenvoudiger: maar waar moeten wij dan dat huui zoeken? Zouden wij er onze hêi (ter heiden) niet onder mogen verstaan? Deze verklaring is, dunkt mij, veel waarschijnlijker dan die van van Rijn.

Met Monster heeft het altijd één heerlijkheid gevormd, en zoo komt het dan ook voor op de Informacien van 1494 en 1514, waar tevens de bedesetters verklaren, dat die heerlijkheid in de laatste 10 jaren merkelijk geminderd was, en wel 25 haertsteden; het meest echter „in de Hei dat leyt upten cant van der zee". Er bestond een belasting van 3 grooten „op een vat biers, en een oert op eenen stoop wijns", en had ter Heiden vroeger daaraan wel 60 pond Hollants sjaers betaald, in 1513 bracht die belasting maar 15 pond groten Vlaemsch op. En zeker, de Hei was er niet op vooruitgegaan, maar zoo erg was het toch niet vervallen, want het had nog „omtrent „tien pincken, en 3 ofte vier kleine schuytkens omme „scholle, bollick, ende diergelijcke" te vangen.

De heidenaars geneerden zich dus, zooals wij daar hoorden, „mitter zee te varen".

Volgens het aanhangsel der Informacie van 1514, en de Informacie van 1494 was *dit dorp* vroeger veel talrijker bevolkt: want in 1477 bezat de Hei 350; in 1494 echter nog maar 120 haertsteden; en in 1494 „was hunne neeringhe wel die twee(de) deel (en „dus de helft) arger dan die was ten overlijde van „Hertog Karel" (1477). Zij hadden dan ook veel te lijden gehad. Het was een dure tijd, de jaren waren nat, en, wat er nog bijkwam; de Jonker Franssen oorlog had gewoed met hare brandschattingen, en bij de inname van Rotterdam, waren er van de „Heienaars" 6 buisen gebrand, die sij als doe leggende hadden up die Delftsche haven (Delftshaven). Daarenboven hadden zij veel schade

ter zee van „de Franchoyse van Sluis", door wie zij gevaar liepen gevangen genomen, op losgeld gesteld, en van hunne schepen en goederen beroofd te worden. Kortom, zij hadden wel reden om te klagen, dat zij „verarmt" waren, maar het dorp was toen nog groot, en gegoed, vergeleken bij hetgeen het in 1513 of 14 was, want toen zullen er nog geen 100 huizen gestaan hebben, ofschoon er toch nog wel kleiner en armer dorpen te vinden waren, die geen buisen of boetkens hadden.

Van de kerk in de allereerste tijden, verklaart van Ollefen alleen maar te weten, dat zij door de golven der zee verslonden is. Naderhand, vervolgt hij, is deze kerk niet weder opgebouwd, maar er werd een andere meer landwaarts in gezet. Pater van Lommel [1]) spreekt echter slechts van een hulpkapel op de Heide gesticht, en ik geloof gaarne, dat het inderdaad zoo was, want ik kan maar niet aannemen, dat er in 1477 350 huizen in Terheiden zijn geweest, zooals de Informacie van 1494 verklaart. Het ware immers een kleine stad geweest, en het had ruim 1100 communicanten geteld; maar hoe dan uit te leggen, dat er volstrekt niets van zulk een gemeente bekend gebleven is? In plaats van een hulpkapel mochten zij dan ook wel een groote kerk met eigen pastoor en kapelaan gehad hebben; maar wat er van dit dorp nog te vinden is, wijst alles duidelijk aan, dat het slechts ééne parochie vormde met Monster. Ook Estius [2]) noemt de Hei onderhoorig aan de Parochie van Monster. De Informacie zal dus bepaald wel een 150 haardsteden te veel aan deze plaats toekennen, en de verdronken kerken zullen ongetwijfeld kapellen zijn geweest, die van Monster uit bediend werden. Gewis

1) *Godsdienstvr.* 1869, blz. 19.

2) Blz. 244 ed. Lov. 1867, Vita Mart.

heeft dan ook de H. Jacobus Lacopius de herderlijke zorg gehad over de Heidenaars, terwijl hij te Monster stond, en vandaar zeker, dat de oudere andersgezinde schrijvers hem den laatsten priester of pastoor noemen van de Hei, niettegenstaande hij maar de medgezel was in de herderlijke zorgen van den opvolger zijns broeders, gelijk Estius zegt.

Wanneer zijn nu die kapellen verdronken? van Ollefen zegt: de eerste keer in 1470; en inderdaad, toen werd ook de kerk „van Scheveningen, welke eerst in 't midden „van het Dorp stond [1]), volgens getuigenisse van Adr. „Junius, met haaren tooren door de zee verslonden, bij „welk onweer de zee zooveel lands verzwolg, dat de ge- „melde kerk omtrent 2000 passen in zee en van het „strand bedolven geraakte"; en wat daar gebeurde, heeft ook zeker plaats gehad in de Heide.

De tweede maal geschiedde het volgens van Ollefen in 1530 en 1546. Ook toen staken er vreeselijke stormen op, die de geheele kust van de Noordzee verschrikkelijk teisterden [2]).

Volgens de Informacie zouden er dus in 1477 een 1100 communicanten geweest zijn; in 1494 of 1496 een 380, en in 1513 of 1514 een 300. In 1567 en 1568 zal dit aantal wel veel verminderd zijn, want toen was de ex-Augustijn Wouter Jacobse, die te Terheiden geboren was, er teruggekeerd. Den 8 Juni 1569 werd hij „tot bannissement ende confiscatie van goederen veroor-

---

1) *de Riemer* I bl. 27.

2) *Goudhoeven* verhaalt bl. 259 onder anderen van 1530: „op den „vijfden November, smorgens ten 8 uur is seer haestelijc een grooten storm „opgeresen uytten Noortwesten, alsoo dat het water zeer hooge vloeyde, „den Dijk bij Dinxmuyden in Holland brack inne, en daer bleven ook „sommige Rijnschepen binnen den Lande, daer vele volks in verdrouk. „Ook verdronck veel volcx tot Schevelinge bij den Hage enz".

„deeld [1]), als hebbende geduurende de gezegde beroertens, „geduuriglijk de Nieuwe en verwerpelijke Predicatiën „bijgewoont van een Wouter Simonse, affvallige, Be-„dienaer en Predicant der Sectarissen", en „sig te hebben „laeten trouwen in de gezegde Predicatien op sijn Cal-„vinistisch, door de handen van de bovengeseyde Predi-„kant, niettegenstaende de Geestelijke gelofte door hem „in 't gesegde Reguliers klooster aengenomen". Hij was namelijk geprofest religieus in het klooster der Augustijnen [2]) bij Haarlem; doch al blijkt uit bovengaand vonnis, dat hij zich niet voor Predikant uitgegeven, noch in 't openbaar gepreekt had; (hij wordt bij het vonnis genoemd: „consturier" dat is kleedermaker „ci devant Religieulx"); hij en zijn gezellen lieten niets onbeproefd om de toch reeds onverschillige dorpelingen van de kerk, en van ons heilig geloof af te trekken. En daarin slaagden zij, helaas! maar al te wel. De Heidenaars gingen ook aan het hollen, en na hunne verwijdering zelfs bleven zij voorthollen, want toen de Watergeuzen in 1572 den Pastoor van Monster, en zijn kapelaan, die hen verzorgd had, door hun dorp sleepten om ze met hun booten naar den Briel over te brengen, hadden zij niet eens een ton dun bier over om hen los te koopen. De roovers boden immers aan, de Heiligen tot dien prijs vrij te laten, maar de dorpelingen wilden er niet van weten, en zoo maakten zij door die gruwelijke schanddaad hun ellendig dorpje voor altijd berucht.

---

1) Sent. van Alva bl. 198 en 199. Dit bijwonen der predikatien en dit trouwen heeft bepaald plaats gehad te Monster, waar Wouter Simonsz. preekte „in een seeckere schuyre ende oick dair buyten". Aldus de brief van President en Raiden des Coninx over Holland etc. aen den Hartoch van Alva.

2) Het klooster der Regulierekanunniken van St. August., Maria-Visitatie op de Woert.

Ilpendam. A. Driessen, *Past.*

Wateringen vóór de Hervorming.

Het dorp Wateringen vinden wij het eerst vermeld in 1166, toen Gerrit van Wateringen optrad bij het schenken van een voorrecht aan de stad Leiden [1]).

Het ontleent zijn naam aan het vlietje „de Watering" dat door het dorp naar Delft loopt; het ligt een groot uur gaans ten westen van Delft, en ten zuiden van 's Gravenhage.

Vroeger schijnt het slechts een zeer klein dorp of een gehucht te zijn geweest, want in de verponding van 1514 staat het aangegeven met „74 haerdsteden", en toen was het nog toegenomen in den laatsten tijd; immers bij den den dood van Karel den Stoute (1477) had het 67, en in 1496 slechts 60 huizen.

Rijk was het ook al niet, want van die 74 haerdsteden in 1514, waren er 44 wier bewoners in behoeftige omstandigheden verkeerden, en „meestendeel van den „H. Geest moesten leven". Deze waren er dan ook de laatste tien jaren aanmerkelijk vermeerderd, omdat twee onder de rijksten naar elders vertrokken waren; en geen wonder, want zulke rijken werden gerekend 10 koeien te bezitten en 50 morgen land te gebruiken, en konden dus aan verscheidene menschen arbeid en brood verschaffen [2]).

Het geheele ambacht Wateringen overigens, bestond

1) *S. van Leeuwen* Batavia illustrata bl. 1110. Volgens Hovaeus zou het geslacht der „van Wateringen" afstammen van Egmond. Hun wapen was, volgens Bleiswijk: een zilveren ster met acht punten op een zwart veld.

2) Van goederen aan den H. Geest behoorende hebben wij slechts kunnen vinden: 6 morgen lants gemengden aerden en gemeenre vuere met 3 anderen in den ambacht van Wateringen. Zie *van Rijn* aant. 703.

wel niet uit het beste, maar, door elkander genomen, toch uit goed land, want Schout en Schepenen enz. „estimeren hetselve waerdich te wesen in huyere 3 L. „Hollants de morgen". Het telde er volgens de maat van dien tijd 1080, „waervan er 800 door hemluyden ge-„bruikt werden" [1]).

Evenals de meeste andere dorpen bezat ook Wateringen in overoude tijden zijn hof. Het stond ter westzijde van het dorp, niet ver van de kerk, en was het huis der Heeren van Wateringen. Wie het gesticht heeft, is niet bekend, maar het schijnt reeds vroeg een aanzienlijk en sterk slot te zijn geweest, want toen de graaf en roomsch-koning Willem in den oorlog met Margaretha van Vlaanderen ten jare 1253 op St. Martijn, de Vlamingen op het eiland Walcheren verslagen en hare beide zonen Guido en Joannes van Dampierre met Thibout van Gissen en Wolfaert van Barri gevangen had genomen, zond hij de eersten, en misschien ook wel de laatsten naar het hof te Wateringen ter bewaking [2]). Dien jeugdigen graven diende het dus tot gevangenis, maar het zag nog grooter treurigheid, want Willem van Beieren, na het feest van zijn oom, den koning van Engeland, razend geworden, zegt Goudhoeven, sloeg daar in 1357 met eigen hand Gerard van der Watering dood, een vromen edelen ridder, die zich nog wel verbonden had om hem te helpen [3]).

---

1) Informacie der verponding enz. blz. 268.

2) *Anton. Mattheus* Chron. auct. *Joan. de Beka* bl. 165. Waarschijnlijk was toen Heer van Wateringen Heer Gerrit, die in 1273 een schenking deed aan het klooster te Loosduinen.

3) Deze heer Gerard was de zoon van Gerrit van der Watering, die omstreeks 1299 leefde. Ook Bilderdijk neemt aan, dat hij zonder eenige reden vermoord is. Men oordeelde wegens zijn goedaardigheid, dat hij onbekwaam was om den Graaf reden tot gramschap, veel min tot zijnen doodslag gegeven te hebben. *De Riemer* I bl. 130.

Van daar de kapelrie, welke hij in 1357 op het hof te 's Gravenhage stichtte; voornamelijk om te bidden voor de ziel van den zoo ongelukkig verslagene. De begeving van deze kapelrie stond hij dan ook aan het geslacht van der Watering af met dit handvest [1]).

„Hertog Willem enz. doen condt allen luden, dat wi „die capelrie die wi gezet hebben in onser Capellen in „den Hage voer Gherijts ziele van der Wateringhe, over-„gegeven hebben en geven mit desen brieve Heeren „Willem van der Wateringhe en nae hem den rechten „oer van der Wateringhe eeuwelicken ghifters te wesen „van der Capellerien voersz. en verdienen te doene daer „si willen bi denghenen die si se geven sullen, of bi „eenen eersamen persoen voer hem. En omdat wij willen „dat dit vaste en gestade ghehouden bliven enz. Datum „Hage des maendages na Sinte-Elisabeths-dach anno MCCC „seven en vijftich".

De hooge heerlijkheid Wateringen mocht zich niet lang in zijn oorspronkelijke Heeren verheugen, want behalve den bovengenoemden Heer Willem, vinden wij nog slechts van denzelfden stam: een Heer Jan [2]), nog een Heer Gerrit, en een Heer Bartholomeus van der Watering. Maar deze was ook de laatste, en reeds in 1387 ging zij bij gebrek van mannelijk „oer" bij zijn dood over in het huis van „van Egmond", wijl Heer Gerrit van Egmond, kastelein van Staveren en baljuw van Kennemerland, gehuwd was met zijn erfdochter Vrouwe Wilhelmina van der Watering. Op dezelfde wijze ging zij na den dood van zijn kleinzoon Jan van Egmond over aan Willem van Naaldwijk [3]), die zijn dochter Wilhel-

1) *De Riemer* deel I bl. 184 en 186.

2) Deze komt voor op het jaar 1367. *De Riemer* deel I bl. 192.

3) Zooals het schijnt heeft Willem VI ook zijn bastaard, Lodewijk, met het hof van Wateringen begiftigd. *De Riemer*, deel I bl. 379, verhaalt ten

mina getrouwd had, om eveneens weder het deel te worden van Heer Jan van Montfoort, den man van Wilhelmina van Naaldwijk. Later volgde zij den weg der goederen van Naaldwijk, en daarmede viel Wateringen te beurt aan het geslacht „van der Marc", en vervolgens aan den Graaf van Aremberg, die het liet verkoopen aan Prins Frederik Hendrik.

In 1514 waren er volgens de opgaaf van den vicecureyt omstreeks 300 communicanten „een luttel meer ofte min. „ende sijn gemindert om de sterfte, welcke aldaer binnen de 4 jaeren tweemael geweest es" [1]). In 1496 zullen er echter maar een 200 geweest zijn, en in 1477 een weinig meer, namelijk omtrent een 230.

„De kerk [2]) is ruim: zij heeft twee kruispanden, en „een vierkanten tooren, die van boven met een ijzeren „leuning omzet is, en een tamelijk hooge, maar zeer „nette spitse heeft". Van Ollefen voegt hier nog bij: „wegens derselver (der kerke) ouderdom of stichting kan „men niets met zekerheid zeggen". En dit is ook zoo, want de tegenwoordige Protestansche kerk was voorheen

---

minste: „Aan dezen Heer Lodewijk heeft Hertog Willem nog een gifte „gedaan van *het huis en Hofstede te Wateringen* met verscheide andere „landerijen, waarvan de brief is gegeven in den Hage op St. Pieter en „Pauwelsdach anno MCCCC en sesse, en geregistreerd ter leenkamer van „Holland, in 't boek Privilegia J. 1404 fol. 46 verso". Hoe Hertog Willem echter daartoe het recht had; of Jan van Egmond, de zoon van Gerrit, en de vader van bovengenoemden Heer Jan, soms deel had gehad in de samenzwering tegen Alijd van Poelgeest en daarom van zijn heerlijkheid beroofd was, heb ik niet kunnen vinden. Hertog Willem zag er evenwel somtijds ook niet tegen op, om een der Heeren op onrechtmatige wijze zijn leen te ontnemen, ten einde het aan een ander te geven. Doch wat het hier dan ook geweest is, het bezit van Heer Lodewijk heeft niet lang geduurd, want de beide zonen van genoemden Jan Gerritsz. van Egmond, Gerrit en Jan, dragen overal den naam „van Wateringen".

1) Volgens *Goudhoeven* bl. 571 was die sterfte echter in 1509 groot in de steden van Holland, Haarlem, Leiden en Monnikkendam.

2) *Tegenw. Staat der Ver. Nederl.* deel XVI bl. 566.

de Katholieke, en al spreekt een giftbrief van Heer Hendrik van Voorne van 1257 (Alkemade Beschr. v. d. Briel. Privil. bl. 4 n. VI) nog van „*de kapelle van Wateringe*" hij zegt niet, wanneer zij door deze kerk vervangen is. Of zij evenwel, gelijk zij nu is, geheel en al van haar eerst bestaan dagteekent, valt zeer te betwijfelen. De stads- en dorpsbeschrijver is dan ook zeer voorzichtig, want hij verklaart slechts, dat er aan het gebouw „vele tekenen van oudheid gevonden worden". En inderdaad, de Schout en Schepenen van Wateringen klagen bij de Informacie in 1514, dat „harer kercke" geheel vervallen is, en dat zij er daarom wel „100 pond groten Vlaems „aan sullen moeten hangen". Zeer waarschijnlijk is zij dan ook in dien tijd gedeeltelijk vernieuwd [1]). Om de onkosten goed te maken zouden zij „huer dorp voorder mit renten moeten belasten". Nu, uit hetgeen ik den beginne gezegd heb, is wel op te maken, dat „huere" fondsen niet groot zijn geweest.

Deze kerk had denzelfden patroon, dien de Katholieke kerk er heden nog heeft, namelijk: den H. Joannes den Dooper. Doch behalve het hoofdaltaar bezat zij nog twee andere altaren: nl. van de Allerheiligste Maagd en de H. Maria Magdalena, waaraan van ouds [2]) een eeuwigdurende kapelanie was opgericht, en dat van den H. Hubertus, waaraan ook een dergelijke vicarie verbonden was. Zeer waarschijnlijk is deze laatste gesticht door een der Heeren van Naaldwijk, die hun kasteel hadden te Honselaarsdijk, waar, zoo goed als zeker, de H. Hubertus in den allervroegsten tijd Patroon was.

---

1) In 1790 en 91 is ook de geheele kerk met het koor opgehoogd, en heeft men er een nieuwe vloer ingelegd. (*van Ollefen* en *Bakker*) De zerken met de wapens op de graven in het koor, dagteekenen insgelijks van lateren tijd.

2) *Van Heussen* Deel III bl. 742.

Aan dit altaar behoorden 5 morgen en 2 hont land, liggende onder Wateringen [1]). De commies Dirck Crab teekent bij deze vicarie aan, dat zij ter collatie of begeving stond der Heeren Staten, en daarom te hunnen profijte was verkocht. Stellig had dus het gemeene land haar geannexeerd bij de verandering van den ouden godsdienst.

Als Pastoors van Wateringen vermelden de Bijdragen van Haarlem:

Anno 1339, Jan, Prochiepape. (Orig. van Delfland B.)

Anno 1393, Jan, Prochiepape. (Cartul. van Leeuwenhorst fol. 119 v°.)

Anno 1449, 21 Octob. Theodoricus Uterveer, geinstalleerd. (Cartul. van de Hofkapel te 's Hage, fol. 72.)

Anno 1502, Damis Janszoon, pastoer, die gestorven is dusent vijffhondert en twee. (Registr. der kerk. goed. te Wateringen. R. A.)

Anno 1536-55. Henricus Kinen ab Hinsberch. Misschien moet dit Hinsberch wel Reinberch zijn. Zijn naam heeft wel een Duitschen klank, en Reinberch lag in het Bisdom Keulen. [2]) Het bezat een Cistercienser-abdij; wellicht dus was het een priester uit die abdij, die later naar Wateringen werd gezonden. In den beginne immers resideerde hij niet in zijn pastorie, want er wordt van hem verhaald, dat hij geintroduceerd (voorgesteld?) werd door de edelmoedige vrouwe Machteld van Montfoort, gemalin van Heer Robert uit de graven van der Marc en Aremberg. Den 15 October 1536 heeft hij er zijn plicht als Pastoor vervuld, en zijn heilige bediening waargenomen (in sacro;

---

1) *Bijdragen v. het H. B.* deel 15, afl. 1 bl. 85. Volgens het testament van Vrouwe Willem van Montfoort, Naaldwijk, Wateringen enz., zijne dochter, had Heer Hendrik de begeving van verscheidene vicariën.

2) Er bestond toch reeds een verband tusschen Camp-Reinberch en Wateringen. Zie blz. 252.

staat er; wat wel zal moeten beteekenen, dat hij bezit genomen heeft, van zijn kerk; misschien er ook de H. Mis heeft opgedragen), en den 14 April 1543 kwam hij persoonlijk in Wateringen verblijf houden. Hij was er nog in 1555. (Regist. der kerk. goed. enz.)

En als kapelaans:

Anno 1414. 21 October. Gisbertus Meinardsz. † op den feestdag der 11000 maagden (H. Ursula en gezellinnen). (Regist. bovengenoemd.) Hij zal wel vice-cureyt geweest zijn evenals:

Anno 1514 Jan IJsbrantszoon, oudt 53 jar. Hij getuigde dat jaar met Schout en Schepenen bij de Informacie der verponding [1]).

Uit hetgeen daar even vermeld is van Heer Henricus Kinen, die door de Gravin van der Marc werd ingeleid, of liever tot Pastoor aan den Bisschop voorgesteld, blijkt duidelijk, dat de Heeren van Wateringen ook het recht verkregen hadden om de kerk te begeven. Waarschijnlijk heeft dus één hunner haar gebouwd. Ook hadden zij het recht om den Schoolmeester aan te stellen.

De preekstoel in de Protest. kerk is nog die uit de kapel der Heeren van Naaldwijk te Honselaarsdijk; hij is zoo groot en zwaar, als er nergens een gevonden wordt, zijnde zeer fraai naar de oude wijze bewerkt, gelijk mede het prachtige gehemelte daarboven; en wel der bezichtiging waard. (Aldus van Ollefen en Bakker [2]). Ook verhalen zij: „tegen de Toren aan vindt men het over- „blijfsel van een orgel, 't welk men meent, dat vóór de

---

1) t. a. p. bl. 268. Hij komt ook voor bij *v. Heussen* III bl. 674 als weldoener van het apostolisch broederschap, in 1511 te Delft in de oude kerk opgericht.

2) Het is inderdaad een kunststuk van snijwerk. Eenige jaren geleden moet er, naar men mij medegedeeld heeft, te vergeefs *f* 15000,— voor geboden zijn.

„verandering van den godsdienst en van de regering, „binnen deze landen, verwoest of vervallen was; de over- „blijfsels zijn geheel te niet; het orchest van hetselve is „niet groot; ter plaatse, waar het werk geweest is, ziet „men nu beschilderde en beschreven chasinetten, die „duidelijk blijken dragen, dat zij van een oude herkomst „zijn; boven dezelven rijzen drie pyramiden, of naalden „uit, waarvan de middenste de grootste is".

De Pastorie van dezen tijd is bepaald niet oud; de vorige echter heeft op dezelfde plaats gestaan.

Volgens de getuigenis van Pieter van der Goes, baljuw van Delfland, in het proces tegen Arend Dirkszoon, den afgevallen pastoor van de Lier, zijn in Wateringen, niettegenstaande er daar ook al aan het hollen geraakten, de beelden toch niet gebroken. Deze getuigenis dagteekent van 1567. In 1572 hield volgens schrijven van Vrouwe Margariete de Lamarc, weduwe van Aremberg, aan Alva „le service divin" ook hier op, en wegens de troebelen restte haar geen middel om daarin te voorzien [1]).

Wanneer men van „de Heul" (Quintsheul) naar dit dorp gaat, ziet men dicht bij deze plaats aan de linkerhand, vlak tegenover de dorpskade, een boerenwoning, de laatste, met twee fraaie trapgevels. Deze woning met erven draagt nog altijd den naam van „het hof te Wateringen", en is dan ook gebouwd op den grond van het vroegere hof der Heeren van Wateringen waarvan wij reeds gesproken hebben; of liever nog: van het klooster, dat het vervangen had. Want ook Wateringen heeft een aanzienlijk klooster gehad. Het was dit verschuldigd aan Heer Hendrik van Naaldwijk en zijne echtgenoote Machteld van Raaphorst, dochter van Bar-

1) Archief van Kist en Mol D. II bl. 133.

tholomeus van Raaphorst en Machteldis Pots van Antwerpen. Evenals zijn vader Willem van Naaldwijk, was ook Heer Hendrik Heer van Wateringen en Kapelle op den IJssel, Ridder en erfelijk Maarschalk van Holland. In 1465 was hij in den oorlog tegen de Luikenaars, en hij stierf in het jaar 1496. Alhoewel S. van Leeuwen [1]) geen zoon van hem vermeldt, schijnt hij er toch een gehad te hebben want de Bijdragen [2]) geven in 1476 een Heer Dirk Hendrikszoon van Naaldwijk op als pastoor en commandeur van Valkenburch, bij Leiden; en bekend is het, dat de Duitsche ridders geen andere dan „grooter heerer kijnders" aannamen. Doch Heer Hendrik moet niet alleen vermogend en dapper geweest zijn, maar ook echt godsdienstig, want te nauwernood was hij goed en wel in het bezit van zijn erfenis, of hij schonk zijn huisstede (domistadium, zegt de Vicaris de la Torre, stond er in het oorspronkelijke stuk [3]) met de omliggende landen weg aan de beroemde orde der Cisterciensen of van Citeaux [4]), om er een klooster van te maken voor 13 monnikken en 4 leekebroeders onder den naam van St. Maria's convent in Bethlehem. Zie hier den giftbrief:

„Wij, Hendrik, Heer van Naaldwijk, en van Capelle, „Ridder, Erfmaarschalk van Holland; en ik, Machteld van

---

1) t. a. p. bl. 1022.

2) Deel 4 bl. 372. Zie ook het testament van Vrouw Wilhelmina van Naaldwijk, Heer Hendriks dochter, die daarin spreekt van haar broeder. *Mattheus* Analecta en *van Heussen*. (Naaldwijk).

3) Archiv. Utr. deel 10 en 11.

4) Door den H. Robertus (29 April) in 1098 gesticht in het bosch van Citeaux, vijf mijlen van Dyon, en beroemd geworden vooral door den H. Bernardus, naar wien zij dan ook wel *Bernardieten* geheeten worden. Daarvan schijnt later *Barnabieten* gemaakt te zijn. Zoo worden zij althans genoemd in het verslag der vergadering over het vaststellen der bijdragen voor het concilie van Trente, waarover later.

„Raaphorst, Vrouwe van Naaldwijk, den wil en de ge-
„negenheid hebbende om een konvent van de Cistersi-orde, „voor 13 monniken en 4 leekebroeders, te stichten, „'t welk St. Marias konvent in Bethlehem genoemd zal „worden; geven tot het bouwen van dat convent ons „slot en opstal (domistadium) tot ons dorp te Wateringen, „met alles daartoe behoorende, 'twelk binnen de binnenste „sloot begrepen is, mitsgaders ook den cingel. Gedaan „in den Hage in ons woonhuis in 't jaar 1485, daags „vóór St. Bernardus-dag" (19 Augustus) [1]).

Volgens den Vicaris de la Torre en Römer, werd deze schenking goedgekeurd door David van Bourgondie, den 55sten Bisschop van Utrecht. Eveneens werd zij later bevestigd, en wel in 1489, door den abt (bepaald den Generaal-abt) der Cisterciensers, Joannes; en nog later, in 1496, ook door Henricus, abt van Camp bij Reinberch in het Bisdom van Keulen [2]).

Tot wien hadden nu Heer Hendrik en zijn gemalin zich gewend om hun slot in een convent te veranderen? Tot de prachtige abtdij van St. Salvator te Antwerpen, welke naar haren stichter den ridder Pots [3]), of Potz, en

---

1) *Van Heussen* deel III blz. 742; *van Ollefen* en *Bakker*. *Simon van Leeuwen* vergist zich dus, waar hij van reguliere kanunnikken spreekt. Of dit woonhuis het huis van Naaldwijk was, aan de noordzijde van het Voorhout, of Kneuterdijk, ten oosten van het huis des Heeren van der Mijle, heb ik niet kunnen opsporen.

2) In Holland waren er, naar het schijnt, in 1551, 5 mannen-kloosters van deze orde, namelijk te Heemstede, te Warmond, te Monnikkendam, te IJsselstein en te Wateringen. Vroeger schijnt er echter ook één door de abdij St. Salvator te Antwerpen gesticht te zijn te Zibekelo in Overijssel (zie Römer, Warmond), alsmede te Donk bij Heusden, en te Zierikzee (zie *Sanderus Chorographia Sacra Brabantiae.*) Er was dus wel een klooster van Bernardijnen *in Waterland*, dat van Monnikendam, maar het heette „Galilea", en niet Bethlehem; dit laatste was te Wateringen. Zie Bijdr. deel 17, bl. 31, noot 1.

3) Van dezen Ridder Pots, verhaalt Walvis in zijn beschrijving van Gouda: „Onder de vrome besorgers van het H. Geesthuis verdiend hier

grootvader van Machteld, ook Pater, of Peter-Pots geheeten werd. Sanderus [1]), en het groot kerkelijk tooneel des Hertogdoms van Brabant [2]) verklaren immers uitdrukkelijk dat Bethlehem aan deze abdij ontsproten is, en zeer zeker heeft dan ook de abt van Antwerpen den eersten prior met eenige religieusen naar Wateringen gezonden om het klooster te bevolken. Deze abt was dus ontegensprekelijk feitelijk en rechtens de *eenige vader*, *en de onmiddelijke visitator* van dat convent, maar hij is ook *altijd de eenige vader en onmiddelijke kloosterbezoeker van Bethlehem* gebleven. Pastoor Hofman zal mij dit waarschijnlijk wel niet toegeven. In de Bijdragen [3]) deelde hij namelijk een officieel verslag van den prior van IJsselstein mede omtrent de verkiezing van Joannes Munsterer Leendertsz. tot Prior van Wateringen, aldaar geschied in 1539, en eerstgenoemde prior verklaart in die wettelijke oorkonde, en nog wel met goedvinden zelfs van den prior van St. Salvator, dat hij de vader was en daarom de onmiddelijke visitator (niet de plaatsvervangende naar het gevoelen van Pastoor Hofman), van het klooster van Wateringen. Maar hoe kan dit dan zijn? Kunnen dan

---

„uytzonderlijck gemeld de Heer *Pieter Pot*, die ter Goude, zooals men „verteld, op een doorvarend schip van eenen kinderloosen handelaar in „eenen yseren pot, die hem het wapenteken en toenaam, zoo men zeid, „naderhand gaf, ten vondeling gelegd, of geworpen, van zijnen eersten „herberger, den schipper opgevoed, en zo verre door Gods zegen, ge„bracht, dat hij een der rijkste en 't zaamt der deugdsaemste koopluyden „t'Antwerpen geworden, Ridder geslagen is, en d' Abdye van St. Zalvator, „onder den regel van den H. Bernardus, noch heden naar hem Piere Pots „Abdije vernoemt, gesticht heeft". Zie deel I bl. 198 en 199.

1) *Chorographia Sacra Brabantiae* deel I nieuwe druk, wijst uitdrukkelijk op deze afkomst.

2) Druk 1727 bl. 141. Het verplaatst wel Bethlehem in Waterland, maar dit kan niet anders, zie hierboven, dan het Wateringsche klooster geweest zijn. Overigens haalt *Het Tooneel* Sanderus wel aan, doch niet om te getuigen voor Wateringen, maar voor het leven en de deugden van Ridder Pots.

3) Deel 17 bl. 31. Hierna zullen wij er den inhoud van mededeelen.

de St. Salvators-abtdij en de IJsselsteinsche St. Mariaberg beiden dat vaderschap niet bezeten hebben? Pastoor Hofman schijnt te meenen van ja, want hij zegt: „krachtens „de stichtingsoorkonde werd het klooster van Wateringen „bestemd voor 13 monnikken en 4 leekenbroeders; zes „monnikken met den prior kwamen volgens Sanderus, „uit Peter-Pots; de zes overigen met de leekebroeders „zullen uit IJsselstein zijn gekomen. Aldus konden beide „kloosters op het vaderschap over Wateringen aanspraak „maken". En tot die meening schijnt hij, behalve door genoemde oorkonde, gekomen te zijn door het schrijven d.d. 1560 van den Generaalabt der Bernardijnen, Ludovic de Bessey aan Everard Bon, prior van Peter-Pots te Antwerpen, namelijk: dat „rechtens het vaderschap op den „laatstgenoemde de bizondere plicht rustte om het St. Maria„hof te Zierikzee, en Bethlehem te Wateringen jaarlijks „te bezoeken, en er te verbeteren wat verbetering be„hoefde". Doch niettegenstaande al den drang van het betoog van Pastoor Hofman, geloof ik toch van gevoelen met hem te mogen verschillen: ik houd mij namelijk overtuigd dat de abt van St. Salvator rechtens *de eenige vader, en de eenige onmiddelijke kloosterbezoeker was van Bethlehem.* En vooraf ook nog dit: Het wil er bij mij namelijk volstrekt niet in, dat het convent van IJsselstein in die dagen zijn kloosterlingen, althans zooveel kloosterlingen, aan Wateringen geleverd heeft, en wel vooreerst, omdat het toen daarvoor zelf niet volkrijk genoeg was. Gelijk Bethlehems geschiedenis het meer dan duidelijk bewijst, was te dien tijde de groote toeloop naar de kloosters reeds opgehouden, en ware zij nog maar geringer geweest! Doch ten andere: omstreeks het jaar 1415 of 16 hadden de drie kloosters: St. Mariaberg te IJsselstein, Mariahove te Warmond en Mariaburg te Zibekelo eene vereeniging of colligatie gevormd om in die

conventen de kloostertucht te handhaven, en de deugd nog meer aan te kweeken. „Door die colligatie", zegt Römer, „werden deze kloosters — in de orde blijvende — „toch eene afzonderlijke congregatie, en er werden bij „het onderhouden van den Bernardijner regel nog eenige „bizondere voorschriften van meer strengeren aard ver- „plichtend gemaakt, en tevens werd daarom het onder- „linge en onmiddelijke opzicht der drie daarbij betrokken „prioren meer doelmatig ingericht". Römer voegt er nog bij, dat de abt van Camp, en die van Godsschole bij Aurich deze colligatie in 1418 goedkeurden; doch van Heussen [1]) geeft ook een ander schrijven van genoemde abten, dat aan het vermelde voorafging, en waarin zij niet hun eigen goedkeuring mededeelen, maar die van den Heer Generaal van Citeaux, gedagteekend uit de H. Kerkvergadering van Constans in het jaar ons Heeren 1415 den 25 Juli bij het openstaan van den H. Stoel. Omdat echter die drie kloosters gevraagd hadden eenige instellingen te mogen veranderen, en andere nieuwe artikelen te maken, en de Generaal er niet genoeg van onderricht was, daarom droeg hij den gemelden abten tevens op, de artikelen van die vereeniging nader te onderzoeken, en eerst, toen zij ze onderzocht hadden, gaven zij de vermelde goedkeuring in 1418; voorloopig echter slechts voor drie jaren om er na dien tijd beter over te kunnen beschikken. Welnu, als wij die artikelen lezen, welke t. a. p. ook bij van Heussen te vinden zijn, dan zien wij dat een overgang van IJsselstein naar Wateringen, zooals hier geschied zou zijn, volgens Pastoor Hofman, wel niet verboden was, (alleen was verboden aan iederen monnik, dat hij verlof *zag te krijgen* om in een ander huis van zijn orde over te gaan dan in één

1) Deel VI bl. 644 volg.

van de drie vereenigde conventen), maar wij zien tevens, dat zij toch volstrekt niet strookte met den geest dier voorschriften. Want daaruit kon in plaats van betere tucht en eensgezindheid, slechts verslapping en ontevredenheid voortkomen. Zeker, dunkt mij, was het niet goed, de leekebroeders naar zulk een huis te zenden. Wellicht heeft dus IJsselstein wel een of anderen monnik aan Wateringen afgestaan, maar bepaald niet zoovelen, als Pastoor Hofman aanneemt. Misschien heeft ook Warmond er een paar geleverd, zooals het later Heer Bartholomeus afgestaan heeft; en zou dit ook niet een reden kunnen wezen, waarom insgelijks de abt van Camp de stichting bevestigde [1])? Doch wat het voornaamste is en waarop alles aankomt, zou de prior van IJsselstein zich in de vermelde oorkonde van 1538 wel *het vaderschap en de onmiddelijke visitatie van* MARIAS KONVENT IN BETHLEHEM *toegeeigend* hebben? Hij schrijft in zijn verslag: „Wij „broeder Franciscus, prior [2]) van O. L. Vrouweberg in „IJsselstein, van de orde van Citeaux, in het diocees van „Utrecht, *wegens, of om reden van het vaderschap onmid-„delijk visitator* (kloosterbezoeker) brengen bij deze ter „kennis van allen, die er belang bij hebben, of belang „bij kunnen hebben, enz. enz...." Doch staat het nu al vast, dat dit vaderschap en dit recht van bezoek alleen op Wateringen kan en moet slaan, en niet op een ander klooster. Mijns inziens, volstrekt niet. Zooals broeder Franciscus zelf mededeelt, was er immers in 1538 geen

1) Warmond, ofschoon door IJsselstein bevolkt, stond onder den abt van Camp. Hetzelfde was het geval met de abtdij van St. Salvator: *Groot Tooneel* bl. 131; ook om die reden zal deze abt hier zijn bevestiging gegeven hebben, maar dit neemt toch niet weg, dat de prior van IJsselstein de onmiddelijke vader en visitator van beide kloosters was.

2) De prior van IJsselstein werd vroeger „abt" genoemd maar bij de colligatie hadden de drie priors verklaard, geen anderen titel dan dien van prior te zullen aannemen. *v. Heussen* t. a. p.

spraak van een verkiezing volgens de regels of canons; ja, er kon onmogelijk spraak van zijn, want behalve de tot Prior verheven Joannes Leendertsz. waren er toen in Bethlehem slechts 2 monnikken, en 1 leekebroeder. Er had dus geen eigenlijke verkiezing, maar alleen een benoeming plaats, zooals die plaats had gehad voor de priors, die uit St. Salvator hierheen waren gezonden. Die benoeming met keuze geschiedde toen, gelijk zij tegenwoordig nog geschiedt, in een kapittel, of met kapitulaire macht, en wel in een kapittel van St. Salvator, voor dit bizonder geval naar Wateringen overgekomen en binnen Bethlehems muren gehouden, en van daar wellicht ook de aanwezigheid van den afgevaardigde uit het prachtige St. Bernardsklooster te Hennixem bij Antwerpen [1]) aan de Schelde. Maar wat had dan de prior van IJsselstein [2]) daarmede uitstaan? Het St. Salvatorsconvent was ontsproten aan het klooster van IJsselstein, en ter oorzake van dat onmiddelijk vaderschap was dus de prior van O. L. Vrouweberg rechtens de onmiddelijke visitator dier abdij, en waarom kan nu die prior in den aanhef van zijn verslag niet te kennen hebben gegeven, dat hij in die hoedanigheid bij die benoeming, of zoogenaamde verkiezing of liever nog bij dat kapittel, voorgezeten heeft? Inderdaad dit kan, dunkt mij, de eenige reden van zijn optreden alhier zijn geweest, en niet het zenden van eenige kloosterlingen naar Wateringen [3]). Want ik kan overigens ook maar niet begrijpen, wanneer

1) Dit klooster stamde af van Warmond. Zie het genoemde *Groot kerkel. Tooneel* bl. 150.

2) t. a. p. Met goedkeuring van Paus Eugenius IV verkreeg Ridder Pots in 1444 uit Mariaberg 8 monnikken met 4 leekebroeders voor dit convent.

3) Hetzelfde beginsel, dat in 1560 de Generaalabt aan den prior van Peter-Pots voorhield, wordt hier dus toegepast.

een klooster om personeel voor een nieuw convent wordt gevraagd, en het moet er eenige gaan leenen uit andere huizen, hoe dan deze laatsten het recht van onmiddelijke visitatie op die wijze zouden verwerven; immers hoeveel kloosterbezoekers zou zulk een nieuw convent dan soms wel te wachten hebben? Neen, de prior van IJsselstein, broeder Franciscus, verscheen te Wateringen als visitator der St. Salvatorsabdij of priorij, en zoo eerst hebben dan ook de woorden van den Generaal-abt der Bernardijnen de Bessey, hun volle kracht, dat de prior van Antwerpen het bizonder recht en den bizonderen plicht had om Bethlehem jaarlijks te bezoeken, maar zoo, en zoo ook alleen kan volkomen waar zijn, wat Sanderus van Waterings klooster verhaalt, „namelijk, dat het door een „hecht en onschendbaar recht van vaderschap op den „titel van onmiddelijken vader, zoolang het den regel „van Citeaux bleef volgen, ondergeschikt was aan St. Sal- „vatorsklooster"; want deze woorden sluiten, mijns inziens, noodzakelijk een tweede onmiddelijk vaderschap uit.

Ziedaar dan, waarom ik mij overtuigd houd, dat de prior van St. Salvator ook thans nog de *eenige* onmiddelijke vader en visitator was van Bethlehem. Overigens onzen dank aan Pastoor Hofman, die ons weder een stuk geschiedenis geleverd heeft, dat het leven in Waterings klooster aanschouwelijk voor oogen stelt, en dat zonder zijne arbeidzaamheid, wellicht altijd verborgen zou gebleven zijn.

In den begine kwam er alzoo uit Antwerpen een prior met 6 kloosterlingen naar Bethlehem, en misschien kwamen er nog enkelen bij uit andere huizen; doch hoe dit ook zij, het klooster schijnt te Wateringen niet te hebben willen opnemen. Wel traden er, volgens de lijst van Römer, na verloop van tijd eenige nieuwe leden uit den omtrek tot de orde toe, maar het getal der kloosterlingen

en conversen, of leekebroeders, schijnt toch nimmer van eenige beteekenis te zijn geweest; het schijnt integendeel behoefte gehad te hebben aan personeel uit andere huizen; zelfs schijnt het geen geschikte personen gehad te hebben voor het prioraat, want behalve den eersten prior, die uit St. Salvator gezonden was, vinden wij er nog 6 uit diezelfde abtdij aan het hoofd van Waterings convent; ja, wij zagen het, in 1538 bestond de geheele bevolking van dit huis uit niet meer dan drie personen; twee monnikken: Gerardus den oudere, en Gerardus den jongere, en Adrianus Cochooren (zeker Coxhoorn), een blinden leekebroeder. Toch sleepte het zijn zwak bestaan nog voort tot in 1573; maar toen moest het ook deelen in het treurig lot van zoovele andere kloosters, want het werd verwoest en verbrand, en waarschijnlijk wel door het gemeen uit Delft. Het proces tegen Arend Dirkszoon de Vos, den afgevallen Pastoor van de Lier toont ten minste, dat dit Nederlandsche volk er alles behalve bang en onverschillig voor was, indien er in den omtrek iets te rooven, of te plunderen was. De grond is later bepaald ten voordeele van den Staat verkocht.

Als priors van Bethlehem komen voor:

1. *Ludovicus Grimmer*, anno 1485. Sanderus en van Heussen verhalen van hem, dat hij de eerste prior was, door St. Salvator met de 6 kloosterlingen naar Wateringen gezonden. Van te voren was hij onderprior te Antwerpen; hij bleef 19 jaar in dit convent en stierf aldaar in 1504.

2. *Joannes Munster* in 1503. Pastoor Hofman wil dezen uit de lijst der priors schrappen, voornamelijk om de overeenkomst van naam met den prior, over wiens verkiezing wij zoo wijdloopig hebben moeten spreken; doch daarvan zie ik de noodzakelijkheid niet in, want men moet niet uit het oog verliezen, dat er tusschen beiden

in een tijdruimte verliep van 34 jaren, en er blijft nog genoeg verschil van leven over, niet alleen, maar Sanderus spreekt ook in te stellige woorden over Munster, om hem niet op zijn plaats te laten staan. Volgens dezen laatsten schrijver dan, zou hij een man van groote ondervinding geweest zijn en was hij koopman toen hij in de orde trad. Onder de priesters, die in de St. Salvatorabdij geprofest zijn, was hij de dertigste, en het prioraat verwierf hij om zijne scherpzinnigheid. Toen hij zijn ambt zeven jaren lang met lof en veel vrucht waargenomen had, stierf hij in 1510, in korten tijd vele jaren volbracht hebbende.

3. Heer *Volkert.* Zoo zullen wij tegen Sanderus in wel moeten vaststellen, want van Heussen verklaart, dat er lang een brief van filiatie van hem bestaan heeft, gedagteekend in 1517, en waarbij hij de beschermers van het convent deel gaf aan al de geestelijke voordeelen der gansche orde van Citeaux; zulk een brief toch kan niet liegen. Sanderus moet zich dus vergist hebben, toen hij zijn opvolger 12 jaren aan het hoofd van Bethlehem plaatste. Hoelang Heer Volkert die waardigheid bekleedde, wordt niet vermeld.

4. *Aegidius van Remmerswaal.* Deze Heer was wereldsch priester en wilde zich nog met meer ijver toeleggen op de godsvrucht en op den dienst van God. Hij begaf zich dus te Antwerpen in het klooster, en was de drie en dertigste, die er zijne belofte deed. Hij stierf te Wateringen in 1522.

Thans volgt in de lijst van Sanderus en van Heussen een tusschenruimte van 16 jaar, waarin wij geen enkelen prior vermeld zien. Het reeds gedeeltelijk besproken verslag van den IJsselsteinschen prior Franciscus vult dit wel wat aan, want het verhaalt, dat Jan Leendertsz. alhier voorafgegaan werd door een zekeren Heer Bartho-

lomeus, een monnik van Mariënhaven te Warmond, die in 1538 weder door zijn eigen klooster teruggevraagd en daar tot Prior verheven werd. Doch dit geldt slechts voor enkele jaren; maar hier komt ons Römer weder te hulp, immers ook hij geeft een lijst, en wel van vier priors van ons klooster. Van deze vaders van Bethlehem zullen wij er zeker één, maar waarschijnlijk wel twee hier te huis moeten brengen, en daarom zullen wij die lijst nu maar afschrijven, met al de priesters die hij opgeeft. Zie hier dan:

de priors:

Pieter van Delft; Albert; Jan Wouterszoon, en Herman van Delft;

en hier de monniken:

Hendrik van Delft en Claas van Schiedam; Willem; en Bruno van Monnikendam [1]); Otto van Weesp; Wouter; en Jacob van Oudewater, evenals Heer Bruno, keldermeester; met Otto van Amsterdam, Pieter van Delft, en Jan Gues.

In onze veronderstelling laten wij alzoo volgen:

5. Heer *Pieter van Delft.*

6. Heer *Albert*, en

7. Heer *Bartholomeus* van Warmond.

En hiermede zijn wij dus gekomen tot 1538. Toen alzoo Heer Bartholomeus weder opgevraagd was, verklaart de prior van IJsselstein in zijn meergenoemd verslag, kwam hij naar Wateringen om het convent een nieuwen herder te geven. Denzelfden dag, namelijk zondag sexagesima, droeg hij er de plechtige H. Mis op met assistentie van den Eerwaarden Judocus van Duin,

---

1) Deze Heer Bruno is bepaald uit Monnikkendam herwaarts gekomen, omdat er behoefte was aan kloosterlingen. Waarschijnlijk ook wel de volgende Heer Otto, evenals zijn naamgenoot van Amsterdam.

prior van Peter-Pots te Antwerpen, alsmede van Cornelius Cops, biechtvader van het klooster van Loosduinen [1]), en van broeder Costin, van Warinne, beiden geprofeste religieusen van het St. Benardsklooster te Hennixem. Na met het gewone teeken ieder, die er belang bij had en die er tegenwoordig was, kapittelsgewijze opgeroepen, na eene vermaning gehouden en na gelezen te hebben wat betrekking had op het kiezersambt, bevond hij, dat er maar twee kiezers waren, Gerardus, de oude, en Gerardus, de jonge. Dezen liet hij voor zich komen, en niettegenstaande *deze twee geen geldige verkiezing konden houden. (volgens de regels);* zoo schonk hij hun toch, om hun alle aanleiding tot rechtvaardige (juste) klacht te ontnemen, eene vrije verkiezingsstem.

Toen zij dan als kiezers toegelaten, en door hem vermaand waren om ter vergiffenis hunner fouten God voor oogen te houden, legde hij hun op, voor hun hoofd hem te kiezen, die lofwaardig van leven was, die den wettelijken ouderdom bezat en al het overige, dat voor een goed herder gevorderd wordt. Zij kozen dan voor hun prior en vader den religieus, Heer Joannes Munsterer van Neurenberg, die zijn gelofte gedaan had in Peter-Pots te Antwerpen, den wettelijken leeftijd en genoegzame geleerdheid bezat en die op dat oogenblik daar tegenwoordig was; en zij namen hem aan tot prior van hen en van hun klooster. Ook hij (de prior van IJsselstein „als onmiddelijke kloosterbezoeker”) [2]) gaf hem zijne stem, die naar den regel van Citeaux voor twee stemmen gerekend wordt, en hij verhief en benoemde den voormelden Heer Joannes zonder iemands tegenspraak

---

1) Loosduinen had niet alleen reeds vroeg een klooster van Norbertijnen, maar het bezat ook het oudste Cistercienser klooster van Holland, een nonnenklooster in 1224 door Floris V en Machteld gesticht.

2) Volgens mijne overtuiging dus: van St. Salvator, of Peter-Pots.

tot waren prior van Bethlehem. Nadat nu de nieuw gekozene de benoeming geweigerd, maar op de vermaning van den prior Franciscus toch aangenomen had, volgde het te Deum, de installatie en wat er verder in de orde gebruikelijk was. Daarna *weder in kapittel vergaderend* nam prior Franciscus hem den eed van getrouwheid af, bevestigde hem door het overgeven van het contrazegel zijns voorgangers en van het regelboek, met het gezach van God en van de orde, en stelde hem in het ware, wezenlijke, en daadwerkelijke bezit van het klooster in het geestelijke en het tijdelijke. Vervolgens deden de broeders Gerardus, de oude, en Gerardus, de jonge, (keldermeester) tegelijk met den godsdienstigen en blinden leekebroeder Adrianus Coxhooren, die allen tegenwoordig waren, bedaard en nederig overeenkomstig den vorm der orde met vrijen wil hunne professie voor Heer Joannes Munsterer, hun nieuwen prior [1]).

8ste was dus *Joannes Leendertsz. Munsterer* in 1538. Uit de annalen van St. Salvator haalt Sanderus, dat hij van 1538-51 niet alleen ten zegen voor Wateringen de priorij bekleedde, maar ook een zeer godsdienstig vader was voor de zijnen.

9. Waarschijnlijk *Eraert* (Everard) *Koorn.* Hij komt voor [2]) bij de eerste vergadering, den 1 Juni 1551, in den Haag gehouden over het bijeenbrengen van de „100 „karol. guldens van XL grooten Vlaems 't stuk ter maent voor het concilie van Trente". Het is waar, hij wordt daar wel geen prior genoemd, maar slechts gemachtichd van den Convente van Wateringen, doch de aanzienlijk-

---

1) Ter getuigenis hing prior Franciscus zijn zegel aan dit proces-verbaal, en dat van den prior van Peter-Pots, Judoc. van Duin, tegelijk met het zegel van Waterings Bethlehem. Van deze zegels is echter niets meer overig dan de drie sneden onder door de vouw van het charter. Past. Hofman t. a. p.

2) Bijdragen van H. deel 3 bl. 391.

heid van de meeste Heeren dier vergadering in aanmerking genomen en het geringe getal van Bethlehems kloosterlingen, kunnen wij hem gerust den titel van prior geven. Hij consenteerde mede, dat de *Barnabiten* van Wateringen in de subsidie zoude opbrengen 9 st. 3 d. [1]). Wanneer hij gestorven, of vertrokken is, staat niet vermeld. Naar hetgeen Sanderus verhaalt van zijn opvolger, kan het niet lang daarna geweest zijn, want deze zou in 1554 zijn gestorven.

10. *Joannes de Merica*, de 29 der geprofeste monniken van St. Salvator. Bij Sanderus en van Heussen zien wij, dat hij zeer hartelijk en godvruchtig was. Zijne jongere jaren bracht hij door als keldermeester in het moederconvent; zijne mannelijke jaren eerst in de abdij der zusters te Rosendaal bij Waelhem, en vervolgens als biechtvader in de abdij van Swijvick, bij Dendermonde; ten laatste tot prior te Wateringen verkoren, sleet hij daar zijnen ouden dag, vol van dagen en van deugden.

11. *Franciscus Ruttens*. Ook hij was uit St. Salvator, en daar eerst provisor, onder-prior en novicen-meester. Toen de pest [2]) te Wateringen heerschte en hij als een

---

1) „'T beliep opte gulden omtrent een penninck Hollants, off Vlaems „10 oirthen". Wateringen zou dus nog 3 d. meer dan Heemstede betalen, en zelfs 3 st., 3 d. meer dan IJsselstein, en hieruit blijkt, dunkt mij, ook, dat IJsselstein thans zoo groot niet meer was, als Pastoor Hofman meent. Vroeger had Bethlehem aan contributie voor Zijne Keizerl. Majest. moeten opbrengen: 148 p. 16 st., 1 d., en alzoo 51 *pond meer* dan Mariaberg. De Barnabiten buiten Monnikkendam schijnen in vergelijking van de overigen rijk te zijn geweest, want zij werden gesteld voor Trente op: 18 st. 5 d., en voor den keizer op 295 p. 7 st. 1 d. (Galilea schijnt van Warmonds stam te zijn geweest). Loosduinen was echter het allerrijkste, want aan de eerste belasting moest het 2 p. 2 st. 10 d.; aan de tweede 686 p. 11 st. voldoen.

2) Het vorige jaar was er duurte van levensmiddelen geweest, en dien ten gevolgewellicht een groote sterfte over het land gekomen. Velius (Chronijk van Hoorn) geeft echter voor de duurte het jaar 1557; en voor de sterfte 1558 op.

goede herder zijne kloosterlingen ijverig met geestelijke en tijdelijke hulp bijstond, werd ook hij door die ziekte aangetast en hij gaf zijn leven voor zijne vrienden, overeenkomstig het woord van zijnen Heer en Meester: grooter liefde heeft niemand, dan wanneer hij zijn leven geeft voor zijne vrienden [1]). Hij stierf in 1557.

12. Adrianus de Molenaar van Antwerpen. Zooals Sanderus verhaalt, was deze prior in de plaats van Heer Ruttens weder uit St. Salvator verkoren, en na 10 jaren in Wateringen gearbeid te hebben, aldaar in 1569 gestorven. Doch als die verkiezing een *onmiddelijken* opvolger gold, dan moet hij na 10 jaren in 1567 gestorven zijn. Sanderus zal het dus zoo streng letterlijk niet bedoeld hebben: hij zal bedoeld hebben, dat na Heer Ruttens Heer Molenaar ook alweer uit Peter-Pots kwam en tien jaren in Bethlehem verbleef, en zoo krijgen wij dan wellicht van 1557–59 eerst nog een anderen Prior. 12 zou op die wijze kunnen zijn: de derde prior van Römer, *Jan Wouterszoon*; dan houden wij *Herman van Delft* nog over als 14 *prior van Wateringen,* voor de jaren 1569–1573, toen het klooste vernield werd [2]).

13. Dus *Adrianus de Molenaar.* Hij was de 23 keldermeester geweest van St. Salvator. Van Heussen verhaalt, dat hij van dezen prior een zoogenaamden brief van filiatie onder zijn berusting had. Ook komt hij voor op 27 April 1563 in den Haag, bij de tweede vergadering der geestelijkheid, die *immediate subyect sijnd stoel van Rome* [3]) als prior „van de gemeen conventualen der „*Barnabyten* tot Wateringhen, omme te consenteeren in

---

1) Sanderus, t. a. p.

2) Van Heussen heeft dit in de plaats komen van Hr. Molenaar wijselijk weggelaten.

3) De Cisterciensen waren dus hier te lande exempt.

„het vervallen die costen van de gedeputeerden, die uyten „naeme van de geestelijckheidt in alle Nederlanden ge„schikt zouden worden tottes heylige concilium te Trenten." Hij zou volgens ons gevoelen dus in 1569 in Bethlehem gestorven zijn.

14. Heer *Herman van Delft* van 1569–73; ten minste gelijk wij het hierboven stelden.

Ilpendam.

A. DRIESSEN,
Pastoor.

POELDIJK VOOR DE HERVORMING.

Waren er vroeger in het tegenwoordige Noord-Holland meer meren, in het tegenwoordige Zuid-Holland waren weer meer poelen. Een van die poelen nu lag bij Naaldwijk. Van *Land aan die Pul* gelegen wordt reeds gesproken in een giftbrief van Dirk VII van het jaar 1198. De kapelaan van Floris III had in de St. Marias kerk te Utrecht eene capelrie gesticht om er het jaargetijde van den genoemden Floris en het zijne te houden, en om die reden nu schonk Graaf Dirk VII aan deze kapel van Allinus [1]) „tot een vrije en van alle dienstbaarheid ontheven inkomste „zeker landgoed, hem in eigendom toebehoorende, en rond„ompaalende aan het water de Poel, bij Naaldwijk, 't welke „door de(n) dood van zekeren zijnen leenman, met naame „Johan Naghel, aan hem vervallen was, voor zijne zalig„heid en voor de zaligheid zijn bloedverwanten enz." [2])

---

1) Niet Anselmus, zooals van Heussen en van Rijn mededeelen. Zie ook *Heda* blz. 211, Oorkondenboek, van *Ollefen* en *Cartul. van de abtdij Marienweert.*

2) Dicht bij het dorp Poeldijk vindt men dan ook op oude kaarten (zie

Langs dien poel alzoo had men zeker ter inpoldering en droogmaking een dijk aangelegd, en van daar de naam van Poeldijk aan deze plaats gegeven. Het dorp Poeldijk is dus reeds oud; en in de eerste tijden was het een afzonderlijk leen. Van Ollefen en Bakker noemden het in hunnen tijd nog een hooge heerlijkheid, maar dit was het toch niet op zich zelf alleen; dit was het slechts in vereeniging met Monster, Terheiden en half Loosduinen, want daarmede vormde het maar één ambacht, Monster-ambacht, en slechts in zooverre had het eigen halsrecht [1]). De Baljuw woonde dan ook te Monster [2]), en onder dezen naam alleen komt het voor in de kohieren der verponding. Van daar geen enkel woord in de informatie van 1494 of 1514 over den Poeldijk; er wordt enkel maar gesproken van Monster en Terheiden. Van Heussen wil echter, dat Monster en de Poeldijk samen de heerlijkheid Polanen uitgemaakt hebben [3]), maar alle

---

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden) den oost- en west-poel aan den weg van Monster. Waarschijnlijk is dan ook Godefridus de Poel, die in 1351 was „officians ecclesiam de Pijnaker", een priester uit dit dorp afkomstig. Bijdr. deel III bl. 369.

1) Tegenw. St. der Ver. Ned. XVI bl. 585. De graaf van Holland, die ten eeuwigen dage het begevingsrecht der kapel van Allinus zou behouden, heeft daarom het leengoed den Poel, later bepaald met andere inkomsten verwisseld en aan Johan Naghel een opvolger gegeven in een der Heeren van Wassenaar.

2) Later meestal in den Haag, en was daar Schepen, zooals Nicasius Anthonisz. van Flory; Anthonis Aerntse, en Jan Willemsz. van Dorp van ongeveer 1540—1565.

3) De oud adelijke hofstede Polanen lag tusschen Monster en Loosduinen. Eerste Heer uit dit huis was volgens de Batavia Illustrata Jan van Polanen † 1317. Het huis van Polanen werd in 1350—1351 bestormd en ingenomen door den graaf van Holland (zie Goudhoeven bl. 82 rekening van Philip Persoonre zoon), en in 1359 werd het in brand gestoken door die van Delft. (Goudhoeven bl. 94) Thans staat er maar een eenvoudige woning. Van Heussen heeft dit overgenomen van den Vicaris de la Torre.

de vier genoemde dorpen voeren het zelfde wapen, (ten minste vroeger voerden zij het) het wapen namelijk van Polanen, drie wassende manen in een zilveren veld, die haar afkomst van Wassenaar duidelijk op het voorhoofd dragen.

Van een *kapel* in den Poeldijk spreken zoowel de Tegenw. Staat der Ver. Ned. en van Ollefen als de Aartsbisschop de la Torre, en van Heussen en van Rijn; ja, deze laatste en de twee eerstgenoemden gewagen zelfs van „een *kerk met tooren,* wier plaats nog door de bewooners van hunnen tijd bij overlevering aangewezen werd". Wat er echter van die overlevering ook geweest is, tegenwoordig zal er wellicht nog een enkele zijn, die van de plaats der kapel het een of ander gehoord heeft, maar zeker niet meer, want wien men ook vraagt, men ontvangt slechts ten antwoord, dat men het niet weet. En wat nu die kerk met toren [1]) betreft, de koopbrieven welke S. van Leeuwen mededeelt van land, bij dit dorp gelegen, spreken alle drie slechts van een kapel.

De eerste van die brieven is van 1400 des Woensdags na St. Thomasdag en door Jan IJselsteyn verleend aan Dirk IJsebrandsz. van Alkemade „voor derdalve mergen „land gelegen in de ambachte van Monster bij *Poeldijker* „*kapelle*"; aan de noordzijde paalde Dirk Boudijns en aan de Odzijde (oostzijde) Ansems, en die capelle in de Poeldijk.

De tweede dagteekent van 1496 den vijfthienden dag in Februari; en wordt door de kinderen van Dirk Kerstantsz. van Alkemade en van Juffrouw Margriet zijn witachtig (wettig) wijf gegeven aan Meester Pauwels van Amerzoyen, als man en voogt van Juffrouw Russent voor

1) Ook Pater van Lommel in de Godsdienstvriend noemt dit bedehuis een huiskapel.

„drie mergen en anderhalf hont lands, als onse vader liggende hadde omtrent die *Poeldijcx kapelle*".

Bij den derden van den 14 dach van Maart 1429 verkoopt Geertruyt, Jan Hendricsdr., weduwe van Groenewege, aan Alijd Dirk IJsbrandsz. (zeker, van Alkemade) „3 mergen land, belendende aan de noordzijde de Loet„laan, aan de oostzijde Pieter Groen; aan de zuitzijde „*die kapelle in Poeldijk*, en aan dat westzijde de Banweg".

Tot zoover van Leeuwen Bat. Illustr. bl. 838, 841.

Poeldijks bedehuis moge dus wat grooter geweest zijn, en een torentje of toren, hebben gehad, in allen gevalle was het maar een kapel of hulpkerkje. Waar stond nu die kapel? Als men den laatsten koopbrief leest, zou men meenen het gevonden te hebben, namelijk: 3 morgen of daaromtrent ten zuiden van den Loetweg, met den Banweg in het westen; doch naar mijne meening zou men zich daarin zeer vergissen, want de Loetlaan van den koopbrief kan, mijns bedunkens, geen andere wezen dan de Lozer-, of, zooals zij nog in den mond van het volk heet, de Loo-laan, welke van Wateringen naar Loosduinen loopt, en de genoemde Banweg, is bepaald die van het oude „Haech-ambacht". In den koopbrief zou dus gesproken worden alleen maar van land aan de kapel toebehoorende en niet van de kapel zelve. Doch waar haar dan te vinden? In den Poeldijk; ja, het wordt er ook in vermeld; maar aan het einde van dorp en wel op dezelfde plaats waar nu de katholieke kerk staat. [1]) Zie, hier het bewijs: In 1568 bekent Wouter Simonsz. voor den Raide des Conincx te 's Gravenhage, dat hij

---

1) Om die reden geloof ik ook, dat de *Tegenw. Staat der Ver. Nederl.*, en *van Ollefen*, en *van Rijn* met hun overlevering het een of ander bericht maar nageschreven hebben, anders zouden zij deze plaats wel genoemd hebben.

„deur instantie ende bidden van eenighe ingesetenen van „Naaltwyck, dair onder was eenen Corn. Steffenszoen, „alhier (in de Haag) metten zwaerde geëxecuteert, sonder „d'andere te kennen, sijn eerste sermoen op 't kerckhoff „*van de capelle* tot Poeldijck gedaen heeft; [1]) ende heeft „dair noch diversche sermoenen op d'eerste plaitse gedain, „als: in de Poeldijck voersz. op *'t kerckhoff*; tot Monster; „in seekere schuyre, ende oock dair buyten; ende voirts „tot Naeltwyck op de werff van de voirs. Corn. Steffens, „geëxecuteerde" [2]). Het gansche tooneel ontrolt hij dus hier van zijne verderfelijke werkzaamheid in het Westland, en met de verwerpelijke eer welke hij aan den Poeldijk bewezen had, vermeldt hij tevens de plaats zijner prediking aldaar: „'t kerckhoff van de capelle". Welnu, nergens elders is ooit een kerkhof geweest dan op de plaats der tegenwoordige kerk met aanhoorigheden; daar moet dus vroeger de kapel gestaan hebben, en om die reden vinden wij dan ook het besluit van den Hove van Holland van 14 december 1713, om de pas te derzelfde plaatse gebouwde kerk af te breken, aldus uitgedrukt: „Ontfangen een Missive van de Heeren haar „Edele Groot Mog. Gecommitteerde Raaden geschreeven „alhier in den Hage den 7 deezer loopende maand, hou„dende in gevolge en tot voldoeninge van derselver „appoinctement commissoriaal van den 17 Augusty laast„leeden, derselver consideratiën en advis op de requeste „van de Gedeputeerden van het Zuidhollandsche Synode, „versoekende om redenen in de voorschreeve requeste „gemeld, dat door het oppergesag van haar Edele Groot

---

1) De Naaldwijkers durfden zeker nog niet beginnen in hun eigen dorp; hier echter verbleef geen geestelijke, en ook nu woonde waarschijnlijk de Schout van Monster in den Haag.

2) Archief v. *Kist* en *Mol* II bl. 269.

„Mog. het publicq gebouw van een Paapsche kerk, of „capel in de Poeldijk, niet alleen ten eersten gestremt, „maar ook hetgeene alreede gebouwt was, tot de grond „mogte werden afgebrooken, en soodanige ordre gesteld, „dat diergelijke in het toekoomende van niemand mogte „werden ondernoomen. Waarop gedelibereert zijnde, is „goedgevonden en verstaan, dat de voorschreeve *van* „*nieuws gemaakte Capel* of kerke, tot laste van die geene „die deselve hebben doen maaken en stellen, voor den „eersten Mei naastkoomende tot de grond toe sal moeten „werden afgebrooken en geslegt" [1]).

De koopbrief bij van Leeuwen wijst dus de plaats der kapel niet aan, maar hij leert ons toch, dat die kapel reeds land bezat, en de twee overigen doen ons zien, dat zij reeds dagteekent van vóór 1400 en nog aanwezig was in 1496. Zij bestond echter reeds vroeger en nog later, want in de Bijdragen [1]) komt al in 1358 voor „Jacob van Cruinendam, *priester en capellaan alhier*", en zij is eerst afgebroken ten tijde der troubelen.

Al was, gelijk hierboven vermeld wordt, aan dit bedehuis een kapelaan verbonden, (in 1563 nog vinden wij immers vermeld: Gerrit Jansz. de Pape) [3]), in den allerlaatsten tijd werd het van Monster uit bediend, tot welke parochie het behoorde.

Volgens van Heussen, die ook hier den Aartsbisschop de la Torre naschrijft, had de kapel tot patrones de allerheiligste Maagd, maar er wordt niet bijgevoegd onder welken titel. Ook geven zij nog als patroon aan den H. Bartholomeus, die insgelijks de patroon van de tegenwoordige kerk is; doch of dit laatste slechts bedoeld is,

---

1) Kerkel. Placaetb. bl. 438 d. II.

1) Deel III bl. 369.

3) Deel X bl. 313.

dan wel of hij reeds de schutsheilige der afgebroken kapel was, en hoe zij dan aan dien tweeden beschermer gekomen mag zijn, daarvan is geen spoor te vinden.

De jaren 1533, 34 en 35 waren ook voor ons land jaren van gruwelen en van geweldige beroering. De aanhangers van Jan Bokelsz. van Leiden, of met andere woorden de wederdoopers, wilden niet alleen hun koning helpen om het nieuwe Sion in Munster te vestigen, maar ook hier zochten zij zelven het te verbreiden, en van daar de aanslagen op Amsterdam, op Leiden enz. De overheid was natuurlijk niet gediend met dat nieuwe rijk van vernieling, brandstichting, moord en roof, en geen wonder dus, dat doodslag, zedeloosheid en vergiftige kogels gestraft werden met galg, zwaard en verdrinking. Die straffen hadden de geestdrijvers dubbel verdiend; maar, wat nog erger is, met de grootste doodsverachting ondergingen zij zulk een lijden, ja, zij lieten zich tot zulk een verregaande dweeperij vervoeren, dat zij zich door God zelven gezonden waanden om de wereld te kastijden. Van die rampzaligen nu was er, volgens de papieren van het Leenhof van Holland, ook een opgestaan in het kleine en nietige Poeldijk, immers „destijds wierp zich daar op, eenen die hem uitgaff voor „coninck, een man Gods, meer dan Mozes, ofte eenich „profeet . . . . aan wien Godt een paert, swaert ende „eene croone sou geven . . . . die wonderen sou doen . . . „door wien de werelt gestraft sou worden . . . . [1]) Waar kwam hij van daan? Waarschijnlijk uit Delft. In 1567 klaagden toch de koninklijke commissarissen nog [2]). „Ista „pestis (Anab. Secta.) suas habet ecclesias per singula „fere Hollandiae oppida. Innumera est (istarum) pestium

1) Zie Godsdienstvriend Westland.

2) *Kerkhistorisch Archief van Kist en Mol* d. II bl. 259: onder de

„natio, quae potissimum allicit adolescentes et juvenculas, „qui ad 200 Delphis a Calvinismo degenerarunt ad Liber-„tinos". Te Poeldijk hield de dwaalleeraar zijn bijeenkomsten in het huis van Jutte Ewoudtsdochter, en van daar uit zette hij het gansche Westland in rep en roer. Doch moge hij al eenigen aanhang verkregen hebben, groot zal hij niet geweest zijn, evenmin als die Wouter Simonsz. verwierf door zijn sermoenen op 't kerckhoff van de capelle, want nergens vindt men een afvallige uit dit dorp veroordeeld; integendeel de Poeldijkers hebben ten allen tijde bekend gestaan als katholiek in merg en been. De kapel is dan ook bepaald vernield door een overweldigende menigte gepeupel uit Naaldwijk en Monster.

De Poeldijkers behoefden, zooals herhaaldelijk vermeld is, hunne dooden niet naar Monster te brengen, gelijk die van Loosduinen; het kerckhoff, waarvan hier spraak is geweest, was immers hunne begraafplaats.

Van Rijn verhaalt nog: „de oude Heer Francois van „der Burg meent, zoo als ik onderrecht ben, wel te „weeten, dat er even buiten de Poeldijk, op de eerste „wooning naar Watering toe, een klooster heeft gestaan, „wiens tuin tot in de Poeldijk strekte enz. Dit is althans „zeeker, dat er van de Poeldijk naar het water de Gantel

---

middelen, die deze lieden gebruikten, noemen zij: „huc pertinent et sor-„tium rytmi, quos prosas dicunt, qui dudum Delphis tam erant non modo „impuri scelerati nefarii sed et sacrilegi atque impii in sacra omnia et „sanctos, imo Christum Dominum in sacra eucharistia publice deriserunt, „adeoque Sanctam Trinitatem publice (impietate) blasphemaverunt. Licet „mandatum fuisset, ut talia silencio premerent, tollerent aut mutarent, „quod fecisse magistratus dicitur, in prosis aliquod suum nomen et officia „notantibus; mandavit tunc pretori Delphensi commissarius regius in prae-„sentia notarii, ut codices sortium, et prosas arrestaret, et commissario „traderet, sed omnia frustra et impune". Ook de afgevallen Pastoor van de Lier, Arent Dircxz. kende dit middel en hij gebruikte het ook, want zulk een rondeel zond hij aan de Abtdis van Koningsveld buiten Delft.

„toe, (deze loopt achter het dorp heen) een pat loopt, „'t welk nog tegenwoordig het *monnikkenpad* wordt „genoemd".

Dit verhaal, voor zoover het dat „pat" betreft, is waar; maar het overige zal wel even verkeerd begrepen zijn als het verhaal van Junius, dat er ook te Poeldijk een kapittel van kanunniken geweest is, want of deze al schrijft „exstat", of niet, een kapittel heeft daar nooit bestaan. Waar haalt hij het dan van daan? De kerk van Monster en dus ook de kapel van den Poeldijk, werd bediend door Norbertijnen, en de naam van dezen is eigenlijk reguliere kanunniken van den H. Norbertus; nu zal Junius gehoord hebben van kanunniken daar ter plaatse en van die kanunniken zal hij dan in zijne onbekendheid met de zaak, een kapittel gemaakt hebben. En op dezelfde wijze wellicht is het ook gegaan met dat klooster. Zooals ik reeds gezegd heb, was er aan de kapel een kapelaan verbonden. Deze zal daar in de nabijheid, en dus aan den weg naar Wateringen zijn verblijf gehad hebben; misschien ook heeft hij den een of den anderen tijd een medebroeder bij zich gehad, en zoo zal dan de verbeelding in later dagen die woning tot klooster verheven hebben.

Ilpendam. A. DRIESSEN, Pastoor.

RIJSWIJK.

[Aanvulling op Deel XXIII blz. 227-64] [1]).

1. Volgens den Aartsbisschop J. de la Torre *vonden de getrouwe katholieken van Rijswijk* tijdens de troubelen, *behalve „bij den bezitter van het huis te Werve"*, *ook nog bij den overigen katholieken adel hulp en steun*, want hij schrijft in zijn relatie: „nobiles hic (in Rijswijk) arces „suas habent Catholici: Wassenarius Bosschii toparcha „Ottenburgicam; Nobelarii Kerckwerviae Clinckerlandiae, „Wtwyckii et Melissandiae domini Blotigemiam; van der „Wilii van der Wervii Werviam; Bammii Horstiam; „qui in illis functiones fidei nostrae ad rusticorum etiam „commodum praefato a pastore et excurrentibus Haga-„Comitis sacerdotibus aliis, exerceri faciunt".

2. In Rijswijk waren volgens dezelfde relatie *twee kapellen :*

„Sacella sub Rysvico exstitere bina, aliud retro prae-„fatam arcem Ottenburgicam, aliud juxta destructam nobilis „stemmatis arcem Burghiam, quondam Zuyssiis, nunc „van der Duynio Rijsvici domino Catholico propriam". Zie Archief van het aartsbisdom, deel X bl. 226–27

3. In 1683 zijn *de vruchten en inkomsten van de Vicarie aan 't H. Kruis-altaar* in de kerk van Rijswijk door Willem III, Koning van Engeland, als Stadhouder geaccordeerd aan Jenne Françoise de la Grandière; in 1693

1) Rijswijk, door S. Bleeker.

na haren dood aan.... Ferens, douairière den Heer van Langerak. Naderhand zijn zij vervallen aan de rekenkamer der Grafelijkheid, die ze heeft verkocht. Zie de Riemer I blz. 358. Willem III deed dit als vertegenwoordiger der Grafelijkheid: de Graaf van Holland toch had het begevingsrecht dier vicarie. Zie Dl. XV, blz. 46 Bijdr. v. H.: de aant. van den commies Dirck Crab op de goederen der capel van Steenvoorden. Hoogst waarschijnlijk is dus genoemde vicarie gesticht door één der vroegere Graven.

4. Wat nu die 12 *morgen land der „capelrie" van Steenvoorden* betreft: Bijdr. v. H., Dl. X, blz. 318 vinden wij er de herkomst van opgegeven. Daar zien wij onder de leenen van Noord-Holland vermeld: „de hofstede en „de Goeden van Steenvoorden groot 26/33 Mergen lants „mitten *Castrale Capelrie* daartoe behoorende ende anders „sijner toebehooren in Rijswijk". En welke was nu die *Castrale* Capelrie? Dat was de capelrie der plaats, hier van het gehucht of dorp Rijswijk, en dus van zijn eerste bedehuis. Daarvan zijn die 12 morgen land het eigendom geweest. Wellicht zijn derhalve de oude Heeren van Rijswijk, die dit bedehuis gesticht hebben, de genoemde Heeren van Steenvoorden geweest, die aan de grens tusschen den „schapenwei-" en „plaspoelpolder" (op het land nog heden „Steenvoorden" geheeten) moeten gewoond hebben. 't Is maar jammer, dat de WelEd. Heer Giudici den datum van dit leen niet heeft kunnen opgeven: dat het echter zeer oud was, blijkt wel hieruit, dat de vermelde commys, gelijk zijn aanteekening verraadt, niet heeft kunnen uitvisschen, waaraan eigenlijk die 12 morgen toebehoorden.

5. De *vicarie, gefundeerd ter eere Gods en de Maagd Maria* (Bijdr. Dl. XXIII, blz. 230), heeft bepaald ook

wel een *eigen* altaar gehad; de parochiekerk zal dus, behalve het hoofdaltaar, nog *vier* andere kleine altaren rijk zijn geweest. Misschien hebben de uitgebouwde kapelgevels der kerk wel voor die altaren gediend.

6. Dat *het klooster Sion in* 1007 gesticht zou zijn (Bijdr. t. a. p. blz. 231), is een vergissing, evenals dat het *als klooster driemalen* is afgebrand. Ten derde male brandde het wel af in 1607, maar toen was het een buitenplaats. (Van Ollefen en Bakker, Rijswijk). Gesticht is het volgens van Heussen (Beschr. van Delft, Dl. III, blz. 727) vóór 1438, toen, zooals Lindeborn bij hem mededeelt, de Reguliere kanunikken zich beducht begonnen te maken, dat het Hieronimus konvent te Delft „metter tijd voor hen al te nauw zoude worden", want van dat konvent was Sion gesproten. Zie Notit. Episcop. Davent. cap. 251. Aldus van Heussen. Volgens den huurbrief (Bijdr. v. Haarl., Dl. XXIII, blz. 232) zou het er reeds gestaan hebben in 1409.

7. *Het klooster Nazareth* komt in geen der beide kloosterlijsten van Sion, noch in die van Anton. Matt. (de fat. eccl. blz. 222), noch in die van Walvis, voor. Zou het wellicht in 1444 (het jaar van het kapittel) nog niet bestaan hebben?

Dezelfde priorissa Appolonia Jansdochter, welke Bijdr. Dl. XXIII, blz. 232 op 1492 voorkomt, vinden wij Bijdr. Dl. XVI, blz. 174 reeds in 1471 in dezelfde waardigheid, maar op de laatstgenoemde plaats tevens den voorganger van den Rector Aelbrecht, namelijk Heer *Bartholomeus Arysz.*

Behalve de *erfpacht*, aan Heer Lodewijk van Leefdaal te betalen, hadden de nonnen jaarlijks nog te voldoen 4½ pond Hollandsch; want Bijdr. Dl. VIII, blz. 154, lezen wij: „voirt hebben wy voir ons ende onse naeco-

„melingen convente voirs. geloeft ende geloven alle, „voirtain te betaelen ende te vryen buten Loedwych „voirs. ende synen naecomelingens coste ende scade, vier „℔ Hollants ende een half pont die jairlix opten voirs. „landen staen, ende wtgaen sonder afslach des erfpachts „voirs."

Nu, dat konden zij ook wel betalen, want tusschenbeiden waren zij zelfs nog in staat eenig goed aan te koopen. Zoo meldt „Römer, Oude kloost. en abd.", dat een der Voorburgsche Pastoors, een zekere Heer Philips Hendriks op den 14 dag van Januari 1503, met zijn kapelaan, Heer Frederik Symons-zoon, getuige was bij den verkoop van 5 hont lands aan het convent van Nazareth te Rijswijk; en Fruin (Inform. Voorburg) dat „tsusterhuys van Ryswyck gecoft hebben 2 woningen mit „12 mergen lants van talderbeste dat sy selver bruycken, „sonder mit de inwoners te geven ofte contribueren".

En op blz. 273 verklaren de gedeputeerden nog daarenboven, „dat zij gemindert zijn up t lant van 3 huysen „die 't Sustershuys te Ryswyck hebben, en plegen van „de meeste gelders te wesen".

8. De *kapel van het huis „te Werve"* bestond, en werd reeds gebruikt vóór de hervorming, want in de Breve van Pius IV over de verdeeling der Bisdommen werd dit huis, evenals Rijswijk, afzonderlijk met name aan Haarlem toegewezen.

9. De *eerste hagepreek* te Rijswijk is gehouden door Peter Gabriël de Vlaming uit Delft „op de Ruitercamp aan den weg en bij de vaart naar Delft, en waarschijnlijk in 1567". Zie J. Marcus Sent. van den Hert. Alva blz. 37 en 52, waar Ghilain Zeegers, gesegt van Wassenhoven, tot verbanning en verbeurte van zijne goederen wordt veroordeeld, ook omdat hij met zijn broeder geweest

was bij de eerste preek der Calvinisten op de ruitercamp bij de vaart der stad Delft. Die veroordeeling geschiedde 10 Februari 1868. Den 7 Mei van datzelfde jaar werd ook „Thiery Snoy, Gentilhomme du pays des Juilliers" tot gelijke straf veroordeeld, omdat hij den predikant met ongedekt hoofd had versogt om in den Haag te komen ten einde sijne broederen te versterken, seggende, dat er ook een kind was te doopen.

Dit land werd gehuurd door genoemden Snoy, door Lodewijk van den Brinkhorst en Cornelis van Wijngaarden „om haer gesegde Predicatie op te oeffenen".

10. D. I, blz. 726 schrijft de Riemer nog over den ambachtsheer Rijswijk *Mr. Corn. Suys:*

„Deze vrede-handeling (van Breda) vrugteloos zijnde „afgeloopen, tragte hij in den jaare 1577 zig weder te „begeven onder de gehoorzaamheid van de Staten en „sijne Princelyke Excellentie, en schreef ten dien einde „eenen brief, waarbij hij aanbood den eed van getrouwig-„heid te doen: „Op welk schrijven de Heeren Staten „„verklaarden, dat omme de consequentie van der Saeke, „„ende overmids den tijd is uytwaerts gaende, deselve „„Heer van Rijswijk gehouden sal sijn te compareren, „„en den eedt van getrouwigheid te doen als alle anderen". „Maar dewijl daar bij aangetekent staat: „Is naer (na-„„derhand) verandert", zoo kan men met geen zekerheid „zeggen, wat hier op gevolgt sij, hoewel Goudhoeven „zegt, dat hij in den Hage den 29 September 1580, „oud 66 jaaren, zoude zijn gestorven".

Maar Goudhoeven zegt ook, en wel duidelijk: „dat hij „te Utrecht bleef tot na de Pacificatie van Gent anno 1576", daarmede ook duidelijk te kennen gevende, dat hij gebruik maakte van die pacificatie.

Zijn brief zal derhalve wel geschreven zijn, toen hij

bij „den vredehandel" gezien had, dat de zaken van koning Philips hopeloos verloren waren.

11. Van *Lubbertus van Rijswijk*, den 12^{den} abt van Egmond, verhaalt Goudhoeven blz. 112: 1206.

„Hij was van een der oudste edele geslachten van „Hollant; hij heeft Heer Willem van Egmond, die hem „in zijn gerechtigheden verkorten wilde, kloekelijk weder„staan; sterf 1226". Zie verder J. van Leiden, Kron. van Egm. vert. door S. v. Eikelenberg blz 52.

Ilpendam. A. DRIESSEN.

DE ST. HIPPOLYTUS-KERK TE DELFT.

(Vervolg van Deel XXII, blz. 400).

Behalve de vereering van Maria onder den titel van Jesse en van de Moeder der Smarten, waarvan in een vorig opstel sprake was, dient ook de vereering van het H. Kruis des Heeren, in innig verband staande met de geschiedenis der St. Hippolytus-kerk vermeld te worden.

Michael Vosmeer schrijft over een oud geschrift, dat tot de papieren dezer kerk zou behoord hebben en waaruit hij merkwaardige mededeelingen in druk heeft uitgegeven, het volgende: offendi in eodem S. Aedis libello complura beneficia quae Salvatoris nostri bonitas ad antiquum templum crucem suam visentibus contulit quorum capita strictim recensebo [1]). Daarna geeft hij de wonderen op die geschied zouden zijn over het tijdsverloop van 1412–1511. Na den vermaarden brand op den dag van H. Kruisvinding 1536 heeft de Raad volgens Vosmeer een bededag ingesteld, telken jare te houden op den dag van H. Kruisvinding, zoowel om het Kruis des Heeren weder op de voorvaderlijke wijze te vereeren (ut Dei viventis signum ritu prisco, et quae in more Majorum erat, religione coleretur) als om de burgers door de herdenking van de ramp op dien dag gebeurd, heilzame vrees in te boezemen. Van welken invloed dit raadsbesluit is geweest op het kerkelijk leven, kan uit de nog bestaande kerkelijke

1) Michaelis Vosmeri. Diva Virgo et Crux Salutaris Delfica sive de admirandis quae Dei Genitricis Virginis Mariae et Crucis Salutaris beneficio ad antiquum Delfi Hollandiae templum contigerunt. Coloniae 1629. p. 31 thans ter Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

bescheiden niet bepaald opgemaakt worden, want al komt deze dag onder de gevierde feesten voor, hetzelfde geldt ook van andere dagen zonder dat er een andere reden aan kan ten grondslag gelegen hebben, dan het gebruik dier tijden.

Intusschen kunnen wij de bijzondere vereering van het miraculeuse Kruis, door Vosmeer behandeld, uit enkele nieuw ontdekte bescheiden toelichten.

Uit den tijd toen de St. Hippolytus-kerk nog de eenige kerk te Delft was en dus kon aangeduid worden met de uitdrukking: „de kerk van Delft”, vind ik een giftbrief waarin een schenking gedaan wordt ter eere Gods en des heiligen Kruises ten jare 1366. Het stuk volgt hier geheel.

Ic Phillips Personressoen en Aechte mijn dochter make cond ende kennelic allen luden die desen brief zullen sien of horen lesen dat wy den gootshuysmeesters van Delf die nu syn ende die hier namaels wesen zullen updraghen ende gheven der kerken van Delf twe grave die legghen voir toutaer dat Philps dede maken in deer Goots en des heylichs cruys, haren vrien wille mede te doen, daer sint Joest nu ter tyt up staet ende ic Philips Personressoen ende Aechte mijn dochter bidden haren Hughen den Brunen dat hi desen brief bezeghelen wille met sinen zeghel omdat Aechte mijn dochter gheen zeghel en heeft ende om bede wille Aechte ende Philips voirscreven so hebbic Hughe die Brune desen brief bezeghelt met minen seghel ende mit Philips seghel voirsz. int jaer ons Heren MCCC ses en tsestich ghegheven op sente Katrinendach.

De brief is geschreven op perkament voorzien nog slechts van één klein groen zegel, gedeeltelijk afgebroken waarop drie figuren van vogels te herkennen zijn.

Een gift doen zooals boven bedoeld wordt „ter eere Gods en van het H. Kruis”, was zeker niet ongewoon in een tijd, toen de kruistochten nog niet vergeten waren en de gedachte aan het Kruis des Heeren zoozeer in den

volksgeest leefde dat er in den mond van het volk „bij het H. Kruis" gezworen werd. Maar er is meer. In deze kerk, waar dan volgens Vosmeer een miraculeus kruis werd vereerd, was een fundatie gemaakt ten eeuwigen dage van een H. Kruismis, gelijk blijkt uit de volgende aanteekening in een perkament boekje, hetwelk tot het kerk-archief behoord heeft:

Item die Oude kerck is ghehouden ten ewighen daghen die heilich cruismisse en onser Vrouwen lof te doen singhen en dat overmits sekere III marghen en II hont lants gheleghen in de ambacht van Vlaerdick die dairtoe besproken waren van Dierick Dierikxz. en is bij consent van der raetsluiden der stede van Delff vercoft Cornel. Alewijnsz. in de Ketel a⁰ XVCXXVII om groete maetelicke oude sculden die de kercke ten afteren war alst blyct by een acte der stede van Delff leggende in de lade gheteykent met a. a.

Buitendien, een reglement ten dienste van den onderkoster in de Oude kerk, zonder dagteekening, maakt ook melding van een kruislof dat op Vrijdag gehouden werd:

Item so sal hy des vrydages wanneer die scoelmeesters mitten kinderen theilich cruislof singen die clockreep uithangen dair men totter loff mede luden sall. Ende naedat geluyt is so sal hy die croen opsteken voird choer hangende. Ende daerna die karsen opt hoehautaer ende weder uitdoen als behoirt. Ende dat capittel leggen opt eenhoorn [1]) ende weder opsluiten als gewonlich is ende een kaers daer by setten als te doen is.

Eindelijk, in de kerkregisters wordt vermeld wat geofferd is voor het „cruis mitten hair". Dit kruis, bekend onder den naam van „Kruis met het haar", denkelijk

---

1) *Eenhoorn:* denkelijk een lessenaar waaraan het bekende figuur van den Eenhoorn aangebracht was, gelijk anders wel de Adelaar, of die gesierd was met tapijtwerk waarop de „Eenhoornsjacht" was geborduurd. Vergelijk *Otte. Handbuch der Kirchl. Archaeol. des Deutschen Mittelalters* I. S. 302.

naar een of andere kenmerkende eigenschap van de haren van het Christusbeeld, is hetzelfde kruis dat Vosmeer noemt in verband met miraculeuse teekenen. Immers als hij de wonderbare gebeurtenissen opteekent en o. a. uit het jaar 1412 vermeldt, dat twee vrouwen al lachende het haar van het beeld hadden afgesneden, waarop de eene door haar eigen haren bijna het leven verloren had, dan voegt hij er ook bij den bovengenoemde bijnaam waaronder het Kruisbeeld bekend stond: mulieres duae, Salvatoris signo (cui comato agnomen) coman per risum detonderant [1]).

Het „Cruis mitten haer" dan, zooals men schreef, was dus het beeld dat reeds van oudsher op bijzondere wijze vereerd werd in de Oude kerk. Een bewijs daarvan is de opteekening van offers uit het jaar 1495 en volgende jaren.

Die offerande die geoffert worde opten ommeganck voir cruis mitten haer anno xcv comt xvi st. iiii d. gr.

Een ander bewijs en van veel ouder datum wordt gevonden in een fundatie om voor bedoeld Kruis elken dag een kaars te doen branden en drie kaarsen des Vrijdags, zonder vermelding van datum opgeschreven in een perkament register, waarin de erfrenten der kerk zijn opgenomen over 1300 en 1400:

Item is men sculdich erffelic te setten een penninckaars voor theilige cruis mitten hair alle dagen en des vrydaechs drie te barnen in memorien van Willem Storm Zibrandz. van welker memorien hi tgoedshuus wel geloendt heeft.

Het kruisbeeld hing naar de opgave van Vosmeer [1]) aan de rechter kolom van de kapel der Moeder van

---

1) Michaelis Vosmeri Diva Virgo et Crux Salutaris Delfica etc. p. 31.

Smarten en niet volgens de verwarde en veranderlijke opgaven van Van Bleyswijck in de kruiskapel. En gelijk hier het Kruis van den Zaligmaker was aangebracht aan de kapel van de Moeder van Smarten, zoo schijnt ook een doorloopend verband bestaan te hebben tusschen de vereering van het miraculeuse kruis en de devotie van O. L. V. van de VII weeën, waarvan vroeger melding is gemaakt, en zijn wellicht ook beide devoties in één feestgetij vereenigd geweest, gelijk schijnt te blijken uit een rekening waarboven geschreven staat:

„Item die costen opte derde Sonnedaech na paeschen vant hoichteyt vant lyden ons Here en dat medelyden syner gebenedyde moeder anno xv hondert xxxix", welk feestgetij in andere opgaven genoemd wordt festum de doloribus.

Eerst gegeven acht priesters die de metten songen vi st. noch van dienen van de eerste vesper met drie cappen.

Die mis daeran met vier dieners en die tweede vesper met drie cappen te samen vi st.

Die coster voer syn dyenst mit dat luyden te samen iiii st.

Die cappellanen van twee sermoenen vi st.

Die pastoer [niets vermeld].

Die scoelmeester [evenmin].

Die twee cruysdragers ii st.

Die die vane draagt ii gr.

Die twee nachtwakers ii st.

Die graefmaker voer syn dyenst van luyden onder processie xv st.

Gelijk wij echter later zullen zien, werd het festum de doloribus niet eens maar meermalen telken jare gevierd.

Heeft men wellicht, nadat de vereering van het H. Kruis om welke reden dan ook, had opgehouden, door deze feestgetijden de traditie der vaderen willen voortzetten, dan zou misschien ook de oplossing gevonden zijn van het zonderlinge verschijnsel, dat de kerkregisters blijven melding maken van offers voor het beeld van Jesse ook na het jaar 1566, terwijl Vosmeer uitdrukkelijk ver-

meldt dat het beeld door de beeldstormers in datzelfde jaar is verbrand op de markt. Wel is er sedert den beruchten Bartholomeusdag een verstoring op te merken in de opgaven, die anders geregeld om de heele of halve maand gegeven worden maar sedert dien dag onderbroken worden tot November. Daarna echter loopen de opgaven weder geregeld door tot ongeveer het jaar 1573, toen de katholieke eeredienst verboden en beide kerken onder één hervormd kerkbestuur werden gebracht.

Innegecoeme voirt bheeld van de Jesse en dat van de XII Augusti LXVI tot Bartolomeus dach toe LXVI.
Innegecoeme voirt bheeld van de Jesse en dat van de XXIII Augusti off LXVI tot den XVIIe November toe XVC LXVI.

Is men wellicht, toen het woest geweld der beeldstormers den Delvenaars het voorwerp van vrome vereering had ontnomen, zonder nogthans uit hun hart de eeuwenoude liefde voor O. L. V. van Jesse te kunnen uitrukken, op het voetspoor der vaderen op denzelfden titel als voorheen blijven offeren, maar nu voor de O. L. V. Kapel waar het beeld van Jesse gestaan had?

Nadat wij allereerst de groote gebeurtenissen vermeld hebben die ongetwijfeld den meesten invloed hebben uitgeoefend op het kerkelijk leven, willen wij thans pogen eenige gegevens te verzamelen omtrent de inwendige inrichting der St. Hippolytus-kerk en, zij het dan ook maar in zeer algemeene trekken, eenige mededeelingen doen omtrent kapellen, altaren en verschillende stichtingen, voor zoover onze kerkelijke archiefstukken daarvan getuigen.

Behalve het hooge koor waren er volgens Vosmeer nog een *koor van het H. Kruis*, rechts van het hooge

koor of aan de zuidzijde, en een *O. L. V. koor*, links van het hooge koor of aan de noordzijde; welk laatste grooter was dan het kruiskoor en waar het altaar stond met het beeld van Maria van Jesse. In de kerkregisters echter komt het kruiskoor, denkelijk om de mindere uitgebreidheid, nimmer voor onder den naam van koor, altijd onder dien van H. Kruiskapel. Daar in de geschiedenis van Delft meermalen sprake is van kapellen van het H. Kruis, zoo is het wellicht nuttig, hier aan te stippen dat deze *H. Kruiskapel* moet onderscheiden worden van de H. Kruiskapel [1]) aan de Kethelpoort, waar de misdadigers zich in hun laatste oogenblikken voorbereidden alvorens zij ter dood gebracht werden, en vooral ook van een kleine kapel behoorende bij de St. Hippolytus-kerk die ook onder den naam van Kruiskapel voorkomt maar niet meer was dan een klein kapelletje aan de noordzijde buiten de kerk op het kerkhof, gelijk blijkt uit de lijst van „ontfanc van cruiscapellegen opt kerckhof". Voorts was er eene *kapel van de Moeder van Smarten* die in de kerkregisters genoemd wordt de kapel der VII weeën, beroemd door het „Cruis mitten hair" dat aan de rechterkolom hing, en eindelijk nog een *Relikwieënkapel* die, evenals de O. L. V. kapel bewaakt werd door de begijnen en toevertrouwd was aan de zorg en waakzaamheid van een priester. De inhoudstafel van een register verwijst onder het opschrift: „wat men den priester gheeft die de reliquien capelle bewaart" naar de rekening waar men leest:

Item men geeft den priester die dat heylichdom bewaert van syn jaerghelt IIII ℔ V st.

---

1) Mr. Soutendam. Inventaris der charters en privilegiën berustende op het archief der gemeente Delft (1246—1599) p. 44.

Van Bleyswijck spreekt ook zonder verdere mededeelingen met een enkel woord van eene *St. Joriskapel* in de Oude-kerk. In de kerkregisters wordt alleen een St. Joris-altaar opgegeven, maar een enkel bericht schijnt toch aan te duiden dat er althans een afgesloten ruimte voor dit altaar was bestemd. Ik lees in „die rekeninck van styen ende van calck datter ghecoft is"

Item gecoft by Dirck Symonsz. te Zwolle een stien lane wesende IX voet ende I voet breet dair of gemaect syn die twee pilaernen voir Sinte Joris koer dair die doer an hanget ende dair se in sluit ende heeft gecost XXXV stuvers ende van vracht dair of gegeven VI stuvers om te Delf te brengen.

De veronderstellingen die door van Bleyswyck eerst gemaakt en later weder ingetrokken worden omtrent een *St. Corneliskapel* in de Oude-kerk, kunnen geheel opgelost worden door een brief van den Utrechtschen bisschop Georgius van Egmond waarin sprake is van „capellae sancti Cornelii sitae prope et extra muros oppidi Delffensis". Deze kapel was gelegen buiten de stad *op de Buitenwatersloot* maar behoorde onder het patronaat van de oude parochiekerk van St. Hippolytus. Toen vooral door den vermaarden brand de inkomsten van het officie der St. Corneliskapel zeer verminderd waren en de kapel zelve door den brand geleden had, heeft het bisschoppelijk gezag in het jaar 1555 de lasten der fundatiën meer in overeenstemming gebracht met de inkomsten. De twee officiën van de St. Corneliskapel en van de oude parochiekerk werden vereenigd tot één officie en de twee wekelijksche H. Missen teruggebracht tot éene H. Mis ten eeuwigen dage met de bepaling dat deze zou gelezen worden in de parochiekerk van St. Hippolytus. De brief waarvan het zegel is verloren geraakt, geschreven op perkament volgt hier:

Georgius dEgmont Dei et apostolicae Sedis gratia Episcop. Trajectensis Universis et Singulis praesentes litteras nostras visuris et audituris salutem in Domino sempiternam. Pastoralis officii nostri sollicitudo discernit ut pro qualitate temporis benefiicia et bona ecclesiastica secundum sacrorum canonum institutiones aliquoties conveuienter uniantur. Cum igitur officii ecclesiastici capelle sancti Cornelii sitae prope et extra muros oppidi Deffensis ac officii subcustodiae seu submatricnlariae veteris ecclesie parochialis sancti Ypoliti oppidi praedicti ad praesens redditus et proventus annui adeo sint tenues et exiles ut quodlibet officium suum respectivum Rectorem et possessorem honeste neque at alere et intertinere. Nos consideratis in talibus considerandis ad humilem supplicationem pastoris et magistrorum fabrice dictae parochialis ecclesiae veteris, qui ejusdem officii capelle sancti Cornelii patroni sunt et collatores, eadem duo officia cum omnibus juribus et pertinentiis suis adjunctis auctoritate nostra ordinaria duximus unienda et annectanda prout eadem unimus annectimus et incorporamus presentium tenore ac predictum officium cappelle sancti Cornelii exnunc ad dictam parochialem ecclesiam sancti Ypoliti et sub custodiam ibidem transferimus, eadem auctoritate decernendo quod officium divinum ac onera eidem officio capelle sancti Cornelii ex fundatione incumbentia perpetuis exinde temporibus ibidem fieri et celebrari ac dicta duo officia pro uno officio ecclesiastico reputari et per subcustodem pro tempore deserviri debeant. Et quia sicuti ex relatu fide dignorum virorum intelleximus, dicti officii capelle sancti Cornelii in exustione oppidi Delffensis praefati per certe domus eidem officio spectantis et dicte capelle combustionem bona et proventus annui multum sint diminuta oneraque duarum missarum hebdomadalium eidem officio incumbentia redditibus et proventibus dicti officii ex eo facta sint multum inequalia et imparia, hinc est quod nos attendentes onera non debere premia excedere, easdem duas missas hebdomadales ad unam perpetuam missam hebdomadalem per dictum subcustodem pro tempore in sepedicta parochiali ecclesia celebrandam moderandas et reducendas duximus prout supradicta nosta auctoritate in Dei nomine moderamur et reducimus. Salvo quod per premissa divinum officium praefati officii sancti Cornelii nullatenus intermittatur ac nostris et archideaconalibus juribus (dummodo imposterum deprehensum fuerit dictum officium capelle sancti Cornelii requirere institutionem canonicam quibus per praemissa derogare non intendimus)

semper salvis. Datum sub sigillo nostro ad causas praesentibus appenso anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quinto die vero undecima mensis Julii

De mandato

Lamzweerde, Notarius.

Nog is van dezen brief voorhanden een copie, geschreven op papier in ander letterschrift als de origineele brief, geteekend Benschup 1569.

Het mag zonderling schijnen, dat de rekeningen van de St. Corneliskapel, van jaar tot jaar geregeld bijgehouden, juist beginnen met het jaar 1536, het jaar van den vermaarden brand, toen ook deze kapel naar de getuigenis „van geloofwaardige mannen" zooals bovengemeld schrijven van den Utrechtschen bisschop zegt, verbrand was. In de veronderstelling dat de rekeningen van de jaren vóór 1536 zijn verloren geraakt, komt het mij voor dat men na dien tijd eenvoudig aan den ouden vorm van administratie heeft vastgehouden, den naam St. Corneliskapel heeft genomen voor de goederen die aan de kapel toebehoorden en eerst langzamerhand den naam heeft laten varen. De rekeningen schijnen dit uit te wijzen.

Rekeninghe van de renten van sinte Cornelis cappelle buiten Delff anno xv$_c$ xxxvi beginnende Mey anno xxxvi to Mey anno xxxvii toe gedaen by Jan van Bleyswick Evertsz. priester.

In het jaar 1545 heet het:

Dit syn alsulcke renten ende incoemsten als tgilde van sinte Cornelis buiten Delft ende cappelle toebehoert.

In het jaar 1547 is van de kapel zelfs geen sprake meer.

Die landrenten met die huisrenten van sinte Cornelisgilde buiten Watersloot van de jaere xv^c xlvii.

In het jaar 1555 blijkt de administratie naar de parochiekerk overgebracht te zijn.

Die landrenten met die huisrenten van sinte Cornelis gilde in doude kerck van den jaere XVCLV.

Tusschen de rekeningen van het jaar 1568 is een briefje ingevoegd, waaruit blijkt dat de kapel niet meer bestaat.

Ick Jacob Meyndertsz. en Jan Arendsz. lyndraeyer bekent ontfangen te hebbe vyfftich Carolus gulden van twintich st. den gulden en dat van coepe van een erf daer sinte Cornelis cappelle op placht te staen uit handen van Pieter Floerisz. gegeven den drieden aprillis anno XVC drie en zeventich

by myn Jacob Meyndertsz.

In het jaar 1536 zijn er nog herstellingen gedaan aan de kapel, zoodat het niet onmogelijk is dat de kapel slechts gedeeltelijk verbrand is maar, later bouwvallig geworden, geheel is gesloopt. Trouwens veel haast om de nadeelige gevolgen van den brand te herstellen scheen er niet te bestaan daar de nieuwe regeling van zaken in het bisschoppelijk schrijven vermeld eerst dagteekent van het jaar 1555, dus twintig jaren na den brand.

Voor een en ander willen wij nog een paer rekeningen aanhalen, ook ter bevestiging van den brief van Georgius van Egmond.

Die landrente ende lanthuyer a° XXXVI

Maeslant

Claes Symonsz. bruicht omtrent zeven margen den hoep zonder maet thien jaeren lanck om XV f.

Idem losrenten verscynen Voerscoter markt II f.

Huych Willemsz. losrenten verscynen Voerscoter en Valkenburch marte [1]) V f. IIII st.

---

1) Voorschoter en Valkenburger markt komen veeltijds voor als termijnen van betaling.

Jacob Jan Voppesz. losrenten verscynen Gregorii a° xxxvi stilo Curiae iii f.

Vlaerdinghe

Pieter Aertz iosrenten verscynen Voerscoter ende Valkenburch iiii f.

Nocturp

Claes Ariaensz. losrenten Mey ii f.

Buiten de Watersloet

Damas Willemsz. Wagenaar losrenten verscenen op onze Vrouwen Hemelvaert xx st.

Neeltgen Wolven wed^e^ losrenten Korsmis xx st.

Galeyn Jacobsz. Wielmaecker losrenten. Sanctorum xxx st.

Huich van Dyemen losrenten verscenen den xiiii^en^ Januarii a° xxxvi stilo Curiae xii f.

Griet den Harst van de huishuyer niet want thuis is verbrant naest die capelle.

Duyst Heynrixz. van de huyr van de tuin after die cappelle niet want den tuin verbrant is.

Die cappelle op te Hoiren losrenten verscynen den xxiiii^ten^ Septembris v f.

Dit hebbe iek gegeven up myn voersz. ontfang.

Item gegeven Gerrit den Hart voer negen wagenscotten thien st. iiii gr.

Om die doer van de tuin daer mede te maecken iiii f. ii B.

Item gegeven van negen sneen wagenscotten te saghen ix B.

Item gegeven Wolfert timmerman van de doer mit die heymelicheyt te maecken thien st. gr. comt iiii f.

Item gegeven Maertyn Vinck van de doere te stoppen in de cappelle met die heymelicheyt te metselen met twee pypen xvi comt xxi st. iiii d.

Item gegeven v gr. van de steen scoen te maken iii B. iiii d.

Item gegeven Matthys die Wielmaecker xv st. voer een hoet beslegen kalck xx st.

Item gegeven x st. van de heymelicheyt te deeken ende te sluyten xiii st. iiii d.

Item gegeven den rentmeester den xx^ten^ penninck van syn ontfangen voerz.

comt ii f. xiii st. viii d.

In een rekening van 1569 wordt ook de naam aangetroffen van den vromen en geleerden *Cornelius Musius*,

zoo jammerlijk door de Watergeuzen gemarteld en vermoord.

Ontfangen van Mr. Cornelis Muys pater van sinte Aechte tot Delft erffelicke renten op twye mergen lants genaemt Thorenlant verscinende kersmis avont anno negen en sestich.

Na deze uitweiding over de St. Corneliskapel die hier gereedelijk kon plaats vinden, omdat de geschiedschrijvers van Delft deze stichting genoemd hebben in verband met de St. Hippolytus-kerk, zonder het juiste verband te kennen, keeren wij terug tot ons hoofdonderwerp en gaan over tot de kerkelijke stichtingen aan kapellen of altaren verbonden.

I. De O. L. V. Kapel.

De alleroudste stichting die bekend is ter eere van O. L. Vrouw is van Meester Dammas, vermeld in een brief van graaf Willem V in het jaar 1347. De beneficiant was verbonden door het O. L. V. gilde, dat mede deze stichting onderhield, vrijdags de vespers en zaterdags de H. Mis te zingen. Toen echter een zekere Klaas van Schouwen verzuimde zijn beneficie naar behooren waar te nemen schijnen de gildebroeders geklaagd te hebben waarvan het gevolg was dat graaf Willem den brief uitvaardigde die hier volgt [1]) waarbij op nieuw de stichting bevestigd werd en bepaald dat bij nalatigheid in de kerkelijke diensten de inkomsten door den beneficiant zouden verbeurd worden.

Willem, Hertog van Beijeren, Palensgrave van den Rhijn, verbeidende der Graeflichheden van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende der Heerlichheden van Vrieslant maken cond allen luden, want die Ghildebroeders van onser Vrouwen Ghilde te Delf, by consent van den Cureite plagen te doen singen alle

---

1) Berustend in het gemeente archief te Delft, mij welwillend ter inzage gegeven door den gemeentearchivaris Mr. H. S. Veldman.

Vrydagen avents vesper ende alle saterdaghes ochtens misse in onser Vrouwen eren, ende die voerseyde Ghildebroeders ghene sameningen hebben en moeten, ende sy wat gheldekyns vergadert hadden, ende som haer dode Ghildebroeders wat renten dair toe besproken hebben, welc gelt ende renten die voirseide Ghildebroeders in onser Vrouwen dienst, als voirscreven is, ewelike staende te houden gegeven ende gevoegt hebben om die proven, die hier voirmaels Meester Dammas maekte ende die nu te tyden Claes van Schouwen heeft, in deser maniere dat Claes van Schouwen, also lange als die proven heeft, ende al diegene die se na hem hebben sullen den voorseiden in onser Vrouwen ere sullen verwaren of doen verwaren, tot allen tyden, als 't voorseyt is, ende ghene andere wittelyke sake en beneemt. Ende omdat men hopende is dat dese voirnoemde proven noch meer beteren sal, is 't datter kappellanen der proven voorseyt onser Vrouwen dienst wel bewaren, als men tot hier toe gedaen heeft, so sullen sy verbonden wesen so wanneer si den dienst wekelix versumen, als voirscreven is, alle die renten die nu die Ghildebroeders an die proven bringen of renten die van andere goeden luden noch daer toe gegeven sullen werden in onser Vrouwen eere, vallen in oirbaer des Godshuys ende des heiligen Gheest van Delf na den beloep van den weken, dat voorseyde renten streeken moghen, also dicke, ende also menigwerve, als 't sonder wittelike sake versumet wordt.

Ende wy Hertoghe Willem voirscreven omdat wy Godsdienst ende onser Vrouwen sterken willen, so willen wy voir ons ende voir onse nacomelinghen dat die capellaen, die tegenwoordich is, of die capellanen die se hiernamaels van ons of van onsen nacomelingen gegeven sal werden, tot desen dienst voirnoemt ervelic verbonden sullen wesen, in der manieren als voirscreven is.

Ende omdat wy willen dat dit vaste en gestade gehouden werde, so hebben wy desen brief besegelt met onsen segele.

Gegeven in den Hage in 't jair ons Heeren MCCC seven en veertig, op Sinte Pieters avont in den winter.

Een andere stichting in de O. L. V. kapel in het jaar 1440 geeft een kerkregister aldus aan:

Int jair ons Here dusent vierhondert en viertich op te sonnedach Misericordia so consenteerden die godshuismeesters van der ouder kercken Here Pieter van Gapingen Jacobsz. dat hy mochte

leggen in onser Vrouwen capelle in die oude kerck een proven behoudelick dat men van der prove wegen niet dan een misse des dages doen en sal en die misse sal gedaen syn voir die hoechmisse.

kerckmeesters waren op die tyt
Clays Simonsz.
Florensz. Jan Gysz.
Claes Hart Florensz.
Gerrit van Berkenroe.

Voorts vind ik aangeteekend in een ander boek onder de „uytgheven van missen" in het begin van 1500:

Op onser vrouwen outaer in der capellen twie missen ter weecke dairvoir sel men uitreycken elcke misse III gr. ende bedient Heer Dirc van Scoonhoven sanger.

Op onser vrouwen outaer in de capelle tot elcke lieve vrouwen dage een misse tot ses reysen sjaers dair voir sel men uitreycken negen deuts van elcke misse ende bedient meester Henric Jansz. Bugge.

Noch op onse vrouwen outaer in de capelle alle saterdages nae onser vrouwen singende misse een misse gelesen voir die siele van Willem Aertsz. Brouwscnaep ende Geertruyt Doeckwast syn wyf. En bedient Heer Henric Jansz. cappelaen en men sel daer voir uitreicken sjaers IIII ℔ hollants.

Die blaser van dat hi alle saterdages onse vrouwen misse en lof op te orghelen blaest en op vrouwen dagen dat lof dat daer an annex is. Daer voir sel hi hebben sjaers II ℔ holl.

II. De Relikwieënkapel.

Uit een „ordonnantie soe die coster dat hoechoutair opduet ende sluyt upte hoechtyden en de feesten" van het jaar 1444 blijkt dat er twee relikwiekassen waren, „den groten arck" en „den cleynen arck" genaamd, die op sommige feesten op het hoogaltaar geplaatst werden. Daar in de middeneeuwen volgens Thomas a Kempis [1]) geen bedehuis zoo arm was of het had eenige heilige

1) Bij Mol, Kerkgeschiedenis van Nederland. II. 3. p. 167.

relieken, zoo is het gemakkelijk te begrijpen dat eene kerk als de St. Hippolytus-kerk er op bedacht was haren luister te verhoogen door het bezit van vele en kostbare relikwieën, ja zelfs een afzonderlijke kapel binnen hare muren had waar de relikwiekassen en andere kostbaarheden bewaard werden.

In een kerkregister staat aangeteekent:

Item dat income van de Reliqien capelle en deser ghelyck vant inventuarum van de juwele van de reliquien dat sal men vinden int opperste tresoirge.

Begrijpelijk dan ook is het, dat een bisschop als David van Bourgondië met de prachtlievendheid aan zijn geslacht eigen en met zijn mildheid in het begiftigen en versieren van kerken, het noode kon aanzien dat een zijner schoonste kerken, de Oude kerk te Delft, in het jaar 1460 nog zoo arm was aan relikwieën, en dat hij zijn geestelijke gunsten verleende om de schenking en vereering der relikwieën te bevorderen. In een zijner brieven waarin hij verleende gunsten bevestigt en zelfs een aflaat verleent van 40 dagen, wijst hij op de schoonheid en uitgebreidheid der kerk maar terzelfder tijd op hare armoede aan relikwieën en vindt daarin de beweegreden om haar door geestelijke gunsten hooger luister bij te zetten: „cupiens ecclesiam parochialem sancti Ypoliti quae insignis ampla spaciosa et plurimum adornata paucissimis tamen sanctorum reliquiis decorata existit apostolicae auctoritatis presidio sanctorum reliquiis illustrari".

Het schijnt dat onder zulke gezagvolle medewerking de schat der relikwieën in weinige jaren is toegenomen. Want in het jaar 1465 beschrijft Egidius Joye, pastoor van de Oude kerk, „ecclesia nostra beati Ypoliti in oppido Delfensi", als opgeluisterd door het bezit van vele relikwieën, „videlicet: ejusdem sancti Ypoliti martyris pa-

troni nostri aliorumque plurimorum sanctorum, Apostolorum, martyrum, confessorum atque virginum reliquiis nostro et praedecessorum nostrorum temporibus laudabiliter decorata".

In dit schrijven heeft de pastoor de belangen op het oog zoowel van de relikwieënkapel als van de kerk, en bepaalt dat de giften en schenkingen uit bijzondere devotie gedaan voor bijzondere relikwieën, ook voor geen ander doel gebruikt zullen worden, maar dat de giften in het algemeen geschonken voor de relikwieën zonder dat er bij uitgedrukt is welk bepaald gebruik er van moet gemaakt worden, voor de helft ten goede zullen komen aan de kerk, voor welke bepalingen ten slotte de goedkeuring en bevestiging wordt ingeroepen van den Utrechtsche bisschop, David van Bourgondië.

Den brief geschreven op perkament geven wij hier, wat het zakelijke gedeelte betreft, weder.

De aanhef luidt:

„Universis et singulis praesentes litteras visuris, audituris seu inspecturis Egidius Joye, persona curatus et pastor prochialis ecclesiae beati Ypoliti martyris in Delf Trajecten necnon sancti Donaciani in Brugis Cameracenso Dioecesis Canonicus salutem et sinceram in Domino caritatem".

Na de kerkmeesters en procuratoren gemachtigd te hebben om de offeranden en aalmoesen ten behoeve van de kerk of van de relikwieënkapel aangeboden aan te nemen en te bewaren, gaat hij aldus voort:

„Quod si quis instinctu specialis devocionis circa speciales reliquias inibi existentes offerret et donaret aliquid causa veneracionis et ornatus earumdem illud nequaquam ad alios etiam pios usus applicari debeat sed tunc ad ornatum earumdem et non alias. Verum si quis generaliter aliquid reliquiis donaverit devotionis causa non exprimendo ad talem aut talem usum dono, indulgemus tunc et eo casu concedimus quatenus una medietas illius donati

et oblati per eosdem magistros fabricae devolvatur ad usum fabricae nostrae antiquae ecclesiae praemissae, alia vero . . . ipsis reliquiis communibus et capellae earumdemque ornacioni relinquatur et assignetur".

Aan dezen brief is een perkamenten strook vastgehecht die de goedkeuring en bekrachtiging behelst van bovengenoemd schrijven door David van Bourgondië. „Datum anno Domini millesimo CCCC sexagesimo sexto".

Onder de relikwieën die hier en daar zijn opgeteekend vind ik die van het H. Kruis en van de HH. Nicolaas, Blasius, Appolonia, Gregorius, Laurentius, Adrianus, Mauritius.

Wat den dienst aangaat in de relikwieënkapel, alleen wordt gevonden dat des maandags daar een H. Mis gezongen werd.

Dit syn die oncosten van die manedaechse misse in den reliquien capelle.

Item men gheeft den sangers van die manedaechse misse mit den priester die de misse singt IX gr. te weten de V sanghers VI groot en den priester van de misse III gr.

III. Altaren.

Onder de „uitgheven van missen" worden verschillende altaren opgenoemd der St. Hippolytus-kerk en de fundatiën aan die altaren verbonden.

Op *S. Michiels outaer* twie missen ter weecke en dair is toe gegeven een virendel van XV morgen lants welc verhuert is en bruyct Aern. Henricsz. sjairs om VIII gouden gulden.

Tot dese II missen sel die kerck den priester altoos uitreicken sjairs die seven deelen comende vant voirs. lant tsy luttel ofte veel en die kerc sel houden tachste deel. En dit officie heeft en bedient nu heer Jan Willemsz. tot synen lyve.

Op *S. Annen outaer* seven misse ter weecke dats te weten een dagelixe misse dair die kerck voir uitreycken sal sjairs tot II terminen XXX ℔ holl. En bedient heer Jan Michielsz. tot sinen lyve.

Op *S. Kathrynen outaer* twie missen ter weecke daervoir sel men uitreycken sjairs altoos VII ₰ holl. en bedient nu heer Dirc van Scoenhoven sanger.

Op *S. Niclaes outaer* twie missen ter weecke daervoir sel men uitreycken alle jairs XVII p. IIII d. gr. en bedient nu meester Jan Jansz. tot sinen lyve.

Op *S. Joost outaer* twie missen ter weecke daervoir sel men uitreycken sjaers XVII B. IIII d. gr. en bedient nu heer Philips.

Op *S. Jan Baptisten outaer* III misse ter weecke daervoir sel men uitreycken sjairs altoos XXVI B. gr. en bedient meester Willem cappelaen en meester Piet.

Op *S. Lysbetten outaer* I misse ter weecke alle woensdaechts daervoir sel die kerc uitreycken LII st. en bedient nu meester Jan Jansz.

Op *S. Joris outaer* I misse ter weecke daervoir sel men uitreycken sjairs altoos LII st. en bedient nu heer Willemsz. tot syn lyf.

Op *S. Hubrechts outaer* II misse ter weecke te weten donredaechs en saterdaechs na de eerster missen en daervoir sel men uitreycken VIII ₰ holl. en tien st. en bedient nu heer Antonis.

Van Bleyswijck maakt nog melding van een Heemraadskapel, maar daar deze naam niet voorkomt bij Vosmeer, noch genoemd wordt in de kerkarchieven, ligt de veronderstelling voor de hand, dat er een of ander altaar zal geweest zijn, mogelijk wel evenals het St. Joris-altaar binnen een afgesloten ruimte en in de katholieke middeneeuwen meer bekend onder den naam van een Heilige, aan welk altaar de Heemraden een stichting zullen verbonden hebben, gelijk de gilden hun gildenheiligen en gildenaltaren hadden. Trouwens over de kapellen der Oude kerk schrijft deze protestantsche geschiedschrijver met zooveel aarzeling en, gelijk hij soms zelf bekent, met zooveel onzekerheid, dat deze veronderstelling mij niet gewaagd schijnt.

K. C. van Berckel.

De reliquie van St. Lucas-gebeente

BIJ HET

SCHILDERSGILD TE HAARLEM.

De schilderkunst heeft reeds tamelijk vroeg in Haarlem gebloeid, hetgeen ook daaruit af te leiden is, dat men niet later dan in 1504 de schilders tot eene broederschap vereenigd vindt en dit niet bij de stichting der confrerie, doch in eene akte waar slechts ter loops melding van hen wordt gemaakt, zoodat het vast staat, dat hun gild toen reeds een zekeren tijd levens achter den rug had.

Het was eene welvarende broederschap, die in de Parochiekerk een eigen altaar met vicarijen bezat en natuurlijk aan belangrijkheid, aanzien en invloed won naar mate de kunst zich ontwikkelde, de leden in aantal toenamen en in talent hunne voorgangers overschaduwden.

In de oudere dagen is Mr. Maerten Van Heemskerck wel een der waardigste en vermaardste gildebroeders geweest: hij schonk een (nog voorhanden) altaarstuk, door hem in 1532 geschilderd vóór hij naar Italie trok om zich daar verder in de kunst te oefenen. Gelijk men denken kan, waren zijne medebroeders van St. Lucas met dit geschenk zeer ingenomen en stond het in hoog aanzien; maar het gild kreeg nog eene andere merkwaardigheid in zijn bezit; van minder omvang, niet door kleuren en lijnen het oog boeiende, onaanzienlijk en toch van ongemeen groote waarde gerekend. Namelijk eene reliquie van St. Lucas-gebeente. Er staat nergens opgeteekend, hoe het gild dit overblijfsel heeft bekomen en evenmin wanneer, maar ik ben er niet afkeerig van te veronderstellen, dat het afkomstig is van Mr. Maerten

Van Heemskerck. Deze had begrijpelijker wijze eene vrome neiging tot St. Lucas, gelijk zijn schilderstuk aantoont, want hij had als afscheid van zijne gildebroeders even goed eene andere voorstelling kunnen kiezen, maar hij deed het niet en bracht hun heiligen patroon in beeld.

In Rome ging het Van Heemskerck voordeelig en na drie jaren daar gewerkt te hebben, keerde hij naar Haarlem terug, ruim voorzien van gewonnen en bespaard geld. Wanneer hij voor het Haarlemsche gild eene herinnering uit het zuiden wilde meêbrengen, hetgeen dunkt mij niet al te ongerijmd is om te veronderstellen, kan dat zeer goed eene in Italie verworven reliquie van St. Lucas geweest zijn, want wat paste de broederschap beter dan een overblijfsel van haar patroon, wat mocht den overlieden aangenamer zijn en wat kon het gild meer in de oogen aller vromen verheffen?

Daar komt nog bij, dat men hier in het noorden al zeer weinig gelegenheid zal gehad hebben in het bezit van eene dergelijke reliquie te geraken en ook deze omstandigheid maakt het eenigszins aannemelijk, dat de uit Italie terugkeerende Van Heemskerck haar heeft mede gebracht en de schenker er van geweest is.

In elk geval mag aangenomen worden, dat de reliquie reeds in den Roomschen tijd in het bezit van het gild was, want na de verandering in de religie zal men haar zeker niet verworven hebben en zoo al iemand haar destijds aan de schilders-confrerie had willen vereeren, zou voor een geschenk van dezen aard, onder gezellen van gemengde geloofsbelijdenis zeker niet die waardeering verwacht kunnen worden, welke de schenker mocht wenschen.

Hoe het zij het St. Lucasgild bezat haar in 1627, zij was toen gevat in een zilveren kastje, voorzien van eene verklaring omtrent hare echtheid afgegeven door den Protonotarius en werd bewaard in de gildekist. Een der

vinders, Hillebrand Laeckeman had een oom of neef Pater Joannes Ambrosius Cloribus, Predikheer te Brugge, die in het genoemde jaar 1627 tijdelijk in Haarlem vertoefde en zijne begeerte moet hebben te kennen gegeven, de reliquie mede te nemen naar zijne woonplaats. Op verzoek van Laeckeman nam de schilder Mr. Frans Pietersz. De Grebber, destijds Deken, hetzij met of zonder voorkennis van zijne medebestuurders, de reliqnie met het zilveren kastje en het bewijsstuk uit de kist en gaf een en ander aan Pater Cloribus over, naar hij later verklaarde om ten spoedigste teruggezonden te worden, maar volgens de aanvankelijke opvattingen van den Pater, zonder eenig voorbehoud. De Grebber had zeker hierin met eene verregaande onbedachtzaamheid gehandeld waarover hij, naar men zou meenen, elk oogenblik ter verantwoording kon worden geroepen en toch schijnt het, dat zes jaren lang door niemand veel aan deze zaak is gedacht. Eerst in 1633 werd zij, juist door Hillebrand Laeckeman, bij de overlieden ter sprake gebracht en toen met allen ernst door Deken en Vinders op de onverwijlde teruggave aangedrongen. De Grebber kwam daardoor in groote moeilijkheid, die hij wel had kunnen voorzien, maar die nu nog voor hem te pijnlijker werd, omdat men hem, te recht of ten onrechte verweet, dit op eigen gezag te hebben gedaan.

Hij schreef dus den 6 September 1633 aan Pater Cloribus den volgenden brief.

Mijn Heer Mijn Heer Johan Kloorybus weest hertelijck gegroet van UE geaffectioneerden vrundt.

De oorsaack mijns schrijvens, Uw E. lest hier zijnde vermaande Uw E. van het heyligh gebeente, dat ick Uw E. gedaan hadde doort verzoeck van Uw neeff Laecke-

man mijn beloofde metten eersten weder te zenden, hetwelcke nogh niet geschiet en is, verzoecke vriendtlijck dat ick het met deeze boode moght bekoomen, want mij daar veel aan gelegen is, doordien het zeer qualijck bij tgildt verstaan wert dat ickt uyte kist gegeeven hebbe ende zouden mij nogh wel bekladden, dat ick t alleen op mijn aucthoriteyt gedaan hebbe, hetwelcke Uw E. wel weet dat met kennisse vande andere geschiet is, zoo bidde ick, niet en laat te zenden altemaal gelijck het Uw E. van mij heeft, ende dat Uw E. behoorlijcke zekerheydt daar bij deedt, dat het hetzellefde is, ende altemaal zoo waaraghtigh is, opdat ick hier moght bevrijdt werden van dit groot naardencken. Hier mede den Almogende bevolen, die Uw E. ende ons al te saamen wil bewaaren door Jesum Kristum Amen. Actum den 6ⁿ Septembris A° 1633.

UE. dienstwillige vrundt

Ende was onderteeckent

Frans Pieterss. de Grebber.

Naer collatie es desen metten principale bevonden te accorderen den vijⁿ September Anno xvjᶜ dryeendertich.

Bij mij

C. De Schorel Notˢ pub. ssᵗ

1633.

Om meer kracht aan dit vertoog bij te zetten, werd van wege het gild een brief daarbij gevoegd door de Vinders Salomon De Bray [1]), Pieter Soutman [2]) en Claes Van Bouchorst [3]), die eene spoedige terugzending ver-

1) Schilder en Bouwmeester. Hij was geboren te Amsterdam en werd begraven te Haarlem 14 Mei 1664.

2) Schilder. Leerling van Rubens. Hij werd geboren te Haarlem omstreeks 1580 en stierf er 16 Augustus 1657.

3) Glasschrijver.

zochten, en een onbewimpeld verslag van de toedracht der zaak, beschouwd van den kant van Pater Cloribus, trachtten uit te lokken, door eene mededeeling aan het slot dat de onderteekenaars allen Katholiek waren en dat de Pater dus alles vrij en onbeschroomd kon uitschrijven. Zoo de gezamenlijke Bestuurders van het Gild zich van het gebeurde eene andere voorstelling maakten dan door De Grebber werd verhaald, kon deze wenk niet overbodig zijn.

Dit schrijven nu, van 7 September 1633 luidde als volgt:

Copye van den eersten brieff afgezonden met eenen ingeslooten van Mr. Frans Pieterss. de Grebber.

Wij de gedeputeerde Vinderen van den Gilde van St. Lucas binnen Haerlem aan den Eerwaerdigen Heer Pater Joannes Cloribus onzen groetenisse.

Eerwaardige Pater, 't Is zoo, dat van ouden tijden bij onzen Gilde van St. Lucas is geweest, eene zekere Relique ofte H. gebeente van den H. Evangelist Lucas, Patroon van onzen Gilde, welcke Relique met zijne deponentia wij bevinden ende verstaan, eenige jaaren voor onze bedienninge, door Mr. Frans Pieters de Grebber (alsdoen Deecken) aan den persoon van Uwe Eerwaardigheydt gedaan ende uytgeleendt te zijn; ende alzo wij nuw sedert eenigen tijdt bij vollen raade van onzen Collegie hebben goedtgevonden ende vastelijcken beslooten, deeze onze voors. Relique van St. Lucas weder inne te trecken ende te neemen in onze hoede en bewaaringe, zoo hebben wij dieshalven ons vervoeght aan Mr. Frans Pieterss. de Grebber voornoempt als uytleender van de Relique voors. ende hebben hem afgevordert ende beweeght neffens deeze onze letteren, oock aan Uwe Eerwaardigheydt te schrijven ende bij dien de Relique voors. bij hem Uw E. geleendt, Uw E. weder af te vorderen,

s'gelijcks ende ten zelven eynde oock deze onze letteren aan Uw E. geaddresseert, dienen, bij denwelcken wij Uw E. int vriendelijck verzoecken ende vermaanen, dat Uw Eerw. believe, deeze onze Relique voors. met alle zijne dependentien, in alles zoo alst zelve bij Uw E. is ontfangen, per den eersten, ende ist mogelijck oock door den boode brenger deezes, ons weder ter handen te bestellen. Ende vorder, dat Uw E. believe (twelcke wij ten erntstighte bidden), neffens dien te zeynden ende te vervoegen zoodaanige vaste en bondige betuygingh (tzij dan bij attestatie off verklaaringe op Uw E. Priesterdom ofte anders), dat het geene Uw E. bij dien zeyndet, is hetzelve en eygene H. gebeente, twelck Uw E. van Mr. F. P. de Grebber voors. heeft ontfangen. Alles ende gelijck als in zodaanigen zaacke van gewighte wert vereyscht ende behoordt, zulcx dat wij in deezen ons moogen houden vast ende verzekert. Allen twelcke Uw E. discretie en religieusheydt toevertrouwende ende alzoo punctueelijcken verwaghtende. Wij bidden den Almaghtigen Uw Eerw^t te neemen in Zijn H. behoedt. Waar meede Eerw. Heer. naar onze hertelijcke gebiedenisse, ons recommendeerende in Uwe E. devote gebeeden, ende deeze een eynde maackende wij blijven

Eerweerdige Pater

In Haarlem deezen 7^n Septemb^r 1633

Uw Eerw^ts zeer geneegen en dienstwillige vrunden de Gedeputeerde Vinderen van St. Lucas Gildt binnen Haarlem

En was onderteykent
Sa. De Bray.
P. Soutman en
Claas van Bouckhorst.

Sa. De Bray 1636.

Uw Eerw. heeft in zijn rescriptie

zigh te addresseeren aan Mr. Frans de Grebber ofte dan aan Salomon De Bray, Schilder, woonende in de Schachelstraat naast De roode Lely. Oock magh Uw E. onbeschreumpt, alles naar eysch en behooren vrijlijck uytschrijven, vermits en alzo wij alle welcke deeze ondertekent hebben zijn Catolycke persoonen.

Op St. Lucasdag 1633 werden die twee brieven beantwoord in een schrijven aan De Grebber van Pater Cloribus waarbij hij voorop zet, zeer bereid te zijn aan het verzoek te voldoen, doch volhoudt dat de reliquie volkomen en onbeperkt aan hem is geschonken. Dit was ook al eene reden geweest, dat hij in 1631 naar Haarlem trekkende, het teruggeeischte overblijfsel van St. Lucas gebeente met wat daarbij behoorde, op verzoek van zijn socius Pater Daniel Evius te Brugge, voor den tijd zijner afwezigheid aan dezen had afgegeven. In plaats van een en ander zorgvuldig onder zich te houden, had Pater Evius deze voorwerpen eigenmachtig in handen gebracht van een anderen niet genoemden Pater, die, niet minder willekeurig, de reliquie met bijbehooren had weggeschonken aan een voornaam persoon te Brussel, die sedert, oud van dagen en ongetrouwd was overleden, zoodat Pater Cloribus geen kans zag met goed gevolg iemand over de teruggave aan te spreken.

Gelukkig had Pater Evius vóór hij haar door zijn ordegenoot liet medenemen, twee stukjes van de reliquie afgebroken en deze waren het, welke Pater Cloribus zich gelukkig rekende tegelijk met zijn schrijven aan De Grebber te kunnen terugzenden, vergezeld van een briefje van den volgenden inhoud:

Reliquiae verissimae de costa Sancti Lucae Evangelistae, ut patet ex litteris Protonotarij Harlemensis quas penes me habui.

ego F^{r}. D(aniel) E(vius) S(cripsit) 1631.

Veel uitvoeriger dan hier is verhaald, kan men met deze bijzonderheden kennis maken in den brief van Pater Cloribus.

Eersamen ende seer discreten
Sr. Mr. Frans Pieterssen de Grebber
op d'Oude Gracht, Schilder
Tot
Haerlem.

Ontfangen den 25 Novemb. 1633. Loont (den bode).

Sr. Frans Pieterss. de Grebber,

UE. brief met de letteren van de ghedeputeerde Vinderen vanden ghilde van S. Lucas binnen Haerlem hebbe wel ontfanghen ende den inhout wel verstaen. De begheerte die de Heeren Vinderen voorwenden om de H. Reliquie van S. Lucas, die onder mij dus langhe heeft berust, wederom in te voorderen is goet ende heylich, waerover ick mij terstont hebbe ghereet ghevonden, om deselfde geerne te avoyeren. Niettemin verwondere mij seer, dat de Heeren Vinderen schrijven, dat die H. Reliquie aen mij maer en is uytgheleendt, ende alsoo bedectelijck mij schijnen te vermaenen van niet wel ghedaen te hebben met anderlieden goet soo langhe onder mij te houden, daer UE. immers wel weet, dat UE. mij die volcomelijck ende resolutelijck heeft gheschoncken ghehadt. Niettemin dit onghemerckt latende heenen ghaen, hebbe gaern op UE. versoeck, ende opdat UE. daerom in gheen onghemack nochte indignatie van de voors. ghilde en sout gheraecken, deselfde H. reliquie per desen

overghesonden ende resolutelijck aen deselfde ghilde wederom gheschoncken, ghelijckerwijs mits desen ick die volcomelijcken ende uyter herten schencke. Maer UE. ende de Heeren Vinderen sullen ghelieven te weten, dat alsoo ick in 't jaer 1631 voor de tweede mael soude uyt Brugghe vertrecken na Haerlem, dat een sekere Pater van ons Convent, ghenaemt P. Daniel Evius, voor mijn vertreck ernstelijck van mij versochte dat ick hem die voors. H. reliquie van S. Lucas voor den tijt dat ick soude wech sijn, soude in handen laten, om sijn devotie daer vooren te doen, belovende mij sterckelijck ende ghetrouwelijck, dat hij daer vooren ghoede sorghe soude draghen: op welck woort ick aen dien voors. Pater die H. reliquie hebbe ghelevert met d'attestatie van den Proto-notaris van Haerlem daer bij, met het casken, even-eens ghelijck ick dat van UE. ontfanghen hadde. Ondertusschen ist ghebeurt terwijle ick absent was, dat dese P. Daniel door seker occasie dese selfde H. reliquie uyt sijn handen aen een ander Pater van ons Convent heeft laten komen, dewelcke die H. reliquie (ick en weet niet hoe sij dat met malkanderen hebben ghemaeckt, ick peyse dat sij betrouden dat ick daermede wel te vreden soude sijn) te Brussel aen een treffelijck personagie heeft verschoncken, met het casken, ende bij avontuer oock met d'attestatie, also die gheheel is in het onghereet. Al eer nochtans dat P. Daniel daer af scheyde, soo heeft hij van deselfde H. reliqnie afgebroocken twee stuckxkens, om in alle gheval mij die wederom in handen te gheven; ende dese twee stuckxkens waeren het meeste ende grootste deel van deselfde H. reliquie. Voorders is middelertijt dien persoon voors. te Brussel overleden, ende alsoo hij was een eenich ghesel, een gheheel out jongman, soo en sie ick gheen apparentie om daer aen in 't sterfhuys te konnen vraghen ende te achterhaelen. Dit ist, beminde

Vriendt, dat ghepasseert is met dese H. reliquie. Om dan UE. begheerte te volbrenghen voor soo veel mij is moghelijck, soo heb ick t gheen dien Pater Daniel had bewaert ende mij wederom in handen heeft ghegheven, gheerne UE. mits desen overghesonden; verclarende tot UE. versekeringhe bij mijn waerdich Priesterdom, dat 't gheen ick UE. in dit custodiken sende, is het eyghen ende tselfste dat mij dien Pater Daniel wederom heeft ghegheven, als seynde bij hem van de H. reliquie afghebroocken ende ghetrouwelijken bewaert. Ende denselfden P. Daniel Evius betuycht oock hiernevens met sijn eyghen naem ende handtschrift op sijn waerdich Priesterdom, dat het gheen hij mij wederom heeft ghegheven, is warachtelijcken afghebrooken van de H. reliquie van S. Lucas, die ick in sijn handen voor mijn vertreck op sijn versoeck hadde ghelaten. (Hier is met eene andere hand tusschen geschreven: „Het is alsoo Pater Daniel Evius Predicheer van Brugge").

Over sulckx soo moghen de Heeren Vinders in aller manieren wesen gherust ende verseeckert, dat sij ontfanghen 't selfde ende 't eyghene, als voorhaelt, dat van henl. ghilde dus langhe is vervremt gheweest. Hiermede waerde Vriendt, beveele UE. met UE. gheheele familie ende oock de Heeren Vinders inde ghenadighe bewaringhe Godts ende van alle sijn lieve Heylighen ende blijft alle te samen vriendelijken ghegbroet van

UE. Vriendt ende Dienaer
fr. Joannes Ambrosius Cloribus
Predick-Heer binnen Brugghe.

In Brugghe, op den feestdach van den H. Evangelist S. Lucas 1633.

In een brief van 15 December 1633 berichtte De Grebber de ontvangst. Hij was met den inhoud wel eenigszins verblijd geweest, in zooverre de goede wil van Pater

Cloribus er uit kon blijken, maar hij noch de overlieden waren voldaan of te vreden gesteld, om redenen die gemakkelijk zijn te raden; Deken en Vinders zouden den Pater breedvoerig schrijven en de teruggaaf van alles eischen: slechts door eene volledige uitlevering van het een en het ander, zou verdere aanmaning voorkomen worden.

Zie hier den inhoud van dien brief.

Copye vanden brieff geschreven opden naam van Mr. Frans Pieterss. de Grebber ende bij hem ondertekent en opden 15ⁿ Decembʳ 1633 affgezonden.

Eerwaardige Pater. Naar mijne gebiedenisse diendt voor advys in haaste en bij provisie, Uwe Eerwᵗˢ missive mettet geene in dien ingeslooten, is mij den 25ⁿ der verloopen maandt Novembʳ ter handen gekoomen en ben met dien eenighsins verblijdt geweest, ziende eenigh bewijs van Uw debvoir. Ick hebbe zulcx voorts datelijcken den gemaghtighde vinderen gecommuniceert ende zoo t'een als t'ander in handen gesteldt. Ende is de zaacke zulcx dat nogh icke nogh oock zij Lieden, ons met dien houden gesatificeert ofte voldaan; Ick voor mij om dat Uw E. schrijft dat ick Uw de Relique zoude absolutelijcken geschoncken hebben, twelcke in waarheydt zoo niet en is, gelijck Uw E. koomende tot naarder bedenckingh, oock wel zult weeten. Ende zij lieden, gelijck ook meede icke bij dien, om dat de Relique is gebroocken ende vervreempt, als oock meede de attestatie van den Prothonotaris ende het kasken in dewelcken het in geslooten is geweest. Alle twelcke zijn zaacken die bij Uwe Eerwᵗ zijn gedaan off toegelaaten tegen behooren en ook booven Uw E. maghte, want en was Uw E. niet anders dan als geleendt, gelijck Uw E. oock wel wist. Overzulcx is

onze erntstige meeninge metten anderen, allen tzelve weder van Uw E. aff te voorderen naar alle meughlijckheydt, willende zijlieden per den naasten neffens mij Uw E. int breede om dien schrijven als oock meede den Uwen beantwoorden, ten waare dan dat bij Uw E. zulcx mette volkoomen restitutie zoo van t'een als t'andere wierde (gelijck dogh behoorlijck waare) voorkoomen. Allen twelcke ick met beede ende ten erntstighste op Uwe Eerw. verzoecke, alzoo daar mij veel aan geleegen is, Uw Eerw. zoude konnen tot Brussel int sterffhuys daar naar verneemen ende zien het kasken en t resteerende vande Relique weeder ter handen te krijgen, als oock meede de attestatie van den Prothonotaris en meerder bescheydt dat daar bij moghte weezen, in allen manieren gelijck Uw E. dat van mij ontfangen hebt. Ditte int korte. Waar meede eyndigende beveele Uw Eerwaardigheydt in de behoedinge van den Almaghtigen en blijve

Eerw. Pater

In Haarlem deezen 15^{n} Decemb^{r} 1633.

Uw Eerw^{ts} dienstwilligen Vrundt
en was ondertekent
Frans Pieterss. de Grebber.

Uw Neeve Hillebrandt Lakenman op Maandagh voorleeden aghtdagen te voet naar Amsterdam gegaan zijnde, alwaar haastigh zieck geworden ende gestorven zijnde, is op eergisteren den 13^{n} deezer alhier begraaven.

Men kan het wel voor zeker houden, dat dit schrijven geen de minste uitwerking heeft gehad en dat zoo al stappen door Pater Cloribus zijn gedaan om de reliquie terug te bekomen, die pogingen volkomen vruchteloos

zijn gebleven. Dat deze geestelijke verder iets over de zaak heeft doen hooren, is niet waarschijnlijk, want in dergelijk geval zou het van hem ontvangen bericht wel bewaard en bij de overige stukken gevoegd of door den zeer nauwkeurigen Deken Salomon De Bray afgeschreven zijn. De Bestuurders van het Gild zullen niet anders hebben kunnen doen, dan het geval laten rusten en er zich goedschiks, kwaadschiks voorloopig bij neerleggen, want alleen de weg van rechten stond hen open, maar zij zullen zich wel eenige malen bedacht hebben, voor zij over deze kiesche aangelegenheid op zulk een verren afstand eene procedure gingen instellen.

Alweder liet men dus deze aangelegenheid bij hetgeen zij was en wel tot A° 1640, toen er aanleiding bestond haar nog eens op het tapijt te brengen. In den zomer van dat jaar bevond Pater Cloribus zich te Haarlem en deze omstandigheid werd aangegrepen om hem mondeling te onderhouden over de bekende zaak. Salomon De Bray en Floris Van Dijck [1]) gingen den 21 Augustus 1640 als gemachtigden der Vinders naar het huis van De Grebber waar zij den Pater vonden, staande op zijn vertrek. In het lange en breede werd over het afgeven en over het weder bekomen van de reliquie gesproken; de eisch der gemachtigden was zeer redelijk en Pater Cloribus beloofde gaarne, zijne uiterste pogingen in het werk te zullen stellen om hunne matige wenschen te vervullen, maar het voornaamste wat zij op dat oogenblik verwierven, was eene erkenning, dat door lang verloop des tijds de Pater zich eene onjuiste voorstelling had gemaakt van de eerste toedracht der zaak, en dat de reliquie in 1627 hem door De Grebber niet onvoorwaardelijk geschonken,

---

1) Schilder, oud-Deken, kwam in het gild A° 1610 † 1642.

maar onder een bepaald voorbehoud tijdelijk in zijne bewaring gesteld was. Zie hier het verslag van dat onderhoud.

> Rapport gedaan en aan Vinderen van St. Lucas Gilde binnen Haarlem overgegeeven bij den gemaghtighdens om de Relique van St. Lucas, van tgeene inde wederbevorderinge van dezelve Relique bij hen persoonelijcken met den Eerw. P(ater) J. A. Cloribus is voorgevallen ende verright.

Doende den gemaghtighdens om de wederbekommen van het ontbreeckende vande Relique van St. Lucas, aan de respective Vinderen van St. Lucas Gildt, collegialiter vergadert, rapport ende verhaal van henne verrighten ende tgeene onderlinge met hen ende den Eerw. P(ater) Joannes Ambrosius Cloribus inde wederbevorderinge van dezelve Relique ent bijgaande, is voorgevallen. Aandienen Haare E. hoe dat zijluyden, hebbende kennisse gekreegen van Zijnes P. Cloribus weezen alhier inde Stadt, hebben gezoght Zijne Eerw. te spreecken, ende dat zijluyden, te weeten van Dijck ende de Bray, op den 21n Augusti lestleeden des voormiddaghs, den voornoemden P. Cloribus, staande op zijn vertreck, ten huyze van Mr. Frans Pieters de Grebber hebben gesproken ende met Zijne Eerw. gehandelt als volght:

Eerstelijcken (voorgaande alle behoorlijcke eerbiedinge en woorden van beleeftheydt en diergelijcke vrundtlijcke plightpleegingen van wederzijden) hebben zij gemaghtighdens, naar bekentmakinge van henne bemaghtiginge ende wie zijluyden waaren, met een bijgaande verhaal (tot ververssingh vande geheughnisse) van tot hoeverre de zaacke bij brieven en schrijven over en weder was verhandeldt ende gebraght, ten besluyte alsnogh aan Zijne Eerw. P. Cloribus voornoemt, instantelijcken ver-

zoght, het ontbreeckende gedeelte vande Relique voors., alsmede het bijgeweesde zilveren kasken ende de attestatie vanden Prothonotaris bij dien, hen ende den Gilde respective weder te willen restitueeren ende ter handen te stellen.

Waarop bij hem Pater Cloribus, is gedaan verhaal van alle gelegentheydt der zaken ende eerstelijcken van de bekominge ofte verkrijginge van dezelve Relique van Mr. Frans Pieterss. de Grebber, zijnde hetzelve geschiet int jaar 1627, welcke gifte ofte geevinge hij zeyde, te zijn gedaan op conditie, dat als bij vinderen ofte die van den Gilde daar weder naar moghte werden vertaaldt, hij P. Cloribus alsdan gehouden zoude zijn, dezelve Relique wederom te restitueeren ende ter handen te stellen, zeggende bij zijn nader bedencken en welweeten de zaack alzoo te zijn, niettegenstaande hij voorens in zijn brieff anders hadde geschreeven: te weeten, dat Mr. Frans Pieterss. voornoempt hem dezelve Relique absolutelijcken hadde gegeeven, twelck hij (vermits tlange verleen des tijdts) alsdoen oock zoo meende te zijn, dan was, zoo door indaghtigh maaken van Mr. Frans Pieterss. de Grebber voornoempt, ende nader op de zake gedaght hebbende, tot deeze ende beter kennisse gekoomen. En vorder verhaalden alsdat de Pater aan denwelcken P(ater) Daniel Evius de Relique hadde gegeeven, was een zeer geleerdt man en Doctor inde Theologia, dewelcke weezende tot Brussel, dezelve Relique (hebbende P. Evius voornoempt voor het overgeeven daarvan twee kleine stuckjens behouden, zijnde dezelve die vinderen weder zijn gerestitueert ende ter handen gesteldt) aan een maghtigh personagie aldaar hadde verschoncken ende dat dezelve Pater daarnaar meede was koomen te overlijden ende hij overzulx tot alsnogh toe niet en hadde konnen te weete koomen, waar off aan wien de Relique voors. gegeeven off gebleeven was. Eghter dat hij willigh ende

bereydt was, ende zijn beste wilde doen om naar alles te verneemen, zo na het vordere van de Relique als na het kasken en attestatie, ende zien offer middel waar, om alle hetzelve weder te bekoomen. Daar op zij gemaghtighdens voorder hebben verzoght, dat ingevall off alle hetzelve al weder moghte werden gevonden, dogh eghter door t'een off t'ander beleth hen zoo gereedt niet en moghte ofte konde weeder werden gerestitueert ende ter handen gesteldt, dat hen dan ten minsten ten eersten moghte werden kennisse en advertentie gedaan waar dezelve Relique, beneffens alle het bijweezende ware gebleeven, ende (dat zij ernstelijcken verzoghten) hen bij provisie, off dan de originele attestatie, off dan immers copye autentyck van dien moght werden toegezonden.

Alle twelcke bij Zijn Eerw. alles ende zoo verde als hij zoude konnen ende in zijn vermeugen was, met vlijt is aangenomen te zullen ende te willen doen, van voorneemen zijnde, zoo Zijn Eerw. voorgaf, omme daarom (komende in zijn wederom reyze tot Antwerpen, als hij meende: ja, van daar) persoonelijcken ende zelve om tot Brussel te gaan. Waarmeede, naar onderlinge beleeftheyden en wenschen van geluck op Zijn Eerw[s] tuysreyze, hebben zij gemaghtighdens met een vruntlijcken Adieuw van Zijn Eerw. hen afscheydt genomen.

Welck dit henne rapport zij gemaghtighdens hebben geaght dienstigh ende nodigh, zoo om gewightigheydt der zaacke, als tot nader verklaaringe en beter berigh van andere gepasseerde ende geschreeven in deeze, en zonderlingh tot verlightinge en verklaaringe vanhet betuyghen noopende de vervreemdinge vande Relique voors., aan Vinderen bijden geweezen vinder te dien tijde Hillebrandt Lakenman, gedaan den 7[n] Juny 1633. Art. 1 [1]), den Vinderen in geschrifte over te geeven

1) Deze Notulen van het Gild zijn niet meer voorhanden.

ende ter handen te stellen, verklaarende zij Gemaghtighdens allen het verhaalde in effecte alzoo te zijn ende te weezen. Des tooreonden der waarheydt hebbe deeze met onze onderschrijvinge bevestight gedaan in Haarlem deezen 4^n September 1640 bij ons

Sa. De Bray, Decken.

Volght de memorie bijden gemaghtighde in deezen de Bray, als tegenwoordigh mede-deecken van het Gilde, aan den Eerw. P(ater) Cloribus ten zelven dage mede gegeeven.

Memorie voor den Eerwaardigen
Heer P(ater) J. A. Cloribus.

Dat Zijn Eerw, gelieve met erntste om te speuren ende te verneemen, waar het vordere vande Relique van St. Lucae, bij Zijn Eerw. int jaar 1627 van Mr. Frans P. de Grebber bekoomen, gebleeven is, als mede het zilveren kasken ende voornementlijck de attestatie vanden Prothonotaris en wat ander off meer bewijzen daar meer bij moghten zijn.

Daar van kennisse gekreegen hebbende, te zien, off Zijn Eerw. hetzelve zoude weder konnen bekoomen, ende ons ter handen stellen.

En off van deezen qualijck off ten eersten iets wilde vallen, dat Zijn Eerw. immers dogh gelieven ons te doen hebben autentycke copye vande attestatie vanden Prothonotaris en ander bewijzen die daar bij moghten zijn, twelck doende etc.

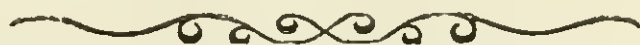
blijve Eerw. Heer
Uw Eerw^ts^ dienstwillige
Sa. De Bray
Deecken van St. Lucas Gildt
1640 $\frac{8}{21}$. binnen Haarlem.

Misschien hebben deze gemachtigden en ook de Vinders aan wie zij hun verslag uitbrachten, zich nog gevleid, dat de samensprekingen eenig gunstig gevolg zouden hebben. Maar de tijd leerde anders. Al heeft Pater Cloribus zijne beloften gestand gedaan, toch leidden die stappen tot niets, want het gild vernam, voor zoover kon worden nagegaan, nooit meer een woord over de toegezegde bemiddeling en moest zich te vreden blijven stellen met hetgeen van de reliquie in 1633 was teruggezonden.

Dit gering overschot is met zorg bewaard geworden. Krachtens publicatie van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek van 5 October 1798 werden de gilden opgeheven en hunne bezittingen gingen toen over aan de gemeenten waar zij gevestigd waren. Zoo is o. a. ook de reliquie van St. Lucas-gebeente in bezit gekomen van de Stad Haarlem en berust thans in de Oudheidkamer op het Stedelijk Museum. Zij bestaat uit drie splinters, is ingewikkeld bij het oorspronkelijk briefje van Pater Daniel Evius 1631 en geborgen in een zeer klein koperen doosje, hetzelfde gewis waarin zij zich sedert 1633 heeft bevonden [1]).

Haarlem. C. J. GONNET.

1) Bewerkt naar de stukken in het Gemeente-archief te Haarlem.

NIELAND EN HAARLEM.

Zoekende naar bescheiden ter nadere bepaling van den tijd, waarin Gui van Avennes (van 1301–17 bisschop van Utrecht) zijn hoogste wijding ontving, trof ik twee oorkonden aan, die beiden van waarde schijnen te zijn voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. Ze worden daarom naast elkander hier meegedeeld en volgen aanstonds.

A.

Na doode van den priester Nicolaas kerkheer te Nieland in de heerlijkheid Cruiningen, vergeven deken en kapittel van Oud-munster te Utrecht, ter bede van heer Gui elect van Utrecht, die opengevallen kerk aan den priester Jan van Pelkem en dragen dezen aan den domproost van Utrecht, als aartsdiaken dier plaats, ter aanstelling voor. 16 Nov. 1302.

Venerabili viro domino . . . preposito et archidyacono Majoris ecclesie Trajectensis . . . decanus et capitulum ecclesie sti | salvatoris ejusdem loci salutem in Domino sempiternam.

Cum nos ecclesiam dictam de Nielant in Crunin- | ghen, per mortem Nicolai presbyteri, quondam ipsius ecclesie rectoris, tunc collationi nostre vacantem, Johanni | de Pelkem presbytero, conservatori presentium, propter Deum et probitatis sue merita, de quibus sibi coram nobis laudabile testimonium est perhibitum, necnon obtentu reverendi in Christo patris domini Guidonis Trajectensis electi pro ipso supplicantis, cum omnibus suis attinentiis contulerimus, prout in litteris sigillo nostre ecclesie sigillatis et sibi traditis continetur, vobis ipsum Johannem tanquam loci archidyacono ad ipsam ecclesiam de Nielant hys presentibus presentamus, vos rogantes

una cum ipso et pro ipso, quatenus eidem Joanni curam animarum et custodiam reliquiarum ipsius ecclesie committentes, faciatis ipsum induci in corporalem possessionem ecclesie antedicte cum solempnitatibus ad hoc debitis et consuetis. In cujus presentationis testimonium dedimus dicto Johanni presentes litteras sigillo nostre jam dicte ecclesie sigillatas. Datum anno Domini millesimo trecentesimo secundo feria sexta proxima post festum obitus beati Martini confessoris.

Naar 't oorspronkelijk perkament met een vrij goed bewaard zegel in groen was. — Rijks-archief te Utrecht: Supplement op den gedrukten inventaris der oudste charters; No. 30.

B.

Z. D. H. Gui bisschop van Utrecht geeft aan heer Dirk kapellaan te Haarlem verlof tot het maken van een testament en bekrachtigt dat, wat hij reeds gemaakt mocht hebben. 16 April 1303.

Guydo Dei gratia episcopus Trajectensis discreto viro Theodrico capellano in Harlem salutem in Domini.

Propter merita tue probitatis tuis precibus inclinati, tibi duximus concedendum, ut de bonis tuis acquisitis et acquirendis testamentum condere valeas, et si quod fecisti, ratificamus, ut de eis bonis in testamento legatis per executores, quos elegeris, tui testamenti justo et debito modo disponatur, presentium testimonio litterarum. Datum Trajecti anno Domini MCCC tertio, feria tertia post dominicam „Quasi modo".

Chartularium der orde van St. Jan. — Rijks-archief te Utrecht. I, bl. 124, No. 257.

Hoe ongelijksoortig die oorkonden mogen schijnen, houden ze toch verband met elkander, omdat ze, voorloopig althans, daar staan als mijlpalen op den levensweg

van bisschop Gui van Avennes. Want de eerste doet ons zien, dat op 16 November 1302 gemelde kerkvorst nog slechts verkozen bisschop was, en in de tweede, van 16 April 1303, getuigt de schrijver zelf, dat hij nu werkelijk bisschop is. Wat tusschen die twee palen ligt, blijft onzeker terrein, dat wel verdient nader te worden onderzocht.

In zijn *Abdij van Rijnsburg* (bl. 57 en 345) vermeldt G. D. J. Schotel eene oorkonde van bisschop Gui, gegeven te Rijnsburg, feria tercia post Pascha (d. i. 9 April), doch hij rept niet uitdrukkelijk van den titel des schrijvers (selectus of episcopus) en zegt ons evenmin, waar de oorkonde te vinden is, zoodat we zelf ze niet kunnen inzien.

Nog geeft Heda in zijne *Historia*, bl. 235 ons eene oorkonde van 1302 „feria quarta ante Ramos Palmarum", welke ter verkenning van het onzekere terrein ons veel zou baten, indien we mochten aannemen, dat bisschop Gui den zoogenaamden Paasch-stijl volgde. Maar zoolang dit onzeker, voor mij zelfs onwaarschijnlijk blijft, helpt die oorkonde ons geenszins vooruit. Kon men vóór Kerstmis van het jaar 1302 nog eene oorkonde aanwijzen, waarin Gui van Avennes „episcopus" is genoemd, dan werd het onzekere terrein beperkt tot een klein bestek.

Ay! helpet ons, goede vrienden.

J. H. HOFMAN.

LOOSDUINEN
VOOR DE HERVORMING.

Hetzij deze plaats haren naam verschuldigd is aan het keltische woord *loeg* [1]) en dun of dunen; hetzij zij hem ontleend heeft aan de binnenduinen, die de zee niet behoefden te keeren en daarom „*losse*” of „*looze*” duinen geheeten werden, (dat mij wel waarschijnlijker voorkomt); uit dien naam blijkt toch duidelijk de oorsprong en de oorspronkelijke toestand van Loosduinen, want het was in de vroegste tijden slechts een duinenwildernis. Langzamerhand echter werd die wildernis meer en meer afgezand, de afgezande grond al vruchtbaarder en dat vruchtbare land al rijker aan bewoners. Toen bouwden dan ook de eerste Graven zich daar een verblijfplaats, en wel een zeer aanzienlijke hofstede, want uit de oudste latijnsche kronijk [2]) van de Egmondsche abdij vermeldt van Alkemade: „MCLXXXVI Theodoricus; filius (Florentii) comitis et Ade comitissa; sororem Theodorici comitis de Cleve, nomine Aleydem, uxorem duxit; *Nuptiae* vero factae sunt *in villa Losdum*”. En vóór hem Scriverius [3]): „In ’t jaer 1186 heeft Diederick (VII); de soon van Graaf Floris (III) ende Gravin Ade; de suster

1) Eenige huizen bij een kerk gebouwd. Zoo *van Alkemade,* die van geen andere verklaring schijnt te willen weten, in zijn M. S. „abdie van Losduynen”, dat te Warmond op de bibliotheek berust en mij door een der ZeerEerw. Hooggel. Professoren met de meeste welwillendheid ter inzage is toegezonden, waarvoor dan ook hier mijn openlijke dank.

2) Van 1204.

3) *De Graven van Holland,* blz. 149.

van den jongen Diederick [1]), Graef van Cleve, met namen Aleydt getrouwt; de bruiloft wierdt gehouden tot Losduynen".

Daarenboven vond van Alkemade nog in een geschreven kronijk [2]): ,Erat quidem Rotgerius Falconarius Comitis Florentii V in Lausdunis". En het landhuis, waar zulk een bruiloft gehouden werd, en waar zich die valkenier ophield, was toch zeker geen gewoon speel- of jachthuis, maar „een graavelijke hofstede, de voornaamste en „aanzienlijkste woonplaats en hofhouding van de Graaf „en Gravin des lands".

Waar stond zij? „Nog is er een algemeen erfgerugt en overlevering bij de goede en eenvoudige luyden te Loosduynen woonende, dat op zeeker stuk weylands de Bergwey genaamt, geleegen in het oosten digt aan het Dorp neevens de Heerweg in welkers midden zig een grooten ronden heuvel opdoet en vertoont, te dezer plaatse weleer gestaan heeft het Hof en de woonplaats van de Gravin van Hennenberg". Aldus de bovengemelde schrijver, doch nu maakt hij in een noot daarop de volgende aanmerking: „dat dezen heuvel die nog in wezen is en in 't midden van een stuk lands gezien wordt, niet is de plaats van het oude Hof der Graaven van Holland of van Hennenberg, maar dat het gestaan heeft op die plaats daar het klooster en de kerk geboud is, is voor de kundigen met het oog te zien en werd zulks ook bevestigt door de schrijvers". Deze aanmerking echter verdient, dunkt mij, geen geloof; want vooreerst welke schrijvers van Alkemade ook voor zijn gevoelen had, de nieuwere voegen zich, voor verreweg het meerendeel [3]), bij de overlevering der goede Loosduiners.

1) Hij was met een dochter van Floris III gehuwd. Hun bruiloft was gehouden te Lisse.

2) Van 1281.

3) Ook de *Tegenw. Staat* op het kaartje van Delfland.

Doch ten tweede: Floris IV, noch Gravin Machteld, maken er ook maar de minste melding van, dat zij hunne voorvaderlijke hofstede tot opbouwing van het klooster geschonken hebben en dit hadden zij toch bepaald wel gedaan, indien zij er hun schoon [1]) landhuis aan ten offer gebracht hadden.

Ten derde: de Gravin van Hennenberg werd eerst omstreeks 1266 of 1270 moeder van de twee tot „driehonderd en vijf en zestig" vermenigvuldigde kinderen en haar vader begon reeds in 1225, of, zooals vele schrijvers verkeerdelijk beweren, in 1235 het klooster te bouwen.

Daarenboven spreekt hij zelf van den valkenier op dit slot van Floris V; en wij zullen dus maar aannemen, dat de vermelde aanmerking aan van Alkemade ontvallen is, om het te houden met de Loosduiners en de nieuwere schrijvers. De kapel van dit slot kan alzoo nimmer de kloosterkapel geweest zijn; want, behalve het genoemde Hof, hebben de vroegere of latere Graven er dan ook nog twee kapellen gebouwd voor de bewoners van deze duinstreek: de eene in het westeinde, op de plaats der tegenwoordige protestantsche kerk; de andere in het

---

1) *van Alkemade* deelt in zijn kronijk de teekening van het kasteel der Gravin van Hennenberg mede: het is een prachtig versterkt slot. Later in 1282 stonden de Graaf van Hennenberg en zijn zoon Boppo al hun goederen alhier af aan Otto, markgraaf van Brandenburg.

Buiten dit kasteel bezat Loosduinen in vroegere tijden ook nog het huis Ockenburg, van den Monsterschen weg af te bereiken met een lange laan, en nog in wezen, maar als buitenplaats. Men noemt het de woonplaats van het adelijk geslacht Ockenburg, waarvan een afstammeling, Gerard, onder de abten van Egmond geteld wordt; maar wat daarvan waar is, weet men niet.

Het adelijk verblijf „Westkamp", in later dagen een buitengoed van den ongelukkigen van Oldenbarneveld, behoorde onder Haag-ambacht, even als het huis „te Westerbeek", dat in 1430 door den Bastaard van Holland, Willem van Schagen, gebouwd werd.

oosteinde in de reeds vroeg bekende Heken- of Eikenduinen. Met deze laatste kapel hebben wij ons echter thans niet bezig te houden: zij behoorde niet tot het Westland.

Toen immers Graaf Willem van Henegouwen [1]) haar in 1326 aan den abt van Middelburg afstond om er met machtiging van den Bisschop van Utrecht een parochiekerk van te maken, omschreef hij tevens de nieuwe parochie en hij bepaalde, dat zij zich zou uitstrekken „van den moersloot en den stoeldam westwaert tot Loesdunelane toe, en voirt streckende *alsoe verre alse Hage-Ambachte gaet*".

Het westeinde alzoo, dat wij alleen maar behoeven te behandelen, begon blijkens die bepaling bij de Loozerlaan en lag met zijn kapel en de bezittingen, welke de Graven er tot onderhoud van den kapelaan aan geschonken hadden, in Monster-ambacht. Vandaar dan ook, dat de bewoners van dit einde, te Monster de heilige sacramenten moesten halen, te Monster hunne dooden begraven. Aldus toch in 1586 de Staten van Holland, maar in hare eigenaardige taal, want den 15 Februari schreven zij aan de Loosduiners: „alsoo ten tijde van het „Pausdom de buyren van Loosduynen plagen te Parochien „en hare dooden te begraven eensdeels in *de kerke tot* „*Monster* ende eensdeels in de kerke van den Hage en „Eikenduynen en . . . . . . tot haerl. groot ongerief, over„mits de groote distantie van de plaetse". . . . [2]).

De Graaf, die de kapel bouwde, heeft dus eerst de

---

1) Willem III, de goede.

2) Dit ongerief had toch de godsvrucht niet verhinderd ook hier haar intrek te nemen, want in het dagregister der abdij van Egmond (S. van Eikelenburg) blz. 272 vinden wij (onder de broeders van dat convent?) op het jaar 1368 vermeld: *Willem van Loosduinen*, die vijf ponden jaarlijks besprooken heeft, den 1 September stierf en op 't kerkhof der Broederschap begraaven is.

toestemming gevraagd van den persoen van Monster, en ook verkregen, maar salvo omni jure Parochi de Monster. De begeving stond natuurlijk aan de Graven. Wie heeft haar bediend? Één kapelaan slechts vinden wij vermeld en wel in 1224, namelijk een zekeren Heer Florentius. Deze bezat daar ter zijde van de kapel een huis, met het door steenen omgeven stuk land, waarop het stond. Dit huis met dien grond nu verkocht hij in 1224 aan Graaf Floris IV [1]), want deze had op ingeven van God een grootsch en heilig plan opgevat. Hij had daar namelijk land liggen achter de kapel en daarop wilde hij een klooster bouwen voor Cisterciënser nonnen.

Thans had hij dat klooster in zooverre voltooid, dat het door die nonnen betrokken kon worden en daarom gaf hij het genoemde bedehuis aan het convent, met het land waarop het stond, met den grond van het klooster en met al de bezittingen, welke zijne voorgangers tot onderhoud van den kapelaan aan de kapel geschonken hadden. Dat grondbezit was hem echter nog niet groot genoeg en om die reden voegde hij er ook een kamp lands, de Modelcamp geheeten, bij, met het huis en het land, dat hij van Heer Florentius gekocht had, bepaald om zeker te zijn van de Rectorswoning, want het stond vlak vóór de poort van het klooster. Dit alles nu geschiedde met toestemming van *Otto van Lippe*, den 34^{n} Bisschop van Utrecht [2]), immers hij stond over den giftbrief. Ik begrijp dan ook niet, hoe van Alkemade en „oude kloosters en abdyen" in 1234, en van Heussen met Anton. Matthaeus in 1235 dien brief konden laten

1) Zoon van Willem I, in 1235 verraderlijk in een steekspel te Corbië, of zooals anderen willen, te Clermont in Picardië vermoord.

2) Hij was *de voorganger van Wilbrandus* (over wien straks) en de opvolger van Otto van Gelre. 13 jaren duurde zijn episcopaat.

geven, of zij moeten den Elect van Lippe zonder den minsten twijfel voor Otto, den Elect van Holland, aangezien hebben. [1]) Doch deze laatste Otto kan de Elect van den brief niet zijn; ziet maar wat Graaf Floris schrijft [2]): zijn brief dient tevens tot bevestiging van het bovenstaande verhaal:

„In nomine sanctae et individuae Trinitatis ego Florentius Comes Hollandiae saluti animae et parentum providere cupiens, sciens quod terrestris hujus habitationis domus cito dissolvitur, volens habere domum non manufactam, aeternam in coelis, domum Dni scilicet, monasterium Sanctimonialium Cisterciensis ordinis in *fundo meo proprio* [3]) in Losdunen in honore Dei et beatae genetricis Mariae aedificare aspirante divina gratia inchoavi. Ad fundationem ergo hujus novellae plantationis Capellam in Losdun cum area, in qua eadem Capella et claustrum situm, cum omnibus possessionibus ad eandem Capellam pertinentibus, quae ad sustentationem Capellani ejusdem Capellae a Praedecessoribus nostris olim fuerant assignatae, praefato Conventui libere et integraliter contuli dono perpetuo possidendam. Ad dilatandam etiam dictam aream dedimus campum, qui Modelcamp [4]) dicitur, versus plagam borealem eidem areae adjacentem, et domum cum area et

---

1) Veteris aevi Analecta tom. III, blz. 437. ed. 1738. Blz. 438 verklaart hij zelf nog wel, dat de genoemde Elect, Otto, Otto van Lippe is, en boven den brief staat: „fundatio II. Monasterii Losdunensis etc. *Anno CIↃCCXXV*", maar desniettegenstaande laat hij den brief toch dagteekenen van 1235.

2) Dezen giftbrief evenals de overige stukken, voor zoover ik ze heb kunnen vinden, zal ik in de oorspronkelijke taal mededeelen en in hun geheel, tot verbetering der slordige vertaling, welke de Oudheden van Delfland hebben in omloop gebracht.

3) Dus niet in het slot, dat door zijn voorvaders daar gebouwd was.

4) *van Alkemade* noemt dit „de Moolecamp"; en op eene andere plaats: „de Middelcamp".

pomerio [1]), quam emi a Florentio sacerdote ante portam claustri sitam. Ut autem haec donatio perpetuam habeat firmitatem praesenti scripto sigilli [2]) mei impressione roborato hoc dignum duxi irrefragabiliter confirmare. Acta sunt haec in praesentia et sub testimonio multorum hominum, videlicet *venerabilis Domini Ottonis Trajectensis Electi*, Reverendi Praepositi Tyelensis, Giselberti Decani S. Joannis in Trajecto, Bartholomei de Harlem, Jacobi Castellani, Wilhelmi Molendinarii et aliorum quam plurium. Datum anno gratiae CIƆCCXXIV. III Non. Maji".

Graaf Floris noemt dus als getuige van zijn schenking op: „*Venerabilis Dominus Otto Trajectensis Electus*, maar ware deze Bisschop, Otto van Holland geweest, dan had de Graaf zich geheel anders uitgedrukt en moeten uitdrukken; dan had hij volgens het gevestigd gebruik moeten zeggen: „Venerabilis *et dilecti, consanguinei*", of „*fratris nostri* Domini, Ottonis Traj. Electi". Deze Venerabilis Otto moet dus en kan niemand anders geweest zijn dan de vorige Elect Otto, te weten: Otto van Lippe, die reeds vóór 1230 [3]) gestorven was; en de giftbrief kan alzoo niet in 1234 of 35, maar moet in 1224 of 25 gegeven zijn.

Het klooster van Loosduinen was dus niet gesticht in 1267, zooals de relatio van den Aartsbisschop de la Torre meldt; ook niet door de Gravin Machteld [4]) alleen, ge-

---

1) *van Alkemade* en *van Heussen* vertalen hier „boomgaard", alsof er pomario stond.

2) Dit zegel stelde den Graaf voor gezeten op een dravend paard, met het bovenlijf verborgen achter een schild, waarop de Hollandsche leeuw. Het randschrift bevat niet meer dan „tis" (comitis) „de Hollandia"; voledig zal het waarschijnlijk geweest zijn: Sigillum Florentii comitis de Hollandia.

3) Zie den aanstonds volgenden brief van den Bisschop Wilbrandus, die 1225 naar Utrecht overgeplaatst werd.

4) Eerder weduwe van den Paltsgraaf.

lijk met hem al de oude kronijken verhalen, neen, het is, ook blijkens de volgende brieven, gebouwd in 1224 en door den Graaf en de Gravin te samen. Dit laatste getuigt Machteld dan ook zelve in den volgenden brief, waarbij zij het klooster een stuk land en weiden voor 300 schapen schenkt, want:

„In nomine sanctae et individuae Trinitatis ego Mechtildis Comitissa Hollandiae notum esse volo tam praesentibus quam futuris Christi fidelibus praesens scriptum inspecturis, quod in eleemosynam contuli monasterio de Loosdunen, quod Dominus meus *Florentius, comes Hollandiae et ego in proprio fundo fundavimus* pro salute animae praedicti Domini mei Flor. Comitis, ac patris sui Wilhelmi Comitis, ac uxoris ejus Dn. Aleydis [1]), necnon pro remedio animae meae ac patris mei Ducis Brabantiae Henrici [2]) et matris meae Machtildis, ac omnium parentum meorum, campum illum, qui prope monasterium jacet, qui vocatur Brikgers, et paseuas ad trecentas oves pascendas super Harenam Comitis, ut in proprios usus perpetuo libere possideat. Quod si post mortem meam, filii mei, vel successores eorum hanc donationem contradicere voluerint, eo quod hereditas mea non fuerit, de hereditate mea in Brabantia, pro omnibus his praefato monasterio L libras Hollandensis monetae annuas assignavi. Ut autem haec firma et inconvulsa in perpetnum permaneant sigilli nostri [3]) impressione munire curavimus. Acta sunt haec anno Dn. MCCXXV [4]) in festo Sancti Willibrordi Episcopi".

Tot zoover de godvruchtige Gravin. Daar stond dan het later zoo beroemd geworden klooster, of lievèr voor-

---

1) Dochter van den Graaf van Gelre, Otto.

2) Hendrik I en Machteld, dochter van Mattheus, graaf van Boulogne. *van Ollefen* en *Bakker* noemen dezen Hertog verkeerdelijk Hendrik IV. Hij was wel de IVde graaf, maar de eerste van dien naam.

3) Dit zegel vertoont de Gravin te paard met een valk op de linker- en den teugel in de rechterhand. Ter rechterzijde een vogel in de lucht en een kleine hond tusschen de twee voorste pooten van het paard. Het randschrift luidt: Sigillum. Machtildis. comitisse. Hollandie.

4) Aldus Ant. Matt. t. a. p. en *van Heussen*. *van Alkemade* en Oude kloosters etc. hebben hier natuurlijk weer het jaar 1235.

loopige klooster van Loosduinen, want Graaf Floris had er nog maar, zooals hij immers zelf verklaarde, een begin aan gemaakt. Thans was het dan ook nog slechts *een priorij, en geen abdij.* Neen, tot dien rang werd het eerst verheven in 1250 door Paus Innocentius IV. Het strekte zich uit langs de Loosduinerlaan, waarvan het door een watering gescheiden werd: vooraan stond de kapel met het huis van den Rector en daarachter, doch langs den weg, het gebouw voor de zusters. Volgens den brief van bovengenoemden Paus heette het: „*monasterium Sanctae Dei genetricis et virginis Mariae de Losdun*"; later echter vereerde het ook den *H. Bernardus* als patroon [1]).

Waar kwam de bevolking van daan? En hoe groot was zij? Geen van beiden is te vinden. Leeuwenhorst bestond nog niet; dit werd eerst gesticht in 1262. Zooals *Thaborita* verhaalt [2]), verkreeg Arnoldus van Sassenhem, Harlemensis, de nonnen voor het laatste convent uit Mariadal bij Utrecht. Misschien heeft dit huis ze ook afgestaan voor Loosduinen. Het convent werd *onder de rechtsmacht* geplaatst van *den abt van Echout* in Brugge en tot *visitator* werd benoemd de *abt van Echteren*, bij IJsselstein. De eerste *Rector* was dezelfdeHeer *Florentius*, die te voren de kapel bediend had. Volgens Joannes van Leyden heette de *eerste priorin*, later de *eerste abdis: Joanna*, maar zelve noemde zij zich: *soror A*(nna, of leydis?). Of zij ook van adel was, zooals in het vervolg de meeste abdissen, wordt niet vermeld.

De reeds genoemde „relatio" noemt dit convent „*abbatia nobilium* monialium" [3]), maar noch Floris IV, noch

---

1) *Bijdragen* Dl. XIX, blz. 37.

2) *Chron.* lib. 8, cap. ult. in fine.

3) Zoo ook *van Heussen*, *S. v. Leeuwen*, *Bat. ill.* en anderen. Zulk een adelijke abdij was wel die van Rijnsburg, waar volgens het schrijven

zijn gemalin maken er de minste melding van in hunnen giftbrief. Ook spreken de Bisschoppen van Utrecht er in het geheel niet van en evenmin de abt van Citeaux, of Paus Innocentius. Zeker, in den aanvang zullen alle, of bijna alle zusters wel van adel geweest zijn, want, zooals wij straks zullen zien, de Paus richtte zich tot de Abatissa *Dominisque* sororibus, maar al waren er later ook velen van hoog edelen stam, nog meerderen deelden toch volstrekt niet in die eer. In 1563 ten minste waren er in „den voirsz. goidshuyse behalve de 15 geprofesside joncvrouwen noch achtien geprofesside *susteren*, ende vier ongecleede *susteren*" [1]). Deze geprofesside susteren zullen bepaald wel *werkzusters*, de joncvrouwen daarentegen *koorzusters* geweest zijn, en van daar zeker ook, dat de Bisschop Wilh. Lindanus en de president Cornelius Suys in hun „wettelycke informacie" aan „den hertoghinne van Parma ende Plaisance" schrijven [2]): „Ten tweede soudet wel schijnen ende voirdelijck te wesen tot observantie van de religie dat die jonge vrouwen oick een weynich bij een ander *religieuse joncvrouwe* geinstitueert werden: niet alleen int lezen ter reventer ende *tsingen van den getijden*, mair oick, dat zij *wat latijn verstonden*, *om te beter affectie ende tochtte totter psalmodie* ende andere getijden te hebben". In het begin der 16de eeuw, en waarschijnlijk reeds vroeger, werden er namelijk ook *jonge dochters*, die neiging of roeping voor het kloosterleven meenden te gevoelen, *in de abdij opgenomen* en in 1563 waren er zes van zulke meisjes te Loosduinen, om daar van hare prilste jeugd af, in die richting heen opgeleid en opgevoed te worden. Ontdekten zij dan in het vervolg,

---

van Paus Alexander III geen non mocht aangenomen worden, tenzij zij van vaders- en moederszijde van adel was en vier adelijke grootvaders had.

1) *Bijdr.* Dl. XIX, blz. 32.

2) t. a. p. blz. 35.

dat dit leven hunne bestemming niet was, dan mochten zij het klooster verlaten en weder in de wereld terugkeeren. Zoo ging het omstreeks 1350 met Catharina van Egmond Jans dochter. Simon van Leeuwen [1]), die van deze kloosterschool nooit gehoord had, schrijft er dan ook maar op los, alsof het iets geheel bizonders was, en verzuimt vooral niet te vermelden, dat zij later getrouwd is, want hij verhaalt, dat zij „jong zijnde in 't clooster te Loosduinen gedaan werd, maar tot hare jaren gekomen zijnde, en *door den vrijen toom, haar gegeven* bij de Abdisse N. (Eva) van der Aa, wilde in het clooster niet meer blijven, en te huis komende is getrouwd met Franchoys van Borselen, Heer van Cortgeen en Pamele".

Zooals ik reeds gezegd heb, werd de Bisschop Otto II opgevolgd door Wilbrandus, den zoon van den Graaf van Oldenburg [2]). Toen deze dan den zetel van Utrecht beklommen had, zonden de nonnen van Loosduinen een schrijven daarheen om hem te verzoeken haar klooster onder zijne bescherming te willen nemen [3]) en haar toe te staan de H. Sacramenten van eigen priesters te ontvangen en heure dooden op haar eigen kerkhof te begraven, want tot nu toe waren zij evenals de Loosduiners gehouden, zich te dien einde tot den pastoor van Monster te wenden en dit was in waarheid lang niet gemakkelijk. Op dit schrijven nu ontvingen zij in 1230 [4]) het volgende antwoord:

---

1) *Bat. illust.* 952.

2) Mortuo Ottone de Lippe Willibrandus transpositus est a Gregor. IX de Paderborne ad Traject. Fuit XXXIV Episcopus Traj. VIII annis. Chron. de Traj. Ant. Matt. V, blz. 339; † 1233 August. Heda.

3) Niet dus om de schenking van den Graaf te bevestigen of goed te keuren.

4) Welk gevoelen men ook heeft over den giftbrief van Floris IV, altijd zal men toch op gezag van dezen en van de twee volgende brieven moeten aannemen, dat het klooster niet in 1234, maar in 1224 gesticht is.

„Wilbrandus Dei gratia Trajectensis Episcopus dilectis in Christo filiabus devotis sponsis Christi, sanctimonialibus Cisterciensis ordinis in Losdunen constitutis, tam praesentibus quam futuris in perpetuum. Cum Moysis in aedificando tabernaculo et Salomonis in construendo templo plurimum in sacra scriptura devotio commendetur, nos quoque ex Pastorali officio ea quae prodesse viderentur ad ampliandum cultum Dei et honorem Sanctae ecclesiae, cui licet indigni disponente Domino praesidemus, alacri studio promovere tenemur devotionem et liberalitatem dilecti consanguinei nostri illustris viri Florentii Comitis Hollandiae, ejusque uxoris nobilis Dnae Machtildis, quam circa nos dilectae filiae commendantes, sicut ipsi petiverunt, et vos obnixe et humiliter postulastis, nos vestris justis postulationibus, sicut dignum est, facilem assensum praebentes, vestraeque utilitati et paci imposterum providere volentes, Capellam in Losdun cum fundo, in quo sita est [1]), et attinentiis eidem Capellae attinentibus, sicut ab eisdem Comite et Comitissa, salvo omni jure Florentii sacerdotis, qui nunc in eadem Capella celebrat, vobis ad fundandum ibidem claustrum in honore Dei et beatae Dei genetricis Mariae libere sunt collata [2]), *sub protectione beati Martini et nostra* suscipimus, et praesentis scripti privilegio confirmamus, statuentes ut quascumque possessiones, quaecunque bona in praesentiarum juste et canonice possidetis, aut in posterum largitate quorumlibet fidelium, seu aliis quibuscunque justis modis vester Conventus Deo propitio poterit adipisci vobis omnibusque vestris successoribus firma et illibata permaneant. Concedimus etiam vobis licentiam *habendi proprios sacerdotes, inungendi infirmos et sepeliendi in cimiterio vestro* [3]) mortuos propriae familiae, seu etiam alios quoslibet fideles, qui salvo jure et pace suorum parochialium sacerdotum et cum consensu eorum in vestro cimiterio voluerint sepeliri. Decrevimus etiam, ut nulli hominum praefatam ecclesiam liceat temere perturbare, aut possessiones ejus auferre vel imminuere,

---

1) De kapel was dus nog kapel gebleven en Heer Florentius nog Rector.

2) Floris IV had dus maar een begin gemaakt aan het klooster om het de nonnen-zelven te laten voltooien.

3) Het klooster had dus een begraafplaats. De reden, waarom Floris IV te Rijnsburg en niet te Loosduinen, begraven is, kan dus niet geweest zijn, gelijk v. Alkemade ergens opgeeft, dat het laatstgenoemde klooster dit parochieele recht nog niet bezat.

seu quibuslibet vexare molestiis, sed omnia integra conserventur vestrorum, pro quorum usibus, gubernatione et sustentatione concessa sunt, usibus commodisque omnimodis profutura, salva nostra canonica justitia. Nos autem dictum locum fovere et favore speciali promovere intendentes et gratia, ab omni illum tam nostra quam nostrorum exactione absolvimus, juges jure nobis et nostris successoribus orationes et filialem obedientiam retinentes. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostrae confirmationis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxerit, a communione sacrosancti corporis et sanguinis Dni nostri Jesu Christi aliena fiat et de perpetrata iniquitate ream se divino judicio esse cognoscat, cunctis autem eidem loco sua jura servantibus sit pax Domini nostri Christi Jesu, quatenus hic fructum bonae actionis percipiant et apud districtum judicem praemia aeternae pacis inveniant. Testes autem ubi haec confirmatio data est, affuerunt, Lothuicus Sancti Salvatoris, Reimarus Sancti Petri Propositi, Giselbertus Sancti Johannis, Andreas Sanctae Mariae Decani, Magistri Herimannus, Alexander, Sancti Johannis Canonici Trajectenses, aliique plures tam clerici quam Layci. Datum anno gratiae MCCXXX. XI Kal. Martii apud Trajectum" [1]).

Ziedaar dan de gunsten, welke de Bisschop aan het klooster verleende. Eéne zaak ontbrak er thans nog maar aan: het was namelijk niet ingelijfd in de orde van Citeaux. De Graaf richtte zich tot den algemeenen abt, maar tevens zond hij een smeekschrift aan den Paus om die inlijving te verkrijgen. Op bevel van den Opperherder der Kerk en met toestemming van het algemeen Kapittel, dat juist vergaderd was, schreef bovengenoemde abt dan ook aan de nonnen:

„Frater G. dictus Abbas Cistersiensis dilectis in Christo filiabus *Priorissae* [2]) et monialibus de Losdun salutem et continuum

1) Aldus ook *van Alkemade* en *van Heussen.* Ook in het jaartal der overige brieven komen zij met *Ant. Matt.* overeen.

2) Hier is het bewijs, dat het klooster thans nog slechts een *priory* was.

Sanctae religionis incrementum. Notum vobis facimus, quod nos attendentes devotionem nobilis viri F. Comitis Hollandiae ad petitionem ipsius de mandato Domini Papae et assensu nostri Capituli generalis vos ordini nostro incorporavimus et recepimus in filias domus Cisterciensis speciales [1]). Mandamus igitur vobis, rogamus attentius, et monemus, quatenus ita sancte, et religiose, et honeste de cetero vivere studeatis, quod nobis et ordini nostro cedat ad honorem, et vobis ad profectum et salutem animarum vestrarum. Praeterea vobis mandamus, quatenus nullum de cetero visitatorem recipiatis, nisi de mandato nostro speciali. Datum anno Domini MCCXXXIII in tempore Capituli generalis".

Van die inlijving gaf dezelfde abt tegelijker tijd ook bericht aan de beide stichters van het klooster ten einde deze gelegenheid tevens aan te grijpen om hen op hunne belofte te wijzen en de zusters in hunne bescherming aan te bevelen, want:

„Nobilibus et in Christo Karissimis Dn. Florentio Comiti et Dn. Comitissae de Hollandia frater G. dictus Abbas Cistercii, salutem et cum devotis orationibus gloriam et honorem. Noverit vestra nobilitas, quod nos attendentes devotionem, quam habetis ad ordinem nostrum, ad petitionem vestram de mandato Domini Papae, moniales in Losdun assensu Capituli nostri generalis incorporavimus ordini nostro, et eas recepimus in filias domus Cistercii speciales. Vestram itaque nobilitatem devote duximus exorandam, quatenus sicut in literis vestris promisistis, dictas moniales filias nostras et vestras devote et diligentissime foveatis, ipsas et ipsarum negotia, sicut melius expedire videret vestra Excellentia, promovendo, ut propter domum hanc manufactam [2]), et alia bona, quae feceritis, dante Deo domum non manufactam

1) Van te voren behoorden de nonnen reeds tot die orde, (zie den vorigen brief van den Bisschop). Zij gingen er nu dus niet toe over, doch werden als een afzonderlijk, een op zich zelf staand convent er in opgenomen.

2) Duidelijke toespeling op den giftbrief van Floris IV, waaruit de waarschijnlijkheid, dat deze laatste brief in 1225 gegeven is, al meer en meer toeneemt.

in coelis adipisci divina favente clementia valeatis. Datum anno Domini MCCXXXIII tempore Capituli generalis".

Gelijk ik medegedeeld heb, werd Floris IV in 1235 lafhartig vermoord. Zijn broeder Willem, landvoogd van Zeeland, werd dit thans ook van Holland [1]), en tevens voogd van den zesjarigen graaf Willem. In die hoedanigheid nu schonk hij op raad van eenige Heeren [2]) 10 morgen [3]) land aan de kerk van Loosduinen, doch of de overleden Graaf dit nog bevolen had, dan wel of het geschiedde op verlangen der Gravin, wordt niet vermeld, want de giftbrief luidt:

„Ego Wilhelmus *tutor Hollandiae* notum facio in universis quod de consilio W. domini de Teylinghe, Theodorici domini de Wassenaer, Jacobi Burghgravii de Leydis et aliorum contuli in purum allodium *ecclesiae* de Loesdunen, *decem jugera* terrae *comitis* in Poel [4]) quae uxor Theodorici de Urbe habuit in pignore in perpetuum pro debito fratris nostri et beatae memoriae comitis Hollandiae possidenda. Ut autem hoc firmum permaneat sigilli nostri munimine roborantur. Anno MCC°XXXV Kal. Aprilis" [5]).

Ook Otto III, de Elect van Utrecht, de andere broeder van Floris IV, en de tweede voogd [6]) van den jeug-

1) In 1238 kwam ook hij in een tournooi om het leven. Het gansche volk betreurde zijnen dood. *van Alkemade* noemt hem stadhouder van Kennemerland.

2) Waarschijnlijk maakten zij den raad van voogdij uit.

3) Geen 12 morgen, zooals *van Alkemade* boven den brief plaatst, die maar van decem jugera spreekt.

4) Waarschijnlijk Poeldijk.

5) *Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland* merkt hierop aan: volgens den gewonen stijl, want in 1236 viel Paschen op 30 Maart.

6) Eenige schrijvers, zooals onder anderen *Vossius*, stellen hem reeds als voogd aan tijdens het leven van bovengenoemden Willem, anderen weder eerst na zijn dood. Hij werd bij aanroeping van den H. Geest met algemeene stemmen tot XXXVI Bisschop van Utrecht verkozen en bleef dit 16 jaren lang. Over zijn uitstekend bestuur van het sticht *Chron. de Traject.* etc. *Ant. Mat.* V, blz. 340.

digen graaf Willem, was het klooster zeer genegen, want evenals zijn voorganger, nam hij het insgelijks onder zijne bescherming en hij hernieuwde tevens al de voorrechten, welke deze het had geschonken. Zijn brief is dan ook, op de noodzakelijke veranderingen na, letterlijk dezelfde, als die van Wilbrand, immers de aanhef is thans: *Otto Dei gratia Trajectensis Electus;* in plaats van „dilecti consanguinii nostri illustris viri Florentii", heeft hij „*felicis memoriae fratris nostri Florentii*", en de dagteekening is nu: „*datum anno Domini MCCXXX octavo* [1]), *feria quarta post festum beati Martini apud Trajectum*"; doch overigens is er geen het minste verschil [2]).

Geen wonder dus, dat de *nieuwe Graaf*, na zulke voogden gehad te hebben, het voorbeeld zijner ouders volgde, toen hij het bestuur over deze lage landen in handen had genomen en dat hij aan de nonnen bij brief van den 1en Januari 1249, te 's Gravezande gegeven, *de tienden bij Loosduinen* schonk, welke bij den dood van Heer Odgerus van Hoke waren vrij gekomen. Zij hadden het dan ook wel noodig, want tot nu toe bezaten zij slechts acht morgen land en daar stond nog het klooster met de kapel op. Haar inkomen bestond dus bijna alleen uit de lijfrenten, welke hare familiën betaalden en

---

1) *van Heussen* heeft 1248, misleid als hij is door een noot van den uitgever der *An. Ant. Matth.* V, blz. 440. Onder dezen brief staat namelijk, zooals ik opgegeven heb: „XXX *octavo*"; maar dit *octavo* heeft hij over het hoofd gezien, en nu gaat hij bewijzen, dat de brief niet in 1230 kan gegeven zijn, dat de datum dus 1248 moet wezen; en dit schrijft *van H.* maar klakkeloos na, zonder zich de moeite te geven eens even de oogen uit te wrijven en den brief aandachtig te lezen.

2) Daaruit blijkt alweer, dat de kapel altijd nog bestond en dat Heer Flor. ook altijd nog rector was. Het zegel van dezen brief vertoont den Elect in vol ornaat, gezeten op een troonstoel met den staf in de linker- en een met groote letters op den band beschreven boek opgeheven in de rechterhand. Van het omschrift is slechts over: „*Sigill. Ottonis epi*"(scopi Ultrajecten),„*sis*".

uit hetgeen de edele Gravin inbracht, want vrouwe Machteld had terstond na den droevigen dood van haar gemaal, de wereld verlaten en zich in het door haar gestichte klooster teruggetrokken. Het was dan ook zeker om haar en door haar toedoen, dat Paus Innocentius IV aan het verlangen der zusters te gemoet kwam, haar onder zijne hooge bescherming nam en verscheidene buitengewone gunsten verleende, doch, wat het voornaamste is en wat ik toch nergens vermeld zie, was, dat hij heure priorij verhief tot eene abdij, immers zijn rescript luidt:

„Innocentius Episcopus servus servorum Dei dilectis in Christo filiabus *Abbatissae* monasterii de Losdun, Dominisque sororibus tam praesentibus quam futuris regularem vitam professis. Religiosam vitam eligentibus Apostolicum convenit adesse praesidium, ne forte cujuslibet temeritatis incursus aut eas a proposito revocet, aut robur, quod absit, sacrae religionis enervet. Ea propter dilectae in Christo filiae vestris justis postulationibus clementer annuentes, et *monasterium Sanctae Dei genetricis et virginis Mariae* [1]) *de Losdun* Trajectensis dioeceseos, in quo divino estis obsequio mancipatae sub beati Petri et nostra protectione suscepimus, et praesentis scripti privilegio communivimus. Inprimis siquidem statuentes, ut ordo ecclesiasticus, qui secundum Deum, et beati Benedicti regulam atque institutionem Cisterciensium fratrum a vobis post Concilium generale [2]) susceptam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Praeterea quascunque possessiones, quaecumque bona, idem monasterium in praesentiarum juste ac Canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium seu aliis justis modis praestante

---

1) Tam ipsi primi Cistercienses, quam eorum successores omnes suas ecclesias et monasteria in honorem S. Dei genetricis voluerunt consecrari teste Caesario.

2) Dit concilie was waarschijnlijk het laatst voorafgaande, het concilie van Lyon, in 1215 gehouden. Zie cap. 7, X de stat. mon., en cap. 9, X de religiosis.

Domino poterit adipisci, firma vobis et eis, qui vobis concesserint, et illibata permaneant. In quibus propriis duximus exprimenda vocabulis locum ipsum, in quo praefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis suis, cum pratis, vineis, terris, nemoribus, usuagiis et pascuis, in bosco et plano, in aquis et molendinis, in viis et semitis, et omnibus aliis libertatibus et immunitatibus suis, salvo novalium vestrorum, quae propriis sumtibus colitis, de quibus aliquis hactenus non percepit, sive de ortis, virgultis et vestris piscationibus, vel de nutrimentis animalium nullus a vobis decimas exigere vel extorquere praesumat. Liceat quoque vobis personas liberas et absolutas, et seculum fugientes ad conversionem recipere et eas absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli sororum vestrarum post factam in monasterio vestro professionem fas sit sine Abbatissae suae licentia de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium literarum vestrarum cautione nullus audeat retinere, illud districtius inhibentes, ne terram seu quod libet beneficium ecclesiae vestrae collatum licet alicui personaliter dare vel alio modo alienare absque consensu totius Capituli vel majoris aut sanioris partis ipsius. Si quae vero donationes aut alienationes aliter quam dictum est factae fuerint, eas irritas esse censemus. Insuper auctoritate Apostolica inhibemus, ut nullus Episcopus vel quaelibet alia persona ad synodos vel Conventus forenses vos ire, vel judicio seculari de vestra propria substantia vel possessionibus vestris subjacere compellat, nec ad domos vestras causa ordinis celebrandi, causas tractandi, vel aliquos conventus publicos convocandi, venire praesumat, nec regularem electionem Abbatissae vestrae impediat, aut de instituenda ea vel removenda, quae pro tempore fuerit, contra statuta Cisterciensis ordinis se aliquatenus intromittat. Pro consecrationibus vero altarium vel ecclesiarum, sive pro oleo sancto, vel quolibet ecclesiastico sacramento, nullus a vobis sub obtentu consuetudinis vel alio modo quicquam audeat extorquere, sed haec omnia gratis vobis Episcopus dioecesanus impendat. Alioquin liceat vobis quemcunque volueritis catholicum adire Antistitem, gratiam et communionem Apostolicae sedis habentem, qui nostra fretus auctoritate vobis, quod postulatis impendat. Quod si sedes dioecesani Episcopi forte vacaverit, interim omnia ecclesiastica sacramenta, a vicinis Episcopis accipere libere et absque contradictione possitis, sic tamen ut ex hoc imposterum propriis Episcopis nullum

praejudicium generetur. Quia vero interdum proprii Episcopi copiam non habetis, si quem Episcopum Romanae sedis, ut diximus, gratiam et communionem habentem et de quo plenam notitiam habeatis, per vos transire contigerit, ab eo benedictiones monialium, vasorum, vestium, ac consecrationes altarium auctoritate Apostolicae sedis recipere valeatis. Porro si Episcopi vel alii ecclesiarum Rectores in monasterium vestrum vel personas inibi constitutas, suspensionis, excommunicationis, vel interdicti sententiam promulgaverit, sive etiam in mercenarios vestros, pro eo quod decimas, sicut dictum est, non persolvitis, sive aliqua occasione eorum, quae ab Apostolica dignitate vobis indulta sunt, seu benefactores vestros pro eo, quod aliqua vobis beneficia seu obsequia ex caritate praestiterint, vel ad laborandum adjuverint in illis diebus, in quibus vos laboratis et alii feriantur, eandem sententiam protulerint, ipsam tamquam contra Apostolicae sedis indulta prolatam decernimus irritandam, nec literae illae firmitatem habeant, quas tacite nomine Cisterciensis ordinis et contra indulta Apostolicorum privilegiorum constiterit impetrari. Praeterea cum commune interdictum terrae fuerit, liceat vobis nihilominus in vestro monasterio exclusis excommunicatis et interdictis divina officia celebrare [1]). Paci quoque et tranquillitati vestrae paterna imposterum sollicitudine providere volentes auctoritate Apostolica prohibemus, ut infra clausuras seu grangiarum vestrarum, nullus rapinam seu furtum facere, ignem apponere, sanguinem fundere, hominem temere capere vel interficere, seu violentem audeat exercere. Praeterea omnes libertates et immunitates a praedecessoribus nostris Romanis Pontificibus ordini nostrae concessas, nec non libertates et exemptiones secularium exactionum a Regibus et Principibus vel aliis fidelibus rationabiliter vobis indultas auctoritate Apostolica confirmamus et praesentis scripti privilegio communimus. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat praefatum monasterium temere perturbare, aut ejus possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere, seu quibus licet vexationibus fatigare, sed omnia integre conserventur, earum pro quarum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus omnimodo profutura, salva Sedis Apostolicae auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostrae constitutionis paginam sciens contra eam temere venire

---

1) Dit was wel een zeer bizonder voorrecht.

temptaverit, secundo tertiove commonita nisi reatum suum congrua satisfactione correxerit potestatis honorisque sui careat dignitate, reamque de divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini nostri Jesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtae subjaceat ultioni. Cunctis autem eidem loco sua jura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi, quatenus et hic fructum bonae actionis percipiant, et apud districtum judicem praemia aeternae pacis inveniant. Ego Innocentius Catholicae ecclesiae Episcopus subscripsi [1]).

† Ego Petrus Sancti Marcelli presbyter Cardinalis.
Ego fr. Joannes Sancti Laurentii in Lucina presbyter Cardinalis.
Ego fr. Hugo Sanctae Sabinae presbyter Cardinalis.
Ego Ricardi S. Angeli Diaconus Cardinalis.
Ego Joannes Sancti Nicolai in carcere Tulliano Diaconus Cardinalis.
Ego Wilhelmus Sancti Eustachii Diaconus Cardinalis.
Ego Wilhelmus Sabinensis Episcopus.

Datum Lugduni per manum Magistri Marini Sanctae Romanae ecclesiae vice-cancellarii III Idus Octobr. indictione VIII incarnationis Dominicae Ann. MCCL Pontificatus vero Dn. Innocentii Papae IV anno octavo".

Tot zoover Paus Innocentius, die bij het uitvaardigen van dit rescript de beste verwachtingen scheen te koesteren van het monasterium Stae Mariae in Loosduin, immers bij voorbaat reeds beval hij, dat iedere schenking, ook in de toekomst, altijd onaangeroerd moest blijven. Nu, in die verwachting werd hij niet teleur gesteld, want slechts enkele dagen, nadat 's Pausen schrijven in de abdij aangekomen was, ontfermde zich dan ook Floris zuster

---

1) Het zegel stelde voor: de hoofden der beide H. Apostelen Paulus en Petrus met een kruis er tusschen. Boven het rechterhoofd de letters SPA; boven het linker, de letters SPE. De keerzijde had: Inno
centius
PP IIII.

Richardis over de zusters [1]). Zij was eene zeer godsdienstige Jonkvrouw, die eenige weinige jaren later de praemonstratenser-abdij Coninncksvelt onder de parochie Pijnacker stichtte. Naar het verhaal van het Goudsche kronijkje werd zij zelve ook non; doch, al is dit waar, ik geloof toch niet, dat zij in dit klooster ging, gelijk Ant. Matth. waarschijnlijk acht, anders had zij geen nieuw, immers geen Norbertijner klooster gesticht, maar liever haar vermogen aan de abdij van Losdun besteed. Aannemelijker houd ik het daarom, dat zij het door haar zelve gestichte convent ingetreden is, want gelijk Thaborita en verscheidene oude kronijken verhalen, werd zij in 1266 te Middelburg begraven. Zoo kon zij dan tevens in 1250 haren giftbrief te Loosduinen geven. Wat er echter van zij of niet, hare schenking aan de nonnen was mild en ruim, want:

„Ego Rikardis Domicella Hollandiae notum facio omnibus praesentia visuris, quod pro remedio animae meae, ac pro remedio animarum patris et matris meae, nec non et fratrum meorum contuli *ecclesiae beatae Mariae* in Lausdunen centum solidorum Hollandensium redditus de tribus areis, quae jacent ex opposito domus Nicholai de Hake in oppido de Delff, annuatim in nundinis apud Vorscoten recipiendos, usque dum eidem ecclesiae dedero XXXV libras Hollandenses, et postmodum ad me libere devenient et revertentur arearum redditus earumdem. De his quoque XXXV libris conventui vinum perpetuo ministrabitur in his diebus, in conversione beati Pauli, in anniversario patris et matris meae, Domini Ottonis quondam Episcopi Trajectensis et Domini Wilhelmi fratrum meorum, in feria beatae Mariae Magdalenae, undecim millium virginum, beatae Katarinae, et Beati Johannis Evangelistae. Quod ut dictae ecclesiae inviolabiliter observetur, praesens scri-

1) Zij was Vrouwe van Delft. *Thab. Chr.* lib. 8.

ptum contuli sigilli mei [1]) munimine roboratum. Datum apud Loesdunen Ann. CIƆCCL feria tertia post Lucae Evangelistae" [2]).

Ook deed weldra koning Willem nogmaals blijken van zijn goedgunstigheid tegenover de nonnen van Stae Mariae, want den achtsten kalenden van Juni 1253 verleende hij haar vrijdom van alle lasten, beden en schattingen, en zijnen vrijbrief liet hij bezegelen met zijn eigen koninklijk zegel, met het zegel van zijn allerliefste moeder, Gravin Machteld en met dat van zijn zeer beminden broeder Floris.

Eindelijk kwam ook Aleydis, 's konings zuster, en weduwe van Jan van Avennes, in 1261 hare welwillendheid betoonen aan de abdij, want wij vinden:

„Aleydis uxor quondam Domini Johannis de Avesnis Hollandiae et Zelandiae Tutrix [3]) universis praesentia visuris Salutem et omne bonum. Notum facimus universis, quod nos dedimus et concessimus Abbatissae et Conventui de Losdunen, quod annuatim mittere possint in nemore nostro de Harlem quindecim porcos absque exactione, quae dicitur Vademinghe, praesentium testimonio literarum. Datum anno Domini MCCLXI. Dominica post Pentecosten".

Ant. Matth. [4]) spreekt echter ook nog van een anderen brief door deze Vrouwe in 1270 aan de abdij gegeven, maar jammer genoeg, deelt hij er slechts dit begin van mede:

„Nos Aleydis uxor quondam Domini Johannis de Avesnis uni-

---

1) Dit zegel vertoont de Jonkvrouw met ontbloot hoofd te paard; een valk op de linker-, de teugels in de rechterhand en een vogel rechts in de lucht; zonder hond.

2) *van Heussen* heeft hier ook 1250, maar onder Pijnacker is hij in dwaling, daar toch spreekt hij van 1270, terwijl hij een paar regels verder zegt, dat Richardus in 1266 gestorven is.

3) Omdat zij na den dood van Floris den Drossaart en de verdrijving van Hendrik van Brabant, voogdes was van Floris V.

4) *Ant. Matth.* Anal. Dl. II, blz. 549, noot 3.

versis etc..... ad notitiam omnium volumus pervenire, quod nos monialibus in Lausdunis etc..... pro anniversariis praedictorum nostrorum, karissimae matris nostrae Dominae Mechtildis quondam Comitissae Hollandiae, nec non dilectissimi quondam Domini nostri et mariti Dn. Johannis de Avenis clarae memoriae etc.....

want niemand, zelfs Alkemade niet, schijnt van dien brief geweten te hebben. Misschien behoort hierbij de kwijtschelding, aan Aleyd in 1275 door Dirk van Teilingen verleend, van de rechten welke zij hem op dat bosch van Harlem gegeven had [1]).

Ook de gravin van Hennenberg, Aleydis' zuster Margaretha, „doteerde" naar het zeggen van S. van Leeuwen, dit convent, al vinden wij er nergens de brieven van. Tot nu toe hadden de nonnen bijna alles, wat zij bezaten, te danken aan de grafelijke familie, doch inzonderheid aan de godvruchtige Gravin. Den 19[den] December van 1267 [2]) zal dan ook wel een zeer smartelijke dag geweest zijn voor de gansche abdij, want toen stierf die edele Vrouw, welke slechts geleefd had om hare kinderen voor God op te voeden en zijne eer te vermeerderen door het stichten of begiftigen van kerken en kloosters. Twee en dertig jaren, zooals de relatio van den Aartsbisschop de la Torre meldt, had zij er in godsvrucht en kuischheid doorgebracht, doch ik geloof niet, gelijk Lipsius, dat zij er non geweest is, want hare meeste giftbrieven zijn ook gedurende dien tijd te 's Gravezande geteekend. Den 22[sten] December werd zij in de kloosterkerk begraven.

Zooals wij zagen, hadden de Bisschoppen Wilbrand en Otto van Holland aan de nonnen verlof gegeven om „salvo „jure et pace suorum parochialium sacerdotum et cum

---

1) *van H.* en *v. R.* Dl. III, blz. 780.

2) Niet 1272, zooals het meergemelde *chron. de Holland* (Ant. Matt.) *et ejus comitatu* heeft, want op zeer enkelen na, noemen alle schrijvers het jaar 1267.

„consensu eorum" al degenen op haar kerkhof te begraven die dit verlangden; doch gelijk wij ook zagen, „door de buyren van Loosduynen" werd daarvan geen gebruik gemaakt of kon daarvan geen gebruik gemaakt worden. Door den adel nogthans wel, want daaronder vond de abdij bijna al hare weldoeners. Zoo treffen wij er dan ook achter in de kerk het graf aan van Machtelds kleinzoon, den eersten telg van den Graaf en Gravin van Hennenberg, met het volgende opschrift in ingelegde koperen letters [1]):

„Hic jacet Hermannus, Bonae Indolis puer, Hermanni de Hennenbergh [2]) Filius, et Margaretae Germanae Domini Wilhelmi Regis Romanorum Illustris, qui obiit Anno Domini MCCL nono Kalendas Novembris".

Dit grafschrift, dat door Scriverius uit een geloofwaardig boek der Egmondsche abdij overgenomen is, geeft nog altijd de *eerste* begrafenis in het Loosduinsche convent aan, welke wij kennen. Zij geschiedde in de kerk. Het cemiterium met de kapel, welke blijkens den brief van Otto III nog in 1238 bestond en toen nog door den priester Florentius bediend werd, was dus in dien tusschentijd vervangen door een nieuwe *kerk* [3]), welke thans ook

---

1) *Toetsteen op het Goudsch kronijkje*, blz. 455.

2) Zijn zegel stelde voor: een vogel, waarschijnlijk een hen of kip, met opgeheven kop op een kleine hoogte: het randschrift luidde: S. comitis Hermanni de Henneberch; het zegel van Margaretha vertoonde de gravin, met een boek met twee sloten op haar schoot, een schoudermanteltje om, en een grafelijke? band om het hoofd, gezeten in een breeden gebeeldhouwden zetel, de duim van de linkerhand gestoken door een koord, dat zij om den hals draagt, en met de rechterhand wijzend naar een (koninklijke) lelie. Het randschrift was: Sigillum Margarete comitis de Hennebergh.

3) Misschien moesten de twee gemelde giften aan de kerk gedaan, tot dat einde dienen.

tot begraafplaats diende. Zij was gebouwd op de plaats zelve der kapel, waar nog heden de protestantsche kerk staat. Overigens schijnt zij niet opgetrokken uit een rijke beurs, al werd er ook een kapittelkamer in- of aangemaakt, want de toren ontving geen uurwerk en zoolang hij aan het klooster behoorde, heeft hij er ook nimmer een gehad, maar in de plaats daarvan was er, ten minste in de laatste jaren, een duivenvlucht [1]). Dit laatste hier tusschen twee haakjes.

De tweede begrafenis in deze kerk, welke wij vermeld vinden, was die der zoo herhaaldelijk door de schrijvers besproken kinderen van denzelfden Graaf en Gravin; want nog altijd woonden zij op het grafelijk slot dat daar reeds vóór 1186 stond. Na haren dood werd de Gravin zelve dan ook bij hare kinderen ter ruste gelegd [2]) en om die reden houd ik het er voor, dat zij tijdens haar leven het klooster welgedaan heeft. Op haar grafsteen stond, insgelijks in koperen letters:

„Ista tenet fossa Matronae nobilis ossa,
quae dum vivebat, Lausdunis laeta manebat,
Atque vocabatur Margaretha. Quiete fruatur.

„Quae fuit Germana Wilhelmi, illustris regis Germaniae, et comitissa in Henneberch. Quae obiit anno Domini MCCLXXVI. Ipso die Parasceves hora nona".

Doch ook nog verscheidene andere Edelen lagen er begraven; zoo noemt immers S. van Leeuwen [3]) eenen Heer Albertus van Voorne, die in 1287 stierf; eenen Heer Bartholomeus van Groeneveld, die ten jare 1351

---

1) *Kerkel. Placaatb.*

2) Dit getuigen ook *Heda* in Ott. III; de *Groote Kronijk* en de *Holl. Kronijk.*

3) *Batav. Illustr.* passim.

in den slag tusschen zwarte Griet en Willem van Beieren op de Maas bij 's Gravezande sneuvelde, en eenen zekeren Heer Jan van Groeneveld, die in 1408 uit het leven scheidde. Waarschijnlijk waren ook deze Ridders allen weldoeners der abdij, want niet de grafelijke familie alleen, maar ook andere vrome lieden begiftigden het convent van Sta Maria. Zoo schonk de weduwe van Odger van de Watering in 1267 „100 ponden Hollands" aan het klooster tot onderhoud van een priester, die hetzij in de kerk, hetzij in een huiskapel de H. Mis zou lezen, ook voor de zieke nonnen. De abdis nam deze gift daarom gaarne aan en beval in iedere conventueele Mis de geefster te gedenken en haar, als zij het verlangde, een graf toe te staan in de kerk, want zij schreef:

„Universis Christi fidelibus praesentibus et futuris literas praesentes inspecturis, soror A. [1]) dicta Abatissa totusque conventus in Lausduno aeternam in Domino salutem. Noverit universitas vestra, quod perdilecta nostra in Domino Gertrudis relicta Domini Odgeri de Wateringhe contulit ecclesiae nostrae pro salute animae suae, et etiam pro salute animarum dicti mariti sui, filii sui Oggeri omniumque heredum suorum pro restitutionibus faciendis pro se et praedictis, cum quibus restitutiones fieri debeant ignoretur, centum libras Hollandensium denariorum, de quibus certam hereditatem comparavimus a nobis perpetuo possidendam, ut ex eisdem hereditatis proventibus provideatur in victu aliisque necessariis sacerdoti, *celebranti in loco prope ecclesiam vel in ipsa ecclesia, ad quam infirmae moniales accedere poterunt competenter.* Nos vero dictam collationem nobis factam acceptantes, et gratam habentes ac honestis desideriis praefatae Dominae annuentes ordinavimus, ut quicumque confessionibus vestris audiendis deputatus fuerit, vel alius loco sui de praemissa eleemosyna, ut prae-

---

1) Hier heet dus de eerste abdis A(nna of Alcyd), en geen Joanna.

missum est, sustentandus celebrabit in loco praedicto [1]) securus praedictorum memoriam in missarum suarum solempniis, et ob hoc dictorum memoriam in missae canone faciemus annotari, et praedicto loco *ipsam Dominam* [2]), *si ita elegerit*, *recipiemus ad sepulturam*. Si vero dictus sacerdos amotus fuerit per spatium dimidii anni, quod absit, poterimus impediri ab heredibus dictae Dominae a perceptione fructuum XII jugerum terrae nostrae, quae dicuntur Tonscap, quousque sacerdos celebraturus pro praedictis fuerit restitutus. In testimonium praemissorum praesentes literas conscribi, et sigilli nostri una cum sigillorum venerabilium Patrum videlicet Dni Abbatis de Egmund, et Praepositi de campo Regio munimine fecimus roborari. Datum anno Domini MCCLXVII mense Majo XV Kal. Junii".

Het convent moet bepaald reeds in die dagen een grooten toeloop gehad hebben, dewijl die Vrouwe van de Wateringhe op de gedachte kwam om de nonnen op die wijze in hare ziekte te hulp te komen, want voor een paar zwakke zusters zal zij toch die schenking niet gemaakt hebben. Maar de vrome Edelen vergaten ook de gezonden niet, want een ander lid der familie van de Wateringe schonk kort daarna een stuk land tot haar onderhoud, immers:

„Universis praesentia visuris vel audituris nos Gerardus de Wateringe miles, notum facimus et tenore praesentium protestamur, quod nos Abbatissae et Conventui monasterii de Lausdunis ordinis Cisterciensis pro testamento quondam Machteldis dilectae uxoris nostrae ac aliis debitis totam terram nostram jacentem in Oerskampe libere contulimus, omne jus possessionis sive proprietatis, quod in dicta terra habemus, in manus dictorum Abbatissae et Conventus pure et simpliciter resignantes. Hac conditione adjecta, quod proventus dictae terrae in anniversario dictae M. uxoris

---

1) Zoo heeft *Ant. Matth.* Doch ik gis, dat er zal moeten staan: *facturus sit;* immers *celebrabit* kan niet afhangen van: *ordinavimus, ut....* gelijk *v. Heussen* vertaalt.

2) Hier is het allerduidelijkst, dat de nonnen haren *weldoeners* een laatste rustplaats in de kloosterkerk aanboden.

nostrae inter Conventum et inter *firmas moniales* [1]) in pytancia [2]) aequaliter dividentur. Pro cujus rei testimonio praesentes literas sigillo nostro eisdem dedimus sigillatas [3]). Datum anno Domini MCCLXX tertio, in crastino Pontiani martyris". (1273).

Midderwijl was Floris V meerderjarig geworden en ook deze ongelukkige Graaf [4]) volgde het voorbeeld van zijn heldhaftigen koninklijken vader en van de gansche grafelijke familie, want in 1278 gaf hij aan de abdij 50 morgen duinland, de Clingen geheeten; echter op voorwaarde, dat de nonnen jaarlijks 20 hollandsche schellingen zouden betalen; den eersten Maart 1288 bevestigde dezelfde Graaf deze nonnen ook in het bezit van al de vrijheden, voorrechten en goederen, die zij tot nu toe ontvangen hadden; en Dinsdags na St. Agatha 1291 nam hij haar bij open brieven onder zijne bescherming [5]).

Doch ook de adel ging voort met het begiftigen der abdij, want van Heussen vermeldt de volgende „schen„king van zeker landgoed, Wiltenburg genoemd, onder „Monster liggende bij Oudenburg":

„Wij, Johan, Priester der kerke te Voorschoten, Niklaas van Hurst [6]) en Diderijk Govertszoon, opzigters der gemelde kerke, hebben het gemelde landgoed over-

---

1) Hiervan maakt *van Heussen* : de pachthoeven (zeker van het fransche fermes) der nonnen.

2) Uitdeeling van spijs en drank. Eigenlijk een tafel, waarop de portie aangegeven wordt, welke aan ieder uitgedeeld moet worden. *van Alkemade* maakt hiervan : „een vrolijke maaltijd".

3) Dit zegel verbeeldde een ster met acht stralen. Het randschrift luidde: „S. Gerardi de Wateringe militis".

4) In 1296 vermoord door Ger. van Velsen en aanhang.

5) Het zegel stelt den graaf te paard voor in volle wapenrusting met het zwaard in de vuist en nedergelaten vizier. Randschrift: S. Florentii de Hollandia. gmani. Dni. W. Rom. Reg. Filius. (*v. Alkem.* heeft *illus*).

6) *van Alkemade* noemt hem : „van Horst".

gelevert enz. En hebben deezen brief met onze eigen zegels en met de zegels van Heer Diderijk van Wassenaar, Ridder, en Meester Gerrit van Leiden bezegelt. Gegeeven in 't jaar 1286 dingsdaags na Maria Hemelvaart".

Zoo voorspoedig ging het echter niet altijd. De Graven hadden de abdij dan ook niet zonder goeden grond onder hunne bizondere bescherming genomen, noch Paus Innocentius zonder reden den ban uitgesproken tegen allen, die aan de nonnen hare goederen zouden afnemen en de afgenomenen behouden of verminderen. Er waren toch overmoedige, maar ook onbemiddelde Heeren, die zich niet ontzagen haar op verschillende wijzen te kwellen en te berooven en voor wie de bedreiging des Paussen hoog noodig was om hen tot rede te brengen. Zoo had immers Philips van Duivenvoorde zelfs den arm van den wereldlijken rechter ingeroepen om hem te helpen haar de zoogenaamde „Simonskamp" te ontnemen, maar nu zond ook de abt van Eekhout, aan wien de Paus de bewaking dier orde-goederen opgedragen had, het volgende schrijven door geheel Noord-Holland heen:

„J. divina permissione Abbas monasterii de Echout in Brugis Tornacensis dioeceseos privilegiorum Cisterciensi ordini concessorum conservator seu judex a Sede Apostolica deputatus omnibus Presbyteris et Capellanis in Noorthollandia (thans Zuid-Holland). Trajectensis dioeceseos constitutis, ad quos praesentes literae pervenerint exequendae, et specialiter Decano Noorthollandiae et Dn. Petro Curatori Leydis salutem in Domino [1]). Quum super privilegiis antedictis et ea contingentibus nos mandatum Apostolicum per nos plenius exequendum recepimus, quod de bonis in Cisterciensi ordine Deo dicatis in statu illaeso servandis loquitur, non volentes in dicta executione mandati redargui negligentes, sed cupientes potius a mandatore ipsius mandati debite commendari, ut congruit, in virtute sanctae obedientiae et sub poena

1) De Pastoor van Leiden wordt hier in het bizonder vermeld, omdat de vader van Philips Burggraaf was van Leiden.

suspensionis et excommunicationis, quam ferimus in rebelles auctoritate Apostolica, qua in hac parte fungimur, vobis praecipiendo *mandamus, quatenus* Philippum de Duvenvoerde [1]) laycum, quem notorium est per facti evidentiam, sicut veraciter intelleximus, et confessionem ipsius propriam bona plurima et monasterio de Losdun Cisterciensis ordinis Trajectensis dioeceseos Deo dicata, videlicet terram cum attinentiis suis, quae vulgo Simonis campus dicitur et consistit seu jacet in officio de Hagha [2]), in cujus terrae possessione vel quasi pacifica et quieta quadraginta annis citra et ultra et sexaginta annorum spatio dictum monasterium extitisse dicitur, per laycalem justitiam velle auferre et eis praedictum monasterium spoliare, praedictus enim Philippus occasione terrae praedictae graviter monasterium antedictum et multipliciter molestavit per dictam justitiam laycalem, cum tamen monasterium ipsum paratum se offerat, et jam diu se obtulit stare juri et facere ac recipere viam a suo judice competenti ecclesiastico, quod justitia ipsa et juris ratio suadebat, Philippum quidem praedictum et omnes fautores ipsius, quos lator praesentium nominabit, pro secundo et tertio diligentius *moneatis* [3]) sub testimonio competenti, ut ipse Philippus et sui fautores praedicti sub poena praedicta, quam ex nunc ut ex tunc, si vestrae monitioni non paruerint, in his scriptis in ipsos ferimus, a praemissis vexatione et molestatione desistant indelate. Alioquin ipsos a nobis auctoritate Apostolica excommunicatos publice ubicunque et quandocunque et quotiescunque fueritis requisiti et opus fuerit, denuntiare curetis, ita quod in his exequendis unus vestrum alium vel alios non expectet et rebellium nomina, si qui fuerint, nobis liquide et fideliter rescribatis, ut exigente ipsorum contumacia contra eos severius, prout nobis videbitur, procedamus. Datum anno Dni CIϽCCXCI in festo beatorum Jacobi Apostoli et Christofori martyris.

In 1339 echter viel een zekere Jan Eggebrechtsze [4])

---

1) Deze Philips was de eerste Heer van Duivenvoorde, de jongste zoon namelijk van Philips van Wassenaar en Agnes Persijn van Waterland. Voor zijn erfgoed outving hij Polanen en Duivenvoorde, dat dicht bij Voorschoten ligt.

2) In Haag-ambacht, zeker in de nabijheid van zijn hofstede.

3) De constructie van den hoofdzin is: mandamus quatenus moneatis.

4) *De oude kloosters en abdijen* van het tegenw. Bisd. van Haarlem, door P. M. Bots, 1883.

het klooster weder om geheel iets anders lastig; met alle geweld eischte hij namelijk een erfelijke provende voor zich met een knecht, twee paarden en twee hazewinden. En zulke plagerijen moesten de nonnen ook later nog meermalen ondergaan. Van daar dan ook verscheiden brieven door de Graven van Holland, sedert Floris V, ter bescherming van de abdij en hare goederen uitgevaardigd.

Zoo zond immers niet alleen Floris' zoon, Jan, de laatste Graaf uit het Hollandsche huis, in 1296 na sexagesima, een besloten missive of bevel aan den Baljuw van Noord-Holland en aan dien van Delfland, omtrent zekere landerijen, die aan de abdij geschonken waren; maar ook Jan van Avennes nam, om mij zoo eens uit te drukken, het troetelkind van Holland onder zijne hoede, want Woensdag na St. Victor 1303 gaf hij insgelijks een brief uit ten voordeele van het klooster [2]). In 1334 strekte Willem III, of de Goede, mede zijne bizondere zorg uit over de abdij; aan den Baljuw toch van Rijnland, den Ridder en Heer Jan van Polanen vaardigde hij omtrent hare zaken een bevelbrief uit, waarbij hij deze aan de gewone rechtbanken onttrok. Doch vooral moeten wij hier Aelbrecht van Beieren vermelden, want in 1362 maakte hij ter oorzake der vervolgingen gedurende de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten dit schrijven openbaar [3]):

„Aalbreght by Godts genade Palensgrave opten rijn, Hertoge in Beieren, Ruwaert van Hollant, van Zeelant, en van Vrieslant ontbieden ende gebieden allen den ghenen ende eenen yegelijken besonder, die in onsen lande geseeten sijn, dat sij den Cloester

---

2) Van deze twee brieven spreekt alleen *v. Alkemade*, maar den text heeft hij niet.

3) Alleen bij *v. Alkemade* te vinden: n° 33.

ende den convente van Lausdune, den gesinde [1]) end alle goet datter toebehoort, niet en misdoen inne geenre manieren, want wij verstaen hebben, datte goede luyden in den Cloester seer mishandelt zijn, dat wij nimmer meer gedoogen willen, ende want yemant die den voersz. Cloester, den gesinde of anders goet, datter toebehoirt, hier boven iet misdede als voersz. is, soe bevelen wy ende maken magtigh met desen openen brieven den Baelyu van Rijnlant, die nu is of namaels wesen sal, sijn hant aen de geene te slaen en te bringen in den Haghe in onsen steen, ende denghene dair in te houden totter tijt toe des hy den Cloester, den Convente ende den gesinde alsoe wul gedaen is, dat sy gepayt sijn. In oirconde dese brieve bezeghelt mit onsen zeghele [2]).

Gegeven tot Reymerswale des vrijdaghes nae Paeschen int jaer ons Heren CIↃCCC twee en sestich.

Jussu Domini Ducis Alberti.

per D^nos de Gaesbeke en de Putte en Ar. de Egmond.

En toen dit nog niet genoeg baatte, trok hij de berechting der kloostergoederen in 1380 weder aan de Grafelijkheid, in zijn brief betuigende, dat de Landsheer de rechter en beschermer was dier bezittingen.

Zooals ik in den aanvang verhaald heb, stond de abdij in het Ambacht van Monster; welnu, ook de Magistraten aldaar konden haar maar niet met rust laten. Niettegenstaande de reeds vermelde vrijheid van bede, schatting en belasting door koning Willem verleend en herhaaldelijk door zijn opvolgers bekrachtigd, vorderden Schout en Schepenen gedurig dat zij zoude medebetalen in de bede en omslagen. In 1435, volgens van Heussen en van Alkemade, kwam het zelfs tot een proces voor

1) Het gezin, de nonnen.

2) Dit zegel vertoont twee arenden met een in vieren verdeeld schild: in den linker boven- en rechter beneden-hoek vier klimmende leeuwen en in den rechter boven- en linker beneden-hoek tien schuine ruiten. Randschrift: Albertus. dei. gra. com palatin. reni. dux. bavar. com. hann. holl. zela. Z. dni. frisie.

den Hove van Holland. Natuurlijk won de abdij het geding en Monster-ambacht moest de onkosten betalen. Over dit vonnis stonden: Heer Lodewijk van Montfoort, Heer Gerrit van Zijl, Heer Arent van Gent, Meester Hendrik Uytenhove, Boudewijn van Zwieten en Meester Gillis van Wissenberg; het was onderteekend door F. van Zwieten. Aan al deze plagerijen maakte echter Willem VI voor goed een einde door zijne verklaring over haar aandeel in de schatting, ten jare 14?1.

Doch niet alleen namen de Graven uit het huis van Henegouwen de abdij in bescherming, zij verleenden er tevens allerlei giften en voorrechten aan. Zoo stond Graaf Willem III haar in 1300 bij handvest een windmolen [1]) toe, waaraan dan ook, bij het meer en meer toenemen der bevolking rondom het klooster, groote behoefte was. In 1320 schonk hij het mede een stuk veenland, naar den kant van 's Gravenhage gelegen, om er de noodige brandstof uit te delven. Ziehier den giftbrief:

„Wi Willaem, Grave van Henegouwen, van Holland, enz. maken cont allen luden, dat wi ghegeven hebben der Abdissen en der gemeene convente van den Godshuse van Loesdunen in rechter aelmissen en om Goeds wille voer ons liefs Heeren ons vaders onser liever Vrouwen onser moeder [2]) en onser vrienden zielen wille *een stike veen* leggende achter an die zydwinde en opwaerts streckende, alsoe lanc alse onse veenen gaet en acht en dertich gheerden breet omme hare barninghe daer uyt te delven. In oirconde desen brief etc. Gegeven in den Hage des woendages na onser Vrouwendach te midden oest (oogstm.) in 't jaer ons Heeren dusent drie hondert en twintig.

Per Dominum Episcopum Zudensem, Symonem de Benthem, Geraerdum Raaphorst et Engelbertum".

---

1) Heden staat de korenmolen daar nog op dezelfde plaats.

2) Jan van Avennes II en de genoemde Aleyd, dochter van Floris IV. Deze brief bij *de Riemer*, *v. Rijn*, aant. op *v. H.*, en bij *v. Alkemade.*

Aangaande dit veenland vermeldt van Heussen op het jaar 1465 een vonnis van den Hove van Holland, dat aan de nonnen toestond zeker veen aan de Zijdervliet gelegen, uit te delven. Daarbij waren Heer Willem van Alkemade, Ridder, de meesters Jan van Halewijn, Lodewijck van der Eycke ende Phs. Ruichrock van der Werven, Raadsluyden van Holland. Onder stond: „daer ick mede bij was: D. Swyeten".

Zou toen wellicht het convent alweer gekweld en verhinderd zijn geweest in de uitoefening van het recht, door Graaf Willem er thans aan geschonken?

Doch dezelfde Graaf begunstigde ook *de nonnen*, want in 1333 schonk hij haar de bekende stoop „te sancwine", immers [1]):

„Wi Wellem Grave etc. maken cont etc. dat wi voor ons ende voor onsen nacomelingen Graven van Hollant, om Gode den Goedshuys van Loesdunen gheven enen *stoep wyns te sancwine*, ende die sal hem geven alle weke onse Meyster uyt onsen Hove in die Haghe. Ende waert dat geviele dat in onsen Hof in die Haghe geen wijn en ware, of datter wijn en ware, daer men niet uyt tappen en mochte sonder vreese van scade, so ontbieden wi onsen Meester voorsz., of wie daer na in die Hage Meester wesen sal, dat hi den Goedshuse van Loesdunen voorsz. elcke weke geve XII denier Hollants voer den stoep wyns, ter tijd toe, dat ghi hem den wyn gevet. Ende omdat wi willen, dat dit wel ende vaste gehouden worde, so hebben wi desen brief besegelt mit onsen segele. Gegheven tot Rotterdamme op Sinte Luciendach, int jaer ons Heeren MCCCXXXIII" [2]).

Middelerwijl was echter de kloostergeest te Loosduinen niet verbeterd; ja, hij had, gelijk Graaf Willem V klaagt, „langen tijt in crancken state gestaen". Waarin

---

1) *Ant. Matth.* heeft boven den brief 1333, maar er onder 1328; doch dit is duidelijk een drukfout, een V voor een X.

2) Het zegel bevatte een arend met schild, waarop vier klimmende leeuwen; het randschrift: Sigilli. com. hann. Hol. Zel. Dni. Frisie.

bestond die krankheid? Niet in hetgeen men later, de buitensporigheid dezer nonnen heeft gelieven te noemen; van Alkemade, ofschoon Protestant, wilde daarvan dan ook niets weten, want hij schreef: „naademaal wij alhier geenszins voorgenomen hebben om dese gebreeken op 't nauste te onderzoeken, veel min om *zonder bewijs* de zwakheid der teedere Maagden *te bekladden*, en 't lang voorgaande en vergeete kloostergedrag op 't haatelijkste op te haalen: . . . . . *zoo willen wij dese zoo grove gebreeken voor geen waarheyt te boek stellen*, maar naar den aard der liefde alles met stilzwijgen voorbijgaan, en zooveel in ons is verschoonen".

Evenwel men mag wel als zeker aannemen, dat hier ook in de eerste helft der 14de eeuw, een wereldsche geest was ingeslopen, waardoor orde en tucht verslapt waren en de nonnen tot een traag en weelderig leven vervielen. Misschien heerschte er ook tweedracht onder de adelijke Jonkvrouwen wat vooral in die woelige tijden wel eens kon voorkomen. [1])

Hoe het zij, Graaf Willem V trachtte een nieuwen geest in Loosduinen te brengen en ontbood den abt van Echteren [2]) ten einde het convent te bezoeken en er de

---

1) Zelfs in 1563 raadden de Koninklijke commissarissen de gouvernante nog af om de Jonkvrouw van Marquette tot abdis te kiezen, omdat zij was uytheemsch, als van Brussel geboiren, en nyet soowel onder den religieusen gewilt *noch van eenighe afcoompste*: en omtrent de helft der 15e eeuw was de orde op die wijze ook inderdaad verstoord en de gehoorzaamheid opgezegd geworden, want S. van Leeuwen, *Bat. Illustr.* in voce v. d. Does, teekent op den naam „Lijsbeth van der Does" (dochter van Diderik v. d. Does en Elisabeth van Mathenesse, † 1469), aan: „Nonne te Loosduynen, maar *vertrok daaruyt vermits de oneenigheid en kwaden regel van 't voorsz. klooster* en bleef te Leiden wonen." Toen moet Abdis geweest zijn Goude van Heukelom, of Beatrix van der Stale.

2) Echteren bij IJsselstein.

vervallen orde en tucht te herstellen. Daartoe vaardigde hij in 1347 het volgende schrijven uit:

„Willem etc..... Ontbieden u Heeren Ludolf, Abt van Egteren, want ghi geset sijt over 't Clooster van Loosdunen te wesen een berechter ende een visitator, welc clooster langen tijt in crancken state gestaen heeft, dat ghi aensien wilt den staet van der Abdissen ende van allen anderen Ambochten [1]), ende die ghij siet ende vint, dat oerbaerlic [2]) daer in is verset, ende verwandelt [3]), ende castijtse na hoere misdaet, die ghi ter waerheyt vint, dat sij misdaen hebben. Ende want dit onse wille is, so beghere wij's, ende wat ghi hier in doet, daer willen wij u in stercken, ende volstaen van uwen Oversten, ende dedij't niet, so moesten wire anderen raet op hebben bi uwen Oversten. Ende hier in wilt also doen, dat alle dinc bi u verbetert worde, of wi en soudent langer niet gedoghen mogen, wi en soudent selver doen berechten, en daer toe sien, dat Gods lof ende sijn eere gemeeret worde. [4]) Gegheven in den Hage op Sinte Pontiaensdach Ann. Domini [5]) MCCC quadragesimo septimo".

Heer Ludolf begaf zich dan naar het klooster van St. Marie en zijn bezoek droeg de gewenschte vruchten. De zusters keerden terug tot de gestrengheid van heur regel, de gehoorzaamheid herleefde hoe langer hoe meer en de godsdienst werd al ijveriger onderhouden. Een enkel,

---

1) Ambten.

2) De zin vordert hier: blijkbaar, in 't openbaar.

3) Veranderd. Onder de nederige Abdis Geertruid van Haarlem (1328) zal die verandering wel niet zoo groot geweest zijn; hare opvolgster was Catharina van den Broek. Zie bl. 370.

4) Hoe kan men zeggen, gelijk „Oude kloosters" enz. bl. 306, dat 's Graven mandaat luidde: opdat niet *heel het klooster door de bedorven zeden met groote ergernis* te niet ga. Daarvan staat geen enkel woord in den bovenstaanden brief. Dan is het getuigenis van „van Alkemade" edeler, want hij schrijft, „dat ook den brief des Graven van geen geschoonde eerbaarheyd der kloosternonnen gewaagt".

5) Hij ontving het graafschap op Annuntionisdach 1338. De acte van overgift van Keizerin Margaretha te vinden bij Anton. Matth. Chron. de Holl. D. V. bl. 561 volg. Later werd hij krankzinnig na den moord op G. van de Watering.

wellicht alleenstaand geval uitgenomen, gelijk ik hierboven vermeld heb, zien wij te Loosduinen de orde niet meer verstoord en zelfs toen de begrippen van onafhankelijkheid meer en meer ingang begonnen te vinden, werden de nonnen nog in den ganschen omtrek om heur goede tucht geëerd en geprezen.

De weldoeners der abdij gingen dan ook voort, haar met hunne schenkingen te begunstigen. Zoo bestaat er een brief van Vrouwe Catharina van Abbenbroek van den eersten dag in April 1368, waarbij deze Abdis getuigt, dat het convent beloofde en zich verbonden had, voor de ziel van den Heer en Vrouwe van Voorne tot een eeuwige gedachtenis drie missen ter week in het klooster te laten doen; de belooning voor deze H. Missen was verzekerd op een stuk land gelegen in den Poeldijk, en „Schaarlap" genaamd. Hoe groot deze was weten wij niet, want van Alkemade deelt slechts het bovenstaande mede [1]).

In 1408 verschijnt vervolgens Jan van Abbenbroek [2]) met de volgende verklaring:

„Ic Jan van Abbenbroec Ridder, doe condt ende kenlic allen luden, die desen brief sullen sien oft hooren lesen, dat ic gegheven heb in der eeren Gods om salicheyt mire sielen, ende omme mijn euwige memorie voor mijn ende voor mijne ouders sielen te doen Vrouw Zwanenburch van Steenvoerden Abdisse in Lausdunen, die Gode genadich sij, ende 't gemeen Convent xxx pont Hollants payements, die sij mij beloofden te beleggen an goeden erven ofte aen renten. Welcke xxx pont voersz. zij beleyt hebben aen erve, daer sij mij eenen brieff of gegeven hebben,

1) Het zegel der abdis was, evenals dat der andere abdissen; het familiewapen met den staf harer waardigheid in het midden. Ook in de beschrijving van den Briel deelt hij niet meer mêe.

2) J. van Abb. Jansz. leefde in 1350; hij was de broeder der bovengenoemde abdis en de vader van Nathalia v. Ab., welke toen nog non was, maar later ook abdis werd.

wel besegelt, ongequetst, ende ongeraseert, inhoudende van woorde te woorde, alse hier nae geschreven staet: Wij Swanenburch van Steenvoerden bij der genaden Godts Abdisse te Lausdunen doen cont allen luden, die desen brieff sellen sien of hooren lesen, dat wij gecoft hebben twee mergen ende anderhalf hont, ende derdalve gaerde lants, die gelegen sijn in den Ambachte van Munster, ende belegen heeft aan dat Oost-ende Florens Symons zoon, aen de Zuytsijde Philips van Dorp, aan die Westsijde die Abdisse van der Lee, aan de Noortsijde Dirc van Alphen. Ende van desen voorseyden lande so bewijse ic een recht derdendeel alle jaer in te nemen dat Convent te Lausdunen van Heren Jans wegen van Abbenbroek sijnre memorie mede te doen ten euwigen dagen, als costumelic is in onsen Clooster. In kennisse der waerheyt so hebben wij desen brief besegelt mit onsen segel. Gegheven int jaer ons Heeren MCCCC ende een op die octave Johannis Baptistae. In kennisse der waerheyt so heb ic Jan van Abbenbroec Ridder voorsz. desen brief besegelt mit mijnen segel int jaer ons Heeren MCCCC ende acht opten xx dach in Meerte".

Intusschen was Jacoba van Beieren haren vader opgevolgd [1]), en reeds in 1417, het eerste jaar harer regering, haastte zij zich om de abdij in alle voorrechten, vrijdommen en verkregen gerechtigheden te bevestigen [2]). Daarenboven vermaakte zij aan de nonnen nog „een casuffel" bij haar testament [3]).

Het klooster, dat Floris IV begonnen was te bouwen, stond, blijkens den brief van den Bisschop Otto III, in 1238 nog onvoltooid. Er is niets, zelfs niet de minste aanwijzing te ontdekken wanneer de nonnen het afgebouwd hebben. In 1267 was het waarschijnlijk reeds verricht, want, gelijk ik bij den brief van de weduwe Odger van de Watering aanteekende, moet het toen reeds in bloei geweest zijn; wellicht was het geschied tegelijk

1) 1417—1428 en gestorven in 1436.

2) *van Alkemade.*

3) *De oude kloosters en abdijen.*

met den bouw der kerk. Hoe het zij in 1499 waren zij zeker aan het bouwen en aan het verbeteren der abdij, immers in dat jaar verkregen zij van Heemraden van Delfland verlof om de sloot die er langs liep, aan heur erf te trekken, want:

„Gratie van den hogen Heemraet van Delflant gegeven om den muyr te maken op die wech van den Clooster genaemt Lausduynrclaan".

„Die hoge ende welgeboren Heemraden van Delflant etc. Also die Abdisse ende Convent van Lausduynen aen ons ootmoedelijcken begeert ende te kennen gegeven hebben, hoe dat sij hoer muyre van den Clooster geerne uytsetten souden opte wech aen de westsyde van denselven wech om dat water binnen den Clooster [1]) te mogen hebben, hunluyden daer mede te mogen behelpen, ende also wij genegen sijn tot allen Godshuysen ende sonderlinge totten voornoemden Clooster ende convent van Lausdunen, die wij geerne gevordert ende beholpen sagen, waeromme wij geconsenteerd hebben, ordineren, ende consenteren mits desen, dat die voors. Abdisse ende Convent van Lausduynen hare muyr van den Clooster sullen mogen uytsetten *over die sloot* opte wech aen de westersijde van denselven wech [2]), omme dat water ende die sloot binnen dat Clooster te wesen, behoudelycken dat die wech achtien voeten breet blijven sal, omme twee wagenen tegen malcanderen comende riden verby een [3]) varen sullen mogen. Aldus gedaen te Delf opten v dach van Septemb. Anno M.CCCC.XCIX. By mijn Heeren Otte van Egmonde, Heere van Kenenburch, Claes Heere van Assendelft, Cornelis Croesinck Heer van Benthuysen, Ridders, Floris van Wijngaerden Heere van Yselmonde, ende Dirck Sonck. Daer mede by was ick Biercxse".

De laatste schenking, welke wij vermeld vinden, is van Juffrouw Verhaer weduwe van wijlen Loef Verhaer. Zij dateert van 1538 en luidt aldus:

---

1) Waarschijnlijk om hare waschplaats vrij te hebben en te beschutten.

2) Aan dien weg stond dan ook de poort, die toegang gaf tot het klooster. Ten tijde van *van Alkemade* was zij nog in wezen.

3) Zoo heeft *Ant. Matth.*, doch dit zal oorspronkelijk wel *en* geweest zijn.

„Wy Katheryna van der Dussen, Abdisse van Lausdunen, kennen ontfangen te hebben doer handen van die eerlijcke Juffrouwe Verhaer, weduwe wijlen Loef Verhaer, zalygher ghedenckenis, *acht Karolus guldens lijftucht renten, staande ten lijve van Joffrou Hijllegont Verhaer haere dochter en onse Professide Relygyoes.* Ende was haer verschenen die een helft in September XV^{c} seven ende dertich; ende die ander termijn is verschenen in die Maert op Sinte Gregoryusdach Anno XV$_{c}$ acht en dertig. Van welcke termijnen voorsz. ende allen anderen hier te voeren wij kennen onzen Cloester wel ende doechdelijck van die goede Joffvrouwe voornoemt betaalt te zijn. Des tot een oirconde ende meerre zeekerheyt hebben wij ons Zignet (zegel) dat wij daaghelyx ghebruycken ghedruct beneden opt spacyum des briefs. Actum den 25 in Junyo. Anno 1538.

Onder stont: Dit is een afschrift uit de oirspronglyke open papieren Brief, voerende onder aan op de ruimte een zegel, gedrukt in groen biënwaaz, 't welk overdekt was med een papiere ruit".

Tot zoover dit schrijven, waarin wij zien, dat iedere adelijke non jaarlijks een van te voren bepaalde lijfrente aan het klooster moest betalen. Juffrouw Hillegonda was immers, zooals de brief zegt, reeds geprofest en toch moest ook zij nog lijftocht geven. De Abdis zelve was er niet van vrij gesteld, want in 1563 schreven de koninklijke commissarissen: „Dan is nu hyer affgesturven als voorsz. is, *hondert vijftich ponden*, *mitter doot van de overleden Abdisse*" (Anna van Egmond). Juffrouw Verhaer had echter maar 8 Carolus guldens te voldoen en waarschijnlijk werd dus het jaargeld geregeld naar de gegoedheid der familiën.

Van Alkemade deelt nog een paar bewijzen mede van vroeger gedane vermakingen aan de abdij, namelijk een „quitbrief" der abdis Zwanenburg van Steenvoorden, en een der Abdis Anna van Egmond, welke wij hier zullen laten volgen.

De eerstgenoemde luidt:

„Wij Ver Zwanelt van Stienvoerde bij de Gods genade Abdisse in Lausdunen doen cont en kenlic allen luden dat wij ontfaen hebben, van de Abdisse van der Lee alsulc testament alse Maessen Nyesonsoen ons besproken hadde in rechter aelmosen doe hij in sijn leste lijve was..... Ende wij Ver Zwanelt voers. scelden hem quite ende belijen hem wel betaelt" [1]).

„In kennisse der waerheyt soe hebben wij desen brief open bezegelt met onsen zegel. Gegeven int jaer 1393 des maendaghes na onsen Vrouwendach assumtio".

De tweede:

„Wij Anna van Egmont, Abdisse des Cloesters van Lausdunen, kenne mits desen ontfangen te hebben van den Cloester van Lewenhorst thyen rinsgulden en vijf stuivers verschenen tot Valckenburger maret anno XV^c ses en viertich, van welcke jaer voerscreve en alle andere jaeren daer voerleden kenne ic doechdelick en wel betaelt te zijn. In kennisse der waerheyt heb ic Abdisse voergen. mijn zignet gedruckt hier beneden opt spacium des briefs. Actum den xxiiii Novembre a° ses en viertich".

Hoeveel giften aan het klooster ik reeds vermeld heb, er moeten er echter veel meer aan gedaan zijn, inzonderheid *van land,* want het blijkt „uuyt die laetste gesloten rekeninghe van den jaire een en sestich dat de incomen der Abdije consisteert 't principaelst *in lantpachten ofte huyeren van landen* in Haeg-ambocht, Monster-ambocht, Wateringe, ende eenige andere omleggende dorpen: uuytbrengende tsjaers *omtrent twee duysent ponden van XL grooten 't stuk*". Nemen wij nu in aanmerking, dat er bij dat land zeker 50 morgen en meer duingrond was en dat „er hyer en boven *sober regement* is in de bouwerije ende *byzonder int verhuyeren van de landen, die tot noch toe ten cleynen prijze* verhuyert zijn, ende wel meer souden gelden; dan komen wij, de morgen, door elkander

---

1) *v. Alkemade.*

gerekend, op een kleine 3 £ Hollants stellende [1]), tot de som van ruim 700 *morgen*, *plus het veenland*, *en de* 60 *of* 70 *morgen*, die de abdij zelve beweidde en beteelde, om „daeroff melck, room, booter, caes ende oick eenighen terwe voor haer selfs te genyeten, en rogge voor de armen" te verkrijgen.

Volgens de Informatie van Fruin „bruycte het klooster in 1514 in Monster-ambacht 87, en in Haag-ambacht 25 morgen; doch, zooals ik daareven zeide, in 1561 maar 60 of 70 morgen: de boerderij heeft dus bepaald niet veel opgeleverd, dat de nonnen haar zoo tot op bijna de helft verminderd hadden. Nu, „*'t gunt van der overschot ende incommen van de bouwerije cwam*", kan dan ook niet veel geweest zijn, want zij ontvingen „als van omtrent dertich koyen, scapen, verckenen ende pairden nair advenant, uuytbrengende op goede jairen omtrent *vijff hondert ponden*", en daarvan moesten zij eerst nog „acht bouwknechts en een bouwmeester" onderhouden.

Boven het genoemde „incommen" van die 2000 en die 500 ponden had de abdij in 1561 echter nog „van alrehande *extraordinaris partijen*", als „van vercopinge van hoenderen, calveren, ende andere beesten, hen overschietende omtrent 300 *pont*; in andere jaren was dit somtijt min, somtijts meer."

„'T gunt van den *montcosten* cwam van den jongen kinderen en de jonge maechden, die dair gestelt werden ende hun cost om een gracelijck penningh cochten, bedroeg omtrent 100 *ponden*. En de *lijffrenten op den Abdisse en Joncvrouwen* [2]) religieusen lijven, die hair

---

1) Alles in aanmerking genomen, zouden wij het nog wel minder mogen stellen.

2) De geprofesside en ongekleede zusters behoefden dus niets aan te brengen.

onders hair, ter religie commende, mede hebben gegeven, waren uuytbrengende omtrent 430 *gelijcke ponden* [1])". Bovendien hielden zij „noch *een thiendeken* aan hen, 't welck zij plagen te verhuyren om veertich ofte vijftich guldens".

De inkomsten der abdij waren derhalve zoo ordinaris, als extraordinaris „tsamen uuytbrengende *omtrent drie duysent sestich ponden* [2]), dairvan in de volgende jaren affging hondert vijftich ponden, die er mitter doot van de Abdisse van affgesturven" waren.

„Up allen desen incommen werden onderhouden ordinairlijcken up hedent, in den voirsz. goidshuyse vijfthien geprofesside jonckvrouwen religieusen, ses jonge dochteren, achtien geprofesside susteren, vier ongecleede susteren", en behalve de reeds gemelde acht bouwknechten met den bouwmeester, nog „een portier, een portieresse en twee timmerluyden. Ende hyer en boven een confessoir, religieux uuyt der abdye van Sinte Bernairts op te Schelde [3]) ende twee wairlyccke capellanen [4]). *'Tjairlijcxs uuytgeven* ordinaris" beliep dan ook:

„soo aan coorn, visch, vleysch, wijn, bier, olye, boter,

---

1) Renten hadden de nonnen dus, naar het schijnt, niet, of bijna niet.

2) De extraordin. 300 schijnen daar niet bijgerekend te zijn, waarschijnlijk omdat „dese wisselick" waren.

3) Het klooster St. Bern. te Hennixem, bij Antwerpen, aan de Schelde.

4) In het geheel dus 59 persoonen, voor wie alzoo per hoofd en per week nog geen $1\frac{1}{2}$ pond beschikbaar was. De commissarissen mochten de abdij derhalve met volle recht „behouftich" noemen, niettegenstaande de groote rijkdommen door milde giften verkregen. Zij schreven in hunne informacie „Aengaende de religie ende onderhoudenisse van den ceremoniën ende goidsdiensten in den voirs. convente en connen nyet bevinden, *so van den religieusen*, bij ons gehoirt inder voors. informatie, als *anderen ende oick bij der gemeene fame ende rumeur*, dairaff gespreyt in omleggende plaetsen: namentlyck in den Hage, off *deselve religie en is aldair altijts wel reverentelijck en eerlijck onderhouden geweest*".

cruyt, hout, turff, ende andere gelijcke nootruften ende behouften [1]);

„als noch aan bodeloonen, weddens van den confessoir voorsz. ende capellanen, margengelt etc. op gemeene jairen ter somme van *vijff ofte ses ende twintich ponden Hollants*". Zij konden het dus met nog minder doen dan met 1½ £ per persoon wekelijks, maar dan zullen de nonnen, zoowel als de overige bewoners, het ook niet weelderig gehad hebben. Zij hadden het niet zoo rijk en zoo goed, want de commissarissen laten op het bovengaande volgen: „sulcxs datter dickwils een weinich ende den meesten tijt nyet over en schiet; bijzonder op een quaet jaerschair, als int voorleden jair van twee ende tzestich hyer over, al deur die grootte natticheyt ende sterfte van beesten, gevallen is".

Na den dood van de Abdis Anna van Egmont was er dan ook „nyet meer an gereede gelde int comptoir: dan twee hondert een en veertich ponden, negen schellingen van XL groot. Ende monteren die schulden dair jegens omtrent seven hondert gelijcke ponden, soo uuyt den cedullen ende angeven van der priorinne, keldersse ende senieuren" bleek.

In 1551 werd in de vergadering der gedeputeerden van de geestelijkheid, van Holland en Zeeland, „welke immediate subject was die stoel van Rome op te pleytcamere te 's Gravenhage" vastgesteld, dat de abdij van Loosduinen voor de oncosten van het concilie van Trente zoude bijdragen: 2 pond 2 s. en 10 d. Naar het schijnt, was daarbij het convent niet vertegenwoordigd, maar in 1563 keurde zijn gedeputeerde het vroeger genomen

1) Van de koeien, 30 in getal, zullen dus de meesten voor de slachtbank hebben moeten dienen, anders hadden de nonnen *boter* in overvloed kunnen hebben; en het veenland was zeker reeds uitgeveend, wijl zij turf moesten koopen.

besluit goed en thans had het dus weder een nieuwe uitgaaf te doen. De Raden van Holland bleken evenwel toen beter bekend te zijn met den behoeftigen toestand van het klooster, want, terwijl het in de contributie aan keizer Karel 686 p. 11 s.; en dus 350 p. meer had moeten betalen dan de abdij van Rijnsburg, was thans zijn bijdrage vijfmaal zoo laag gesteld dan die van laatstgemeld convent [1]).

Behalve *de Abdis,* die er *een capellaensche,* gewis een assistente, op na hield, welke alleen belast schijnt geweest te zijn met tijdelijke zaken, waren er, gelijk hierboven vermeld is, *een priorin*, voor het geestelijke; *senieuren*, zusters, die bepaald een soort raad uitmaakten, en *een keldersse* (keldermeesteres) voor de keuken. Voor het overige waren de zusters onderscheiden in koor- (de adelijke jonkvrouwen) en werk-zusters (de niet adelijke) Deze laatsten schijnen geen stem gehad te hebben in het kapittel, althans niet bij de keuze eener Abdis. Deze keuze geschiedde van den aanvang af langen tijd onafhankelijk en alleen uit eigen personeel; de zusters-capitularen namelijk onder voorzitterschap van den abt van Echteren in kapittel vergaderd, kozen na aanroeping van den H. Geest uit heur midden die zij voor „de bequaemste" hielden, doch later werd dit veranderd, want in 1515 en 1522 gaf de Paus aan keizer Karel V en zijne opvolgers het voorrecht om in ons land voor iedere waardigheid een naar hun oordeel geschikt persoon te benoemen. Zooals immers Margaretha van Parma in 1527 schreef [2]) „naar uytwijsen zekeren indult apostolicque hem geghundt competeert de(n) keizer onsen Heer ende Neve, de

1) *Bijdr.* D. III bl. 397.

2) *Bijdr.* XX d. bl. 284, naar aanleiding der te houden verkiezing van een abdis van Leeuwenhorst.

nominatie tot de prelaturen van allen den cloisters ende abdijen binnen zijn Ma[ts] landen van herwaerts over gelegen". De nonnen hadden dus sinds dien tijd ook te rekenen met de wereldlijke overheid, welke dan tevens bij iedere verkiezing twee commissarissen zond, een geestelijke met een leek, ten einde „te informeren dewelcke van de Religieusen de nutste ende bequaemste wesen sou tot de voirs. prelature, soo om den onderhouden van den dienst Gods als tot den regimente ende administratie van den Clooster, en die persoon dan van wegen den koning te nomineren ende te presenteren, en de Religieusen te versoucken haar tot Abdisse te kiesen ende eligeren willen sonder eenighe zwaricheyt". De eerste Abdis, welke op deze wijze verkoren werd, was Jonkvrouw Anna van Egmond in 1539; de tweede en laatste Jonkvrouw Frederica van der Dussen in 1563. De commissarissen, die bij deze laatste verkiezing [1]) waren, heb ik reeds meermalen genoemd; het waren: Dr. Guilelmus Damasi Lindanus, of van der Lindt, toen ter tijde Deken op het hof te 's Gravenhage en reeds gewijd tot Bisschop van Roermond; en Cornelius Suys, president van den Hove van Holland, dezelfde die later ter wille van het geloof naar Utrecht moest ontvluchten. Van de nieuwe Abdis geven zij het volgende verslag: „bij de religieusen werd gedenomineert als eerste Jonkvrouwe Frederica van der Dussen, jegenwoirdige kelderesse; die bevonden werd in de voors. informatie te hebben thien stemmen van de vijfthien ende dairaff ses ofte seven, dairbij zij in der eerste plaetse als bequaemste benaempt werdt; voor het overige is zij redelijck op haire jairen, als omtrent acht en vijftich jairen oudt".

De informatie nu had plaats op deze wijze: eerst lieten

1) *Bijdr.* XIX bl. 28 volg.

zij de jonkvrouwen capittularen te samen komen in het kapittelhuis [1]) en verzochten en vermaanden haar op heuren eed, dat zij „den gheene van haire joncvrouwen ende conventualen souden nomineren, die hair in haire conscientie souden houden ende geloeven te wezen bequaem, omme te regieren dat goidshuyse ende abdie van Loesduynen: soo wel int geestelyck als int wairlyck ende dat zy in egeenrehande manieren, yemant dairtoe souden nomineren ofte verkiesen, die sy eenichsins meenden, die nominatie verzocht, gecoft, ofte bij beloftenisse van giften ofte anders vercregen te hebben. Daarna werden zij „int particulier" nog eens op dezelfde wijze gevraagd en vermaand en deden zij den eed aan God den Heere, Onzer Liever Vrouwe ende *Sint Bernardus, patroon van den goedshuyze* naer inhout die statuten in concilio Basiliensi sessione duodecima gestatueert. Vervolgens werd ieder afzonderlijk gevraecht wye sy hout voor de bequaemste om gestelt te worden vrouwe Abdisse van Lausdunen ende dat zij dairtoe drie zouden nomineren ende dat bij ordre. Met welken uitslag dit geschiedde, weten wij reeds, doch daarmede was de informatie nog niet afgeloopen; want de commissarissen onderzochten ook bij iedere conventuaal-capittulaar in het bizonder, naar den staat van den convent en den incommen, alsmede naar het onderhouden van die religie en de godsdiensten. Wat nu het eerste „poinct" betreft daarvan wisten de nonnen niet veel, omdat de vorige Abdis de administratie onder zich gehouden had, maar op 't poinct van der religie en de onderhoudenisse van dien *waren allen eenstemmig* en ook de *confessor van Lausdunen* in Hollant, dien de commissarissen insgelijks in verhoor namen, *seyt, dat sij wel gedraghen ende be-*

---

1) Uit deze uitdrukking zou men opmaken, dat dit huis een afzonderlijk gebouw was.

waert is geweest. Sedert de abt van Echteren zijn onderzoek had ingesteld, was het convent dus inderdaad verbeterd, ja de commissarissen mochten thans zelfs aan de landvoogdes schrijven: dat de geest der religieusen er best was, en dit, om een woord van Pater van Lommel z. g. te gebruiken, aan wiens onvermoeide werkzaamheid wij al deze bizonderheden verschuldigd zijn, in den vooravond der reformatie. Wij hebben hier ter plaatse nog gewag te maken van het vonnis van verbanning, door den Hertog van Alva den 8 Mei 1568 tegen Corneille van Wijngaarden uitgesproken, waarin wordt gezegd: „dit aux religieuses de Losdunen après (sic) de la Haye, que de leur Cloistre on ferait ung Colombier". „Aussy se y vante que le dite President [1]) (van den Hove: Suys) du conseil au dit Haye avoit sy avant mené qu'il debvoit consentir à l'eslargissement des Prisoniers briseurs d'Imaiges" [1]). De nonnen boden echter den verleiders kloeken wederstand, en op een enkele uitzondering na (ten minste voor zoover ik heb kunnen ontdekken) bleven zij allen getrouw aan God, aan den godsdienst en aan heure geloften. S. van Leeuwen althans kon er maar één vermelden, die, na het verlaten van het klooster, ten huwelijk is gegaan [3]).

Wanneer zijn nu de conventualen uit de abdij vertrok-

---

1) Zie *de Riemer*, Dl. I, blz. 323.

2) *Jac. Marc.*, Sententiën van den Hertog van Alva blz. 52.

3) Ook de oude vertaling van Opmeer spreekt van een enkele non, die later getrouwd is, want dl. II bl. 84 bijvoegselen, verhaalt hij, „de eerste deser klooster Jonkvrouwen, die haar religieusen staat verlaten heeft, was zuster *Maria van Duivenvoorde*, Arentsdochter, trouwde in 't jaar 1566 aan d' Heer Dirk van Haaften, Heer van Gameren, † 1573". *S. van Leeuwen, Bat. ill.* bl. 1154, nu noemt die Maria wel op als dochter van Arend van Duivenvoorde, doch zonder de minste melding te maken van haren afval. *Goudhoeven* bl. 168 zegt echter, dat zij wel non geweest was, maar in de abdij Koningsveld bij Delft.

ken? Zeker vóór 1574, want toen stierf in October bovengenoemde Abdis, Frederica van der Dussen, te *'s Gravenhage*, en werd daar naast het hoofdaltaar in het koor der Dominicaner kloosterkerk aan het Voorhout [1]) begraven, en *niet te Loosduinen*. Doch wanneer zij bepaald het klooster verlieten, vinden wij vooralsnog nergens vermeld. In 1571 beval de Graaf van Bossu „bij nachte en dage continuelijken goede wacht te houden langs die stranden te Scheveningen en Loosduine tegen die Geusen en rebellen" [2]); wellicht zijn de nonnen, om alle gevaar te ontkomen, omtrent dienzelfden tijd ook uit de abdij naar 's Gravenhage gegaan; anders hebben zij haar verblijf toch in het volgende jaar moeten verlaten, want in 1573 braken de Spanjaarden het klooster gedeeltelijk af, zonder twijfel om den vijand geen gelegenheid te geven zich zoo dicht bij 's Gravenhage te nestelen. De nonnen bleven naar alle waarschijnlijkheid daar te zamen wonen, evenals die van Rijnsburg het te Leiden deden.

Van de „Abdissen dezer goidshuyse" bezitten wij drie lijsten, één van v. Heussen, één van v. Alkemade en één van Pater van Lommel Deze laatste is natuurlijk verreweg de beste; ik kon mij hier dan ook bepalen er naar te verwijzen, maar geheel en al zonder fout is zij toch niet. Tevens heb ik van enkelen dezer Abdissen nog eenige bizonderheden gevonden, die wellicht ook wetenswaardig zijn:

Abdissen der abdij van Loosduinen waren:

Anno 1250. Zuster *A*. Na eerst van 1224 of 1225 af; en dus zeker 25 jaren priorin te zijn geweest, werd zij de eerste Abdis. Joan. van Leiden 24 hist. cap. IV noemt

1) *v. Heussen, Delfl.*, Dl. III, blz. 763 en *Bijdr.* Dl. XIII, blz. 360.
2) *De Riemer*, Dl. I, blz. 18.

haar Joanna; waarschijnlijk daarom is haar naam Anna geweest; het „dicta Abatissa" vinden wij terug in: Frater G. *dictus Abbas*. v. Alkemade noemt zuster *A* op de tweede plaats; maar dit kan niet zijn, want de eerste Abdis stierf in 1269, en zij teekent zich als boven reeds in 1267.

Anno 1279. 19 Augustus *B.?* Zou dit ook Berte kunnen zijn, door van Alk. op de 4e plaats genoemd.

Anno 1300. *Mabilia.*

Anno 1316. *Beatrix.*

Anno 1320. *Maria van Borselen.* Zeer waarschijnlijk een dochter van Wolphart van Borselen, Heer van Veere, Sandijk enz. † 1299 te Delft.

Anno 1325. *Margaretha van Walcheren.*

Anno 1328. *Geertruyd van Haarlem.* [1]) Te Beverwijk, waar het stamhuis stond, geboren. v. Alk. heeft: „dese Abdis werd uit nederigheid suster genaamt". Dit zal wel moeten wezen: liet zich slechts zuster noemen.

Anno 1334. *Catharina van den Broek.* (Broke, zegt v. Heussen).

Anno 1339?—1368. *Catharina van Abbebroek*, zuster van J. van Abbebroek, den weldoener van het klooster. Gedurende het bestuur van deze Abdis werd het convent door den abt van Echteren verbeterd. Wellicht bestond de cranckheyt reeds onder haar voorgangster.

Anno 1370–1408. v. Heussen heeft 1401. *Suanilbe van Steenvoorden.* Zooals wij gezien hebben, noemt zij zich zelve ook *Zwanenburg;* en Ver (vrouwe) *Zwanelt.*

Volgens S. van L. woonde er in 1408 (rekenkamer van Holland) een Steenvoorde te Loosduinen. Ook de „Bijdragen" [2]) spreken van een Steenvoorde, die een

1) Volgens S. van L. ontving Simon van Haarlem in 1329 den huize Blotinge onder Rijswijk van de Grafelijkheid in leen.

2) Deel X, blz. 318.

groote hofstede mitten castrale capelrie te Rijswijk bezat; zeer waarschijnlijk nu was Ver Zwanelt van deze familie.

Anno 1410. *Nathalia van Abbebroek.* Deze abdis was de dochter van den meergemelden Jan van Abbebroek en van Margaretha van Maalstede en dus ook de nicht der bovengenoemde Abdis Cath. v. Abb. v. Alkemade echter wil haar met geweld tot haar zuster en wel tot haar jongste zuster maken.

Anno 1431. v. Alkem. 1421. *Heilwich van der Lekke,* de 12e Abdis.

Anno 1440. *Luitgardis van der Aa.*

Anno ?? *Gonde van Heukelom,* uit het geslacht der van Arkels.

Anno 1474. *Beatrix van der Stale.*

Vóór Anno 1509. *Eva van der Aa.* Deze hebben wij reeds genoemd, toen Catharina van Egmond Jansd. de school der abdij verliet.

Anno 1510-1538. *Catharina van der Dussen.* Zij is reeds vermeld bij de schenking van Juffrouw Verhaer-Loefs. Zij was de moeije der Abdis Frederica v. d. Dussen en „had wel acht en twintich jairen vóór die laest overleden Abdisse" deze waardigheid bekleed. Goudhoeven en S. van Leeuwen met v. Heussen en v. Alkemade dwalen allen, of zij Ursula van Egmond van Meresteyn vóór, of na de volgende Abdis stellen, want de jaargetallen staan vast en laten geen invoegen toe.

Anno 1538-1563. *Anna van Egmond.* Zij was een zuster der hierboven besproken Catharina en dus ook een dochter van Heer Jan en van Magdalena van Waardenburg. S. v. L. en Goudh. verhalen, dat zij zeer schoon was en ook zeer kloek van verstand. Zij werd non te Loosduinen, zeggen zij, „uit gelofte van haren vader", want toen Catharina te huis kwam, schonk hij in heure plaats, tenzelfden tijd, dat hij zijn schoonste paard aan

koning Maximiliaan gaf, zijn schoonste dochter aan God.

Zij werd zeer oud, maar hoe oud zij ook was, alle nonnen verklaarden eenparig met Joncvrouwe Clara van Zijl: „bij hairen tijd zijn die religie ende godsdiensten altijts wel onderhouden geweest, en nog dagelijcxs. En deze Joncvrouwe durfde er anders wel voor uit te komen, immers tegen alle overige nonnen in getuigde zij: „Aengaende 't wairlijck regiment van den convente: dat alle dingen hadden wel beter mogen gaen, dan zij gedaen hadden deur d'ouderdom van den overleden Abdisse". Nu dit is wel te gelooven, „alzoo die overleden vrouwe 't bewint ende administratie dairaff meest alleen drouch ende bewairde". De commissarissen schreven dan ook: „Hyer en boven isser sober regement in de bouwerije ende bijzonder int verhuyeren van den landen, die tot noch toe ten cleynen prijze verhuyert zijn ende wel meer souden gelden, ten minsten als gebuyren landen". Overigens zou „dairin een goede Abdisse wellichtelijck goede ordere moge zetten". Het was dus nog al zoo erg niet. Zij stierf 30 October 1563 en was ruim 70 jaren.

Anno 1563/4–1574. *Frederica van der Dussen.* Zij was geboren in 1505. Tijdens de vorige Abdis had zij „het ambacht van kelderesse en was dickwils in officien aldair geweest". Zij was de bequaemste der joncvrouwen om nu tot Abdis benoemd te worden en had dan ook „de meeste stemmen oick voor de eerste". (op de drie candidaten). „Zij was een goede geboirtige Joncvrouw van vader ende moeder en bezat goede gratie in wairlycken sake van den convente te regieren. Zij stierf en werd begraven te 's Gravenhage in 1574.

Anno 1598. *Margaretha van Oostenrijck,* den 20 Mei door- of op last van Philips II tot Abdis benoemd. Zij kwam echter niet in het bezit der Abdij en werd daarom

kort daarop Abdis van het Bernardinesser klooster Oriente in Z-Brabant [1]).

De eenige *kappelaensche*, welke wij vermeld vinden, was die der Abdis Anna van Egmond. Het was Joncvrouwe *Catharina Marquette* (zelf teekende zij: Market.) Zij was te Brussel geboren, „was niet van eenige afkomst" [2]). Voor Abdis was zij niet de gewilde persoon; daarenboven was zij „wat blintachtich en wert het dagelijck meer, sulcx dat zij nyet wel schrijven en kon". Het levenslicht had zij aanschouwd in 1509.

Behalve de eerste *priorin*, zuster *A*, die in 1250 Abdis werd, vinden wij nog slechts genoemd Joncvrouw *Maria van Outheusden* in 1563. Zij was geboren in 1518, en verkreeg toen bij de verkiezing maar één stem.

Van de *nonnen* zagen wij nog opgeteekend:

Anno 1435. *Alida van Groeneveld*, dochter van Elias † 1356; volgens v. Alkem. Barth. dr.

Anno 1450. *Joanna van den Burg*, dochter van Gerard v. d. B., die voorkomt in 1441 en 1449, en van Elisabeth Uytenhage.

Anno 1496. *Lijsbeth van der Does*, dochter van Dirk v. d. D., † 1461, en Elisabeth van Mathenesse † 1469, Gelijk reeds verhaald is, verliet zij het convent.

Anno 1496. *Josina van Spangen*, dochter van Philips van Spangen, 1476 getrouwd met Anna van Bergen en Grimsbergen.

Anno 1538 en 1551. *Hillegond van der Haer*, *Loefs-*

---

1) Zoo werd Joanna van Nassau in 1595 ook tot Abdis van Leeuwenhorst benoemd door de Ridderschap van Holland. *Bijdr.* Dl. X, blz. 243.

2) In het vervolg kocht de familie Marquette het huis te Heemskerk, dat er nog heden den naam van draagt. Over de latere familie Marquette *Bijdr.* Dl. XX, blz. 364.

dochter, van Utrecht, over wier lijfrenten wij al gespro ken hebben.

Anno 1559, 1563, 1580 [1]). *Agnes van der Coulster;* zij was geboren in 1507 en was de dochter van Floris v. d. C., burgemeester van Dordrecht, en van Soete van Slingeland.

Anno 1559 en 1563. *Cornelia van Nassau.* Zij was geboren in 1516.

Vóór Anno 1563. *Ida van Malburg*, dochter van Gijsbertus.

Anno ?? *Maria van Cralingen*, Gillisdr.; van Alkemade noemt echter 1520.

Anno 1562. *Ursula van Egmond van Meresteyn*, dochter van Otto van Egmond, Heemraad van Delfland en Heer van Kenenburg, en Catharina van Raaphorst. Haar broeder was Aelbrecht, eerst commandeur ten duytschen huize te Maasland en later landcommandeur van Utrecht. Waarschijnlijk is zij altijd non gebleven.

Anno 1563. *Maria van Almonde*, geboren in 1489. Zij was de dochter van Jacob van Almonde, Raad in den Hove van Holland en Stadhouder van de leenen van de Lek en Polanen, † 1504, en van Catharina van Eversdijk. Volgens van Heussen had zij ook nog een zuster in de abdij.

Anno 1563. *Agatha van der Does*, geboren in 1492.

Anno 1563. *Sothoris* (Zoete) *van Riet.* Zij had het levenslicht aanschouwd in 1517.

Anno 1563, 1572. *Agnes van de Merwede.* Zij was van het jaar 1522 en dochter van Dirk van Merwede † 1526, en van N. van Bekestein † 1569. Zij kreeg acht stemmen bij de verkiezing en twee of drie van de eerste. Zij was

---

1) Zie *S. van Leeuwen*, Bat. illustr.

van goeden afcomste, maar scheen niet zoo bequaem ter officie om eenige gebreken.

Anno 1563. *Agnes van Borselen*, dochter van Heer Jacob, bastaard van Brigdam.

Anno 1563 en 1571. *Alijd van Cats*, geboren in 1543 en dochter van Pieter.

Anno 1563. *Paulina van Bronckhorst*, van het jaar 1531.

Anno 1563. *Clara van Zijl*, geboren in 1531; zij ontving vijf stemmen, maar zij was wat jong en oick van clender ontsich ende auctoriteyt. Overigens scheen zij goed bij de hand te zijn geweest.

Anno 1563, 1602, *Elisabeth Boeckelaars*. Zag het levenslicht in 1540.

Anno 1563, 1602. *Joanna van Brecht* van 1546.

Anno 1563, 1602. *Adriana Vos*, geboren 1540.

Anno 1602. *Maria van Schellenburg*.

Rectors of *confessores* der abdij hebben wij er, behalve Heer *Florentius* in den aanvang, slechts twee gevonden, namelijk *Cornelius Cops*, in 1538 getuige bij de quasi-priorskeus van Heer Joannes Munsterer in het Cistercienser-klooster te Wateringen, en in 1563 Heer *Joannes van den Berghe*, evenals de voorgaande uit Hennixem gekomen. Deze laatste had nog *twee wereldlijke kapelaans* onder hem als *Gabriel van Brussel* en *Marten van Bergen in Henegouwen*, doch desniettegenstaande preekte geen van drieën. Alleen de biechtvader „deed altemet een vermaninge". Het preeken lieten zij over aan de terminarissen, die hier van tijd tot tijd op de feesten de H. Sacramenten kwamen toedienen. Zeer waarschijnlijk waren die terminarissen, ten minste sedert 1404 [1]), uit het Dominicaner-klooster te 's Gravenhage; hun althans was Delft, Rotterdam en Utrecht toegewezen. De commissarissen

---

1) Zie den brief bij *de Riemer*, Dl. I, blz. 374.

drongen er dan ook bij de Gouvernante op aan: „dat men deselve (Abdis) altijts wel sal mogen doen belasten ende bevelen: dat die toecommende abdisse ende convente bijzonder wille ende behoirt te letten int annemen van hair administratie op eenige poincten, politie ende observantie van de religie angaende: byzonder dat die confessoir ofte yemant van de twee cappellanen indertijt, wel behoiren te predyken ende ten minsten alle zondaechs ende heyligen dagen een goet sermoen ende collatie van 't woirt Gods te doene, dat alsnu nyet gedaen en wert dan bij eenige terminarissen altemet dair commende. Ende dat men dengheenen, die sal predycken ende 't woirt Gods vercundigen den religieuzen ende anderen, dair voorn sal loonen eerlijck ende gracelijck boven zijn ordinaris wedden ofte pensie".

Of Meester Volkert Blauschuyt, vertegenwoordiger der abdij in 1563 bij het vaststellen der contributie voor het Concilie van Trente, ook kapelaan te Loosduinen geweest is, heb ik niet kunnen vinden. Heer Joannes van den Berghe was er echter reeds vroeger. Hij was in 1556 in de abdij gekomen, „maar hij heeft egeen bewint gehad van temporeele goederen aldair, int cleyn nochte groot, hem onderwindende den diensten van de kercke, daertoe hem sijnen Prelaet van Sinte Bernairts (te Hennixem) gesonden heeft".

Nu nog een woord, wat er na de reformatie van de goederen der abdij is geworden.

Zooals ik reeds verhaald heb, waren de Spanjaarden in 1573 reeds begonnen de abdij af te breken. Dit werk nu zetten zij voort in 1574 en 1575 [1]), en wel in die mate, dat „de geheele timmerage van den convente van Loosduynen met de fondamenten van dien geruineerd,

1) Resolutie der Staten. *Scheltus. Kerk. placaatb.*

gedemolieerd, en uytgerood werdt". De kerk bleef echter nog staan, maar zij verminderde toch al meer en meer, totdat zij in 1580 reeds „vervallen" was en „heel open" lag.

Deze *vervallen kerk* dan, schonken de Staten op 't versoek der gemeene buyren van Eykenduynen en Loosduynen 't woord des Heeren beminnende" aan gemelde supplianten met de *geheele er om heen liggende plaats van het klooster*, „gelijk deselve met muyren en gragten zijn afgedeelt en omgetrokken, groot omtrent *acht mergen lands*, geldende jaarlijks 11 à 12 guldens, om *die te laeten gebruyken* en *d'inkomste van dien t'emploieren* tot reparatie, timmeringe, exercitie en onderhout soo van de voorsz. kerke, als de woonplaats van den predikant, den *tijd van* 10 *jaaren* eerstkomende en daertoe nog vorder te mogen doen gebruyken verstrecken en *emploieren de steen* van de vervallen muyren, eensdeels streckende om de voorsz. boomgaart en landen en voorts *verkoopen eenige boomen* daer in staende, die mede vergaen, om met de penningen daar afkomende te besteden de timmerage en vervallen de eerste penningen van de selve besteeding".

De tegenwoordige protestantsche kerk moge alzoo ongeveer denzelfden vorm hebben als de vroegere kloosterkerk, veel zal er niet van overgebleven zijn [1]), „want deselve reparatie met de optimmeringh van des Predikants huys veel gekost heeft, (en dus groot is geweest) dairvan alsnogh eenige achterheyt is". Om die reden ordonneerden de Staten dan ook den 15 Februari 1586: „*de duivenvlugt aan den thoorn* sal in't openbaer verpagt,

1) Daarenboven is zij kort vóór 1791, zooals *van Ollefen* en *Bakker* mededeelen, zoo van buiten als van binnen zeer sterk gerepareerd; te gelijk werd zij van een schoon ruim portaal en van roode dakpannen voorzien, zodanig, dat zij thans naauwelijks voor hetzelfde gebouw gehouden kan worden.

ende de penningen van dien komende, zullen mede verstreckt worden tot reparatie van de kerke en thoorn [1]; des sal in't verpachten gestipuleert worden, dat de huyrman de duiven sal houden uyt de kerk, omme deselve niet te vervuylen".

Wat nu de overige goederen en landerijen betreft, deze werden aangeslagen tot alimentatie der nonnen en tot onderhoud der predikanten en tot ontvanger er van werd aangesteld Joost van Leeuwen [2]. „Vermits het onvermogen der inwoonders" vergunden de Staten, dat de kosten van het uurwerk zouden worden voldaan uit de inkomsten „van des Convents goederen" [3]; ook de schoolmeester trok 60 ponden van XL grooten van den rentmeester van Loosduinen, waarvoor hij de klok moest luiden ter predicatie en alle maend de kerk doen vegen na behooren. Daarenboven ontvingen ten laatste ook de nonnen iets, maar ook niet meer dan wat zij hoog noodig hadden voor haar onderhoud. In 1602 werd echter op heur verzoek hare alimentatie toch vermeerderd, omdat het land in waarde gestegen en heur getal aanmerkelijk geminderd was; namelijk tot vier: Joanna van Brecht, Elisabeth Beukelaer, Adriana Vos en Maria van Schellenburg.

Hoe ging het echter met de Loosduiners? In de eerste jaren zullen de meesten het schoone voorbeeld der Eikenduiners wel nagevolgd hebben en hunnen godsdienst getrouw gebleven zijn; maar er zullen ook wel verscheidenen

---

1) Eerst in 1587 vergunden de Staten den buyren een bequame klock met een uurwerk en wijzer in den tooren te stellen.

2) Of die goederen later tot domeingoederen verklaard werden, heb ik nergens kunnen vinden en ook mijn overige onderzoekingen daarnaar, bleven vruchteloos. Naar de resolutien der Staten te oordeelen, zou men soms geneigd zijn het aan te nemen. Thans echter zijn daar, naar ik vernomen heb, geen domeingoederen.

3) De preekstoel en andere gestoelten, Latrijne en Cat-banken ontvingen zij uit de afgebroken kerk van Eiken-duinen.

geweest zijn, die om den verren afstand van hunne parochiekerk en omdat er zoo zelden gepreekt werd in de abdij, niet genoeg onderlegd waren in de waarheden des geloofs en er van afvielen: de woningen en landerijën, weleer aan het convent behoorende, zullen spoedig aan de katholieken ontnomen en „tot vorderinge van den dienst Gods en vermeerdering van zijn Heylig woord", [1]) verkocht of verhuurd zijn geworden.

Van den wijd vermaarden Griek en J. U. D. Joannes Meursius, die van Loosduinen geboortig was, behoeven wij niet te spreken, want hij was eerst van het laatst der 16e eeuw. Wie overigens meer van hem wil weten, raadplege Bleyswijk, d. II bl. 810.

Ilpendam. A. DRIESSEN,
Pastoor.

1) Kerkelijk Placaatboek.

DE St. NICOLAAS- OF NIEUWEKERK

TE

DORDRECHT.

Door J. L. van Dalen.

Hoewel zonder veel merkwaardige schoonheden, is de *St. Nicolaas-* of *Nieuwekerk* een gebouw met een belangrijke geschiedenis. Door onze vroegere stedebeschrijvers is echter niet veel betrouwbaars over haar te boek gesteld. Een hernieuwd onderzoek heeft de gegevens geleverd voor de volgende schets, die misschien een niet onwelkome bijdrage vormt tot de kennis van het kerkelijk en maatschappelijk leven onzer voorouders.

I. Oudste Stukken.

Het is bekend, dat de strijd tusschen graaf Dirk III en bisschop Adelbold van Utrecht met zijn bondgenooten over zeker gebied aan de *Merwede* en den aldaar gestichten tol, eindigde met de zegepraal van den graaf.

Men neemt aan, dat de plaats en versterking, waar die tol geheven werd, het begin der stad *Dordrecht* is geweest. Dat te *Dordrecht* de graven een tol hadden, is zeker, maar bij gebrek aan echte bescheiden is niet meer uit te maken, of die geheven werd aan het Slot *Merwede* of aan den alouden *Puttoxtoren* of aan den *Toltoren*. De naam van den laatsten wijst er op, dat daar ter plaatse

werkelijk een tol geïnd werd: de z. g. *Dordtsche of Zwijgende Tol* [1]).

De ligging van den *Toltoren* aan de z. g. *Oude-* of *Voorstraatshaven* is daartegen geen bezwaar. Voorheen nam men [2]) aan, dat de *Voorstraat* een dijk vormde langs de rivier de *Merwede*, evenals de voortzetting dier straat, die nog *Riedijk* heet.

Deze meening is echter onjuist. De *Voorstraat* en de *Wijnstraat* — soms *Ouden* en *Nieuwendijk* genoemd — waren reeds vóór 1048 aanwezig. Zij vormden gedeeltelijk de bedijking of de oevers van een kleine rivier, de *Dubbel*, die uit de *Maas* ten zuiden der stad met twee armen naar de *Merwede* of *Waal* afvloeide. Een dier armen liep ter plaatse van den tegenwoordigen *Bleekersdijk* langs het *Bagijnhof* tot bij de *Vischbrug*, boog zich daar om, en liep met wijden mond bij de *Groote-* of *Boombrug* in de rivier [3]).

Het oudste gedeelte van *Dordrecht* strekte zich aan beide zijden van dit watertje uit. De aanwezigheid van een steeg van den *stabboom* — rivierkant — naar een der hoofdstraten — *'s Gravenstraat*, waar graaf Dirk IV in 1048 heet doodgeschoten te zijn, doet veronderstellen, dat de plaats zich toen reeds uitgebreid had. 't Kan echter ook zijn, dat *'s Gravenstraat* haar naam ontleent aan *'s Graven herberg Henegouwen*, die zich langs die straat tot de rivierzijde uitstrekte.

Wat hiervan zij, *Dordrecht* bestond in de eerste helft der 11de eeuw uit niet veel meer dan de oevers der *Dubbel*, waaraan het *Bagijnhof*, het *Marktveld* — thans nog de *Moordhoek* geheeten — en de *Toltoren* zich be-

---

1) Zie *v. d. Wall:* Handv. blz. 526.
2) O. a. *Balen*, blz. 59—62.
3) *Smits* en *Schotel*, B. van D., blz. 196.

vonden, terwijl aan den mond der rivier *Puttoxtoren* zich verhief, waar de *Merwede* noordwaarts ging, zoodat het land van *Zwijndrecht* aan de stad vast lag. Later is die toestand geheel veranderd; de *Dubbel* werd bij *Dubbeldam* en in de stad afgesloten, en was voor de vaart verder onbruikbaar. Het resteerende deel der rivier *de Oude haven* werd doorgetrokken tot de *Vuilpoort* in de rivier, die thans het land van *Dordrecht* en *Zwijndrecht* scheidde.

Van kerken of kapellen vindt men in de eerste helft der 11[de] eeuw geen melding gemaakt, maar men kan veilig aannemen, dat de geestelijke behoeften der bevolking toch wel voldoening hebben gevonden.

Het oudste stuk, waarin *Dordrecht* genoemd wordt, en dat weleens voor onecht gehouden is, maar in 1892 door mr. S. MULLER in *Het Oudste Cartularium van het Sticht Utrecht* (blz. 134) is uitgegeven, dateert van 2 Mei 1064.

Het is de bekende brief, waarbij Koning HENDRIK IV aan de Utrechtsche kerk de goederen teruggeeft, haar door DIEDERIK III van *Holland* en zijn zonen ontnomen en bevat o. m. deze woorden:

Item juxta Merewede in Thuredrit inde in Duble inde in Duvelhara inde in Wal inde iterum in Merewede usque Thuredrith cum capella noviter constructa.

Als deze brief echt is, dan moet er vóór 1064 te Dordrecht een kapel gesticht zijn. Een kapel heeft een moederkerk, maar deze wordt nergens opgegeven. Bovendien komt in de lijst der Utrechtsche kerkgoederen [1]) noch *Dordrecht* noch *Merwede* voor. Alleen vindt men er: *In Holtlant* IIII *mansen. In Masamuthon quicquid Elegsuind ibi hereditatis habuit vel ejus videbatur esse possessio totum tradidit ad sanctum Martinum.*

---

1) *Mr. S. Muller:* Het Oudste Cartularium, blz. 38—45.

In het testament van den H. Willibrordus [1]) leest men in vertaling: *En de doorluchtige man Hedenus heeft my gegeven en gelevert zyn gansche gedeelte in het dorp genaamd Aimistadi op de rivier Wielheo in het land der Turingasnes.* Als onder *Turingasnes* de landstreek om *Dordrecht* verstaan moet worden, en onder *Wielheo* de *Waal*, dan schijnt eenig recht der Utrechtsche bisschoppen in deze streken toch wel bestaan te hebben.

Verder wordt in een brief [2]) van 28 Dec. 1063 door Bisschop Willem het recht van den abt van *Echternach* op de helft van verschillende kerken in *Holland* erkend. Deze kerken, door koning Karel aan St. Willibrord geschonken, maar door graaf Dirk III van *Holland* en zijn zonen in bezit genomen, hoewel St. Willibrord ze vermaakt had aan 't klooster *Epternach*, waren: *Flardinge*, *Kierikwerve*, *Velserebrug*, *Heiligelo*, *Pethem*, moederkerken van 19 nader genoemde kapellen, waaronder *Dordrecht* niet voorkomt, wel: *Harrago*, *Schie*, *Rinesburg*, *Warmunde* enz. Genoemde kerken met hare kapellen worden in den brief van 1064 weer alle genoemd: *Flardinge, Kiricwerva, Velesen, Heligelo, Pethem,* daarbij nog: *Voreholte* et *Northgo*, *Aldenthrorpe.*

Blijkbaar was dus de kapel „*noviter constructa*" een bijzonder eigendom des graven. We kunnen echter niet uitmaken, welke die kapel geweest is: drie komen er voor in aanmerking:

1e *de Grootekerk*, maar van deze vindt men niet vermeld, dat zij van kapel tot parochiekerk verheven werd. Zij werd in het laatst der 11e eeuw begonnen en was een eigendom des graven, d. w. z. hij bezat het *jus patronatus.*

---

1) Batavia Sacra I, blz. 94.

2) *Mr. S. Muller*: Het Oudste Cart. blz. 99.

2e *de kapel der Schipluiden*, waarvan, hoewel zeer oud zijnde, in 't geheel niets zekers te zeggen is [1]).

3e *de St. Nicolaaskapel*, van welke men gevonden heeft, dat zij in 1175 tot parochiale kerk werd verheven.

Deze schijnt de meeste aanspraak op de vermelding te hebben. Wel is er tegen aangevoerd, dat zij eigenlijk buiten de stad lag, maar dat bezwaar is zeer gering, gelijk we zullen aantoonen.

II. De Heerlijkheid Merwede.

In de 11e eeuw behoorde het landschap om *Dordrecht* aan de graven.

Dirk VI gaf echter in het midden der 12e eeuw aan zijn zoon Pelgrim de heerlijkheid *Voorne*, benevens een deel lands aan de *Merwede* in de onmiddellijke nabijheid van *Dordrecht*. Dat deel werd tot 1372 als een bijzonder leen van *Voorne* uitgegeven, en kwam toen weer met Voorne aan de graven van *Holland*. Als eerste heer van de Merwede wordt omstreeks 1150 Daniel vermeld. Met de verheffing tot heerlijkheid moest ook gepaard gaan het bezit eener kerk; van daar dat de oude kapel in 1175 tot parochiekerk van de heerlijkheid *Merwede* werd verheven.

Dit wordt ons medegedeeld in een thans slechts in vertaling bekend geworden calendarium der Groote kerk [2]):

In den jare 1175 wierd *St. Nikolaas-kapelle* door den bisschop van Utrecht tot een Parochiale kerk ingewijd, en Jan de Vries, kapelaan derzelven, wierd tot den eersten pastoor aangesteld.

Van dien tijd af, kan men zeggen, bestond *Dordrecht*

---

1) Zie *Balen*, blz. 159, 162.

2) *Van Someren*, ms. B. van D.

uit twee parochiën, nl. die der *Groote kerk*, de eigenlijke stad, en die der *Nieuwe kerk*, het Merwedegebied. De grenzen dezer parochiën zijn moeilijk vast te stellen.

III. De Grenzen van Dordrecht.

In het verdrag van 1200, waarbij graaf Dirk VII *Dordrecht* aan *Brabant* verpandt [1]), wordt gezegd, dat „die grave heeft overghegheven in des hertoghen hant „die stede van Dordrecht aen beiden siden, Dorderechts„weerde, Harnsweerde, Dussiin, ende al dat lant tus„schen Strien ende Waelwic".

Dat „aen beiden siden" ziet op de land- en waterzijde der stad.

Waar die landzijde heen liep, is misschien op te maken uit de ligging der oudste stadstorens: *Puttoxtoren*, *Hanneke van Dortstoren* op den Boom, *Ammentoren* aan de *Torenstraat.* Voorts de oude stadsgracht, de z. g. thans gedempte binnengracht. In 1271 gaf graaf Floris V aan de Dordtsche poorters vergunning [2]), de stad met een gracht te omgraven, welke vergunning in 1284, nadat de leenroerigheid aan *Brabant* was opgeheven, werd vernieuwd. Het is niet meer uit te maken, of de z. g. *Spuihaven* hier bedoeld wordt. O. i. is de binnengracht bedoeld; anders zou er wel van een *nieuwe* gracht gesproken zijn.

Bovendien vindt men op het jaar 1430 vermeld „„dat alle „degene die lichte wiven houden, dat si varen mitter woen „over der stede oude graft" [3]). Dat in den loop dier oude gracht van tijd tot tijd veranderingen zijn aangebracht, is zeker, en bovendien vormde zij geen grensscheiding

---

1) Zie *v. d. Wall*, Handv. blz. 10.
2) „ „ „ „ blz. 43.
3) Klepboek I, blz. 93.

der stad meer, sinds o. a. in 1285 de heer VAN DE LEK [1]) *al dat erve, dat leghet binnen der graft van Dordrecht ende buten derselver graft, dat daertoe behore ende mijn is, mid allen den diken die daertoe behoren, die op de Merwede leghet minen lieven Heere Florensen van Hollant* verkocht. Dit geschiedde, kort nadat FLORIS verboden had een dijk te leggen op het land der poorters, buiten kennis van schepenen [2]).

De oude gracht te Dordrecht liep in 1509 nog aldus: „Beghint in Zwijndrechtstraetgen (Suikerstraat) tegens die Cellebrueders over ende soe voert rechtuut, ende loopt dwars doer die Pelserstraetgen, Butkensstrate nae die Spoey toe, ende van daer dwars doer de Spoeystraet nae die Vischstraet, voerby dat Beghynhoff, doer die Heylige geestbrugge — (oorspronkelijk liep ze van de *Spoeystraet* langs *Elfhuizen* achter den *Hil* naar de *H. Geestbrug*) — dwars doer 't Vriessestraet doer Piet Moyenthuyn, dwars door Heer Matthysstraet, doer die Nyeuwe straet, door den Augustynen-camp, dwars doer Stegenoversloot ende die Doelen, door Heer Fredericksstraetgen, Heyman Suysstraet, doer die afsterste bruggen, ende loept voert teynden Blyntrecht tegens die Houtcoepers waeckhuys over, achter 't Nieuwkerkhof [3]).

De lijn, gevormd door de hierboven genoemde torens en de oude gracht scheidde de stad van het *Merwede*-gebied. De onmiddelijke nabijheid was oorzaak, dat de omgeving der kerk als met de stad samengroeide. Die deelen werden aangeduid met den naam van het *ambacht van den Riedijk* en *ter Nieuwerkerk*. De *Riedijk* wordt reeds vermeld in 1285 [4]), en was waarschijnlijk een deel

---

1) *Van de Wall*, Handv. blz. 75.

2) Idem „ blz. 71.

3) Klepboek 5, blz. 18.

4) *Dozy*: Rekeningen 1284—1287. Reg.

van den dijk, langs den zuidoever der *Merwede* naar *Riede*, oostwaarts van *Merwede* gelegen. Het *Ambacht ter Nieuwerkerk* wordt meest aangeduid met *Heer-Danielsambacht*, en omvatte het deel van het Merwede gebied, dat na de ommuring der stad en het graven der *Spuihaven* daar binnen besloten werd.

Wanneer dat binnensluiten geschiedde, is onzeker. In 1284 vindt men reeds [1]), dat van stadswege in *Heer Danielsambochte assise* ontvangen werd en aan *Janne van der Marwede* uitgekeerd. Waarschijnlijk hangt die regeling samen met het graven der gracht; vooral door de vermelding: DIDDEN *den bode, doe hi voer omme enen brief an den grave omme die assys van Danielsambochte. Den clerck, doe hi voer omme den brief van Danielsambocht* [1]), zou men dat denken.

De onmiddellijke nabijheid van de heeren der *Merwede* gaf echter menigmaal aanleiding tot geschillen. De vijandige verhouding blijkt o. a. uit een zoenbrief van 4 Oct. 1299, waarin JAN VAN AVENNES en JAN, graaf van *Holland*, uitspraak doen tusschen de magen van NICLAYSE en DIDERIC *van der Marwede* en de stad, ter zake van den doodslag op de beide heeren van de Merwede begaan, en de tusschen partijen plaats gehad hebbende geschillen [2]).

IV. DE RECHTEN DER MERWEDES.

Om nu een einde te maken aan die lastige verhouding werd in 1307 een voorloopig verdrag [3]) getroffen met DANIEL VAN DE MERWEDE, nl. dat Heer DANIEL de stede van *Dordrecht* zou ontruimen, onder beding, „dat

1) Rekeningen 1284—1287, Reg.
2) Gem. Archief I, blz. 18, n° 41.
3) *v. d. Wall*, Handv. blz. 133.

„alle kueren, die binnen der vriheit van Dordrecht legghen of legghen zullen in allen denselven recht zullen „legghen in heer Danels ambocht vorschreven tot dier „uterster molen opten diic ende tot dier uterster molen „toe an den middelwech staende". Voorts werd bepaald, dat schepenen van *Dordrecht* met Heer DANIELS rechter in tegenwoordigheid van den stadsrechter van alle schulden panding zouden doen in zijn ambacht, mits heer DANIEL daarvan als voorheen zijn boete behouden zou, en dat de poorters van *Dordrecht*, misdaan hebbende binnen *Heer Daniels Ambacht*, terecht zouden staan voor rechter en schepenen van *Dordrecht* op zulk een wijze, als of ze binnen de stad misdaan hadden, mits dat heer DANIEL van alle boeten het derde deel hebben zou, en dat de panding door schepenen, 't zij binnen de stad met den schout, 't zij binnen *Heer Daniels Ambacht*, met zijnen rechter, geschieden zou.

Uit deze voorloopige schikking is het latere *schoutschap van acht dagen* ontstaan, waarschijnlijk in 1323 en zeker vóór 1332, blijkens dezen post uit een thes.-rekening over 1323: *Ghesent* JAN VAN ROEDENBORCH *an wine, doe hi quam metter stat brieve roerende van Hr. Nicolays zake van der Marwede des Woensdaghes na St. Victoersdage* [1]).

Over dat *schoutschap van acht dagen* en de verdere rechten der Merwedes binnen *Dordrecht*, hun vrije markt, vleesch- en vischstallen enz., zullen we niet verder uitwijden. Zelfs toen *Dordrecht* in 1604 de geheele Heerlijkheid *Merwede* met alle rechten kocht voor *f* 38000,— bleef alles op den ouden voet bestaan [2]).

---

1) Fragm. der Rek. van 1323 in Meded. Hist. Gen. door *Dozy*.
2) Zie *v. d. Wall*.

V. De Ambachten Nieuwerkerk en Riedijk.

De *Riedijk* wordt als een afzonderlijk ambacht genoemd, o. a. in een leenverheffing op het jaar 1355: „Danyel van der Merwede heren Danyelssoen hout van mire vrouwen: 't ambocht van der Marwede ende 't ambocht van der Nyeuwekerken, ende sijn gerechte binnen Dordrecht, ende syn vrye marct binnen Dordrecht, ende dat ambocht, dat leghet over Slydrecht by den tollen te Niemantsvrient, ende den Riedijc te Dordrecht" [1]).

Later wordt de *Riedijk* steeds gecombineerd genoemd met de *Nieuwkerk*, maar sedert 1400 vindt men ook gesproken van huizen *binnen onser stede van Dordrecht staende op den Ryedyck* [2]).

In 1433 werd door de *reedetreckers de reede getoghen aan den erven opten Riedyck* [3]), terwijl in 1449 achter den Riedijk *een graft werd gegraven in der stede graft* [4]). In dat jaar kan men dus het binnensluiten van den *Riedijk* stellen; er werd in 1453 een waakhuis geplaatst [5]); reeds vóór dien was er een *bolwerk* [6]), en in 1464 werd vastgesteld: „dat een yghelyck opten Riedyck agter syn huys ende erve die mueren aengenomen hebben, dat sij die mueren doen maken tusschen dit ende St. Jansdach te midsomer naestcomende, of die stede sal se doen maken opter gheenre cost, die die huysen ende erven toebehoren" [7]).

---

1) *v. d. Wall*, blz. 133.
2) Klepboek 9, fol. 58.
3) Keurboek 2, fol. 215 v.
4) Actenboek II, fol. 238 v.
5) Klepboek, fol. 83.
6) Extr. Rek. 1421, bij *Dozy*.
7) Klepboek, fol. 162 v.

VI. De Parochie der Nieuwkerk.

Na al het voorgaande kunnen we ons de kerkelijke gesteldheid van het oude *Dordrecht* uit de wereldlijke verdeeling verklaren.

De parochie der *Nieuwkerk* wordt het eerst omschreven in een keur van het jaar 1457, waarin wordt geboden: „allen dengenen, die met riede off met weeedack hun huysen gedect zijn, overal optie Riedyck in de cleyn Halstraet all totter dwarsgraft toe, die leyt after Zarys van Slingelandts huys ende erve, ende daertoe die staen after by off omtrent die Nyeukerck, streckende van Florenspoorthuys totter dwarsgrafft toe voirsz., als dat men die all tsamen ende ghelic afdoen ende offbreken sal" [1]).

Deze grenzen zijn echter vrij vaag aangegeven; zelfs schijnt een vaste grens niet bekend te wezen; ten minste uit de archieven van den *H. Geest* zijn ze niet op te sporen; wel eenige *aanduiding* van grenzen ten tijde van *contagieuse siekten*, maar deze wederom in bewoordingen, die het nagaan onmogelijk maken.

De grenzen, die thans voor den *H. Geest ter N. kerk* worden aangenomen — eerst in 1863 — berusten op die oude opgaven, maar hebben zeker verschild van die der kerkelijke parochie [2]).

Voor den omvang der parochie van de *Nieuwkerk* is het volgend getuigenis uit den jare 1514 merkwaardig, dat voorkomt in de „Informacie up den staet, faculteyt ende gelegentheyt van de steden en dorpen van Hollant ende Vrieslant, om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jaere MDXIV [3]).

---

1) Klepboek n° 3, fol. 113 v.

2) Reglem. 1863 en 1883.

3) Door *Dr. R. Fruin.*

Onder de stede van *Dordrecht* vindt men daar bl. 519:

„Upt V[e] art[le] zoe hebben wij gehoert den lesten in Januario voors. heeren Gilles Berthelmeeuszoon, deken van den capittele in de oude kerck Tordrecht, oudt omtrent 50 jaeren die in verbo sacerdocy verclaert heeft, nae syn beste wetenscip ende nae dat hij van zijnen cappellanen verstaen heeft, dat in deselve prochie zijn naerder de 7000 dan 6000 communicanten, maer en mogen niet all 7000 strecken. Ende dat in de nyeuwe kerck zijn, als hij altydt hoeren seggen heeft, alsoe veel 100 communicanten alsser in de oude kerck duysenden zijn, ende weet dit, alsoe deselve 2 kercken den capittele geincorporeert zijn, die aldaer pastoeren ende cappellanen stellen ende zijn genouch gebleven in eenen staet.

Heer Adriaen Brouwer, priester, vice-cureyt van de nyeuwe kerck binnen Dordrecht, oudt omtrent 36 jaeren, seyt in verbo sacerdocy dat in deselve prochie zijn omtrent 750 communicanten, onder jonck ende oudt, ryck ende arm, ende off die gemeerdert of gemindert zijn, weet hij niet, want hij maer een Paesschen de sacramenten geadministreert en heeft".

De parochie had al wat zulk een geestelijk gebied behoefde: 1° *een kerk* met bestuur en bediening; 2° *een school; 3° een instelling van den H. Geest.*

VII. De School.

Van de school vindt men slechts schaarsche berichten. Zij stond op of aan het *Nieuwkerkhof;* haar onderwijzers droegen den naam van *rectoers* of *ministers*, werden door de stad bezoldigd en genoten verder eenige emolumenten van de leerlingen bij feesten e. d.

Zij namen evenals die der *Groote parochie* deel aan de processiën op feestdagen, b. v. nog in 1572:

„Betaelt [1]) naer ouder gewoente by de schoolmeesters van de Groote kercke en van de Nyeuwekercke omme dye processie van den gulden vrydach elcxs VIII dr. vlaems . . . . I st. IIII dr.

Zij waren tegenwoordig bij het doen van de rekening van de kerk en van den *H. Geest*, waren belast met het secretariaat enz.

Het volgende vonnis, waarbij een hunner betrokken was, deelen we hier mede [2]):

„Int jaer XV^c^ XXIIII opten XV^sten^ dach van Decembri soe compareerde meester AERT ADRIAENSZ., schoolmeester ter Nyeuwerkerck binnen Dordrecht voer die vanden gerecht in die camer van Dordrecht collegialiter vergadert sijnde, in presentie van DIERCK ADRIAENSZ., die backer, die hij had doen roepen, aldair te kennen gevende, dat DIRCK heeft eenen soen genaemt JAN, by hem ter scholen gaende, die by gebreck van der naturen ofte een ander accident gecregen heeft in syn lichaem enige gibbositeit ofte ander apostemacie, welck die voirsz. DIRCK hem imputeerde, seggende: dat hy selve gedaen heeft by enige enorme correxie, hoewel hy hem anders nyet gecorrigeert en heeft dan manierlick, als men jongen behoert te corrigeren, hem berommende in de herbergen ende anderen plaetzen, indien zijn zoen doer dit gebreck oflivich worde, of in levende live blivende enich leemte hielde, dat an syn bloet te willen verhalen, begerende, dat men DIRCK ADRIAENSZ. soude willen imposeeren een eewich sylentie van deser zaeck, ofte was tevreden, indien DIERCK hem wist te overgaen dat hy der zaeck schuldich was, daervan beteringe te doen metten rechte. Daerop dan heren WILLEMSZ., die borger-

1) Thes. Rek.

2) Acteboek III, fol. 172 v.

meester, seyde, dat DIERCK tselfde schuldich soude syn van doen. Daerop dat DIERCK seyde, dat hy noch nyet beraden en was noch syn tuygen nyet gereedt en had, om den voirsz. meester AERT yet te overgaen, maer begeerde daertoe doch op Donredach, doen naestcomende, die hem by der camere geconsenteert is. Ende aftervolgende desen soe compareerde wederom die voirsz. DIRCK ADRIAENSZ. in die voirsz. camer tegens meester AERT voirn., seggende, dat hy vernomen had nae de zaeck voirsz. ende in 't claer nyet en const bevinden, betuygen noch bewaereden, dat meester AERT der zaecke schuldich was, maer verdrouch ende ontlastede hem ende alle syne vrienden ende magen dezer zaecke, hem noch die synen tot geenen tyden meer te moyen, te misdoen in word off werck, al waert dat synen zoen oeck van deser zieckten oflivich worde, ofte, in levenden live blivende, enich gebreck behielt. Ende dit wordt bevolen inder stadt register te teykenen".

De leerlingen der school moesten den leeftijd van 7 jaren bereikt hebben.

Men vindt, dat ze bij feestelijke gelegenheden menigmaal door de gilden bedacht werden, o. a. door de kuipers in 1530 en 1531 :

„Die schoelkinder van die Nieukerck 3 st."

Door de wantsnijders in 1559 :

„Betaelt den scoelkinderen van de Groote kercke ende Nyenkercke elcx 4 st. facit 8 st." [1]).

Volgens de keur op de scholen, 7 Aug. 1465, mocht „niemant in der prochy van der Groter kerck gheseten, sijn kinder in der Nyeuwerkerck ter scholen zetten, ende oick nyemant uut der prochy van der Nyeuwerkercke sijn kinder ter groter kerck ter scholen zetten tenzij bij

---

1) *Mr. J. C. Overvoorde.* Rek. der Gilden.

orlove ende consent van den schoolmeester in elker scholen by tyden wesende optie boet van III pont ende correxie van schepenen" [1]).

De school werd reeds in 1450 vermeld [2]), maar ging sedert 1572, na de omkeering in de kerkelijke toestanden geheel te niet, vooral toen de *Groote* school in 1579 geheel gereorganiseerd werd tot *Latijnsche* school.

In de Thes. Rek. over 1567 komen enkele zeer onbelangrijke posten over reparatien aan de school voor, o. a. het leggen van een vloer, het maken van een privaat enz.

VIII. De H. Geest.

De instelling van den *H. Geest* is zoo oud als de parochie zelf. De eerste vermelding is echter van 1303. Het is eigenaardig, dat terwijl in 1572 v.v. alle kerkelijke fundatien van bestemming veranderden, die van den *H. Geest* ongestoord bleef bestaan, niet zonder eenigszins haar karakter te wijzigen.

Thans stelt zij zich ten doel ondersteuning van armen binnen de grenzen der parochie, die in 1863 opnieuw zoo na mogelijk werden vastgesteld.

Voorts werd voorheen door den *H. Geest* zorg gedragen voor pestlijders, waarvoor een *pesthuis* was gesticht. Dit deel der instelling is nu echter opgeheven. Van het overige kan men in onderscheidene geschriften de uitvoerige geschiedenis vinden, die we hier niet herhalen zullen [3]).

IX. De Kerk.

Thans komen we tot de parochiale kerk, die met het jaar 1175 een aanvang nam. Van den oudsten vorm en

1) Klepboek n° 3, fol. 168 v.

2) „ „ 3, fol. 65 v.

3) *de Vos*, de H. G. ter Nieuwerkerk. Verslag archief 1886. Gem. Archief.

inrichting, van vergrootingen enz. kan niets gezegd worden. Evenmin weten we, wie het patronaatsrecht der kerk bezeten heeft. Wel zou men met grond de heeren van *Merwede* daarvoor kunnen houden, maar in de 15e eeuw bezaten ze het toch niet meer.

„Upten IX dach in Julio anno XXII gaff myn genedigen Heer de Nyewkercke van Dordrecht PHILIPS VASOUT met allen hoiren toebehoeren na inhout sijnre brief die hij van mijnen genedigen heer daeroff heeft". Hieruit blijkt, dat de graaf toen het *jus patronatus* bezat [1]. Dergelijke vermeldingen vindt men na dien niet meer.

De nabijheid der twee parochien gaf niet alleen aanleiding tot verschil op staatkundig gebied, ook in het kerkelijke. „In 1202 schonk de graaf van Holland aan de kloosterbroederen buiten Dordrecht de pastory van onse (Groote) kerk, daar de inwoonderen zeer over misnoegt waren en van dien tijd ging de rijkdom meest na St. Nicolaas-kerk, dat ons groote schade bijbragt" [2].

Er ontstond een zekere wangunst tusschen beide kerken. Het leed der eene was het voordeel der andere. Toen in de helft der veertiende eeuw de groote parochie wegens moord, in de kerk gepleegd, in den ban gedaan was, genoot de Nieuwe-kerk de meeste voordeelen, maar toen in 1366 ruwaard ALBRECHT de Groote-kerk tot een collegiale kerk met een kapittel van kanunniken had verheven, moest de Nieuwkerk weer onderdoen; sinds is zij de mindere gebleven.

Het recht der vergevinge werd door den graaf aan het kanonikale kapittel der O. L. V. kerk gegeven, wanneer is onbekend. Zeker is het, dat het pastoorsambt dikwijls door een der kanunniken werd bediend. De hiervoor ge-

---

1) *v. d. Wall*, Handv. blz. 473.
2) Calendarium bij *v. Someren*.

noemde PHILIPS VASOUT komt ook voor onder de *collatores praebendarum et posessores* der Grootekerk [1]), niet onder de kanunniken. Het zal dus na 1422 geschied zijn.

Over het *incorporeeren in het capittel der Groote kerck* vonden we nog deze aanteekening:

Noch 't capittel voersz. die renten hem aengecomen metter cure ter Nyeuwerkerck:

Eerst I £ spreeckende opte erve van den Ammentoren, daer die stede straet mede vermeerdert es, hem aengecomen by meester Dirck Holl, (die) priester ter Nyeuwerkercke was.

Noch X st. op 't Heylig geesthuys aen de Mennebrugge compt te saemen I £ X st.

(Thes. Rek. 1572, fol. 42 vs.).

Toch werd de kerk door de parochianen rijk bedacht, en genoot zij eenige stedelijke voordeelen; o. a. moesten *de gezworen camerwaerders*, van huizen, die verkocht zouden worden, „in die twee principael prochiekercken, „die sonnedaegse geboden doen" [2]).

De latere vorm der kerk is ons bekend gebleven uit de schilderij van den brand door JAN DOUDYN en een oud schilderij onder berusting van kerkmeesteren. Zij had drie daken en een toren, die evenwel te klein was, om de klokken te dragen, waarom die in een afzonderlijk klokkenhuis hingen, dat daartoe in 1541 gebouwd was. De bouworde der kerk vóór 1568 zal wel gothisch geweest zijn te oordeelen naar sommige deelen der tegenwoordige kerk, die in den brand van 1568 schijnen gespaard te zijn; zekerheid is omtrent dit punt niet te

---

1) Zie *Balen*.
2) Actenboek III, fol. 91 v.

krijgen, daar de gespaarde deelen ook later bijgebouwd kunnen zijn.

Zij bezat drie kooren, maar van *schepen*, *zijbeuken* of *transen* vindt men niets vermeld [1]). De kooren waren gewijd aan *St. Nicolaas*, den schutspatroon, aan de *H. Maagd* ten zuiden, en aan *het H. Kruis* ten noorden. De altaren dezer kooren waren rijk begiftigd en versierd met schilderijen en kostbaarheden.

Verder had de kerk drie kapellen, gewijd aan *St. Catharina*, *St. Barbara* en *St. Jacob*, benevens minstens zes afzonderlijke altaren, gewijd aan *St. Pieter*, *St. Jan*, *St. Elisabeth*, *St. Anthonie*, *St. Anna* en *O.L.V. der Zeven Weeën*. Voorts waren er de volgende geestelijke gilden of broederschappen: *St. Anthonie-gilde*, *St. Anna-gilde*, *O. L. Vrouwe-gilde*, *H. Kruis-gilde*, *St. Catharina-gilde*, *St. Nicolaas-gilde* en *St. Jacobs-gilde*.

X. Inkomsten der Nieuwe-kerk. [2])

1. Ontfang van renten, die de Nieukerck heffende is binnen der stede van Dordrecht: o. a. Een rente van XVIII £ sjaers sprekende op een seste paert van de Groote kraen.

Huizen op den Riedtdyck, 't Bagynhof, Torenstraetje, Steechoversloot, hoek St. Annensteygaert, enz. enz.

Een rente van XX £ sjaers, die de stadt van Dordrecht schuldich is ter cause van Verckensoordt uytgegraven.

Een rente van XII £ sjaers sprekende op 't Vrouwengildt.

Een rente van V st. VI d. sjaers sprekende op 't H. Cruysgildt.

---

1) Zij zal dus een zoogenaamde „Hallenkirche" geweest zijn, van drie evenhooge naast elkander geplaatste schepen.

2) Naar de Rek. over 1581—1588 (onuitgegeven).

Een rente van XXV st. tsjaers sprekende op den H. Geest ter Nieuwerkercke.

Een huys en thuyn bij 't Willigenbosch. (Later aan de arme weezen vergund).

Een erfpacht van vier schilden.

Een custingbrief van een huis.

Somma v^{c} XCII £ VIII st. (nl. in 8 jaren).

2. Pand-, Paep- of Paeyponden.

Alsoo de pantponden van de voorsz. Nyeukerk bij de heeren Kerckmeesteren van deselve kerck gegeven ofte gegunt syn geweest heer JAN RUTGERSZ. alias CORT JANTKEN DEN BUYTELAER [1]), omme deselve pantponden tot synen behouffne te ontfangen, syn leven lanck gedurende, ende denselven heer JAN deser werelt is overleden, ontrent den jare LXXXIII, latende het register ende ander bescheyt aen de kinderen van HUYGH JANSZ. goutsmit, soo hebben deselve HUYGH JANSZ. ende kinderen opten XVI Marty A^{o} XV^{c} vyff en tnegentich naer rechtvorderinge, daerom gedaen, ende gelevert aen heeren kerckmrs. in de presentie van WOUTER VAN CRAYESTEYN, heere van Wulven ende MEYNAERT VAN ZEGWAERT BARTHOLOMEUSZ., schepenen, eerst: een Boucxken, gebonden in swart leder comparen̄ groot tseventich, soo beschreven als ombeschreven bladeren, mitsgaders noch een cleyn boucxken, soude comparen̄ groot XIIII mee beschreven als ombeschreven bladeren, innehoudende onder andere die pantponden van Ons L. Vrouwenkerck ter Nieuwerkerck, sprekende op de huysen hiernae volgende (volgen 13 huizen, o. a. „de molen opten Hill,

---

1) Zie *Beverwyck*. Begin van Holland, blz. 347.

huizen in de Cannecoopersbuurt, Mennebrug, 't Huys van Harman Haeck (1 duyt) enz.).

Voorts schepenbrieven, o. a. één, sprekende op St. Catharina-ghilde, van een Borg. Philippus schilt. Noch een boucxken en een paer acten van cleyne importantien.

(In een vorige kerkrekening stond: ,,Van de pacyponden, die de Nieukerck heeft op verscheyde huysen en is geen register, ende en is hiervan niet ontfangen).

Anderen ontfang van renten en landpachten ten platten lande. o. a. in Kyffhoeck, Barendrecht, Nieuw Ryderwaert, Ryderkerck, Develsluys, Mynsheerenlandt, Heynenoordt, Maesdam en St. Anthonypolder.

De Weyde buyten de Vuylpoort, genaemt Verckensoordt is by de Magistraet van Dordrecht vergunt d'aerme weezen, waervan noch twee jaeren huyere staen te betaelen by d'erfgenaemen van Pieter Fransz.; teweten een ende twee entseventich.

De huyere van 't baerhuys. (Naderhandt noint meer verhuyert geweest).

Somma VIII^c LXVI £ XVI st. (z. b.)

Ontfang van Renten ende Landpachten in den Alblasserwaerdt o. a. op Giessendam, (gemeen met den H. Geest) Sliedrecht, Blerkensgraeff, Papendrecht, Meeuwen.

Ontfang van verkocht land, hout, steen enz.

Ontfang van openen van graven, van graven verkocht, ende innecoomste van de clock.

De geheele ontvangst beliep jaarlijks ± 800 £.

Hiertegenover stonden uitgaven aan:

Cortinge gevallen over renten en Landpachten uit aensien van honderste en vyftigste penningen, verpondingen en andere ongelden.

Somma I^c XIIII £ VI st. VIII d.

Id. in den Alblasserwaerdt

Somma I^c^ LXXVII £ VII½ st. VII d. ½.

Onderhoud van den dyck in Sliedrecht.

IX^c^ XXXVIII L. VIII st. II d. ½.

Uytgeeff van achterstallige schulden en onkosten mitsgaders de kosters-wedde enz.

Somma IIII^c^ XIII £ XIIII st. I½ d.

Reparatien enz.

Gezamenlijke uitgaven over 1581–1581:

VI^m^ II^c^ XXXV £ III st. IIII d. ½.

De geestelijke goederen werden in 1572 geannoteerd en onder afzonderlijk beheer gesteld. Rentmeester was Cornelis van Beveren. In lange jaren werd geen rente uitgekeerd, maar in 1588 wordt vermeld:

Noch heeft de weduwe van den voorsz. Dierck Berck ontfangen van Cornelis van Beveren Rentm. van geannoteerde goederen volgens ordonn. van de Camere de somme van driehondert tsestich ponden van XL groot over achttien jaren renten tot XX gelycke ponden sjaers opte stadt Dordrecht verschenen kerstmisse LXXII tot LXXXIX Julius hiervoren fol. II vso breeder verhaelt, dus hier IIIe LX £.

Op bedoelde fol. II wordt vermeldt: dat de rente voortsproot uit het uitgraven van Verkensoordt, dat aan de weezen gegeven was.

XI. Kooren.

1. *Koor en altaar van St. Nicolaas.*

De tijd van de stichting is onbekend. Het had weleer een prachtige altaartafel voorstellende het *H. Avondmaal* en de *Kruisiging*, beide door Anthonie van Montfoort geschilderd. Het eerste werd uit den kerkbrand gered, het laatste is verloren. Het *Houtkoopers-* of *St. Nicolaas*

gilde had in dit koor een broederschap. Van de bezittingen enz. is mij niets naders gebleken.

2. *Koor en altaar der H. Maagd.*

Hierin stond waarschijnlijk nog een altaar van *St. Ursula.* Van de stichting weten we niets.

In 1468 werd op het altaar der *H. Maagd* een vicarie gevestigd door TIELMAN OEM, LYSBET en BELIA OEM en GODSCHALK OEM van 5 borgondische schilden op 6 morgen, en de helft van 10 morgen land in Gijbeland en 3½ morgen in Wijngaarden [1]).

Het *O. L. Vrouwegilde* bij dit altaar, competeerde een obligatie, verleden bij PIETER GOVERTSZ. en DAMAS VAN DE LINDE ende GHYSBERT JANS VAN HAERLEM als dekens van 't Lief Vrouwen gild binnen der Nywerkerck, inhoudende de somme van XXVIII £ groot vlaems hooftgelts, daervan syluyden inde vrsz. qualité belooffven te geven aan kerckmrs. van de Nyenkerck jaarlyx tot renten twaalef guld.

De goederen van het voorsz. Vrouwengild werden na 1572 gedistribueert aen verscheyde Gootshuysen binnen deser stede. De Nieuwekerk had alleenlyck uyt den voorsz. Vrouwengildts ghoederen naer haer genomen en vercregen een IIIIe part van XIX½ morgen lants gelyck den Heyligen Geest ter Nyeuwerkerck mede gecregen had een IIIIe part, liggende op Giessendam. De kerk kon echter van den H. Geest „geene betalinge van de verloopen rente, noch van loopende jaren renten recouyreren (requireeren).

3. *Koor en altaar van het H. Kruis.*

Dit wordt reeds in 1400 vermeld, en was rijk begiftigd; o. a. in 1451 door HERMAN MARCELISZOEN en MARGRIET BARTOUT WILLEMSSOENSDOCHTER, die „aan

---

1) *Balen.*

Kerckmeysters van der Nyeuwerkerck binnen Dordrecht, de Heilige geestmeisters aldaer, onser vrouwen procuratoris ter Nyeuwerkerck en den dekens van den heilige Cruys in derselver kercke schonken: „Een hoeff lants mitten huse daerop staende, gelegen an die Giessen".

XII. Kapellen.

1. *St. Catharina-kapel*, met een altaar, dat reeds in 1335 vermeld wordt.

Misschien is dit het altaar, dat in een acte van XIII daghen in Febr. 1415 genoemd wordt; dan bezat het land in Zwijndrecht en werd het gesticht door *die vrouwe van d'Marwede.* Het altaar werd ook genoemd *heer Daniel van de Merwedes heiligdom*, was rijk aan reliquien, had een verguld zilveren miskelk, koperen kandelaars, altaarkleederen en een altaartafel, het lijden der *H. Catharina* voorstellende. In deze kapel werd door Jan Jacobs met toestemming en verzoek van Herbaren Jacobs, zijn broeder, een vicarie gesticht in 1407, des Donderdags na St. Matthysdag. De begiftiging stond aan de bloedverwanten van vaders zijde.

2. *St. Barbara-kapel* was buiten de kerk uitgebouwd; zij bezat een prachtig en rijk begiftigd altaar, maar we vonden niets zekers vermeld.

3. *St. Jacobs-kapel*, waarin een broederschap van dien naam bestond, kwam in 1519 bij overdracht aan Pieter Hendriksz. van Slingelandt en Juffer Cornelia van der Mée. Deze familie bleef het *jus patronatus* bezitten, ook na den brand, toen alles vernield werd en de kapel niet meer werd herbouwd. De renten werden later door de familie van Meeuwen ontvangen.

XIII. Altaren en Broederschappen.

Hoewel vermeld wordt, dat de kerk 15 altaren had, konden we er slechts 13 opsporen. Behalve die in de drie kooren en drie kapellen, te zamen 7, vonden we nog:

1. *St. Pieters-altaar*, vermeld in 1461, met 3 missen.

2. *St. Jan Evangelist-altaar*, vermeld in 1368 met 10 £ inkomsten. Het stond in de Sacristie, die in 1574 tot kerkekamer ter kerk werd uitgebouwd.

3. *St. Anthonis-altaar* met een broederschap, die ten doel had behoeftigen te ondersteunen. Het bezat vele goederen, gelijk blijkt uit „den inventaris in 1568 gemaect bij Jacob Claesz. Braet, schipper ende Adriaen Arien, cooman, als Deecken van St. Anthonis-altaer ter Nieuwerkerke binnen Dordrecht, van zeekere perceelen van guoeden, dewelcke totte selven altaer competerende is, van rentebryeven en van geldt, goudt, silver, gemunt en ongemunt, mitsgaders van cooper en yserwerck ende ornemente tot misgewaede, die welcke daer overgebleven sijn nae de miserabele brand van voorschreve kercke geschydt den 25 Jan. a° 1568".

Ongelukkig is deze lijst niet voltooid, en een latere, opgemaakt in 1586, bevat slechts een opgave, „ten huyse van Adriaen Moesienbrouck, van alsulcke bryeffkens ende andere stucken als bevonden syn in seker houte kisken".

Alleen vermelden we een schepenbrief, waarbij Marytje Huyman Corneliszs. wedue uuyt Slydrecht, verkoopt aan die dekens van Sinte Anthonis-outair in die Nyeukerck binnen Dordrecht twee ponden ende achttien schellingen holl. sjaers, verzekerd op een huis en erve staande over die Minnebrug (26 Mei 1516). De goederen van dit altaar zijn aan de kerk gebleven.

4. *St. Anna-altaar* behoorde aan het Groot-koopmansgild. Den 2 Januari 1499 schonken MARY FOY HERMANS wedue ende KATRYN ABRAHAMS wedue puerlick om Goodswillen ende in rechter aelmyssen 't grote gilde aan St. Anna in die nyeuwe kerck binnen Dordrecht een geheel huys ende erve aen 't nieuwe-kerckhof, aen de zuidzyde van de kerck, mit voirwairden, dat die Dekens ende gildebroeders van Synte Annagilde zullen doen maken vyff Camerkens dair vyff arme weduwen of vrouwen in wonen sullen om Goidswillen.

Van de goederen van dit gilde hebben we niets kunnen vinden.

5. *St. Elizabeths-altaar* was rijk begiftigd. Het had een vicarie, die jaarlijks tsestich rijnsguld. inkomsten had t. w.:

XXIX R.gul. van seker landt.... leggende in de Lindt.

XXVI R.gul. van DIRCK PIETERSZ., schout, in de voorsz. Lindt.

vyer R.gul. X st. rente sjaers, sprekende op een huys in de Gravestraet.

Deze renten werden later voor ROELAND HUYGENSZ. WYNCROOR cum suis ontvangen, alsoo den voirsz. ROELAND by den Heeren Staten is geaccordt nyet meer t'ontfangen als de twee deelen van dien, ende die te distribueren onder de erfgenamen van vrsz. vicarie en't derde derdedeel volgens de ordre en placcate, geordonneert, is bij de ontfanger COOLWYCK ontfangen te worden, ende naerdat eene LYNTGEN VAN GEINDERSDALEN wed. van CORN. ROELEN aen heeren Staten versocht hadde, dat sy 't vrz. derde derdepart tot onderhoud van hare kinderen zoude mogen ontfangen, is haer 't selve by den voirsz. heeren Staten geconsenteert, mits dat 'tselve IIIe III^{e}part by den heeren kerckmrs. ofte last van haar hebbende jaerlycx sal worden ontfangen, om aen vrsz. LYNTGEN

uyt te reycken, alles breeder blycken by de requeste en Apostille in date 17 Nov. 1587.

Een andere stichting geschiedde in 1566: Ick, heer ANTHONIS kenne aengenomen te hebben te doen een werckedaechsche misse van Roelof den houthacker op Sinte Elisabet-outaer in die Nieukercke en dat alle weeck eens te lesen voir die somme van drie Rinsgulden, waervan den eersten dag is geweest Sinte Aeriaen anno 1566, waervan het hantteycken is breede uutwisende A. B, nl. 2 missen per week voor 8 Rgl.; 1 mis per weeck voor 4 Rgl.; Dinsdaegsche mis voor 1 dubb. stuyver per mis.

6. *Het altaar van O.L.V. der Zeven Weeën* vonden we enkele malen vermeld in de rekeningen der H. Geestmeesters ter N. kerk.

bv. den VIII Octobris betaelt meester FRANS PIETERSSOEN van die mis te lesen vrydachs opt outaer van die seven weeën, gemaeckt by meester PIETER BUEREN van een half jaer facit I £ XV st. (1548)

den dekens van ons lieve vrou van ornamenten ende waslicht van de vrydaegsche mys van mester PIETER BUUREN facit X st.

Daar er melding wordt gemaakt van een waterverfschilderij, voorstellende St. Paulus, is er misschien ook een St. Paulus-altaar geweest; maar dit is slechts een gissing.

Nog vonden we een oude vicarie vermeld op het jaar 1404 den 24 Januari, zonder bijvoeging, op welk altaar zij gevestigd was.

„Alsoo in den jare XIIII^c ende IIII den XXIIII January eene ALBRECHTKEN AERTS VAN GOORSDOCHTER, weduwe van wylen CORNELIS JANSZ. SCHORENS gesticht ende gefondeert heeft in de Nyeukerck binnen deser stede sekere beneficie, daertoe sij gegeven heeft:

8 morgen landts, gelegen in Mijnsheerenlandt van Moerkercken, 4 morgen, 4 hondt landts, mede in dien dorpe, ende dat de vruchten van dien uyt crachte van den voirsz. fondatiebrieff ghetoghen ende gegeven worden by Jacob van Barendrecht, capiteyn van een comp. voetknechten onder 't gebiet van syn Ex^tie^, soo sullen deselve kerckmrs. van voorsz. Nyeukercke (nae de doot van de voorsz. Jacob Barendrecht) van deselve de gifft ofte den eygendom tot behoeff van deselve kercke hebben, alles blyckende bij de Notule gheteyckent in't register van de vorsz. kerckgoederen, mitsgaders bij de copie van den fondatiebrieff ende anders daer inne liggende.

XIV. Toren en Klokkenhuis.

Volgens een oud schilderijtje, onder berusting van HH. Kerkvoogden, was de Nieuwkerk voorzien van een toren. Ook op de schilderij van Jan Doudyn bezit ze er een, maar op geen van beiden blijkt het een klokkentoren te zijn, hoewel men kan aannemen, dat de toren op Doudijns stuk eenigszins fantastisch is.

Of er in de kerk geluid werd, is dus onzeker. In 1541 werd echter het *klokkenhuis* gebouwd, een plomp torenachtig gevaarte met leiendak en luigaten. Daarin hingen *vier* klokken, die de namen droegen van:

S. Salvator	wegende	3200 ℔.
S. Maria	〃	2234 ℔.
S. Nicolaas	〃	1578 ℔.
S. Augustinus	〃	109 ℔.

Balen heeft de posten uit de kerk-rekening genoteerd, die op de wijding dier klokken betrekking hebben:

„Opten 17sten Maert Ons Vrouwendach Annuntiationis worde ons Groote klok ghewyt ende hyet Salvator; als doe ontfanghen in 't becken XII Rynsg. X st."

„Ontfanghen van dat die twee eerste klocken ghewyt waren, d'een heet Maria ende die cleyn Nicolaus ende was opten XII November 1542. Ende dat van de goede gemeente in 't Becken XXVI Ryns guld."

„Betaald den Pastoer van de clok Salvator te carstenen of te wyen XXII stuiv."

„Betaald van dat onsen Pastor beyde clocken ghewyt ende ghecarstent heeft XXIIII st."

„Item betaald van S. Augustinus te wyen IIII st."

Het klokhuis bleef in den brand gespaard, werd deels gebruikt voor bergplaats van materialen, enz. en werd in 1834 afgebroken. De klokken werden verkocht, en door den stads-architect G. N. Hz. een nieuwe toren ontworpen, die wel wat potsierlijk op het oude gebouw staat.

XV. De Kerkdienst.

De dienst in de kerk werd verricht door een pastoor en eenige kapelaans, hoewel van deze laatste niet bij name melding gemaakt wordt. Toch moeten er geweest zijn, blijkens rekeningposten als deze:

„Heer Jan Rutgertsz. van die woensdaegsche mis te lesen voir ons liefvrouwen-wee ontaer een jaer lang verschenen in Januario a° LXIX stilo curie hollandiae blikende by quitancie facit 3 £ X st."

Voor het toezicht in de kerk en verdere bewaring was er een koster en een onderkoster, als blijkt uit:

„It. bet. Pauwels, die ondercoster van een sangbuek voer een scamel jongen IIII st."

Voor het beheer der kerkgoederen waren twee, drie of vier kerkmeesters, die door de gemeente gekozen werden.

Ook na 1572 bleef de kerk nog geruimen tijd onder afzonderlijk bestuur, maar in 1592 werd het beheer van alle hervormde kerken in één hand gebracht en de

Fabricaers der Nieuwe kerk, vier in getal, afgeschaft. Nog vindt men getijdemeesters vermeld, die belast waren met de regeling der onderdeelen van den dienst, het lezen der missen op den patroonsdag, op feesten en heiligendagen, enz.

Een bijzonder gebruik in de kerk was wel het z. g. bisschopskleed. Misschien behoorde dat bij den patroonsdag der kerk, *St. Nicolaas*. De H. Geest betaalde hieraan belangrijke sommen:

1537. It. bet. de byscop [1]) van cledere 5 £.

Aen een pair schoē voor de byschop v st.

Voir de byscops bonet iv st.

1546. An laken den armen gedeilt mit den bysscops clederen facit liiii £ viii st. $2^1/_2$ d.

Anderen meenen, dat het een verplichte uitkeering was aan den bisschop van Utrecht. Wij vonden er geene nadere verklaring van.

XVI. De Kerkbrand.

Den 22 Januari 1567, (na den stijl van het Hof en dezer stede, anders na gemeen schrijven 1568), brandde op klaarlichten dag door onbekende oorzaak de Nieuwe kerk af. Volgens een hiervoor genoemden inventaris zou het den 25 Jan. geschied zijn, maar het tijdversje op de lijst der schilderij van Jan Doudyn zegt:

't VVas op daCh na angenIeten daCh	=	211
Van dat Jaer staet hIer gesChreVen	=	112
Men de NIeuVV-kerCk Verbranden saCh	=	1216
VVas 't VIer groot seer stIJf VerheVen.	=	28
		1567

1) Denkelijk van den „*bisschop der knapen*", dat is van den schoolknaap, die om vlijt en goed gedrag aan het hoofd zijner medeleerlingen geplaatst was, en niet alleen op den onnoozele-kinderendag maar ook op andere feesten optrad. (*Moll.* Kerkgesch. v. Ned. voor de Herv. II, ij, 279).

De brand brak uit omtrent half een, welke ontstoken brand in korten tijd nagenoeg alles in de asch legde. De onvoldoende bluschmiddelen bij de nieuwe ordonnantie van 6 Sept. 1566 [1]), en nader 12 April 1567 geregeld, waren niet in staat het gebouw te behouden. Men had toen aangeschaft en vastgesteld: dat elk huis van 100 £ vl. één brandemmer, elk huis van 1000 car. guld. twee, en elk huis van 2000 car. guld. vier emmers moest hebben. De emmers werden behoorlijk gevisiteerd, moesten voor de hand bewaard worden, en gerepareerd, en geteyckent ende gemerckt zijn mittet wapen ofte merck van den selven, die deselve toebehoeren.

Van stadswege werden 12 ladders vervaardigd, waarvan het metselaars- en timmerliedengilde elk er zes onderhouden moesten. Verder waren er in de onderscheidene kwartieren brandbacken gesteld onder behoorlijke bewaring; o. a. in 't derde kwartier: een op't grote hooft ende dander opten Riedyck tegen die capelle over, waarvan die borrien, haecken ende tobben sullen zyn berustende in deselve capelle, enz., ende twee met haeren borrien enz. binnen den convente van den Augustynen. By elcken bak waren gevoegd: drie borrien, geschildert mitten stede wapen, twee schippershaecken, om die leeren mede te rechten ende drie tobben, elck houdende een halff vat waters, met yzeren oeren ende banden, geteyckent als boven.

Voorts was in de ordonnantie voorgeschreven, hoe in geval van brand gehandeld moest worden. De burgers moesten dadelijk onder hun hooffman ofte rotmeesters gaan; bakkers, brouwers, smeden en kuipers moesten met borrien, emmers, bierbomen enz. ten brande komen;

---

1) Keuren 1555—1610, fol. 46 v.

de bierdragers moesten de brandladders te naeste laege halen, en waagknechts en sledenaars met hun paarden de brandbakken vervoeren.

Niettegenstaande deze maatregelen stond, blijkens de schilderij van DOUDYN de kerk weldra in lichtenlaaie. Dit stuk geeft ons ten eerste een vrij duidelijke voorstelling van den vroegeren vorm der kerk: ten tweede toont het ons een beeld van de samenleving in de zestiende eeuw. Men ziet er de omwonende burgers hun haven en goed bergen; geestelijken en leeken dragen water aan tot blussching van den brand. De lederen brandemmers, gemerkt als in de ordonnantie was aangegeven, de waterbakken, de brandladders, enz., alles is duidelijk weergegeven, zoodat men uit de nauwkeurigheid der onderdeelen ook wel mag besluiten tot betrouwbaarheid, wat den vorm der kerk betreft. Het geheel toont een echt wintersch voorkomen: alles is met sneeuw bedekt.

Dit stuk op doek, dat op een der brandemmers het monogram van den schilder J. D. draagt, werd waarschijnlijk op last van den schout VAN BLEYENBURG vervaardigd en bleef lang in zijn geslacht. In de 17e eeuw behoorde het aan zijn achterkleinzoon mr. ADRIAEN VAN BLEYENBURG Heeren ADRIAENSZOON, Heer van Naaldwijk, Oud-Burgemeester. Na het uitsterven der BLEYENBURGEN kwam het bij erfenis in handen der heeren Jhr. J. D. QUARLES VAN UFFORD en J. W. A. BARON COLLOT D'ESCURY, die het den 15 Juli 1840 bij een zeer verplichtend schrijven aan de stad Dordrecht aanboden. Door den gemeenteraad werd het geschenk in dank aanvaard, en geplaatst in de raadzaal, nadat het door den kunstschilder M. VAN DEN BROEK goed gerestaureerd was. Thans is het op het Museum van Oud-Dordrecht. Een vrij goede copie ervan is in het bezit van mr. S. VAN GIJN, terwijl een gravure door J. H. VAN DER HEYDEN voor-

komt in SELS' Beschrijving van Dordrecht. Van den schilder is niet veel bekend. Hij moet vóór 1540 geboren zijn, huwde vóór 1579 te Dordrecht met MARGARYETA JANSDR. en heeft minstens 2 kinderen gehad. Hij overleed in den loop van het jaar 1585, blijkens een post in de rekening van St. Lucasgilde, waartoe hij sedert 1560 behoorde.

Wat van de sieraden van kooren en kapellen en altaren is overgebleven, weten we niet, maar zeker is een en ander gered, o. a. een altaartafel met een *Avondmaal* en *Kruisiging* door VAN MONTFOORT, eenige doeken in waterverf als: een *St. Nicolaas,* een *St. Mariabeeld,* een *St. Petrus* en een *St. Paulus.* die later op den kloveniersdoel werden bewaard. De drie schuttersdoelen schijnen aangewezen te zijn, om oude kerkversieringen onder hun hoede te nemen. Waar al die waterverven en altaartafels thans gebleven zijn, is onbekend.

Uit de Registers van Ontvang en Uitgaaf van de instelling van den H. Geest ter Nieuwerkerk bleek omtrent den brand niets, en in de Thes. Rek. over 1568 vonden we alleen:

Betaelt ADRIAEN LENAERTSZOEN, van dat hij in den brant van de Nyeuwe kercke geleent heeft zeeckere seylen, omme daermede te behangen het clockhuys van deselve kercke voor de hette van den brandt, waervoor hem toegeseyt es by consent van myne Heeren volgens syn quit. de somme van XIII st. IIII d.

XVII. DE HERBOUW.

Na de ramp werd spoedig begonnen de kerk ten minste in zooverre te herstellen, dat voortzetting van den dienst mogelijk was. Wat toen herbouwd werd, is onbekend, maar uit latere rekeningen blijkt, dat „de kinderen ende

erfgenaemen van DAMAS VAN DER LINDE (kerkmeester in 1568) aan de Nieuwkerck hadden schuldig geweest een rente van XII £ sjaers van hooftsomme van XXXII £ vls., die zaliger DAMAS VAN DER LINDE by slote van rekeninge die kerck schuldich bleef ende op rente soude houden, tottertyt toe, dat de kerck wederomme opgetimmert soude werden, waervan werdt geseydt geaccordeert te wesen, dat d'erfgenaemen voornoemt alle de verloopen jaeren betalen souden ses volle jaeren ende hooftsomme opleggen, welcke hooftsomme is ontfangen, noch stille staende 8 achterstallige jaeren rente coomt dan noch hier ontfangen ICXCII £."

In de Thes. Rek. over 1568 en 69 komt slechts deze post voor: „Willem Willemsz. ende Thoenis Jansz., metselaers, van dat sy luyden deur bevel van den schout, Burgemeester ende Regeerders deser stede affghebroken hebben de muren van de Nieuwe kerck LXXXV Car. gul."

Zij leverden zeker gevaar voor den omtrek op, maar van den herbouw wordt niets genoteerd, dewijl die tot de kerkrekening behoorde en deze schijnt tot nog toe verloren.

In 1569 was de herbouw der kerk in zoover gevorderd, dat op *St. Gregorius-dag* (17 Nov.) door Heer WILLEM VAN DER LINDE, bisschop van Roermond, de inwijding kon plaats hebben. Tot 27 Augustus 1572 bleef ze als Katholieke kerk dienst doen, volgens verdrag met de Watergeuzen onder BARTHOLT ENTES gemaakt.

Op dien Woensdag-namiddag werd het laatste kind op katholieke wijze ten doop geheven, waarna het kerkgebouw tot 9 Juni 1574 gesloten bleef en eenigen tijd in gebruik genomen werd door de soldaten, die te Dordrecht in garnisoen kwamen. Ontdaan van altaren en van andere kerksieraden, misschien ook verder hersteld, werd ze toen 13 Juni door de Hervormden in gebruik genomen. En

toch stond in het verdrag: „dat geene kercken, kloosters, capellen, huysen ofte plaetsen, ofte eenige toebehoorten van eenige geestelycke personen binnen deser stede ende Suyt-Hollant in geender manieren beschadicht, gebroken, vermindert ofte te korte gedaen soude worden en daerop scherpelijck regardt genomen soude worden".

Wel bleven de goederen der kerk bijna onaangetast en onder afzonderlijk beheer, wel bleven de Katholiek gebleven geslachten zich als parochianen der kerk beschouwen en oefenden als zoodanig toezicht op de handelingen der H. Geestmeesters, maar van hun kerk mochten zij geen gebruik meer maken.

„*Zij maakten ook geen gerucht*" [1]), en hielden onder oogluiking der regeering bijeenkomsten in besloten huizen. In 1602 beliep hun aantal ± 500; in 1606 vernam het consistorium (der Herv. Gem.) „uyt diverse geruchten en billetten in het sakje geworpen, dat de misse alhyer zeer introck waeraf kennis sou gegeven worden aen den schout" [2]).

Men vindt echter in dien tijd weer een pastoor vermeld, en een parochie van de *H. Maagd Maria*, die de oude van *St. Nicolaas* verving en later een kerk bezat aan de *Voorstraat* bij de brouwerij *het Kruis*, geheel door huizen ingesloten.

Een tweede parochie — ter vervanging van die der *Groote kerk* — werd gesticht op de *Hooge Nieuwstraat*.

Met den herbouw der kerk ging het in die onrustige tijden echter niet naar wensch. Na 1574 vindt men ongelukkig geen rekeningen, die licht kunnen geven, maar de oudste van 1588 loopt over *acht* jaren en deze bevat een opgave over de optimmering der kerk tot den tegen-

---

1) Geciteerd door *Dr. Schotel*, Kerk. Dordr. I, bl. 163.
2) Idem uit de Acta des kerkeraads.

woordigen toestand [1]). Sommige deelen werden eerst afgebroken en het hout verkocht:

„Noch ontf. van ADRIAEN JACOBSZ. van seker oudt houdt bij hem voor de Nieuwkerk verkocht van een afgebroken logie (overdekte galerij) de somma van XXX £.

„Noch ontf. van A. J. voornoemt op rekeninge als boven de somma van LIIII £, waervan hem wederomme gesonden IIII £ I st. VIII d. aen quaedt gelt."

Voorts werd geld opgenomen, omdat de kerkelijke fondsen niet toereikend waren:

„Noch soo hebben de kerckmeesters goetgevonden, dat men, andere middelen faillerende, tot voorderinge van de nieuwe begonste timmeringe opnemen soude hondert pondt vls., welcke somme DIERCK BERCK op sijnen naem ende obligatie opgenomen heeft van ADRIAEN CORNELISZ. mandemaecker, tegens 9 ten hondert ende is bij hem ontfangen den XXII January A° LXXXVII en werdt daer voir in ontfang gebracht VI^{c} £.

Voorts werden „rondtomme de debiteurs van de kerck geinsinueert", en de hulp van een rechtsgeleerde ingeroepen, in daaruit voortvloeiende procedures.

Nadat op deze en andere wijzen de noodige fondsen bijeen waren, werd begonnen met „de opmakinge van een heyninge en de kerck voor toe te maecken". Daartoe werden „anderhalf hondert delen" gebruikt XLII £, en geleverd door CORN. FRANSZ. (DE WITT) [2]).

„Noch bet. aan de Paters [3]) van dat sij de logie afgebroken hebben, de kerck voor toegeschoten ende de heyninge eens opgemaeckt, waarvoor hen belooft was XXXIX £."

---

1) Onuitgegeven.

2) Grootvader van Jan en Cornelis de W.

3) Naar ik meen, bijzondere personen. Elders staat alleen *de Pater*. Het schijnt een familienaam.

Behalve drinkgeld, nagels, sloten, enz. „werd noch betaelt aen Pieter Cornsz. voor een loerderm van hem gekocht, om daarmede 't werck af te heynen, in presentie van Matthys den Brouwer en Adriaen Joppensz."

Een deel der oude kerk werd afgebroken, en aangenomen, „het oude werck metten duysende af te breken, schoon te maecken ende te stapelen voor IX st. het duysent", wat met eenige werkzaamheden aan de noordzijde van den Groote-kerkstoren IIc LIX £ IX st. eischte.

„Noch betaelt aen Frederick Cornelisz. timmerman van dat hij 't Vrouwechoor wederomme dichtgemaecht heeft, dat voor beschoten en by storm van winde wederomme afgewayet was XI £, benevens IIII £ aan nagels en ijzerwerk".

Het clockhuys werd gebezigd tot tijdelijke bergplaats van kalck, ciment ende steen.

Uit de kerck der Brootsusteren werd het gestoelte gebroken en overgebracht.

Uit een en ander blijkt dus, dat men een deel van het gebouw voor den dienst afschoot en het overige afbrak.

Onderscheidene posten over het gebruik van wagens, manden, uitgaven voor bezems en olie, schaliën voor het dak, glazen in de ramen, het plaatsen van een banck aan de heyning by de preekstoel, het decken van het clockhuys, bewijzen, dat de bouw slechts langzaam vorderde. Er werd in de zeven jaren aan besteed VIII$_{c}$ XI £ XIIII st. III dr.

Nog moeten we hierbij vermelden, dat een deel van het koorgestoelte van O. L. Vrouwen-koor uit de Groote kerk naar de Nieuwekerk werd overgebracht, blijkens de volgende posten:

„Bet. van 't gestoelte uyt de Groote kerck te haelen ende in de Nieuwkerck te ryden, met houdt ende delen daertoe dienende III £.

Noch bet. aen Meeus Aertsz. timmerman van dat hy verdiendt heeft aen 't gestoelte, omdat te stellen met blocken ende delen daertoe gelevert enz. xiiii £ xviii st.

Noch bet. aen Willem Sebastiaensz. schrynwercker van dat hy 't gestoelte heeft helpen stellen met paneelen daerinne gemaeckt xiiii £ viii st.

Noch bet. aen Hendrick Feltersz. Huythoeck schilder, van 't gestoelte te schilderen ende te beschrijven lx £.

Noch bet. aen Thomas Wynandtsz. smidt, van nagels ende yzerwerck gelevert aen de kerck ende aen 't gestoelte x £ x st."

Voorts werd een pad naar de kerck gemaakt, het kerkhof geruimd en scherp toezicht gehouden, dat niemand haer vuylicheyt op 't kerckhof kwam storten of gieten. Dit deel van het werk vroeg cxcviii £ lix st. vi dr.

Intusschen werden van het nieuwe werck der kerck diversche patronen en bestecken gemaakt, die echter alle verloren schijnen. Wij laten dit deel der rekening in zijn geheel hier volgen.

„Bet. in den Houdthaeck als de Timmerluyden het besteck maeckten van 't fondement van de Nyeukerck, aldaer verteert i £ 10 st.

Noch bet. doen de kerckmrs. 'tgilde van de metselaers vergaedert hadde ende voor 't eerste hen dat werck aenbesteedt vi £.

Noch bet. in 't Visschip om gelycke oorsaecke i £ xvi st.

Noch bet. aen Jan Danckertsz. van 't werck ofte besteck 't minste in te setten, dat daerop gered was iii £.

Ende bet. dat henliede aldaer werd geschoncken tot drinckgelt ii £.

Noch bet. aen Jacob Huygens Cuyper van dat de timmerluyden en metselaers daer verteert hadden, als sy het patroon concipieerden iii £ 10 st.

Noch bet. aen HERMAN AERTSZ metselaer van dat verteert was tot JAN DEN BENS VIII £.

Ende alsoo door believen van myn Heeren de Regeerders aan de stadt het werck is uytgestelt geweest en d'aennemers 'tselfde met een tonne biers beswaert hadden ende tot verscheyde tyden patronen gemaeckt hadden, is henluyden daervoor by DIERCK BERCK ende BYWAERDT toegeleyt ende betaelt IX £."

Waarom dat uitstel plaats had, is ons niet bekend geworden, maar weldra had een nieuwe aanbesteding plaats:

„Bet. als de kerckmrs. andermael saeten om de Metselarie van 't nieuwe werck te besteden in presentie van SEGWAERDT, BYWAERT ende MATTHYS DEN BROUWER met de metselaers X £. VIII st.

Noch bet. als de Timmerlieden in den Doele vergadert waeren, om van elcks een patroon te hebben van de cap ende thoorn van de kerck, dat hen lieden voor drinckgelt was toegeleydt by de kerckmeesters III £.

Noch bet. aen mr. JOOST timmerman van der Gouwe, dat hem by de heeren Gecommitteerde ende kerckmeesters is toegeleydt geweest voor sijn besteck van de cap ende kerck ende ander moeyte, die hy gedaen hadde Ic £."

Volgen eenige posten van teerkosten.

„Noch bet. aen den schilder van twee patronen van de kerck of te teyckenen tsaemen III £."

De aanbesteding van de kap had plaats XVI Februari LXXXVII, waarbij weder verscheidene posten aan vertering voorkomen. Het geheele hoofdstuk der aanbesteding kostte IIIc LIII £ IIII st.

Daarop volgt het hoofdstuk der „materialen voor de kerck gekocht, als: houdt, calck, steen en diergelycke.

Men gebruikte o. a.:

XIX sommers (hoofdbalken voor den vloer)

Ic LXXV £ XV st.

een grooten buecken sommer . . . . XXXIX £.
XX swalpen (?) verbesicht op de groeven in 't portael X £.
XXXV stengen, IIII noordtse balcken en drie kapraevens (daksparren) . . . . XIX £ II st.
2 gezaechde stucken houdt om de plaeten af te maecken in 't portael . . . . VI £.
Noch seker houdt . . . . VII £ VI st.
Noch seker houdt . . . . . XXXVIII £ IIII st. IX d.
een quartier delen te draegen.
Noch seker houdt . . . . XXX £ IX st.
XX hoet calcks . . . . LXX £.
XI hoet calcks (in de groote kerck verbesicht).
III hoet calcks . . . . VIII £ V st.
XIII hoet calcks . . . . LII £.
II hoet calcks . . . . IX £ X st.
XVII hoet III vaten calcks . . . XLVII £ XV st. VI d.
XVI tonnen ciments . . . . I £ XVI st. VI d.
II hoet cements . . . . I £ XII st.
XIII tonnen ciments . . . . I £ VI st.
XII schuyten zandts . . . . XIIII £ VIII st.
III schuyten sandts . . . . IIII £ XVI st.
II schuyten sandts . . . . II £ XII st. VI d.

Verteerdt ende betaelt als DIERCK BERCK ende BYWAERDT met GYSBRECHT JORDENSZ. te Leyden geweest sijn om steen voor de Nyeukerck te koopen
XII £ XIII st. VI d.

36000 roode Leydese steen . . . . I^c II £ XII st.
Noch ontfangen en ontboden van Leyde XV^m roode steen tegen II £ XI st. het duysent . . XXXVIII £ V st.
Noch zes hondert Leydese steen . . . . III £.
Noch betaelt van XII^c roode Leydese steen IIII £ VI st.
Noch betaelt van V^cLXXV roode Leydese steen aen 't portael verbesicht . . . . II £ XVII st. VI d.
Noch betaelt van XXI^c roode Leydese steen IX £ IX st.

Gehouwen steen aen 't portael gelevert ende arbeydtsloon daeraen verdiendt . . . . VII £ 10 st.
Noch betaelt van gehouwen steen en arbeydtsloon VII £ VIII st.
Noch betaelt aen d'Erffgenaemen van ADRIAEN DIERKSZ. DE CONING voor twee blauwe poorten van haer voor de kerck gecocht . . . . XXIIII £.
N.B. Nog een blauwe poort werd uit d'Augustynen gehaald en witte steen achter de Groote kerk.
Zes duysent schaelien voor de Nieukerck en aen 't portael verbesigt . . . . XXIIII £.

Al deze materialen met de noodige arbeidsloonen voor vervoer eischten te zamen een bedrag van VIII^{c} LXXIX £ XVIII st.

Aan tobben en emmers, manden, horden voor de glaesen, touwen, pompen enz. werd met smidswerk, nagels en ander ijzerwerk II^{c} XXVI £ VII st. I d. besteed.

„Aan de graevers die 't fondament van 't nieuw werck gegraven hebben, calckmaeckers, die de metselaers geassisteert hebben, saegers, steenhouwers in dachhuyre werkende, metselaers en timmerlieden in eerste betalinge gedaen : aen de gravers ende calckmaekers II^{c} LII £ XV st.; aen de steenhouwers I$_{c}$ XLIII £ VIII st. III d."

Voor het leggen van het vlet werd betaald XL £; voor het helpen leggen aan twee anderen „met het vervoeren van den blaeuwen arduyn" nog XIX £ IX st. VI d.

Het optrekken van het werk tot de halve hoochte kostte V^{c} XXV £; het restant III^{c} £, waarvan ingehouden werd XIX £ VI st. IIII d., ter tyt toe dat sy voorts 't werck van binnen plaesteren en vloeren, gelyck bij hen is aengenomen geweest.

Nog verschillend bijwerk wordt opgesomd, o. a. aan 't portael, nieuwe doren, de cap van 't portael, enz. enz., waarvoor onderscheidene bedragen betaald worden.

De geheele uitgaafrekening bedroeg met inbegrip van het schrijven en een dobbel daervan te maecken, het opstellen van twee inventarissen van de kerckebrieven, het salaris van den rentmeester (LX £) VI^m II^c XXXV £ III st. IIII d. ½.

De herbouw schijnt ook thans niet naar wensch gevorderd te zijn, waarschijnlijk weer uit gebrek aan fondsen. Men vindt o. a in de kerkelijke Acta op 1 Juni 1589 opgeteekend: „Alsoo men bevindt, dat de bouw van de nieuwe kerck qualyck voortgaet ende nochtans gansch noodig is, soo is Ds. Corputio ende Casper Beeck opgeleyt den burgemeesteren daervan te spreken, soo mette desen tydt de costen van den vollen bouw te zwaar vielen, dat men met lucht werck het dak mocht maken, aengezien het met kleyne kosten konde gedaen werden, om de kerck te gebruycken". Of dit gedaan is, weet men niet; de rekeningen zijn tot 1595 verloren en reeds in 1592 schijnt de kerk weder in orde te zijn geweest. Van dien tijd af begon de geregelde dienst in de kerk.

Wat er nu van de oude kerk is blijven staan en wat er is bijgebouwd, is nog duidelijk te zien. Van den zuidkant af, bij de kerkekamer, die in 1574 heet uitgebouwd te zijn, maar dan toch zeer zeker stellig dikwijls vernieuwd werd, begint naar de noordzijde een gedeelte, gebouwd met de in de rekening genoemde roode Leidsche steen, afgewisseld met zandsteenen banden.

De ramen zijn omgeven door arduinsteenen lijst, hebben de bekende onsierlijke stijlen en zijn gedekt met een zandsteenen boog. De onderbouw der muren is van gehakte steen tot ongeveer 1½ M. hoogte. Ook het portaal, dat aan de voorzijde met een laag cement is overdekt, vertoont de banden en bezit nog de beide arduinsteenen poorten uit den Augustinen afkomstig. Naar het westen heen houdt bij een der muurstutten deze bouw op;

men kan zien, dat vertanding niet is aangebracht, en de muurstut staat te dicht bij den volgenden. Thans volgt een deel, dat ons toeschijnt van ouderen datum te wezen. Tot aan den oostelijken ingang heeft men de raamvakken, door zandsteen omlijst, dicht gemetseld. Tusschen dien ingang en de kerkekamer vindt men zeer zeker het oudste deel der kerk. Men heeft in het zuidelijk portaal een restant willen zien van de oude kapel van 1064; de bouwstijl weerspreekt dit echter, evenals de rekening hier vóór. Waarschijnlijk heeft men de oude steenen gebezigd tot den onderbouw der muren.

Zooals de kerk thans zich voordoet, is zij een bedroevend samenlapsel van gothiek en renaissance en de weinige zorg aan haar besteed, spreekt duidelijk uit den vervallen toestand van muurwerk en ramen.

XVIII. Het latere voorkomen der kerk.

Nadat alles in de kerk op protestantschen voet was ingericht, werd er voorloopig slechts éénmaal, Zondagsmiddags, in gepreekt. In het zuiden stond de uit de Groote kerk overgebrachte predikstoel, met het hek, waarin de zitplaatsen der predikanten, Ouderlingen, Diakenen en de bank der H. Geestmeesters waren aangebracht. Achter het hek was de sacristie, in 1574 buiten de kerk uitgebouwd. In 1586 vindt men de kerk in gebruik bij de Waalsch-Hervormden.

Den 9 Jan. 1592 werd besloten: „dat in Jan. a. s. voor de eerste maal het Avondmaal in de kerk zoude gehouden worden, en dat de predikanten eerst in de Groote, dan in de Augustynen en eindelijk in de Nieuwe kerk zouden prediken". Eerst in 1635 bepaalde men, dat ook des voormiddags in de kerk dienst gedaan zou worden. Later vindt men, dat er des Zondags tweemalen gepre-

dikt en eens catechisatie gehouden werd, benevens *acht reysen sjaars* het H. Avondmaal bediend werd.

Met eenige kleine veranderingen is dit zoo gebleven. Eerst in 1635 kreeg zij een vasten voorzanger en voorlezer, maar hoewel BALEN in zijn beschrijving zegt, dat de kerk een orgel of positief bezat, schijnt ze na den brand van zulk een instrument verstoken te zijn geweest. We vinden ten minste wel van organisten in de Groote kerk en de Augustijnen-kerk, maar niet van die der Nieuwkerk gemeld.

In de achttiende eeuw werd de kerk evenals de beide andere verrijkt met een Avondmaalsstel, van zilver, uit de milde beschikkingen van de hh. PHILIPPE DIODATI en M. CODDAEUS.

Er waren:

4 zilv. bekers	weg. 13 mark	6 oncen	7 Eng.		*f* 342,15
1 groote schotel	„ 9 „	2 „	3 „		„ 229,90
2 assietten	„ 8 „	2 „	13 „		„ 206,65
aan arbeidsloon werd betaald	. . .	. . .	. . .		„ 640,—
een kistje ter bewaring kostte	. . .	. . .	. . .		„ 34,30

Een zilv. schenkkan uit de erfgift-Coddaeus, wegende met een zilveren doopbekken 8 m. 3 o. 15 E. *f* 381,80

Het gewicht van het zilver bedroeg dus 39 m. 6 o. 18 e. of 9,809485 Kg., de waarde *f* 1160,50 en de algeheele kosten *f* 1834,80 [1]).

Daar in de Nieuwe kerk nimmer avonddienst werd gehouden, is zij niet van verlichting voorzien.

In 1854 werd het inwendige vernieuwd, en tevens een orgel aangebracht, een geschenk van Jhr. Mr. P. H. VAN DE WALL VAN PUTTERSHOEK (overl. 23 Dec. 1853), en zijn echtgenoote Vrouwe Jonkvr. MARIA JACOBA REPELAER, en vervaardigd door de firma J. BATZ EN

---

1) Rek. enz. van mr. *R. Nolthenius,* jaarb. van Dordr. 1856.

Comp., orgelmakers te Utrecht. Het werd ingewijd 29 Oct. 1854 door ds. D. Pyzel, met een feestrede naar aanleiding van 2 Chron. 29, vs. 25 en 28*a* en bespeeld door D. H. Dijkhuysen, organist der St. Stephenskerk te Nijmegen.

Een laatste verandering geschiedde op het einde van 1861, toen de aloude stoelen door banken werden vervangen.

De kerk was met het omgelegen kerkhof de begraafplaats van tal van voorname Dordrechtsche familiën als de Oemen, Slingelandts, Bercks, Hallincgs, Ruys Terensteyns enz., waarvan vele het oude geloof waren trouw gebleven; maar van hunne graven is niets meer zichtbaar, dan enkele verbroken en verhakte zerken in de gang, of het portaal. Evenmin bezit zij fraaie grafsteden als de Groote kerk, doordien haar drie kapellen na den brand niet herbouwd werden. Het kerkhof diende tot 1 Juli 1829 tot beaarding van lijken meest uit de mindere klassen van inwoners. Aan de west- en noordzijde bevonden zich de beste, aan de zuidzijde de gemeentegraven.

De ontvangsten, die de kerk daaruit trok, waren niet zeer aanzienlijk, blijkens de volgende aanteekeningen uit de kerkrekeningen:

Voor 'topenen van drie graven van elck graft x st. compt i £ x st.

Van luyen over Neeltje Willem Willemsz. ende van openen van haer graft iii £ x st.

Van een maecht te overluyden i £ x st.

Van een graft vercocht aen seker volck van Mechelen naest Hermken Ooms graft vant selfde t'openen ende toe te doen van metselen en luyden tsaemen xv £.

Van Jan Lupaerdt voor een graft aen hem verkoft voor syn vaeder xii £.

Van een vreemdt man gewoont hebbende ten naesten

huyse van myn heere de Schouteth van twee reyse begraeffenisse telcken VI £ compt XII £.

Van Tielman Oom t'overluyden en van 'topenen van syn graft t'saemen IX £ X st.

Van Muesenbroeck t'overluyen IX £.

De geheele opbrengst bedroeg in 1531–1588 I[c] LXXIII £ IX st. IX d. In de jaren 1595–96 was de somma totalis: overluyen XIX £ X st., openen van graven III £; verkochte graven nihil.

Thans is het kerkhof opgeheven, de muren zijn vervangen door heeren, de afsluitingen verdwenen. Beplant met zwaar geboomte, biedt het een uitgezochte speelplaats voor de jeugd uit den omtrek en van gemeenteschool N° 5. Een veemarkt, die hier eenige jaren (1873) geleden werd aangelegd, ging te niet; alleen de palen herinneren er nog aan.

Historische herinneringen zijn aan de Nieuwekerk nagenoeg niet verbonden; het schijnt, dat men zich steeds weinig om haar bekommerd heeft. Van haar oud bestaan rest nagenoeg niets meer. Zij staat daar als stomme getuige van een geest van veronachtzaming, die over haar gekomen is, sinds zij haar oorspronkelijke bestemming verloor.

Dordrecht.

VOOR ALKMAAR'S KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN DE 15e EN 16e EEUW.

In deze *Bijdragen*, XXI, bl. 356-367, was uitvoerig sprake over de *eerste* bewerking, die de Haarlemsche Karmeliet Joannes Gerbrandsz. van Leiden opstelde van zijn *Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium.* Zoo goed als zeker heeft de auteur zelf deze bewerking voortgezet tot het jaar 1455 omstreeks [1]); een ander of meerdere anderen, die onbekend zijn, vervolgden tot 1514, bij welk jaar men plotseling staakte. „Dat deze continuator een Alkmaarder geleerde of geestelijke was, schijnt te blijken uit de menigvuldige berichten, welke hij aangaande de stad Alkmaar geeft" [2]). Van *deze eerste* bewerking bestaat slechts *één* handschrift en dit berust in het stedelijk museum van Alkmaar. Het is geen autographum van den auteur, daar Joannes Gerbrandsz. reeds in 1504 stierf en ons H. S., dat feiten van de jaren 1514 en 1516 vermeldt, geheel en al met *één en dezelfde* keurige hand in de z. g. Duitsche letter werd geschreven. Doch dit is zeker, zegt De Hoop Scheffer, dat het zijn oorsprong nam in Alkmaar, Haarlem of daartusschen, en

1) Nijhoff's *Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis en oudheidkunde*, N. R., VIII, bl. 345—376.

2) P. Scheltema, *Inventaris van het Archief der gemeente Alkmaar*, 1869, bl. 215; J. G. de Hoop Scheffer, *Studiën en bijdragen van historische theologie*, III, bl. 133 vv.; S. Muller Fz., *Lijst der Noord-Nederlandsche Kronijken*, 1881.

dat die oorsprong wel in een of ander klooster te zoeken is. C. van Alkemade noemt hier nadrukkelijk Egmond.

De *tweede* bewerking van het *Chronicon comitum Hollandiae* caet., dat omstreeks het jaar 1470 [1]) door Joannes Gerbrandsz. van Leiden werd voltooid, is eene uitvoerige bewerking van de eerste, die volgens het eigen getuigenis van den auteur, minder volledig en minder nauwkeurig was. Door F. Sweertius werd zij in 1620 te Frankfort in druk uitgegeven in de *Rerum Belgicarum annales;* maar deze gedrukte kronijk gaat niet verder dan het jaar 1417. De *eerste* bewerking is evenwel nog nooit in het licht gekomen. Hetgeen het Alkmaarsche H.S. dus geeft over de jaren 1417–1514 mag aanspraak maken op onze aandacht. „Dit vervolg, zegt De Hoop Scheffer, is de eer van eene uitgave zeker waardig". En reeds vroeger schreef N. C. Kist [2]): „Ik hoop altijd nog gelegenheid te zullen vinden om met de uitgave van deze kronijk mij te kunnen bezighouden". Mogen dan de volgende merkwaardige citaten den lezer aangenaam zijn!

I. Anno Domini 1440 ars imprimendi libros in Moguncia ortum habuit, et Joannes Fust ejusdem artis primus omnium indubitatus inventor fuit [3]).

II. Eodem anno [1441] Volperdus, cognomento Scult, de Gorichom, vir optimus et per omnia virtuosus, pupillorum et viduarum protector singularis, postquam annis triginta sex ecclesiam Alcmariensem vigilantissime et

---

1) Nijhoff's *Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis en oudheidkunde*, N. R., VIII, bl. 345—376.

2) *Kerkhistorisch archief*, 1859, II, bl. 83.

3) „In het jaar des Heeren 1440 werd te Mainz de boekdrukkunst uitgevonden, en Joannes Fust is ongetwijfeld de allereerste uitvinder van die kunst".

Deze aanteekening is zeker opmerkelijk, zegt N. C. Kist in het *Kerkhistorisch archief*, t. a. p.

summa alacritate rexisset, plenus operibus bonis in Domino quievit. Ejus autem corpus cum maximo omnium luctu apud altare sancti Sebastiani sepulturae traditur [1]).

III. Eodem anno magister Joannes de Schiedammis constituitur pastor Alcmariensis [2]).

IV. Eodem anno [1447] monasterium Minorum fundatur in Alcmaria die 12 Februarii, in loco cui ,,Het Heilighevelt'' vocabulum est: qui locus ideo sic dictus est, quia ante Minorum adventum ibidem septem sacerdotes insimul domicilium honeste observabant [3]).

V. Anno Domini 1455 Joannes de Zoreth, prior generalis omnium Carmelitarum, reformavit monasterium Carmelitarum in Haerlem. Et permanserunt in praefata reformatione IJsbrandus de Delff prior, Joannes de Leidis, Laurencius de Haga, Joannes Garbrandi de Leidis, Paulus Nicolai, Folkerus de Alcmaria, Joannes Peper, Joannes Scoerll et Henricus de Schiedammis [4]).

---

1) ,,Volperd, bijgenaamd Seult, van Gorinchem, een zeer goed en met alle deugden begaafd man, een bijzonder beschermer van weezen en weduwen, na 36 jaar de kerk van Alkmaar met de grootste waakzaamheid en den grootsten ijver bestuurd te hebben, is in hetzelfde jaar vol van goede werken in den Heer ontslapen. Zijn lichaam werd onder diepen rouw van allen bij het altaar van Sint Sebastiaan ter aarde besteld''.

Vgl. *Bijdragen*, XXI, bl. 345.

2) ,,In hetzelfde jaar werd Joannes van Schiedam benoemd tot pastoor van Alkmaar''.

3) ,,In hetzelfde jaar op den 12en Februari werd te Alkmaar gesticht een klooster der Minderbroeders op de plaats die Het Heilighevelt genoemd wordt: deze plaats werd daarom zoo genoemd, omdat vóór de komst der Minderbroeders zeven priesters aldaar in heiligheid een gemeenschappelijke huisvesting hadden''.

Vgl. *Bijdragen*, XVIII, bl. 30.

4) ,,In het jaar des Heeren 1455 heeft Joannes de Zoreth, de algemeene overste aller Karmelieten, het Karmelietenklooster te Haarlem hervormd. En in voornoemde hervorming zijn gebleven IJsbrandus van Delft, de prior, Joannes van Leiden, Laurentius van Den Haag, Joannes Gerbrandsz. van

VI. Eodem anno [1464] Jacobus Dwang, pretor Alcmariensis, osor cleri, ad mensam sedens subitanea morte mulctatur.

Idem contigit Joanni Dwang, filio suo, proconsuli oppidi praedicti anno 1516 in die Dedicationis templi [1]).

VII. Anno Domini 1467 Godefridus de Trajecto, pastor ecclesiae Alcmariensis, moritur [2]).

VIII. Eodem anno Athalbertus de Raephorst, pretor Haerlemensis et reddituarius Philippi ducis, fundavit monasterium Carmelitarum apud Alcmariam in loco cui Swanegheest vocabulum est, infra castra Nuburch et Oldenburch, alias Middelburch [3]).

IX. Eodem anno [1468] quarto Kalendas Novembris

Leiden, Paulus Nicolaasz., Folkerus van Alkmaar, Joannes Peper, Joannes Scoerll en Henricus van Schiedam".

Vgl. *Bijdragen*, XXI, bl. 323, 363; XXII, bl. 413. Naast dit bericht staat in margine met een latere hand geschreven: ,,Vel hic locus evincat non esse hoc Cronicon Joannis Gerbrandi Carmelitae Harlemensis".

De juistheid van deze aanteekening is moeielijk te bevestigen en de reden is bezwaarlijk te achterhalen. Wordt hier bedoeld, dat dit H. S. niet door Joannes Gerbrandsz. geschreven is? Of moet hij als auteur van dit Chronicon worden verworpen, omdat hij zich, niet in den 1[en] persoon of als kroniekschrijver, optelt onder degenen die de verscherpte tucht getrouw blijven?

1) ,,In hetzelfde jaar werd Jac. Dwang, schout van Alkmaar, die de geestelijkheid haatte, terwijl hij aan tafel zat, met een plotselingen dood gestraft".

,,Osor cleri" is met lichteren inkt doorgehaald.

,,Hetzelfde geschiedde met Joan. Dwang, diens zoon, bestuurder der voornoemde stad, in het jaar 1516 op den dag van Kerkwijding".

Deze plaats bewijst dat dit H. S. geschreven of ten minste overgeschreven werd in of na 1516.

2) ,,In het jaar des Heeren 1467 stierf Godefridus van Utrecht, pastoor der kerk te Alkmaar".

3) ,,In hetzelfde jaar stichtte Aelbrecht van Raephorst, schout van Haarlem en rentmeester van hertog Philips, een Karmelietenklooster bij Alkmaar ter plaatse die Swanegheest genoemd wordt, onder de burchten Nieuweburg en Oudeburg of Middelburg".

Vgl. *Bijdragen*, XXI, bl. 130, 131.

cecidit insignis et famosissima turris ecclesiae Sancti Laurencii oppidi Alcmariensis, quae duas moniales in antiquo conventu oppressit. Haec ab Alcmariensibus maximo gaudio et ardore atque impensa facta, quamvis nondum consummata, nautis tamen oceanum legentibus magnum dabat applicandi ad littus indicium.

Datum. Narcisci turris sibi corruit Alcmariensis [1]).

X. Eodem anno [1470] ecclesia Sancti Laurencii martyris fundatur in Alcmaria, et due antique ecclesie, Sanctorum videlicet Laurencii et Matthie, in uno cimeterio fundate pedetentim destruuntur [2]).

XI. Anno Domini 1473 capitulum Fratrum Minorum celebratur in Alcmaria [3]).

XII. Eodem anno [1482] Wittehoff conventus Regularissarum fundatur in Alcmaria a sororibus Hoernensibus tempore obsidionis oppidi ejusdem [4]).

---

1) „Den 29en October van datzelfde jaar stortte neder de uitstekende en zeer beroemde toren der Sint-Laurentiuskerk van de stede Alkmaar, welke twee kloosterzusters van het Oude Hof verpletterde. Deze toren, die door de Alkmaarders met zeer groote vreugde en ijver en kosten gemaakt was, verschafte ofschoon nog niet volbouwd, den schepelingen die nabij de kusten op zee waren, een flinke aanwijzing om te landen".

„Datum" staat met rooden inkt geschreven, waarschijnlijk ter aanduiding van eene aanhaling. Deze aanhaling „NarCIsCI tUrrIs sIbI CorrUIt ALCMarIensIs" is een jaartalschrift op genoemd jaar 1468.

2) „In hetzelfde jaar werden de grondslagen gelegd van de kerk van Sint Laurens Martelaar te Alkmaar, en de twee oude kerken, nl. van de HH. Laurentius en Matthias, die op één kerkhof waren gebouwd, werden langzamerhand gesloopt".

3) „In het jaar des Heeren 1473 werd het Kapittel der Minderbroeders gehouden te Alkmaar".

Vgl. *Bijdragen*, XVIII, bl. 31.

4) „In hetzelfde jaar werd het Witte Hof, een convent van reguliere kanonikessen, gesticht te Alkmaar door Hoornsche zusters, tijdens het beleg van deze stad".

Vgl. *Bijdragen*, XVIII, bl. 163.

XIII. Eodem anno [1486] consecratur ecclesia Minorum in Alcmaria [1]).

XIV. Eodem anno [1491] Scagenses cum Frisonibus occidentalibus venerunt Alcmariam die undecima Aprilis, ad occidendum Nicolaum Theodrici Korff redditnarium, qui statim in Hagam declinans evasit manus inimicorum suorum.

Datum.

Westfrisones currunt Alcmaer, Korff perdere volunt.
Fustibus, areolis, sarculis atque palis.
Luce Leonis erat, terris dum scribitur istis
C quater et semel L, quater X, semel I [2]).

XV. Anno Domini 1492 caristia et famis oritur in Hollandia, quod fuit causa mali in Alcmaria, quia fullones, textores et alii, numero trecenti, dicti Casenbroets, opponentes se rectoribus oppidi vi abstulerunt cibaria ex monasteriis et domibus bonorum civium: quod successum prosperum habere non potuit caet. [3]).

XVI. Anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono capitulum Fratrum Minorum celebratur in

---

1) „In hetzelfde jaar werd de kerk der Minderbroeders te Alkmaar gewijd".

2) „In hetzelfde jaar kwamen de inwoners van Schagen met West-Friezen te Alkmaar op den 11en April, om Claes Dirksz. Corff, den rentmeester, te dooden; hij nam aanstonds de wijk naar Den Haag en ontkwam de handen zijner vijanden".

„Datum", is met rooden inkt geschreven.

„West-Friezen bestormen Alkmaar, Korff willen zij dooden
Met knuppels, ploegstaarten, harken en stokken.
De zon stond in den Leeuw, toen men daar ter plaatse schreef
Viermaal honderd en vijftig, viermaal tien en eenmaal één".

Vgl. *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis*, VII, bl. 93.

3) „In het jaar des Heeren 1492 ontstond er gebrek en hongersnood in Holland, en dit was aanleiding tot een ramp in Alkmaar. Want vollers, wevers en anderen, driehonderd in getal, die Casenbroets genoemd werden, verzetten zich tegen de bestuurders der stad en roofden eetwaar uit de kloosters en de huizen der goede burgers. Dit kon geen goeden afloop hebben *enz.*"

In margine is met latere hand geschreven Casenbroodspel.

Geheel dit citaat is in het H. S. met twee inktstrepen ╳ doorgehaald en echt knoeierig met rood kleursel bedekt.

Alcmaria, cui prefuit sanctus Oliverius cognomento Maliardus, omnium Minorum cismontanorum Minister [1]).

XVII. Eodem anno [1503] Joannes Teets de Bommel, doctor sacre Theologie, decanus Bonnensis et Noviomagensis et pastor Alcmariensis, moritur in Colonia [2]).

XVIII. Eodem anno rebus excessit humanis Joannes de Hoersbach, pastor ecclesie Alcmariensis [3]).

XIX. Anno Domini millesimo quingentesimo quinto fuit fundatum monasterium Sancte Clare in oppido Alcmariensi [4]).

XX. Eodem anno [1506] moritur Nicolaus Corff, civis Alcmariensis, reddituarius comitis Hollandiae, comitis Egmundensis et Abbatis Egmundensis.

Datum. Convertetur dolor ejus in caput ejus et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet [5]).

---

1) „In het jaar des Heeren 1499 werd te Alkmaar gehonden het Kapittel der Minderbroeders; het werd voorgezeten door den heiligen Oliverius bijgenaamd Maliardus, den Generaal van alle Minderbroeders aan deze zijde der bergen".

Vgl. *Bijdragen*, XVIII, bl. 32.

2) „In hetzelfde jaar stierf te Keulen Joannes Teets van Bommel, doctor n de H. Godgeleerdheid, deken van Bonn en van Nijmegen en pastoor van Alkmaar".

3) „In hetzelfde jaar vertrok van deze aarde Joannes van Hoersbach, pastoor van de kerk te Alkmaar".

Vgl. *Bijdragen*, XXIII, bl. 153.

4) „In het jaar des Heeren 1505 werd in de stad Alkmaar gesticht het klooster van Sinte Clara".

In margine staat in later schrift: „Anno 1573 fuit destructum".

In de kopie van dit H. S., welke in de Universiteits-bibliotheek te Leiden berust, staat: „Clare extra portam sabuleti in oppido Alcmariensi".

5) „In hetzelfde jaar stierf Claes Corff, burger van Alkmaar, rentmeester van den graaf van Holland, van den graaf van Egmond en van den abt van Egmond".

„Datum" staat ook hier in rood.

„Zijn smart keert op zijn hoofd terug en op zijn eigen schedel valt zijn onrecht neder".

Deze aanhaling van Ps. VII, 17 strekt genoemden rentmeester lang niet tot eer.

In tegenstelling met citaat XIV staat hier Corff met *C*.

XXI. Eodem anno [1508] vicesima octava die Martii quedam antiqua structura, „die scuyt" vulgato nomine appellata, et duo organa in templo Alcmariensi incendio conflagrantur, sed nova ejusdem templi structura illesa miraculose permansit [1]).

XXII. Eodem anno procurator fiscalis alte Curie et multi armati milites venerunt Alcmariam, ut Jacobum Scuytken, assertum pastorem caperent. Quod populus audiens ad seditiones excitatus est et eum trahi ab oppido non sinebat. Quod factum ad iracundiam valde incitavit utramque Curiam. Quapropter Alcmaria ipsa igni et gladio fuisset tradita, nisi Delfenses, Alcmarianorum fratres, et nonnulli alii relligiosi viri obstitissent [2]).

XXIII. Eodem anno [1509] monasterium Sancte Clare in Alcmaria dedicatur et virgines Goudenses introducuntur [3]).

---

1) „In datzelfde jaar op den 18en Maart werden in de kerk van Alkmaar door een brand vernietigd een oude bouw, welke in den wandel „die scuyt" genoemd werd, alsook twee orgels; maar de nieuwe bouw van dien tempel is op eene wonderbare wijze ongeschonden gebleven".

In margine staat met latere hand geschreven: „Anno 1509 fundat in curia Alcmaria cum ejusdem civitatis jaculatorio veteri, quod vulgo doelen appellant cum lapideo ponte".

2) „In hetzelfde jaar kwam de procureur-fiscaal van den hoogen Raad met vele gewapende soldaten te Alkmaar, om Jacob Scuytken, den aangematigden pastoor, gevangen te nemen. Toen het volk dit hoorde, werd het opgehitst tot oproer en liet niet toe dat hij uit de stad gevoerd zou worden. Dit feit maakte de beide Hoven zeer vertoornd. Het gevolg was dat Alkmaar zelve te vuur en te zwaard zou gestraft geweest zijn, als die van Delft, de broeders van de Alkmaarders, en eenige andere vrome mannen er zich niet tegen hadden verzet".

Vgl. vooral *Bijdragen*, XXIII, bl. 153.

3) „In hetzelfde jaar werd het klooster van Sinte Clara te Alkmaar ingewijd en worden daarin maagden uit Gouda opgenomen.".

Vgl. G. Boomkamp, *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen*, bl. 54.

Hageveld. E. H. RIJKENBERG.

TER HEIDE, WATERINGEN, POELDIJK VOOR DE HERVORMING.

Onder bovenstaande titels gaf de Zeer Eerw. Heer A. Driessen, pastoor te Ilpendam, blz. 217 volg. van dit deel der *Bijdragen*, een drietal schetsen die eenige aanvullingen, enkele verbeteringen eischen. Wij besloten er des te gemakkelijker toe, daar de aanvullingen en verbeteringen op de bijdrage van Prof. Bleeker over Rijswijk, door pastoor Driessen in dezelfde aflevering geplaatst, bewijzen dat het den geachten schrijver vooral te doen is om historische getrouwheid en waarheid.

TER HEIDE.

Pastoor Driessen schijnt geen sporen der nieuwe leer alhier te hebben aangetroffen, die voorafgegaan zijn aan het optreden van den ex-Augustijn Wouter Jacobse in 1567 en 1568; geen enkel woord ten minste wordt er door hem over gezegd. Toch was de Hervorming hier lang vóór dien tijd doorgedrongen.

Twee jaren na het optreden van Maarten Luther, in 1519, traden de apostels der nieuwe leer te Delft op, kort daarna te 's Gravenhage en van die plaatsen uit bewerkten ze het Westland, vooral door het met kwistige hand verspreiden van tractaatjes, geschriften en bijbels. Het gevolg was dan ook dat reeds in 1523 een monnik het klooster te 's Gravenzande ontvluchtte om zich naar Duitschland te begeven, maar te Enkhuizen door den Schout werd gevat, te gelijk met drie nonnen of begijnen die insgelijks de wereldlijke kleeding hadden aangenomen.

Een ander en meer afdoende bewijs voor den invloed

der predikers van Delft en 's Gravenhage geeft Dieuwer Reyers van Ter Heide.

Het vonnis waarbij zij binnen Delft tot den tongpriem, tot een kwartier te pronkstelling en tot ballingschap werd veroordeeld op 30 Juli 1528, legt haar ten laste: „dat se haer vervoirdert heeft gehadt, in presencie van veel luyden, dair gesproken was van den heyligen sacrament des outaers, te seggen: meent ghy dat onder die ostie in de misse of in de siborie in der Kercke tlichaem Godts is? neen, ten is dair niet! ende dat zy zoe wel mochte mis doen als die priesters; sprekende qualick ende blaesfemerende van theylige waerdige sacrament ende andere sacramenten der heyliger Kercke, ende oic van Maria de moeder Godts ende van de Heyligen, in groite verachtinge van dien, twelk zy tot diversche stonden gepleecht hadde, niet houdende vanden heyligendagen of geboden vastendagen, spottende mit die luyden die ter kercke gingen, mittet gewyde water ende anders; onthoudende ende tot haren huyse ontfangende verlopen moniken ende dissolute personen, die haer religie laeten, al tot groote scandelisacie van veel menschen".

Het schrikwekkend voorbeeld aan haar gesteld heeft de ketterij misschien eenigszins bedwongen, maar niet verhinderd, want toen enkele jaren later de Wederdoopers te Poeldijk zich aan ergerlijke uitspattingen overgaven, waren er zeer vele inwoners dezer gemeente die er deel aan namen.

Uit de Crimineele Sententiën van het Hof van Holland, berustende in het Rijksarchief, schrijven we tot staving de volgende vonnissen over:

6 Maart 1535, Jan Buys, van Ter Heyde, gedurende het overbrengen naar den Haag ontvlucht, ten eeuwigen dagen gebannen uit Holland, Zeeland en Friesland, op verbeurte van zijn lijf en zijne goederen verbeurd.

23 Maart 1535, Tryntgen Cornelisd. en 24 Maart 1535, Marte Coucke, beiden van Ter Heyden, veroordeeld „te comen voor den Hove in haer lynde clederen mit een barnende wasse kaersse van een half pondt in de handt ende alsoe denzelven Hove ende Justitie te bidden om vergiffenisse, ende diezelve kaersse daer nae te dragen ende te offeren voor dat heylige waerdige sacrament in de capelle van den voorsz. Hove".

23 Maart 1535, Bette Jansd., alias Bette Chielen en Cornelis Pietersz., alias Sceepbroeck en 22 Mei 1536, Claes Jansz. Vierboet, allen van Ter Heyde, werden dezelfde straffen opgelegd als voorgaanden, maar daarenboven „van gelycke te doen voor Schout en Schepenen van Monster ten eersten dat zy vergaderen zullen ende alsdan die kaersse te dragen en te offeren voer dat heylige sacrament aldaer".

WATERINGEN.

Sprekende over de kerk alhier, zegt pastoor Driessen, dat het zoo goed als zeker is dat in den allervroegsten tijd de H. Hubertus patroon was van Honselersdijk. Eenig bewijs wordt niet aangevoerd en we betwijfelen dan ook wel eenigszins of het zoo goed als zeker is.

Het eenige stuk waarin we aangaande Honselersdijk iets vermeld vinden van den H. Hubertus dagteekent van 1506 en dit is het testament van Willemijn, Vrouw van Montfoort, Naaldwijk enz., weduwe van Johan, Heer van Montfoort enz.

„Item, lezen we in dit stuk, bespreect noch den Capittel van Naeldwyck vyf pont Hollants s'jaers ewige renten voir dat festum van St. Hubert; des so sellen die Heeren van den Capittel gehouden wesen eens 's jaers op die Kermisdach van sinte Hubert, ende op sinte

Christoffels autaar op ten huyse van Housel, een Misse te singen enz."

Wijl nu het feest van S. Hubert een kermisdag genoemd wordt, geeft dit wel grond om uit deze woorden op te maken dat de H. Hubertus patroon der kerk was. Men leest echter in de *Oudheden en Gestichten van Delft en Delfland:* „Te Hontzelaarsdijk heeft volgens de la Torre (*Roomsch Verhaal*) eene kapel gestaan, dewelke ter gedagtenisse van den H. Paus Cornelius was ingewijdt".

Om hun slot te Wateringen in een convent te veranderen, zegt pastoor Driessen, zouden Heer Hendrik van Naaldwijk en zijne gemalin zich gewend hebben „tot de prachtige abdij van St. Salvator te Antwerpen".

Dit is juist, wanneer het woord „prachtige" vervalt en „abdij" veranderd wordt in „priorij". Ofschoon Pieter Pot buiten het ruime door hem bewoonde huis nog verscheidene aangrenzende eigendommen en zooals de stichtingsakte vermeldt: „eene ysere kiste met een notabele somme van engelsche goude nobelen, goet van gout en swaer van gewigte" schonk, om nog eenige eigendommen aan te koopen, zoodat heel het terrein gelegen tusschen Monster- (thans Pieter Potstraat), Haarstraat, Hoogstraat en Vlasmarkt, het klooster uitmaakte, wat voor hen die in de Scheldestad bekend zijn er de uitgestrektheid zal doen van inzien, was St. Salvator oorspronkelijk eene priorij.

Eerst in 1652 vroegen de kloosterlingen aan den generaal der orde de priorij tot abdij te verheffen; na bewezen te hebben dat er voldoende inkomsten waren om met eere den rang van abdij op te houden, een gemijterde abt en 24 kloosterlingen te onderhouden, werd de verheffing toegestaan, maar eerst in 1759 ontving de abt den bisschoppelijken mijter.

Al betreft het eene zaak van ondergeschikt belang, het woordje „prachtig" houden we niet voor geheel juist en wel op grond dat we de in 1591 herbouwde kapel nog zeer goed hebben gekend en wij er enkel kunnen van zeggen dat het een zware massa steen was, zonder eenig kunst- of godsdienstig karakter. Is het dan aan te nemen dat wanneer het bijzondere gebouw van het klooster er zoo weinig oogelijk uitziet, het overige gedeelte zoo „prachtig" kan worden genoemd?

Een paar malen wordt er gesproken over het St. Bernardus klooster te Hennixem bij Antwerpen; bedoeld wordt zeker Hemixem.

POELDIJK.

Of de oude kapel vóór de Reformatie gestaan heeft op dezelfde plaats waar de tegenwoordige kerk zich verheft en of er nooit elders een kerkhof geweest is dan op de plaats der tegenwoordige kerk, durven we niet verzekeren zooals pastoor Driessen doet. Zeker is alleen dat toen Franciscus Verburch in 1647 als eerste pastoor van het Westland na de Reformatie optrad, op den grond van het tegenwoordige R. K. kerkhof dat in 1827 werd aangelegd door pastoor Bernardus Joannes Loos, eene bouwvallige schuur stond die aan Verburch diende tot woonhuis en tevens tot vergaderplaats der geloovigen.

Ook de bewering dat men nergens een afvallige uit dit dorp veroordeeld vindt en de verzekering dat de Poeldijkers ten allen tijde bekend hebben gestaan als Katholiek in merg en been, moeten wij beslist tegenspreken omdat we het tegendeel kunnen bewijzen.

En inderdaad, indien de schrijver in plaats van na te schrijven wat pater van Lommel in *de Godsdienstvriend* over de Wederdoopers had medegedeeld, de *Crimineele Sententiën van het Hof van Holland* had geraadpleegd,

zou hij vooreerst gevonden hebben, dat de hoofden der Wederdoopers niet uit Delft kwamen, maar uit Hazerswoude, waar ze insgelijks getracht hadden hunne dwaalleer te verkondigen en ten tweede de volgende vonnissen van Poeldijkers, die aan de uitspattingen der Wederdoopers deel namen, hebben aangetroffen:

14 Maart 1535. Aernt Gerrytsz. „geleyt te worden op 't schavot staende in den Hage aen de plaetse, ende aldaer gerecht te worden mitten swaerde, zyn hooft gestelt op een staeck ende lichaem op een radt, verclarende alle zyne goeden geconfisqueert".

18 Maart 1535. Jutte Eenwouts „gehangen ende metten baste geworgd, verclarende alle haere goeden geconfisqueert".

18 Maart 1535. Haze Claes „gedrenct te worden, verclarende alle haere goeden geconfisqueert".

18 Maart 1535. Claes Jansz. Deke „geleyt te werden op 't scavot staende in den Hage aen de plaetse, ende aldaer gerecht te worden metten swaerde, verclarende allen zijne goeden geconfisqueert".

23 Maart 1535. Geertgen Heynricsd., huisvrouw van Jan Govertsz., Joosken Heynrics en Lysbet Simonsd., huisvrouw van Jan Thomasz.", „te comen voor den Hove in huere linnen clederen elk met twee roeden in haer armen, ende alsoe den Hove ende Justicie te bidden om vergiffenisse, verclarende dat hun leet is dat zy hem in zulke vergaderinge gevonden hebben ende hem daer voortaen of wachten zullen, ende dat gedaen voorts geleyt te worden mit die voorsz. roeden in de arme tot op 't scavot aen de plaetse in den Hage ende daer te staen een merckelicken tyt ende daer nae gegeesselt te worden, ende op ons lieve vrouwedach als saterdach naestcomende in gelycke lynde clederen mit een barnende wassenkaersse van een half pondt in de handt te hoeren die geheele

hoichmisse in den prochiekercke van Monster, sittende voir dat koer, ende die misse gedaen zynde die voersz. kaersse te offeren voir dat heylige sacrament aldaer, ende dat gedaen zynde, bandt hem luyden ende elck van hem binnen den ambacht van Monster den tyt van een jaer, ende binnen denzelven tyt daer uyt niet te vertrecken op peyne van aen huer lyven gecorrigeert te worden tot arbitrage van dezelven Hove".

23 Maart 1535. Maritgen Adriaensd., Mantgen Maertensd., huisvrouw van Jan Claesz. en Adriana Maertensd., „te comen voer den Hove in hoere lynne clederen mit een barnende wassenkaersse van een half pondt in de handt, ende alsoe den Hove te bidden om vergiffenisse, verclarende dat hem leet is dat zy hem onbedachtelicken in zulk gezelschap gevonden hebben ende voortaen daer van wachten zullen, ende dat gedaen die voersz. kaersse te brengen en te offeren voor dat heylige waerdige sacrament in de cappele van den Hove, ende in gelycke habyte ende kaersse op ons lieven vrouwendag als saturdag naestcomende te hoeren die geheele hoechmisse in de prochiekercke van Monster voer dat koer, ende die misse gedaen zynde diezelve kaersse te offeren voor dat heylige sacrament aldaer".

Ook weten we dat toen pastoor Verburch alhier zijne moeielijke taak begon hem veel last werd aangedaan. Nergens kon hij een behoorlijk huis vinden, van daar zijn intrek in de bouwvallige schuur; kwam hij op straat dan werd hij gehoond en bespot door de ouderen en de jongeren wierpen hem met steenen en kluiten. „Katholiek in merg en been" waren de Poeldijkers *toen* zeker n et; later en nu nog hebben ze dien naam ten volle verdiend.

Dat de Naaldwijkers in 1568 in hunne eigen gemeente de nieuwe leer nog niet durfden verkondigen, is eene

opmerking welke de schrijver gewis zou hebben ingehouden, wanneer het hem niet ongaan ware, dat uit de door hem aangehaalde bekentenis van Wouter Simonsz. ten duidelijkste blijkt, dat deze ex-Augustijn gepredikt heeft te Naaldwijk op de werf van Corn. Steffens, die in den Haag met het zwaard is geexecuteerd.

Sedert 1566 bestond te Naaldwijk eene geheime gemeente, volledig ingericht met diakens en ouderlingen, en werden er kinderen gedoopt en huwelijken gesloten overeenkomstig de voorschriften der nieuwe leer. Verschillende personen werden er voor gevangen genomen en gevonnisd.

Ook de Wederdoopers hielden te Naaldwijk bijeenkomsten en wel ten huize van Adriaan de Sant. Vincente Adriaensd., die met haar man die bijeenkomsten had bijgewoond, werd op 20 Juli 1536 door het Hof van Holland veroordeeld „te comen voor denzelven Hove in haer linden clederen met een wassen barnende kaersse van een half pondt in de hant en te bidden alsoe die K. M. ende Justitie om vergiffenisse ende diezelve kaersse zoe te dragen ende te offeren voor dat heylige waerdige sacrament in de capelle van den Hove, ende daer nae gebracht worden op 't scavot staende op te plaetse alhier in den Hage ende gestelt mit twee roeden in haire armen ende alsoe een wyl tyts gestaen hebbende bant haer tot eeuwigen dagen uyten lande van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Uytrecht, te ruymen Haeg ende Haegambacht binnen 's daags sonneschyn ende die andere landen binnen drie dagen naestcomende, ende daer inne niet wederomme te comen op die verbeurte van haer lyf, verclarende alle haere goeden verbeurt ende geconfisqueert tot profytte van den K. M."

E. VAN BERGEN.

Naaldwijk, 2 September 1899.

Iets over de Scholastrie in den Haag,
uit de jaren 1536-1539.

Aan het „Francynen-register", berustende in het oud-archief der Gemeente, ontleenen we de volgende acte:

„Kairle enz., allen den geenen die desen onssen brief sullen sien saluyt:

Wy hebben ontfanghen die oitmoedige supplicacie van onssen beminden den Deecken ende Capittularen van onser liever Vrouwen Kercke ofte Capelle op onsse Hoff in den Haige, ende die Regierders onsser Vlecken van den Haige mit hun luyden gevougt, inhoudende: hoe dat den voornomden Capittularen by onsen Voorsaeten gegeven ende verleent es die Scholasterie in onsser Vlecken voorscreven, dair van zij naderhandt bij toedoen van die van onssen Raide in Hollandt om vrede te houden zeeckere concordie angegaen hebben mitten voornomden Geveuchden in der formen van woorde te woorde hier naevolgende:

Alzoe die Deken ende Capittularen van onsser Vrouwen Cappelle op t Hoff, ende die Bailliu, Schout, ende Gerechte van den Haige, tot diversche stonden aen den Hove van Hollandt clachtich geweest zijn, dat diverssche persoenen hem vervoerderen perticuliere schoelen te houden binnen den Haige, contrarie die gewoente ende ouden haircoomen, mitsgaders haeren previlegien den voorscreven Deecken ende Capittularen by den Voirsaeten van den Keyser, Grave van Holland, van de Scholasterie van den Haige gegundt, dair deur die ghemeen schole van den

Haige sulcs verachtert es, dat nyemandt dair inne en heeft willen dienen, overmits dat alle de rycke kinderen hem gaven onder de particulier schoelmeesters, verlatende die ghemeene schole, soe dat in de grote ende gemeen schole van den Haige anders geen kinderen en quamen dan arm weesende, die den schoelmeesters nyet en vermochten te onderhouden. wairomme diezelve schoelmeesters die schole verlaeten hadde, ende was dezelve zeeckeren tijt als verlaeten ende desolaet toegesloeten tot grooten achterdeele van der Gemeente van den Haige ende anderen die de macht niet en hadden omme heur kinderen in de perticulier schoelen te stellen ende overloon te geven, ende tot grooter confusien ende schandalesacie van den gemeenen volcke, ende dair en booven tot verachteringhe van den dienst Goodts, die deur dien in der kercken nyet gedaen ende onderhouden en worde als van outs gewoenlick was te geschien, versouckende dairomme de voorscreven Deecken, Capittularen ende Regierders van den Haige dairinne by den Hove versien te wardden, omme alle voerder schandalisacie te schuwen; Soe eest dat t'voorscreven Hoff om te versien ten gemeenen welvairt van den kinderen van den Haige, geconsidereert ende overgewegen hebbende, al tgunt dat in deesen te consideeren stondt, van wegen der Keyserlicke Majesteit als Grave van Hollandt geordonneert ende gestatueert heeft, ordonneert ende statueert voor Edicte mits deesen: dat van nu voortan nyemandt en zal moghen houden binnen den Haige eenige particulier schoelen van knechtkens in wat manieren dat het zij, dan mits betaelende voor elck kint de Rectoer van den grooten scholen van den Haige elcxs vierendeel jairs thien stuvers, in welcken gevalle zulcke perticulier schoelmeester gehouden sal weesen van stonden aen na de publicacie van desen, te leveren den voerscreven Rectoer die namen ende toe-

namen van den kinderen die hij in meninge es te houden, ende van gelycken als hij yemandt van nyeuws aenneemt mit, specificacie van den dach dat elck kindt bij hem compt, oft van hem scheyt, ten eynde die Rectoer hem dair nae mach weeten te reguleren in t manen der voorscreven stuvers; Ende indien eenige Priesters ofte Gheestelicke luyden perticulier schoel wilden houden, dat zij eerst ende al voeren gehouden zullen werden te stellen wairlicke borghe, om t loon van den voorscreven Rectoer te betaelen op zijnen termynen als boven, al die welcke die van den Haighe ingevalle van wanbetaelinge van den perticulier schoelmeesters sullen moghen innen bij alle behoirlicke weghen van bedwange ende executie; hier vuyt gereserveert die kinderen die van buyten den Haige zijn, die in de voorscreven betaelinge van de voorscreven thien stuvers ongehouden sullen weesen; des zoe werdden die Regierders van den Haige gehouden te stellen in de ghemeene schole goede ende geleerde schoelmeesters, al navolgende die puncten ende articlen dair van zijnde tot vermeerderinghe ende verbeteringhe van der schoelen, gemaict ende den voorscreven Hove bij de voornomden Regierders van den Haighe verthoent ende geëxhibeert. Gedaen in den Haige den negensten Augusty anno XV^{c} sessendertich, in kennisse van my ondergeteickent J. de Jonghe. Aldus ondergescreven: Gecollationneert tegens principael ende accordeert by my.

Onderteickent Plumeon.

Ende hoe wel dat alle die inwonende derselver onser Vlecken wel schuldich waeren hun luyden dair nae te reguleren, desen nochtans nyet tegenstaende heeftet onlancxs gelieft zeeckere Procureurs van onsen Raide van Hollandt, in denzelven onsen Raide over te gheven zeeckere supplicacie tegens den voorgenoemden gevouch-

den, versouckende tegens hun in justicie gestelt te warden, ende alsoe die principaele ghifte verleent ende geconfirmeert es, den Deecken ende Capittularen voorscreven, hebben dezelve gevuechde verclairt te dier cause gheen procces te willen sustineeren, mair dat men totter voorscreven saicke behoerde te roepen den voornomde Deecken ende Capittularen ende mitsdien is de saicke alsoe blijven liggen, ende zoe zij Capittularen dan gheerne schouwen souden den trayn ende veelheit van processen die hun bij den suppoesten van onsen voorscreven Raide lichtelick gedaen souden mogen werdden, zoe zij die sonder costen beleydende zijn, dair doir zij supplianten in groote zwaere costen verloopen souden mogen, oft van der voorscreven ghifte ende accorde moeten renunchieren, mits 't welcke den dienst Goodts, ende d'instructie ofte leeringe van den schamelen jongeren vergaen soude, ten waere dat bij ons dairop versien wordde, mit onse behoorlicke brieven van confirmacie alzoe zij segghen ons dairomme zeer oitmoedelick biddende. Soe eest dat wij de saicken voorscreven overmerckende, ende dairop gehadt t'advys van onsen lieven getruwen Raidt ende Gecommitteerde op 't stuck van onsen demainen ende financien Meester Vincent Corneliszoen, den voornomden supplianten geneghen wesende t heurluyder voorscreven supplicacie, hebben bij deliberacie van onsen zeere lieven ende getruwen hoofde ende luyden van onsen secreten Raide, geconfirmeert, geratificeert, ende geapprobeert, confirmeeren, ratificeren, ende approbeeren vuyt onser sunderlinge gracie bij desen de voorscreven concordie, t'anderen tyden bij hem luyden geaccepteert, in der vuegen, forme, ende manieren als dat hier boven verclairt ende gespecificeert staet. Des t'oorconde hebben wij onsen zegel hier aen doen hangen.

Gegeven in onsser stadt van Bruyssel den XVI^en^ dach

van April in den jaere ons Heeren duysendt vijf hondert negen ende dertich, nair Paesschen, van onssen Keyserricke t xx^e. Ende van onssen Rycken van Germanien, beyden Cecillien etc. t' xxiiij^e. Up ten ploy stont gescreven: By den Keyser in zijnen Raide ende geteickent L. Hardinck.

Gecollacionneert jegens d'originalen ende accordeert by my A. Benninck.

Vooral geeft het ingelaschte accoord van 9 Augustus 1536 een eigenaardig kijkje in den toestand van het openbaar onderwijs in die dagen.

Veel valt er niet bij te voegen. Alleen dit, dat de giftbrief der groote schole dagteekent van 4 Februari 1393, en dat het Hof van Holland op 20 April 1535 besloot, om alle particuliere scholen te verbieden, waaraan echter zeer slecht de hand werd gehouden, waarom men het in 1536 op een accoordje gooide.

Na 1536, verleenden op 21 April 1568, Deken en Kapittel van de Hofkapel opnieuw de Scholastrie voor 25 jaar aan Burgemeester en Regeerders van den Haag, (welk recht hun op 16 April 1516 verleend was,) voor den tijd van tien jaar, en op 9 Augustus 1536 voor 6 jaar.

In 1608 was Rector Jacobus Lasson; benoemd op 30 April. In de Thesauriers-rekening van dat jaar wordt „nopende t innecomen van de schoolgelden van de kinderen gaende in de groote schole" niets verantwoord, wijl het ontvangen was door dien rector. Curatoren waren toen Mr Nicolaes Cromholt, Raad-ordinaris van den Hove van Holland, Mr Rombout Hoogerbeets, Raad in den Hoogen Raad, en Johannes Uytenboogaert. Typisch zijn deze twee laatste namen voor het karakteriseeren der school. De Hervorming was ingetreden, en dus was de school losgemaakt van de Roomsch Katholieke Hoogwaar-

digheidbekleeders. Deze curatoren ontvingen voor hunne diensten jaarlijks ieder 12 gulden „te weten 8 ponden als wedde en 4 ponden in plaets van twee stoopen wijns”.

In 1572, en ook in 1568, op 24 Juli werd respectievelijk een *accoord* gemaakt tusschen Regeerders van den Haag met Cornelis Sconeus, en Wouter van Wijk, wegens het bedienen van het ambt van Rector. Sedert 1578 worden zij *benoemd*. In dat jaar Bernardus Begema; in 1589 Volkaert Westerholt. In 1665 was Johan de Vries, Rector.

Sedert 7 Augustus 1593 werd ook dagelijks van 11 tot 12 uur aan de leerlingen muziek onderwezen, door Michiel Lamourette, die daartoe vrije woning in het vroegere St. Elisabets-convent verkreeg.

Overigens zullen misschien bronnen in Roomsch Katholieke handen berustende eenig meerder licht over het onderwijs in den Haag kunnen geven. Tot het openbaar maken er van op te wekken moge deze korte bijdrage strekken.

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

BEROOVING VAN DE R. C. KERK EN PASTORIE TE SPANBROEK IN 1766.

In den laten avond van den 6en October 1766 kwamen achtereenvolgens 7 personen te zamen bij den slagboom, nabij de r. c. kerk in de Kaag, onder Spanbroek. Een hunner had zich het aangezicht zwart gemaakt, reden om te veronderstellen, dat zij zich daar met een boos opzet vereenigd hadden. Dit was dan ook inderdaad het geval, men had het plan beraamd tot inbraak bij pastoor *Nicolaas Bommer*. Onder de saamgekomenen was de bijna 70-jarige jood *Nathan Mozes* en een nog niet 20-jarige deerne *Marijtje van Hove*, die manskleeding droeg. Deze twee werden op wacht gesteld, de grijze voor een nabijstaand winkelhuisje, voorzien van twee steenen, om die bij onraad tegen de pastorie te werpen, en het manwijf bij dat gebouw.

De ongeveer 40-jarige *Cornelis Labans*, die den 4den door een „fameuzen gauwdief" en een hem bij name onbekend persoon tot het schelmstuk was aangezocht, en die de beide bovengenoemden, onder belofte van een mooien stuiver, had aangeworven om daarbij de wacht te houden, zijne beide kornuiten en nog twee anderen traden, nadat een paar hunner de deur van de schutting en de buitenvensters der pastorie met een beitel opengebroken had, de woning binnen. Een medegebracht waslicht ontstoken hebbende, gingen drie naar het vertrek des priesters en twee naar dat van de dienstmaagd, die beiden terdege gebonden werden; de meid, die van schrik begon te schreeuwen en om hulp te roepen, onder be-

dreiging van vermoording en, nadat zij zich eenigszins losgewerkt had, ten overvloede nog met het touw van de huisklok. Nu had het gespuis gelegenheid om op zijn gemak — het nam er meer dan een uur voor — zoowel in de sacristie als in het huis te rooven wat waarde had. Van het kerkgeraad werden vermeesterd: 7 kandelaars, 1 schenkbord, 2 kannetjes, 1 schotel, 1 communicantenbeker, 1 wierookvat, 1 wierookdoos, 1 hostiedoos, een Christusbeeld, een Magdalenabeeld, een vergulde communiekop met deksel, een vergulde kelk, een dito schotel en lepeltje, een dito ziekendoosje, alles van zilver, benevens eenig zilverwerk van het Kruis.

Van den pastoor: 8 lepels en vorken, 1 zakuurwerk, 1 paar schoengespen, 1 stropgesp, 1 knoopje met steentje, alles van zilver, eenig linnengoed en geld; en van de meid: een gouden ketting met haak, 2 gouden ringen, haar uit de ooren genomen, 3 of 4 gouden ringen, 1 corleinen ketting met gouden haak, 1 paar dito bellen, 1 zilveren beugel en haak, 1 dito punthaak, 1 dito reukdoosje, 1 dito paar schoengespen, eenige potstukjes en over de *f* 100.— aan geld. Al het gestolene, het gereede geld uitgezonderd, werd in een zak gebonden en, priester en meid gebonden latende liggen, trok men de Heer-Hugowaard in, waar het geboefte, na verdeeling van het geld, uiteen ging. *Labans* ontving *f* 20, *Marijtje* *f* 7 : 10 : - en *Nathan*, naar hij later beweerd heeft, niets. De gestolen goederen zouden te Amsterdam verkocht en vervolgens de daarvoor te bekomen gelden verdeeld worden.

Welken nacht de weerloos gemaakte beroofden doorgebracht hebben, alvorens hunne dorpgenooten het gebeurde bemerkten en hen van hunne banden bevrijdden, laat zich denken; en evenzeer hoe zij des morgens te moede waren, toen zij den omvang van hun persoonlijk verlies

en dat der kerk, eene ramp voor de geheele gemeente, konden overzien.

Aanvankelijk bleven de daders van het feit onbekend. Maar op Zondag, den 6 Maart 1768, werd te Alkmaar een zwervende bedelaar, onder vermoeden van tweemaal gebrandmerkt te zijn (men zocht toen de „kennelijke teekenen" van verdachten zeker vooral op rug en schouder), in hechtenis genomen. Hij had niet slechts gebedeld, maar de godsdienstoefening in de luthersche kerk bijgewoond, buigende op het hooren van *Jezus*' naam, en daarna van den predikant en de ouderlingen een reispenning verzocht, voorgevende uit de Opper-Paltz en van hunne confessie te zijn, doch zijne attestatie verloren te hebben. Hij bleek onze *Nathan Mozes* te zijn, te Wartenscheidt in Westphalen geboren, in de dievenwereld bekend als *Noisan Winnig*, *Mozes Marcus* of *Abraham*, zich altoos, zoo hier te lande als daar buiten, bezig gehouden hebbende met schooien, bedriegen en stelen, medeplichtig o. a. aan inbraken bij een boer in den polder de Braak bij Medenblik, bij *Jan Harmensz.* nabij de Waardbrug te Hensbroek, en bij *Jacob Warnaarts* in de Buikslootermeer [1]); een 30-tal jaren geleden gegeeseld te Assen, den 13 Mei 1743 te Tiel en in Juli d. a. v. te Nijmegen (beide keeren met eenzelfden rasgenoot), den 16 November 1752 te Ouderamstel, den 16 Februari 1754 te Utrecht, den 26 September 1766 te 's Gravenhage; te Nijmegen en te Utrecht tevens gebrandmerkt, te Arnhem 10 jaren (tot Januari 1752) en te Utrecht 5 jaren (tot in 1759) gekerkerd, te Tiel uit de Neder-Betuwe, te Nijmegen uit Gelderland, te Ouderamstel voor 25 jaren en te 's Gravenhage voor altijd uit Holland en Westfriesland verbannen.

---

1) Van de bedrijvers van een diefstal omstreeks 1761 in de r. c. kerk te Bussum had hij *f* 7.— genoten.

Wellicht door zijne bekentenissen kwamen te Alkmaar ook in hechtenis *Cornelis Labans* en *Marijtje ten Hove.* De eerste, geboren te Kopenhagen, van jongs af bekend met *Nathan* en diens in 1768 te Amsterdam in het tuchthuis verblijvende zuster *Klaartje*, had van zijne jeugd af steeds een hoogst ongebonden leven geleid, later, gehuwd zijnde, vrouw en kinderen verlaten en met slechte wijven, ook met het ondeugend *Marijtje*, vagebondeerend rondgezworven. Hij werd onder de zijnen *Klein Keesje* genoemd, had zich te Gorinchem opgehouden onder den naam van *Cornelis Jongbloed* en te Amsterdam een pas weten te verkrijgen als *Frederik Christiaan.* Vermoedelijk sluwer dan *Nathan*, had hij den strafrechter weten te ontgaan, althans zijne sententie getuigt niet van vroegere vonnissen, en het gelukte den officier, mr. *Rutgerus Paludanus*, en onzen schepenen niet hem van medeplichtigheid aan andere gepleegde diefstallen te overtuigen of zijne makkers te doen noemen.

Marijtje, die den bijnaam van *Alemondus* of *Almonde Sjouwels* droeg, was geboren te Oldenburg, had zich van der jeugd af als man gekleed, gebedeld en geschooid en met dieven en inbrekers rondgezworven, o. a. tegenwoordig geweest zijnde bij de inbraken bij Medenblik, te Hensbroek en in de Buikslootermeer.

Labans ontkende aanvankelijk hardnekkig aan het feit te Spanbroek te hebben deelgenomen; maar toen hij later tot bekentenis kwam, wees hij als eersten en voornaamsten aanlegger, als den daarbij vermond geweest zijnden aan: *Laurens Bommer*, den broeder van den pastoor; en *Marijtje van Hove* deed het eveneens. Dat een met de plaatselijke gesteldheid bekend en onvermomd door de beroofden te herkennen persoon een der schuldigen ware, lag voor de hand, en *Laurens* werd herhaaldelijk tegenover zijne aantijgers in verhoor genomen. Maar hij hield

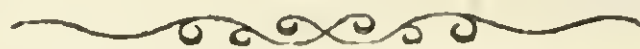
zijne onschuld staande en met goed gevolg, daar de beide gevangenen ten laatste verklaarden den aanvoeder niet bij name te kennen, maar *Laurens* valschelijk te hebben beticht om hierdoor voor zichzelf zoo mogelijk meer verschooning te vinden.

De alkmaarsche schepenen veroordeelden den 2 Mei, overeenkomstig den eisch van den officier, de 3 boosdoeners tot de doodstraf door ophanging, en dit vonnis werd den 7 daaraanvolgende uitgesproken en voltrokken, ongetwijfeld tot groote voldoening der bewoners van het platteland, dat zoovele jaren achtereen door zwervende en roovende benden in onrust was gehouden. Of de mededaders der geëxecuteerden insgelijks loon naar werk hebben ontvangen of wel hun verdiende straf ontgaan zijn, is ons niet bekend. Van *Nathans* vroegere compères waren *Samuël Salomons* en *Levi Lixander* in 1740 te Utrecht opgehangen en den 13 December 1766 te 's Hertogenbosch *van Rossum* geradbraakt en *Hendricus Stoffe* gehangen; en van *Marytje's* kennissen waren alreeds de oude *Rabonus* te Rotterdam en diens zuster *Galathé* te Haarlem geradbraakt, *Rabonus*' dochter *Brazide* in het spinhuis te Amsterdam gestorven (eene andere, *Anna Katrijn*, zat nog te Rotterdam gevangen), den 13 Juni 1767 te Woudrichem *Johanna Hendriks* geradbraakt en hare dochter *Maria Jozefs* opgehangen, terwijl een landlooper *Heintje* bij eene ruzie op de Nes zoo was gekwetst, dat hij, naar Alkmaar overgebracht, kort daarna was overleden. Onder de sedert October 1766 ter dood gebrachten kunnen er geweest zijn, die aan de inbraak te Spanbroek niet vreemd waren.

Indertijd mochten wij, uit de oude rechterlijke archieven, berustende bij de rechtbank te Alkmaar, wijlen den eerw. heer *Philippona*, toen pastoor te Schagen, volledig inlichten aangaande een kerkdiefstal aldaar in 1808 voorgevallen.

Over het gebeurde te Spanbroek zouden wij op de gevolgde wijze geene nasporingen meer hebben kunnen doen; door den brand, welke den 19 Februari 1890 een door de rechtbank gebruikten vleugel van het stadshuis vernielde, is zulks voor goed onmogelijk geworden. Maar een zeldzaam geworden afdruk van de drie „Sententiën", in 4° uitgegeven door *Jacob Maagh*, stelde ons in staat tot het geven van het vorenstaande verhaal. Deze uitspraken grondden zich ook op de bekentenissen, door de gedetineerden „buiten pijn en banden van ijzer gedaan", eene gebruikelijke formule, al waren reeds vooraf bekentenissen door pijniging of althans door bedreiging daarmede verkregen. Wij vermoeden, dat men het toen gewone dwangmiddel ook wel in dit geval te hulp geroepen zal hebben.

C. W. BRUINVIS.

NOG IETS OVER DE STATIE VAN St. DOMINICUS TE ALKMAAR.

Volgens het relaas van pater *Petrus le Roy*, door ons op sommige punten verbeterd en zeer aangevuld in het 22e deel dezer *Bijdragen* (bl. 199 e. v.), deed de pastoor der statie van S. Laurens *Quirinus Costerus* in 1617 eene godsdienstoefening in zijn kerkje opluisteren door de kanselgaven van den zijne geboortestad bezoekenden dominicaan *Dirk Hermansz.*, reeds „18 jaren in de orde geweest" heet het, en door de muziek van eenige catholieke speellieden uit Amsterdam, van daar medegebracht door een heer uit die stad ter gelegenheid van zijn huwelijk met de dochter van den burgemeester (lees: schepen) *Jan Vink*.

Deze *Vink*, zoon van *Jacob Vink* te Amsterdam, was, als jongman, in Juli 1606 te Alkmaar in het huwelijk getreden met *Teetje*, dochter van den lakenkooper *Cornelis Claesz. Spont*, en in Januari van het volgende jaar hier poorter geworden. Ondenkbaar is het dus, dat hij reeds in 1617 eene dochter ten huwelijk kon geven. Wat pater *le Roy* verhaalt kan eerst 12 of 13 jaren later hebben plaats gehad, toen de amsterdamsche jongelieden dr. *Pieter* en *Claes Bas* in ondertrouw waren opgenomen, de eerste den 27 Mei 1629 met *Clara*, de laatste den 14 Augustus 1630 met *Immetje*, dochters van genoemden *Jan Vink*.

Dat nu, ten gevolge van den gunstigen indruk der prediking van *Dirk Hermansz.*, 17 alkmaarsche edellieden en advocaten hem in 1619 tot zielzorger verlang-

den en aan dit verlangen in hetzelfde jaar door den provinciaal der orde voldaan werd, zal dus mede 12 of 13 jaren verschoven moeten worden; en zulks komt goed overeen met de schriftelijke goedkeuring, den 23 Juni 1631 op des paters zendbrief door den algemeenen vicaris *Leonardus Marius* verleend. Onze aanteekenaar, de benoeming tot 1619 brengende, stelde als oorzaak dier goedkeuring, dat „later (dus vele jaren na 1619) de wettigheid der zending in twijfel getrokken" was. De overlevering had hem ten aanzien der feiten gewis beter dan wegens de tijden voorgelicht.

De S. Caecilia, op het zangkoor hangende (zie bl. 209) was geschilderd door *J. van Tol* in 1648.

Een nieuwe tabernakel werd in 1834 vervaardigd door *J. Meijer*, reeds door ons genoemd als maker van een nieuwen predikstoel in 1831.

In de tegenwoordige pastorie der parochie van den H. Dominicus bevinden zich twee vrij groote schilderijen, die eene goede voorstelling geven van het uit- en inwendige der z. g. Banenkerk.

C. W. BRUINVIS.

ERRATA EN AANVULLINGEN.

Schipluiden enz. — Tot mijn spijt heb ik, *nu pas*, ontdekt, dat ik bij het overschrijven in het net, op twee plaatsen het een en ander overgeslagen heb. Namelijk op bl. 217 achter „geen gelden en gaf met de andere ambochten" is overgeslagen: *maar met Maasland, waarmede het vereenigd was;*

en bl. 227 achter „den eersten Heer van Kenenburg uit het geslacht der van Egmonden" is weggevallen: *of van Otto van Egmond, den vader* van Albert enz..... Dien ten gevolge moet dan ook in de noot: „zijn vader Albert" veranderd worden in: *zijn vader Otto.*

Blz. 224 en 278 staat, dat Kenenburg en het huis te Werven bij de verdeeling der Bisdommen aan *Haarlem* toegewezen zijn. Lees: aan *Utrecht*, (want daar bij bleef het gansche Westland.)

Daarenboven heb ik bij het nalezen van *de Riemer* ook nog gezien, dat (Wateringen bl. 245) de laatste Heer van Wateringen geen Bartholomeus was, maar een Heer *Aelbert*, en dat hij ook nog een zoon, *Willem*, had; in een schepenbrief (1407) wordt daar ten minste vermeld *een huis van Willem Heeren Aelbrechtsz. van de Watering.* Bl. 245, 7[de] regel van onderen af zou dus weggelaten moeten worden: *bij gebrek aan mannelijk oir;* en gelezen: *en reeds in* 1387 *ging zij bij zijn dood over* enz.

A. Driessen.

Oud-Ade. — I. Bij de korte aanteekeningen betreffende W. L. Mosmans, pastoor te Oud-Ade (zie blz. 207–09) nog het volgende:

Te Velsen bevindt zich bij een der parochianen een gedenkplaat van het H. Priesterschap. Onderaan op die plaat heeft pastoor Mosmans zelf de data zijner HH. Wijdingen aldus aangegeven:

Prima tonsura	21	Decemb.	1832.
Minores ordines	21	"	1832.
Subdiaconatus	21	"	1832.
Diaconatus	21	"	1833.
Presbyteratus	16	Octobris	1835.

Mgr. van Wykersloot, v. Schalkwijk.

II. Blz. 213, regel 2, leze men achter de woorden „ter perse gaan": ook *De Katholiek* mocht hem onder zijne medewerkers tellen. Zie dl. 83, blz. 23.

B. van Geldorp, pr.

Pastoor Adrianus van Wijk, van Kethel. — Op blz. 121 is eene vergissing ingeslopen. Er staat „*v. Beest*, pastoor te Kethel en v. *Wijk*, pastoor te Voorburg, verbannen". Van Wijk was toen pastoor in de Kethel. Zijn portret met onderschrift bevindt zich nog hier in de pastorie.

Kethel. W. C. K.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

B.

C.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

M.

Q.

R.

T.

W.

Hageveld. R.

